DOKTORI ÉRTEKEZÉS

INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
A KORMÁNYZÁS TERÜLETI, TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI DIMENZIÓI
DOKTORI PROGRAM

TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL HELYI KÖRNYEZETI ÜGYEKBEN

A tiltakozás és partnerség kultúrája

Glied Viktor Imre

Témavezető:
Dr. Kákai László (habilitált egyetemi docens)
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Politikai Tanulmányok Tanszék

Pécs, 2013

Ha felmégy a Zengőre, önmagaddal találkozhatsz. Menj fel egyszer egyedül.

(Herbert Tamás)

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 5

A disszertáció szerkezete 12

A disszertáció háttere és a kutatásmódszertana 13

1. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉS AZ ÖKOLOGIZMUS 16

1.1. A globális ökológiai válság 16

1.2. Az ökológiai diskurzus 18

1.3. A fenntartható fejlődés dilemma 23

1.3.1. A fenntartható fejlődés és környezettudatosság fogalmi rendszerei 25

1.3.2. A fenntarthatóság elemeinek megjelenése a fejlesztéspolitikában 28

1.4. A Római Klub és a fenntartható fejlődés „intézményesülése” 36

1.5. Az ökologizmus 42

1.5.1. Az ökologizmus politikai vetületei 49

1.5.2. Az ökológiai állampolgárság kérdése 56

1.6. „Zöld kommunikáció” és mediatizáció 58

2. A TÁRSADALMI MOZGALMAK 66

2.1. Társadalmi innováció és változás 66

2.2. A modern társadalmi mozgalmak 71

2.3. A kockázattársadalomtól az információs és hálózati társadalomig 74

2.4. A kollektív cselekvés 81

2.5. Társadalmi problémák, konfliktusok és ellenállás 87

2.6. Társadalmi részvétel és civil társadalom 95

2.7. Civil szervezetek részvétele a fejlesztéspolitikában 102

2.8. A részvétel formái 105

2.9.. Környezeti és/vagy társadalmi konfliktusok? 110

2.10. A környezethez való jog és az Aarhusi Egyezmény 113

2.11. Társadalmi részvétel környezeti ügyekben 115

2.11.1. A Nimby-jelenség 121
2.11.2. A környezeti konfliktusok feloldása 125
2.11.3. Társadalmi Egyeztetés Eljárási Normarendszere (TEEN) 128
2.11.4. A részvételi kódex 131
2.11.5. Részvételi akciókutatás 135

3. KÖRNYEZETI ÜGYEK A DÉL-DUNÁNTÚLON ÉS PÉCSETT 137
3.1. Magyarországi zöld civil szervezetek 137
3.2. Társadalmi (civil) részvétel Magyarországon 146
3.3. Dél-Dunántúl és Pécs 150
3.4. Civil szervezetek és hálózatosodás a Dél-Dunántúlon 155
3.5. A Zengő-Tubes ügy 159
3.6. A Dél-Dunántúli Regionális Civil Egyeztető Fórum (DDRCEF) 178
3.7. Zöld Régiók Hálózata 189
3.8. A civil konstrukció és a Balokány-liget 194

Konklúzió 205
Mellékletek 210
Felhasznált irodalom 227

Bevezetés

A 21. század egyik legfontosabb kérdése, hogy az emberiség meg tud-e birkózni az egyre súlyosabbá váló globális környezeti és társadalmi problémákkal, egyúttal át tudja-e alakítani gondolkodását és magatartását egy fenntarthatóbb, élhető jövő érdekében. Képes-e kordában tartani a globalizáció negatív folyamatait, csökkenteni a globális egyenlőtlenségeket és megváltoztatni a fosszilis energiára épülő gazdasági modellt.

Az 1950-1960-as évektől kezdődően egyre nagyobb méreteket öltő környezetszennyezés és környezetrombolás, a környezeti javak felélése, a fosszilis energiahordozók és egyéb nyersanyagok növekvő ütemű kiaknázása, az észak- és kelet-európai savas esők, a – főként fejlődő és átalakuló világot érintő – rohamos tempójú népességnövekedés, a fenntarthatatlan gazdálkodás és a pazarló életmód okozta ökológiai – természeti és épített környezeti egyaránt – változások, később az antropogén tényezőkre is visszavezethető globális éghajlatváltozás, továbbá a mindezek kapcsán fellépő környezeti szűkösség jelentős politikai, társadalmi és gazdasági változásokat indítottak el a hetvenes évekre. A fejlett világban a hetvenes évek elejétől megjelenő új, heterogén elveken alapuló, vagy éppen ideológiamentes, rendkívül sokszínű társadalmi mozgalmakon (alternatívok) belül alakultak ki olyan szervezetek, melyek a gazdasági növekedésre adott válaszreakcióként formálódtak és a természet védelmét helyezték tevékenységük középpontjába. Eleinte békésen, majd később – a problémák terjedésével és láthatóvá válásával párhuzamosan – figyelemfelkeltő, radikális, agresszív eszközökkel tiltakoztak a környezet szennyezésével, a környezeti javak felélésével, a természet radikális átalakításával járó beruházások ellen, érveiket pedig egyre tudományos eredményekre alapozták, befolyásolva a közvéleményt és a politika formálóit. A hatvanas évek optimista prognózisai a szolgáltató társadalomról és a posztmateriális kultúráról mára a mélyreható válság diskurzusára olvadtak: a jóléti állam pénzügyi válságáról, a növekedési válságról, a versengéses alapuló demokrácia legitimációs válságáról, valamint a pénz gyarmatosító hatásáról (Habermas, 1994).

A posztmateriálisnak nevezett „nyugati" – és a kilencvenes évektől „keleten" is megjelenő – (konzum)társadalom anyagi szükségletei és a felhalmozásra való ösztönös igény a második világháború után negyed évszázaddal átalakult, előtérbe kerültek olyan kulturális, társadalmi és környezeti értékek, melyek védelmére egyre nagyobb tömegek fektettek időt és energiát. A nyolcvanas évekre az élet minden területén megjelenő, rohamos tempójú változások, a felgyorsult élet, a fogyasztói társadalom kialakulása, a jóléti állam neokonzervatív lebontása és az újszegénység felbukkanása, valamint a növekvő mértékű

környezetszennyezés, illetve nukleáris veszély rendkívül gyorsan teret nyitott a környezet- és természetvédelmi szervezetek előtt. Ezen csoportok már nem csupán a környezet és ember, hanem a társadalmi együttélés viszonyrendszerét, a globális igazságtalanság okait vizsgálták, és próbálták megreformálni azt, komplex fogalmi keretet adva a környezet- és természetvédelemnél jóval tágabb ökológiai meghatározásnak. A leegyszerűsítve csak zöldeknek nevezett ökológiai mozgalom szerint a politika az ember és környezetének (természetes és épített) kapcsolatát a gazdaság–politika–társadalom „szentháromság" keretei közé szorította. Az 1987-re megalkotott klasszikus *fenntartható fejlődés fogalom* pedig meg is szilárdította és a globális politikai gondolkodás színpadára továbbította azt, lebontva az ökológiai gondolkodás ellenideológiai jellegét és kialakítva az ökologizmus elméleti rendszerét, mely új alapokra helyezte az ember és környezete, az egyén és közösség viszonyát.

A zöld és különböző posztindusztriális elméletek a hetvenes-nyolcvanas években megfigyelhető fejlődési periódusa érdekes kettősséget mutat. A teóriák eleinte a környezetvédelem révén betagozódtak a szakpolitikai döntéseket kialakító elvek közé, de ugyanakkor kiléptek a szűk, szakpolitikai keretekből, és filozófiai, etikai, szociológiai, pszichológiai megalapozottságú, „alternatív" társadalomelméletekké váltak, melyek egymással is gyakran vitatkoztak. Ez a társadalmi modell a saját elméleti alapozásából fakadó és kizárólag aszerint értelmezhető értékrendszerre épül, amely azonban párhuzamosságokat mutathat a domináns politikai csomópontok és ideológiák egyes alapelveivel.

A demokratikus országokban a kilencvenes évektől megfigyelhető folyamat, a szabadságjogok kiterjesztése a jövő nemzedékekre, a demokratikus intézmények erősítése, a helyi, részvételi demokrácia megteremtése és fejlődése szélesebb politikai teret nyitott a civil szervezetek[1], így a zöld mozgalom előtt. A fenntartható fejlődés alapelvei megkérdőjelezhetetlen részeivé váltak a közpolitikai döntéshozatalban használt fogalmi kereteknek, beleolvadtak a stratégiákba, programokba, koncepciókba, akciótervekbe és hivatkozási alappá váltak. Ezzel együtt erősítették a gazdasági-társadalmi változások szükségességét hirdető alternatívák fontosságát, ugyanakkor újabb dilemmákat szültek és átfogó választ nem adtak/nem adhattak a felmerül problémákra.

[1] A civil szervezetek definíciójának, globalizálódásának, európaizálódásának, hálózatokká szerveződésének nem szentelek külön teret, mert a vonatkozó szakirodalom részletesen feldolgozta azt. Lásd: Ágh, 1989; Cohen – Arato, 1992; Anheier – Glasius – Kaldor, 2004; Gellner, 2004; Kákai, 2004; Keane, 2004; Sebestény, 2004; Szabó, 2004; Szabó, 2005; Bartal Anna Mária, 2005; Kákai, 2009.

A környezet- és természetvédelmi szervezetek tagsága és támogatói bázisa a hetvenes évek közepétől fokozatosan növekedett, a globális civil társadalom megjelenése a nyolcvanas évek végén a nemzetközi döntéshozatal szintjére emelte a zöldeket, akik aktív részeseivé váltak a fenntarthatóságról folyó globális közbeszédnek. A szocialista blokk összeomlását követően a globális ökológiai szervezetek, illetve ezzel együtt az általuk hirdetett eszmék is megjelentek a kelet-közép-európai országokban és támpontot adtak a létrejövő, majd rohamosan bővülő helyi-regionális szervezeteknek. Hálózatokat hoztak létre és – bár a nyugat-európainál jóval kisebb mértékben, de – a társadalmi párbeszéd szereplőivé váltak. A viták helyi, regionális, nemzeti, szupranacionális, globális dimenzióban egyaránt megjelentek és különböző konfliktusokon, ügyeken (issue) keresztül alakultak, formálódtak. A mozgalmi fejlődés, a telekommunikáció és a tömegmédia hatására olyan dinamikusan változó tér jött létre, melyben a helyi szint és a globális szint állandó kölcsönhatásban van. A helyi szint impulzusokat, jó gyakorlatokat, mintákat közvetít, melyek másutt is sikerrel hasznosíthatók, ugyanakkor a regionális-globális szint állandó issue-kat generál (klímaváltozás, vízzel kapcsolatos ügyek, levegőszennyezés, urbanizáció, népességnövekedés stb.), melyből a helyi szint is építkezhet, folyamatos figyelmet generálhat.

A zöldek kialakították sajátos tiltakozási és együttműködési potenciáljukat, melyben a társadalmi hátteret a zöld mozgalom aktivistái és a szimpatizánsok adják, egyfajta nyomásgyakorló eszközként felhasználva a közvélemény erejét és a felelősség fogalmát. Ugyanakkor a nagypolitika és gazdaság színterén pártok és többszázezres, vagy milliós tagsággal rendelkező zöld „multik" hálózatai alkotnak megkerülhetetlen erőt, nemzetközi szinten is jelentős lobbierővé transzformálva a helyi kezdeményezéseket, érdekeket, illetve a környezetvédelem határokon átnyúló, nagyobb léptékben értelmezhető és kezelhető problémáit. Ebben a közegben kapcsolódnak össze követeléseik és erőfeszítéseik a globalizáció nyomán a kilencvenes évektől megjelenő globalizációellenes vagy globalizációszkeptikus szervezetekkel és követelésekkel, olyan érdekközösséget alkotva, amely 1992-ben, a brazíliai Rio de Janeiróban tartott ENSZ világkonferenciát követően elemi erővel hatolt be a nemzetközi politika erőterébe.

Érdemes megvizsgálni, hogy milyen szerepet játszanak/játszhatnak a zöld civil szervezetek a társadalom működésében, milyen eszközökkel és milyen hatékonysággal tudják felhívni a társadalmi-gazdasági élet szereplőinek figyelmét a környezetszennyezés fenyegető veszélyeire, az embereket érintő környezeti válság jeleire. Fontos kérdés, hogy milyen

módszerekkel és milyen eszközökkel képesek befolyásolni a politikai döntéshozatal menetét, tartalmát, miként vesznek részt a közpolitikai döntéshozatal folyamatában és miként tudják érvényesíteni a fenntartható fejlődés elveit.

A komolyabb érdekérvényesítő erő az összefogásban, a hálózatosodásban kereshető. A civil szektor összefogása, kooperációja, hálózatosodása öngerjesztő, természetes jelenségként fogható fel. Közösen komolyabb érdekérvényesítő és nyomásgyakorló szerepet képesek betölteni, ezáltal a kormányzatokkal szembeni kontrollfunkciójuk hatékonyabb lehet. A 20. század második felében a kommunikációs technológia, illetve informatika fejlődésével, az információs csatornák kiépítésével és az információk szabad áramlásával egyidejűleg növelni és szélesíteni tudták bázisukat, kikerülhetetlen tényezővé váltak a nemzetközi közösség döntéshozatali rendszerében és nemzeti szinten egyaránt. Olyan szakértői közeget alkotnak, amely immáron nem csak a modernizációval összefüggő negatív hatások (növekedés, túlfogyasztás, károsnak ítélt beruházások, környezetszennyezés) elleni tiltakozással hívja fel magára a figyelmet, hanem különféle formákban, a társadalmi részvétel és partnerség alapján vesz részt a környezetet érintő kérdésekben és érdekelt a döntéshozókkal történő együttműködésben, a környezeti konfliktusok megismerésében és megoldásában egyaránt.

A környezeti ügyek speciális terepet jelentenek a civilek számára, hiszen ezeken keresztül a valóságban is érvényre tudják juttatni a közismert *„Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”* jelmondatot. Míg helyi, regionális és nemzeti szinten is belefolynak a környezetet érintő folyamatokba, fejlesztési tervekbe, stratégiák kidolgozásába, a nagy globális ökológiai szervezetek a kilencvenes évektől kezdve komoly hatással vannak a szupranacionális és kormányközi szervezetek, testületek döntéseire. A konfliktusok megoldásában azonban nem csupán tiltakozásra és destruktív magatartásra építenek, de folyamatosan fejlesztik az együttműködés köreit, amelyben a bizalomnak és partnerségnek egyre nagyobb szerepet szánnak, elsősorban a szennyezés-megelőzés, a károsanyag-kibocsátás és fogyasztáscsökkentés, továbbá a tervezés, döntéshozatal és fejlesztés terén.

A zöld gondolatrendszer és zöld mozgalom néhány kivétellel a világ szinte összes országában jelen van, természetesen eltérő hatással, érdekekkel, valamint különböző befolyásolási potenciállal és társadalmi támogatottsággal. A globális szinten megfogalmazott elvek, érdekek nemzeti, regionális és helyi szinten is megjelennek akár a civil hálózatok, akár a különféle lokális szervezetek jóvoltából. A zöldeket Manuel Castells a mozgalmak mozgalmának nevezi, mert a globális civil társadalom jelentős szereplőjeként

számtalan érték- és érdekirányzatot fog össze. A társadalmi mozgalmak, civil hálózatok víziókat, elveket és tényleges alternatívát kínálnak és olyan területeken lépnek fel, ahol a válságjelenségeket az állam, a szupranacionális szervezetek nem képesek megoldani.

Az ökológiai gondolat globálissá válásában kiemelt jelentőséget kapott az internet elterjedése és a kommunikációs technológia fejlődése. Az internet terjedésének és hozzáférhetőségének egyszerűsödésével, a technológia fejlődésével a kölcsönös kommunikáció a világ bármely részéről megvalósítható. A nagy zöld szervezetek a világ szinte minden részén megtalálhatók, tagságuk több százezresre tehető, egy-egy akció alkalmával rövid időn belül aktivisták és önkéntesek százait tudják mozgósítani, a nagyobb események alkalmával akár tízezres tömegeket képesek koordinálni. Céljaikat, etikai-erkölcsi normáikat vizsgálva egyértelművé válik – bár bizonyos esetekben hajlandók a politikai háttéralkukra annak érdekében, hogy egy másik, számukra „fontosabbnak" tartott ügyben figyelembe vegyék javaslataikat –, hogy alternatívát kínálnak a fennálló nyugati gazdasági, társadalmi rendszer fejlődési irányaiban, de legalábbis felhívják a figyelmet a károsnak ítélt folyamatokra.

Az utóbbi évtizedekben a politika és a gazdaság is felismerte felelősségét, a környezetvédelem fontosságát, a társadalom környezettudatosságának – ha az sok esetben csak látens módon is – és attitűdjének változását. Ennek okán fokozatosan építette ki a fenntarthatóság nemzetközi és nemzeti intézményrendszerét. A környezetvédelem és fenntartható fejlődés elvei bekerültek a jogszabályokba, stratégiákba, programokba, a zöld marketing és környezetbarát termékek, szolgáltatások révén a piaci folyamatokba és a fogyasztás világába, kutatók már a poszt-environmentalizmus korszakának beköszöntéről írnak és ezt támasztja alá az a tény is, hogy a nemzetközi és a nemzeti intézményrendszerek „bezöldültek" kétségkívül elhoztak egyfajta „zöld reneszánszt", ahol az ökológiai gondolkodás egyfajta viszonyulási ponttá vált. Ezt a folyamatot és annak globális következményeit (jelesül azt, hogy mára többek között a fenntarthatóság ügye és a globális éghajlatváltozás az emberiség legnagyobb problémái) sokan akként értékelték, hogy a környezetvédelem és a környezetpolitika[2] súlyosan és végletesen az – ezeken túlmutató – ökológiai gondolat fogságába került, amely amellett hogy erős támogatói bázist teremt, mai felfogásunk szerint partikuláris érvrendszert alkalmaz (Antal, 2012: 204). Éppen emiatt léteznek látható jelei a zöld mozgalom kiüresedésének és az ellenállási

[2] Az ideológiai-filozófiai meghatározottságú ökopolitikánál szűkebb fogalom. Pragmatikus, a környezetvédelemre vonatkozó politika, mely szakpolitikai elképzeléseket és jogi szabályozásokat takar. A környezetpolitika szoros kapcsolatban van a környezettechnológia, környezetvédelmi ipar és környezetgazdálkodás fogalmaival.

tér zsugorodásának, de a közpolitikai döntéshozatal során és a szakpolitikákban megjelenő speciális, az egyszerű részvételen túlmutató partnerségi kapcsolatok (zöld agytrösztök), a környezetvédelem soha „véget nem érő” jellege, valamint a válságok ciklikussága miatt az ökológiai csoportok újabb és újabb lendületet vesznek.

Az ökológiai mozgalom szervezetei és a környezettudatos egyének olyan gondolkodást és értékeket képviselnek, amelyek napjaink fogyasztói társadalmából rendkívül hiányoznak a köz érdekeit szolgáló döntések meghozatalánál. Olyan közvetítő fogalmakat fedeznek fel és értelmeznek újra a politikai-társadalmi gondolkodásban mint az etika, igazságosság, szolidaritás, méltányosság, lokalizáció, szubszidiaritás, az emberi jogok védelme, a pragmatizmus és a rendszerszemlélet fontossága. Erre pedig különösen nagy szükség van a nemzetközi és magyar társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai életben egyaránt. Miközben hosszú évek óta súlyos erkölcsi válságról beszélnek, az abból kivezető útról alig hallani, míg a 2008-ban bekövetkezett, és a mai napig tartó gazdasági válság megoldásairól azonban annál többet. Pedig a kettő viszonya a rész és egész kapcsolata, amelynek hátterében végső soron az ember és környezete közötti viszony felborulása áll. A környezet ügye tehát etikai kérdés is, egyben egy újfajta erkölcsiség hordozója, a társadalmi együttélés ügye, melyet az *ökologizmus* foglal egységes gondolati keretbe (Pánovics, 2010).

Kiindulópontom, hogy jelenleg a világ egy olyan bonyolult és összetett válságban van, amelyre nem volt példa az emberiség történelmében. A dolgozat hangsúlyosan a válság környezeti-társadalmi aspektusainak szegmenseit érinti és dilemmákat vet fel. Léteznek átfogó, komplex és működő modellek, alternatív elképzeléseket, jó gyakorlatokat és előremutató kezdeményezéseket ismerünk, melyek egy-egy részproblémára nyújtanak megoldást, de a rendszert jelen helyzetben nem képesek megreformálni. Az átfogó változások eléréséhez a jelenleg uralkodó rendszerszemléleten kell változtatni, politikai és gazdasági téren egyaránt. Elsősorban komolyabb felelősségvállalásra, szolidaritásra, önszabályozásra és a mostaninál nagyobb belátásra van szükségünk. Ez a folyamat mindenekelőtt tanulási, illetve megértési elemeket hordoz magában és folyamatosan a *tiltakozás* (ellenállás), *részvétel és partnerség* (a részvételnél magasabb szintű együttműködést, bizalmi szintet, intenzívebb kommunikációt jelentő részvétel) kettősségében kerül felszínre. Ez a kettősség adja a dolgozat gerincét, azaz bemutatja azokat a gondolati rendszereket, elveket, elméleteket, melyek a zöld mozgalom ideológiai hátterét adják, továbbá rámutat azokra a szempontokra, kategóriákra, melyek szerepet

játszanak a mozgalom fellépésében, szerepvállalásának fokában, minőségében, a társadalmi részvételben történő megjelenésében. Az, hogy a mozgalom, egy szervezet, vagy spontán csoport a tiltakozás és együttműködés/partnerség dimenziójában melyik formát/akcióformát választja (akár mindkettőt egyszerre, vagy időben eltérően), és milyen intenzitással, függ az adott környezeti ügytől, a körülményektől, a politikai kultúrától, a részvétel és társadalmi egyeztetés hatékonyságától, a kormányzat/önkormányzat magatartásától és hozzáállásától, a résztvevők nyitottságától és számos egyéb tényezőtől, melyekre a dolgozatban részletesen kitérek.

A dolgozat – mint a címe is mutatja – a társadalmi részvétel és civil szerepvállalás környezeti ügyekben megjelenő kérdéseire fókuszál, ezért a megközelítésemet a civil szervezetek szemszögéből teszem meg.

Előrebocsátom, hogy nem tudok átfogó válaszokat adni a felmerült kérdésekre. Kutatóként az a célom, hogy elsősorban a társadalomtudományokra támaszkodva, de interdiszciplináris megközelítésben tárgyaljam a kérdéskört, továbbá felhívjam a figyelmet a tudomány felelősségére és előremutató javaslatokat tegyek.[3]

A dolgozat célja, hogy bemutassa

- a fenntartható fejlődés dilemmáit és az ökologizmus eszmerendszerét, amely ideológiai hátteret, stratégiai tervezési és cselekvési teret biztosít az ökológiai mozgalom számára.
- a modern társadalmi mozgalmak és társadalmi részvétel általános jellemzőit.
- a társadalmi részvétel számos aspektusát és formáját környezeti ügyekben.
- esettanulmányokon keresztül a dél-dunántúli régió és főként Pécs néhány kiemelt környezeti konfliktusának hátterét és elemezze a civilek szerepvállalását.
- esettanulmányokon keresztül a tiltakozás és társadalmi részvétel aspektusait.

A doktori értekezés a következő hipotézisekre épül:

- A világ olyan összetett válságban van, melyből a kiutat csak rendszerszintű átalakításokkal lehet kezelni. Ezen megközelítések közül az ökologizmus és fenntartható fejlődés egy lehetséges módszer számos egyéb kezelési mód mellett.

[3] A jogi, közgazdaságtudományi és természettudományi témájú hivatkozásokat releváns szakirodalomra támaszkodva teszem meg.

- A fenntartható fejlődés és environmentalizmus elveit magába olvasztó és használó fejlesztéspolitika, mely a környezeti ügyek egyik legfontosabb előidézője, jelenlegi formájukban nem alkalmas az ökológiai problémák megoldására, de racionálisan más eszköz nem áll rendelkezésre a változás eléréséhez. A civilek elsősorban a fejlesztéspolitikán keresztül lehetnek formálói a természetes és épített környezetet is érintő döntéshozatali folyamatoknak.
- Az ökologizmus ideológiai hátteret és mobilizációs potenciált biztosít a zöldek számára, akik új társadalmi mozgalomként a társadalmi részvétel fontos szereplőivé váltak.
- A környezeti ügyek a tiltakozás és együttműködés kettőségében jelennek meg, ezáltal különböző megjelenési és részvételi formákat valósítanak meg. A környezeti tiltakozás az esetek többségében társadalmi konfliktusokat is magában rejt, amint azokra az esettanulmányok elemzéseiben utalok.
- A környezeti érdekek nem kellő súllyal jelennek meg a fejlesztésekkel kapcsolatos döntéshozatal során, amely visszavezethető a környezetinél magasabb szintűnek vélt politikai-gazdasági érdekekre és a (zöld) civil szervezetek érdekérvényesítő képességének kvázi gyengeségére. A környezeti ügyek marginális szerepet játszanak a magyar társadalom többségének életében.
- A társadalmi részvétel intézményrendszere komoly hiányosságokat mutat Magyarországon. Ez elsősorban a politikai és társadalmi szinten is megjelenő bizalmi válságra, a társadalmi tőke és a részvételre képesség alacsony szintjére vezethető vissza.

A disszertáció szerkezete

A disszertációt három nagy fejezetre bontottam.

Az első fejezet a *fenntartható fejlődés és ökologizmus* témakörét tárgyalja. Arra keres választ, hogy milyen elvek, fogalmak mentén jelenik meg a fenntarthatóság és ökologizmus gondolata a közgondolkodásban, a politikai életben. Sorra veszi a fenntartható fejlődés fogalom intézményesülését és azt, miként értelmezhető a zöld gondolat a kommunikációs térben.

A második fejezet a modern *társadalmi mozgalmak* létrejöttének hátterét, célkitűzéseit, transzformációit, a *válság és innováció* kettősségét vizsgálja. Elemzi a környezeti válság és

az ebből fakadó *társadalmi-környezeti konfliktusok* formáit, megjelenését, szereplőit. Bemutatja a társadalmi részvétel és civil szervezetek kapcsolatát, a *társadalmi részvételt környezeti ügyekben* és a részvétel ideáltipikus, civilek által fejlesztett formáit.

A harmadik fejezet Magyarországra, elsősorban a Dél-Dunántúlra és Pécsre koncentrál. Röviden bemutatja a magyarországi zöld civil szervezetek történetét és szerepvállalását, továbbá a társadalmi részvétel hiányosságait, dilemmáit. Végül esettanulmányokon keresztül elemzi a tiltakozás és részvétel kettősségét.

A dolgozat – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem foglalkozik külön a zöld pártok történetével és szerepvállalásával, azonban a kapcsolódási pontokat tárgyalja, elsősorban az ökologizmus politikai vetületeinek vizsgálatával, továbbá – szintén más diszciplínáról lévén szó – érintőlegesen foglalkozik a környezetgazdálkodási és környezetjogi aspektusokkal.

A disszertáció háttere és kutatásmódszertana

A disszertációt primer és szekunder forrásokra támaszkodva írtam, a szakirodalmat a saját kutatásaimmal egészítettem ki, ezáltal szintetizálva a meglévőt és hozva létre új ismeretanyagot.

Primer források. A kutatásban felhasznált primer információkat a civil szektorban végzett tevékenységem tapasztalataként, valamint 2007-2013 között elkészült, félig strukturált interjúk és szakmai beszélgetések felvételével tettem meg. 2005-től kutatok aktívan az ökopolitika és civil szervezetek területén, 2007-től tartok kurzusokat ezen témából a PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszékén. 2007-ben tagja voltam a dél-dunántúli régió operatív programjai kapcsán készített Stratégiai Környezeti Vizsgálatok társadalmi vitáját elemző kutatócsoportnak (G-FORS nemzetközi kutatás), amely az MTA Regionális Kutatási Központ Dunántúli Tudományos Intézetének berkein belül készült. Ezen kívül 2007 óta kilenc hazai és nemzetközi kutatásban vettem/veszek részt. 2006-tól vagyok részese a civil közéletnek, hol nagyobb, hol kisebb aktivitással. 2008 óta a Pécsi Zöld Kör elnökségi tagja vagyok, ekkortól követem és kutatom a dél-dunántúli civil szervezetek (regionális civil fórum) tevékenységét és EU-s pályázati források elosztásában, illetve az elköltésének monitoring tevékenységében való civil részvétel lehetőségeit.

2006 óta rendszeresen részt veszek a zöldek országos találkozóin (zöld OT), ezen túl az elmúlt hét évben mintegy ötven szakmai rendezvényen, fórumon, konferencián, workshopon vettem részt Magyarországon és külföldön egyaránt. 2008/2009 óta

kutatóként és aktivistaként kapcsolódtam be a Magyar Természetvédők Szövetsége (MTVSZ) által kezdeményezett Zöld Régiók Hálózata elnevezésű projektbe, mint dél-dunántúli koordinátor. 2009 decemberében az MTVSZ–Föld Barátai által koordinált civil delegáció tagjaként bepillantást nyertem a klímatárgyalások hátterébe a Koppenhágában tartott ENSZ Részes Felek Konferenciáján (COP-15), 2011-ben Írországban szintén civil delegáció kutatójaként vizsgáltam az ír környezetvédő civil szervezetek helyzetét, valamint a döntéshozatalban való részvételi lehetőségeit.

2009 óta a Pécsi Tudományegyetemen megrendezett Környezetpolitikai Nyári Egyetem egyik szervezője és koordinátora vagyok. 2010-ben másodmagammal megalapítottam a PTE Fenntartható Fejlődésért Szakkollégiumot, amelynek a tanáraként dolgozom.

A kutatásban felhasznált primer információkat a felsorolt tevékenységem tapasztalataként, valamint 2007-2013 között felvett, félig strukturált interjúk és nyitott szakmai beszélgetések felvételével szereztem (*a felvett interjúk részleteit az 5. számú melléklet tartalmazza*). Az interjúk és beszélgetések során arra tettem kísérletet, hogy meghatározott kérdések mentén, de az interjúalanynak teret engedve tudjam meg, mit gondol a zöld mozgalomról, a részvétel lehetőségeiről és véleménye szerint mennyire képes a civil szektor mozgatórugója, formálója lenni a döntéshozatali folyamatoknak, legyen szó a tervezésről, stratégia- és koncepcióformálásról. Az interjúk és beszélgetések során arra kerestem a választ, hogy

a, miként képesek információkat szerezni és érdeket érvényesíteni, továbbá részt venni a tervezési és döntéshozatali folyamatban a civil szervezetek egyenként és a különböző szintű egyeztető fórumok keretében.

b, milyen szerepet tölt be az adott civil szervezet, hálózat a környezetében és környezetvédelmi szervezet esetén a zöld mozgalomban.

c, van-e olyan szakértői tudás, melyet a civilek képesek hozzáadni a tervezési munkához és a döntések előkészítéséhez. Amennyiben igen, az együttműködés mennyire gördülékeny, állandó, vagy netán esetleges a döntéshozókkal közös munkában.

d, részt vett/részt vesz-e az alany maga, vagy az általa képviselt civil szervezet környezeti ügyben és ha igen, milyen formában és milyen eredménnyel.

Az interjúkra alapozva alkottam meg a kutatás helyi civil részvétellel kapcsolatos vázát, elsősorban a terület- és településfejlesztési tervezéssel kapcsolatosan. Erre azért volt szükség, mert eltérést állapítottam meg a civilek által vélt és valós részvételi hatékonyság között. 2006-2007-ben személyesen és emailben kérdeztem meg a civil egyeztető

fórumban részt vevő civil szervezeteket a társadalmi vita általuk vélt eredményességéről, a Pécsi Zöld Kör pedig 2010-ben emailben kiküldött kérdőíven kérte ki a fórumban részt vevő szervezetek véleményét arra vonatkozóan, hogy sikeresen ítélik meg a társadalmi részvételüket. Míg a megkérdezett civilek kétharmada eredményesnek ítélte meg azt, kiderült, hogy a javaslatok csak nagyon kis hányada és nem eredeti megfogalmazásban került át a hivatalos anyagokba. Ráadásul a társadalmi véleményezésre rendelkezésre bocsátott idő szűkülésével és a regionális civil egyeztető szerepének elhalványulásával a hatékony együttműködéshez szükséges tanulási folyamat is lezárult, mely a kétezres évek második felének optimizmusát szolgáltatta. Ez is világosan kiérezhető az interjúkból, míg véleményem szerint erre egy jól összeállított kérdőív sem adott volna választ.

Szekunder források. A szekunder kutatáshoz magyar és angol nyelvű szakirodalmat használtam fel. Az elméleti hátterek feldolgozása és szintetizálása releváns szakirodalomra épül. Jogszabályok, jelentések, stratégiák hivatkozásánál minden esetben az eredeti dokumentumot használtam fel, a reflexiókhoz azonban már az ezekhez kapcsolódó másodlagos forrásokat is. A szakirodalmat egymásra építve, reflektálva, kiegészítve, forráskritikával közlöm. A fenntartható fejlődés, ökologizmus, environmentalizmus, poszt-environmentalizmus fogalmi köre, valamint a társadalmi innováció, társadalmi mozgalmak és társadalmi részvétel, illetve fenntarthatóság kapcsolata magyar nyelven még nem jelent meg ilyen átfogó, komplex megközelítésben.

A disszertációban tudatosan szerepelnek narratív és diszkurzív jellegű részek egyaránt. Ezzel a dilemmákat és egy átmeneti periódus átmeneti válaszait igyekszem hangsúlyozni, feldolgozva a hagyományos, közismert teóriákat, szintetizálva új ismeretanyaggal. A narratív részek feldolgozása során törekedtem arra, hogy az általánosan elfogadott, kutatási alapként szolgáló gondolatokat a lehető legpontosabban közöljem és ott reflektáljak rájuk egyéb ismeretanyagokkal, személyes tapasztalatokkal, ahol dilemmát, paradigmaváltást észlelek, mint a fenntartható fejlődés kérdésköre, vagy a társadalmi mozgalmak változása kapcsán. Az első két fejezet teoretikusabb megközelítésének elemzéseként próbálom megfeleltetni a harmadik fejezet magyar példáit és esettanulmányait, minden esetben visszahivatkozva az azokat alátámasztó elméleti modellekre, megközelítésekre. A dolgozat ezáltal kap kritikai-reflexív ívet és igyekszik a társadalomtudomány egy folyamatosan változó, kérdésekkel tűzdelt, új diszciplínájának progresszív eleme lenni. Ezt a megközelítést a társadalmunkért és a körülöttünk lévő világért felelős kutatóként rendkívül fontosnak tartom.

1. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉS AZ ÖKOLOGIZMUS

A fejezetben a fenntartható fejlődés fogalmának kritikai megközelítéseit, valamint az ökologizmus gondolatkörét elemzem. A zöld[4] civil szervezetek létrejöttének, történetének, tevékenységének és motivációjának megértéséhez mindkét fogalom tisztázását fontosnak tartom, hiszen ezen gondolatrendszerek, viszonyulási pontok adnak értelmezhető és egyre inkább elfogadott érveket a társadalmi vita során, illetve fogalmazhatnak meg válaszokat a globális ökológiai válságra. A fenntartható fejlődés vizsgálatánál nem elsősorban a Brundtland-bizottság által 1987-ben kiadott *Közös Jövőnk* című jelentésben foglalt három pilléres (környezeti, gazdasági és szociális)[5] felosztást használom, inkább áttekintést adok a fenntarthatóság gondolati rendszereinek feldolgozásával, melyek progresszív meglátásaikkal rámutattak a klasszikus fogalom ellentmondásaira, formálhatóságára, megértési nehézségeire és „változékony természetére".

1.1. A globális ökológiai válság

A környezeti és társadalmi problémák globalizációja a 20. század utolsó harmadára vált egyértelművé. A *lég- és vízszennyezés* az ipari tevékenység következtében egyre súlyosabb méreteket öltött. Míg az előző az urbanizációs folyamatok gyorsulásával és a közlekedés okozta terheléssel együtt súlyos problémát jelent, addig a megfelelő mennyiségű tiszta víz elérése az előrejelzések szerint a gyarapodó népesség, valamint a fokozódó vízigény, továbbá az éghajlatváltozás miatt okoz majd gondokat. Az ivóvízbázisok csökkenése miatt az egy főre jutó vízmennyiség drámaian alacsony szintet érhet el a vízhiányos országokban, de problémákat okozhat a vízben jelenleg még gazdag térségekben is. 2025-re pedig a vízhiány már a Föld nyolc milliárd lakosából három milliárdot fog érinteni.[6]

---

[4] A zöld kifejezés alatt természetvédelmi, környezetvédelmi, ökológiai, a fenntartható fejlődés és ökologizmus eszmerendszerét magáénak valló szervezeteket, mozgalmakat, pártokat értem.

[5] A fogalom rövid meghatározása úgy hangzik, hogy a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely lehetővé teszi a jelen szükségleteinek kielégítését anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit arra, hogy saját szükségleteiket azonos szinten elégíthessék ki. A fenntartható fejlődés a Bizottság jelentése szerint a generációk közötti és a generáción belüli igazságosság érvényre jutását egyaránt feltételezi. (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf) (Letöltve: 2012. 07. 22.)

[6] Az emberiség jelenleg a meglévő édesvízkészletek mintegy 45%-át használja és ez az arány az előrejelzések szerint néhány évtizeden belül 70%-ra növekszik. Ennek egyik legfőbb oka az alapvető vízellátási gondokkal küzdő észak-, közép-, és kelet-afrikai, közel-keleti, közép- és dél-ázsiai, valamint távol-keleti országok robbanásszerű népességnövekedése, amely hatalmas vízszükséglet-növekedést indukál. A fogyasztás kisebbik részét kommunális szükséglet, nagyobbik hányadát azonban az ipar és főként a mezőgazdaság által felhasznált vízmennyiség adja. A Föld jelenlegi hétmilliárdos népessége évenként mintegy 75-80 millió emberrel növekszik. 1950 óta a Föld lakossága megháromszorozódott, ugyanakkor minden szükségletet egybevéve a vízfelhasználás a hatszorosára növekedett. (Facts and Figures. From the United Nations World Water Development Report 4. Managing Water under Uncertainty and Risk.

A *savas esők* erdőségeket taroltak le a hatvanas-hetvenes években Közép- és Észak-Európában, az üvegházhatású gázok koncentrációjának növekedése és a légkör felmelegedésének problémája komolyabban a nyolcvanas években került a kutatók, majd a döntéshozók látókörébe. Kutatók már a hetvenes években rámutattak, hogy az emberek által ipari tevékenységekhez használt CFC-, HCFC-vegyületek[7] erősen rombolják az UV-sugárzás elleni védekezésben kiemelten fontos szerepet játszó ózonréteget. Míg a CFC gázok használatának korlátozását a nyolcvanas évek közepén egyezményekkel érte el a nemzetközi közösség, az *éghajlatváltozás* okozta problémák kezelése várat magára.[8] Az éghajlatváltozást befolyásoló üvegházhatású gázok koncentrációja növekedésének következményei és a folyamatban az ember szerepének meghatározása még mindig viták forrása. Az azonban bizonyos, hogy a szélsőséges időjárási jelenségek (viharok, jégeső, tornádók, hurrikánok, hő- és fagyhullámok), az Antarktisz és az Északi-sark körüli jégtakaró, valamint a gleccserek eltűnése, a tengervízszint-emelkedés, a sivatagok előretörése, az ariditás és a talajerózió, továbbá a termelésre alkalmas területek mennyiségének csökkenése, különböző eredetű természeti és környezeti katasztrófák emberek milliárdjainak életét nehezítik meg és egyes esetekben lehetetlenítik el. A környezetben történt hirtelen változás és a klímaváltozás tömegeket késztethet arra, hogy máshol találjanak maguknak lakóhelyet, ezt nevezzük környezeti és klímamigrációnak.[9] A *biodiverzitás csökkenése*, az *esőerdők irtása*, a tengerek savasodása és elszennyezése, a túlhalászat következtében az ehető halállomány rohamos ütemű fogyása, a *hulladékproblémák* (kommunális, veszélyes, nukleáris hulladékok), az *energiafüggőség és*

UNESCO – United Nations World Water Assessment Programme. 2012.
http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002154/215492e.pdf [(Letöltve: 2012. 08. 02.])

[7] Halogénezett szénvegyületek.

[8] Tony Blair angol miniszterelnök felkérésére 2006-ban Sir Nicholas Stern brit közgazdász és csapata készített jelentés az éghajlatváltozás várható hatásairól és kezeléséről. Az éghajlatváltozás hatásait elemző jelentés két szempontból rendkívül fontos. Az egyik, hogy bevezeti a klímaváltozás hatásainak csökkentése (mitigation) kurzust, azaz elismeri, hogy a problémát nem lehet megoldani, ahhoz inkább alkalmazkodni szükséges a katasztrófa elkerülése érdekében. Ezzel megalkotja az alkalmazkodási politika kifejezést.
A másik fontos tényező, hogy a globális klímaváltozás hatásait közgazdasági szempontból elemzi, amely merőben új megvilágításba helyezi az addig kizárólag negatívnak tartott következményeket. A jelentés a klímaváltozás negatív hatásainak érzékletes leírása mellett olyan modellt is felvázolt, amely radikális, de hatékony eszközökkel csökkenti a lehetséges károkat és alternatív növekedési lehetőséget nyújt a gazdaságok számára.
A jelentés legfontosabb üzenete, hogy az adaptációs politika kulcsfontosságú az éghajlatváltozás elkerülhetetlen hatásainak kezelésében, a károk csökkentésében, azonban nagyon sok országban erre nem fektetnek kellő hangsúlyt. Az adaptáció az egyetlen rendelkezésünkre álló válasz az éghajlatváltozásnak az elkövetkezendő évtizedekben bekövetkező hatásaira, mielőtt a csökkentést előidéző intézkedések hatása érezhető lesz. (Stern Review: The Economics of Climate Change
mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/.../sternreview_report_complete.pdf)

[9] Erről lásd részletesen: Glied Viktor – Bumberák Maja: Klímavándorlás, klímaigazságosság és globális NGO-k Afrikában. In. *Afrika Tanulmányok*, 2011. 3. különszám és Vág András: *Az Európa számára releváns környezeti migráció forgatókönyvei.* PhD-értekezés, SZTI, Gödöllő, 2011.

energiaválság, a környezeti konfliktusokat előidéző környezeti szűkösség olyan kihívások, melyek egyre inkább veszélyeztetik az emberiség jövőjét és életminőségét.

Az *urbanizáció* gyorsuló folyamata, a városok méretének növekedése, a város és környéke viszonyának átértékelődése, a hagyományos közösségek felbomlása, az egyén elidegenedése, a különböző betegségek és járványok terjedése, a *növekvő egyenlőtlenségek* a leggazdagabb és legszegényebb országok között, a pénzügyi függőség és adósságspirál, a szegénység és nyomor állandósulása, a közjavak kisajátítása, a kulturális különbözőségek elmosása és univerzális értékek – mint a fogyasztás – népszerűsítése, a konzumtársadalom kialakulása, *fenntarthatatlan fogyasztási modellek* és a felgyorsult élet idézik elő azt a problémát, melyet az előzőekben vázolt tényezőkkel együtt ökológiai válságnak nevezünk (Rakonczai, 2008; Enyedi et al., 1992; Gleick, 1998; Brown, 2009; Glied 2009, 2010; Kertész, 2001; Szemerkényi, 2007).

1.2. Az ökológiai diskurzus

A fenntartható fejlődés nem egyenlő a természet- és környezetvédelemmel, hanem annál szélesebb és komplexebb dimenziókat ölel fel, ugyanis az ökológiai problémák rendszer jellegűek, összefonódottak. A fejlődés és környezet ügye is összetartozó és együtt kezelendő. Az elmúlt évtizedekben a növekedést, a fenntarthatóságot és fejlődést előszeretettel mosta össze a politikai és közgazdasági retorika, nem véletlen tehát, hogy a fogalompár inkább politikai mint tudományos megfontolásból került a köztudatba, célja inkább a konszenzusteremtés volt. Gyulai Iván szerint a fenntarthatóság legfontosabb feltételei a folyamatos *szociális jobblét* megvalósulása, az emberek alapvető szükségleteinek kielégítése, az erőforrásokból származó hasznok *igazságos elosztás*a, az egyenlő lehetőségek megteremtése, *holisztikus gondolkodásmód*, az ágazatok közötti *integráció*, az erőforrások fenntartható, eltartóképesség szerinti használata és a *környezetminőség* szavatolása (Gyulai, 2000). A fenntartható fejlődésről a fogalom megalkotása óta vita folyik, ugyanis olyan dilemmákat nem tud feloldani, melyek a gazdasági növekedés és az alapvető emberi szükségletek, a szegénység leküzdése és infrastruktúra kialakítása, illetve a fejlesztések közötti összefüggéseket feszítik, de ugyanakkor alternatívát is nyújt. Hermann Daly, az ökológiai közgazdaságtan egyik legnevesebb képviselője már 1989-ben módosította a klasszikus fogalmat, sokkal pontosabb definíciója szerint a fenntartható fejlődés a folytonos szociális jólét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartóképességet meghaladó módon növekednénk. Daly

fogalmazta meg legérthetőbben a különbséget a növekedés és a fejlődés között. Szerinte a növekedés az anyagi gyarapodás következtében beálló mennyiségi változást, míg a fejlődés minőségi előrelépést jelent[10] (idézi Láng, 2009: 50).

Félreértés, hogy a gazdaság kapcsán a fenntartható fejlődés általánosságban ellene van a növekedésnek. Inkább arányos, korlátos növekedést képzel el. Sem a fejlett, sem a fejlődő világ nem fogadna el olyan koncepciót – érvelést pedig annyira sem –, amely lassítaná a gazdasági bővülést. A minden áron való növekedés nemkívánatos gyakorlatot is jelenthet, egyre inkább előtérbe kerülnek az emberi vonatkozások, mint az életmód, az életminőség, a tudatosság, az értékmegőrzés, a tradíciók tisztelete mellett a mindennapi létszükségletek kielégítését lehetővé tevő foglalkoztatottság, továbbá az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása és a demokratikus intézményrendszer működtetése. Mindezek együtt előfeltételei a fenntartható fejlődésnek (Faragó, 2002: 26-27).

Kétségtelen, hogy a fenntartható fejlődés egymással is rivalizáló értelmezések tárgya, normatív, progresszív ereje azonban tagadhatatlan. Nem véletlen, hogy az 1990-es évek elejére viszonyrendszert alkotott és nem csak a mindig példaként hivatkozott hármas (társadalmi-gazdasági-környezeti) keretben. Ez azt jelenti, hogy legalább akkora hatással volt az ökológiai gondolat fejlődésére (politikai ökológia, ökologizmus, environmentalizmus), mint a zöld gondolatrendszernek a fogalom megalkotására. Hogy ez a diskurzus nem csupán környezeti érdekeket és értékeket takar, azt Ralph Dahrendorf és Amartya Sen teszi világossá. Kiszélesítik a fenntartható fejlődés fogalom által keretek közé szorított ökológiai diskurzust, amely legtöbbször csupán a környezet tönkretételével magyarázza a gazdasági növekedés és túlfogyasztás veszélyeit. Dahrendorf érzékelteti jól az alapproblémát, amikor felteszi a 21. század fontos kérdéseit, amelyek fontos szerepet játszanak az alternatív gondolatok kialakításában és megértésben: „Sosem éltünk még ilyen jól, de boldogabbak is vagyunk ezáltal?” Mi a célja a gazdasági és társadalmi fejlődésnek? Milyen feltételek mellett sikeres a fejlődés? (Dahrendorf, 2004). Sen szerint a növekedés legfeljebb eszköze lehet a fejlődés általános céljainak, maga nem tekinthető elsődleges célnak. Olyan fogalmi kereteket alkotott a fejlődés-diskurzusban – és ezáltal volt hatással Wolfgang Sachs, Gus Speth, Vandana Shiva, Lányi András, Takács-Sánta András, vagy Hajnal Klára munkásságára –, melyek az életminőséggel, a társadalmi jól-lét mutatóival, az élettartam, az egészségügy, az oktatás minőségével és nem csupán a GDP nagyságával képesek leírni egy adott gazdasági növekedését – és ezzel együtt a társadalmi hasznát. Az

[10] Sokkal egyszerűbben fogalmazva a növekedés azt jelenti, hogy nagyobbak leszünk, a fejlődés pedig azt, hogy jobbak.

indiai filozófus a szabadság fogalmának újrafogalmazásával próbál válaszokat találni, amikor azt állítja: a fejlődés az emberi szabadságok kiterjesztésének folyamata. A szabadság azonban relatív fogalom, hiszen az együttélés olyan korlátozásokat és önkontrollt követel meg, mely elmossa a szabadság határait és beszűkíti a döntés és cselekvés tereit. Sen ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy az egyén szabadságának megteremtése teremtheti meg a felelősség és képesség azon útjait, melyek előidézhetik a társadalmi változásokat, egyúttal szolgálhatják a gazdasági növekedés céljait (Sen, 2003: 433). Mind Sen, mind Konrad Lorenz tézise, mely szerint a változások révén létrejött együttélési keretek megszilárdítása és tartóssá tétele az egyén szabadságának bizonyos fokú korlátozásával jár, amely a társadalmi együttműködés és konszenzus megteremtésében a kötelezettségek és jogok egyensúlyi rendszerét hozza létre, a társadalmi részvétel és aktív állampolgárság, egyúttal a *felelősség* irányába mutat (Lorenz, 2002: 89). Csak ezáltal lehet tompítani az ember ösztönös növekedési kényszerét és helyzetbe hozni, vagy segíteni a versenyben lemaradókat. Az evolúciós folyamat sémájára bontva a társadalmi-környezeti változások dialektikáját (autonómia és kiszolgáltatottság, versengés és létért folytatott küzdelem; alkalmazkodás és diverzifikáció; együttműködés, kooperáció, kölcsönös segítség; környezeti átalakítások és változások), választ kapunk arra a kérdésre, miként értheti meg a társadalomtudomány az ökológiai kihívások korának rendkívül bonyolult és összetett kérdéseit. Az alrendszerek számának sokasága és sokfélesége rámutat a fenntarthatóság kezelésének legnehezebb részére: egy egységes, komplex rendszerről van szó. Az alrendszerek nemcsak egymás mellett léteznek, de összefonódnak, hatással vannak egymásra és a rendszer egészére, örökké változnak. Ebből következik a rendszer másik jellemzője: *dinamikusan változik*. Egy dinamikusan változó, komplex rendszerben ismeretelméleti (háttértudás) és ok-okozati bizonytalansággal kell szembenéznünk, nem lehet tudni biztosan, hogy a keretfeltételek állandó változása mellett meddig érvényes a tudásunk (Nováky, 1999). A bizonytalan, állandóan változó keretfeltételekre épített szcenáriók megalkotása is rendkívül nehéz. Ezért lehetséges az, hogy a hetvenes évektől modellek sokasága jelent meg a tudományos életben, lefordítva a problémákat a politika nyelvére. Nem véletlen, hogy a modellek sokszor egymásnak is ellentmondanak, vagy túlértékelik, vagy alulbecsülik a képzelt, vagy valós fenyegetettség szintjét, legyen szó a népességnövekedésről, az élelmiszer-biztonság, vagy a klímaváltozás hatásairól. A rendszermodellek előnye, hogy konzisztenciát teremtenek a teljes rendszer alrendszerei és az azokra készített előrejelzések között, sőt képesek kapcsolatot teremteni a komplex rendszer és környezete között is.

A környezet szennyezése, a biodiverzitás csökkenése, a klímaváltozás és a társadalmi együttélés anomáliái egyre sürgetőbb kérdéseket vetnek fel, de a tényleges megoldásokat még keressük. Ezek közül csak egy, de rendkívül sokrétű és komoly támogatást élvező csomag a fenntartható fejlődés rendszere, mely áthat minden egyéb rendszert. Nem kiforrott modellekről, szabályokról, hanem *kísérletek*ről, *kezdeményezések*ről, *elképzelések*ről beszélünk, melyek földrajzi helytől, időszaktól, politikai rendszertől függően változnak és adaptálódnak/adaptálódhatnak a helyi viszonyokhoz, pozitív, vagy éppen negatív visszacsatolásokkal, de mindenképpen radikális, újszerű, és az esetek nagy részében racionális fejlődési utakat eredményezve (Rakonczai, 2008: 30). A fenntartható fejlődés rendszerének megoldási lehetőségei alapvetően két pólus köré csoportosulnak. Az egyik a szakmai megoldások keresése, amely technológiai (energia, közlekedés stb.) és gazdasági (kék, zöld) megoldásokat preferál, megpróbálja az adott paradigmák között orvosolni a problémákat. A másik pólus a politikai-hatalmi konstelláció, amely nemzetközi és nemzetei vitát egyaránt folytat a globális válság ok-okozati összefüggésekről és a rendszer elemeinek változtatásáról, vagy továbbéléséről (Olajos, 2011: 25). Ez a pólus teremti meg a környezetpolitika feltételeit és szabályozza annak lehetőségeit, ad hátteret a fejlesztési politikák kidolgozásának és megvalósításának elveihez.

A fejlődés velejárója a fejlesztés, amely mind kvalitatív, mind kvantitatív formában megjelenik, de egyáltalán nem mindegy, hogy milyen formában és milyen súllyal az egyik, vagy másik előnyére és kárára. Ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés, immáron univerzálisnak tekinthető elveit egyensúlyba tudjuk hozni a fejlesztési politikákban megjelenő elemekkel, fontos meghatározni a részvétel szabályait és kereteit. Az ENSZ számos jelentése[11] már az 1990-es évek elejétől kihangsúlyozza a környezet védelmének és a társadalom részvételének elvét, valamint ezek összefüggéseit. Az embereknek lehetőséget kell adni ahhoz, hogy beleszóljanak saját életük és környezetük alakításába és meg kell teremteni a jogot arra, hogy ezt megfelelő keretek között tegyék meg. A részvétel hangsúlyozása a demokrácia és a *jó kormányzás (good governance)* elvének érvényesítése miatt is elengedhetetlen feltétel, de a tapasztalatokon alapuló, hagyományokat figyelembe vevő, a lehetőségekkel tisztában lévő lokális tudások felhasználása, a fejlődés és tradíciók összhangba hozása miatt is (Boda, 2011: 21). A részvétel olyan fontos elvnek tekinthető, amely a hagyományok és modern elvárások közötti kapcsolatot megteremtheti és egy kreatív, interkulturális párbeszéd kialakításában is szerepet játszhat, a *stakeholderek* (azaz

[11] UNDP Human Development Report (1990) – http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters/

érdekeltek) érdekeinek, az érdekek hierarchiájának figyelembe vételével (Ansell – Gash, 2007). Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy a jól működő demokrácia, a jogállam megléte és a jó kormányzás egymás előfeltételei, azonban – mint azt látni fogjuk – nem összekeverendők a hatékonyság fogalmával, hiszen egy kormányzás lehet hatékony társadalmi részvétel nélkül – mint látjuk azt Kína esetében. Ahhoz, hogy a nyugati értékrend szerint használt – önmagában kevéssé értelmezhető – jó kormányzás koncepciót megértsük, érvényesíteni és értékelni tudjuk, olyan elemek megértésére van szükség, melyek elengedhetetlen feltételei annak:

- jogbiztonság,
- elszámoltathatóság, számonkérhetőség, tiltakozás intézményesített lehetőségei,
- átláthatóság (transzparencia) növelése, ebben a civil társadalom szerepének meghatározása,
- egyéni és kollektív felelősség megléte,
- a döntéshozatalban a társadalmi részvétel biztosítása, a stakeholderek meghatározása,
- a kormányzat „viszonylagos függetlensége" a gazdasági szereplőktől, érdekcsoporttól, ami a társadalom többsége érdekeinek képviseletét és a racionális döntéshozatalt jelenti.

Beleszületünk egy olyan világba, amely kapcsolatokkal átszőtt rendszer. Olyan bonyolult összefüggésrendszerekkel találkozunk, amely tele vannak kényszeres elvárásokkal és megfelelésekkel, társadalmi dogmákkal. Adódnak olyan helyzetek, amikor lehetőség van jelentős mértékű változásokra, ezek azonban többnyire válsághelyzetekhez kötődnek. A *válsághelyzet* lényege pedig az, hogy mivel nem történtek folyamatos és természetes önszabályozó változások, és a kisebb problémákat ugyanolyan gondolkodási modell alapján próbáljuk megoldani, mint amelyek a problémákat létrehozták, ezért a problémák elmélyülnek, összefonódnak és válságként nyilvánulnak meg (Hajnal, 2010b). A válaszok pedig társadalmi egyetértés, a politika és gazdaság önszabályozó mechanizmusainak és felelősségének hiánya, vagy részleges hiánya következtében nehezen formálódnak. Amennyiben a megoldási mechanizmusokból hiányzik a rendszerszemlélet, az emberiség az elv gyakorlatba történő alkalmazása során ismételten a részigazságok elfogadásának hibájába fog esni és a részmegoldások sikerességétől függetlenül újra és újra szembe fog kerülni a rendszer többi elemének megválaszolatlan kérdéseivel.

1.3. A fenntartható fejlődés dilemma

A fenntartható fejlődés a tudományos és politikai szótárak egyik legtöbbet használt fogalmává, szófordulatává vált az elmúlt két évtizedben. Az egyensúlyra törekvő ökológiai fejlődés szinonimájaként megalkotott elvrendszert a gazdaság és a politika is saját arcára formálta, sokszor elhagyva a fejlődés szót és kiemelve csupán a fenntarthatóságot, amely a hibás rendszerek esetében is jövőképet nyújthat. A fogalmat használja a politika a társadalmi igényeknek és a divatnak megfelelően, a gazdaság promóciós célzattal, fenntartható gazdaságként és fenntartható társadalomként aposztrofálva a jelenleg fenntarthatatlan szisztémákat. A klasszikus fenntartható fejlődés fogalom folyamatosan formálódott, jelentéstartalma igazodott az éppen aktuális döntéshozók világképéhez és kívánalmaihoz, de tény, hogy alapvető igazodási ponttá vált a döntéshozatali folyamatokban és beépült a jogszabályokba, stratégiákba. Megjelent a „gyenge fenntarthatóság" fogalom, amely a standard közgazdasági elmélet helyettesíthetőség felvetéséből fakad. Ennek értelmében kivághatunk egy erdőt (a természeti tőke egyik formáját), ha az abból származó jövedelmet a jövő nemzedékek hasznára fordítjuk. Minden redukálható tehát pénzbeli értékre, minden helyettesíthető, így az erőforrásainkat a mulandó gazdasági nyereségért áldozzuk fel, figyelmen kívül hagyva egyéb, az életminőséget meghatározó tényezőket (Takács-Sánta, 2007: 30).

Kuhn szerint a posztmateriális elméletek jelentkezésének előfeltétele a létező paradigma nagymérvű leromlása és a tudomány problémáinak, eljárásainak jelentős megváltozása, kialakulásukat általában mély szakmai bizonytalanság időszaka előzi meg. Ezt a bizonytalanságot az váltja ki, hogy a normál tudomány rejtvényeit rendre nem sikerül úgy megoldani, ahogyan kellene. A meglévő szabályok csődje új szabályok keresésének előjátéka. A kitűzött célok megvalósítását megnehezíti, hogy a fogyasztói társadalom keretei között kialakult és megerősödött értékrendszer és az ezek alapján kialakult társadalmi normák, és a természet törvényeinek tisztelete ellentmondanak egymásnak. Ezért megjelentek már azok az elképzelések, amelyek új elméleti keretek között keresik a megoldást a természet és társadalom közötti harmonikus kapcsolat kialakítására, ami a paradigma válságának további jele. *„Amikor a tudósok anomáliával vagy válsággal találkoznak, másképp kezdenek viszonyulni a meglevő paradigmákhoz, és ennek megfelelően megváltozik kutatómunkájuk jellege is. Az egymással versengő változatok túlburjánzása, a hajlandóság bárminek a kipróbálására, a nyílt elégedetlenség kinyilvánítása, a filozófia és az alaptételekről folytatott vita segítségének az igénybevétele*

– *mindez a normál kutatásról a rendkívüli kutatásra való átmenet jele.”* (Kuhn, 1984: 126). Mivel hiányzik a jelen és jövő generációk, a helyi és globális, az egyéni és társadalmi, a fejlett és fejlődő világ érdekeinek összehangolása és kiegyensúlyozottsága, a társadalmi és környezeti válságok kialakulnak és konfliktusokhoz vezetnek. A kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy a válságokhoz vezető út ismerete és a megoldásukra tett lépések hosszútávon a rendszer átalakításával járnak-e, vagy magát a rendszert stabilizálják, ami csak ahhoz elegendő, hogy a rendszer újra és újra válságba kerüljön (Korten, 2009). Kijelenthető tehát, hogy a modernizáció tartalékai kimerültek: az eszközök előállításának és elosztásának optimalizálása önmagában nem biztosít többé jobb életlehetőségeket, a haladás ettől fogva nem technikai kérdés, sokkal inkább a fenntarthatóság követelményeinek függvénye (Lányi, 2002).

A jelenlegi modern társadalmak gondolkodása és gyakorlata a természetet *alárendelt helyzetűnek értékeli*, erőforrásként, hasznosításra kerülő tájként tekint rá, amelyet a modern tudomány eredményei segítségével használni, átalakítani és bizonyos mértékig uralni képes. Polányi Károly és mások már a hetvenes években figyelmeztettek, hogy a gazdaság egyre növekvő hatékonyságával maga alá gyűrte a természetet és a társadalmat, másképp fogalmazva: a gazdaság szabályozatlan növekedésével alárendelt helyzetbe hozta a társadalmat és bizonyos értelemben a természetet is (Polányi, 1976: 93). A gazdagságnak egyre nagyobb igénye van a természetre, mint erőforrásra, a természet viszont nem igényli az ember jelenlegi gazdasági tevékenységét. Ezt az ellentétet nem lehet feloldani, csak határozott társadalmi szabályozás képes dinamikus egyensúlyban tartani. A gazdaság szerkezete nem akarja, de nem is tudja önmagát korlátozni, ekkor ugyanis működésében alapvető hibák jelennek meg és összeomlik. A termelés és fogyasztás fokozása, azaz a gazdasági növekedés lett a nyugati típusú kultúra rendezőelve. Gondolkodásunk és értékrendszerünk szerint ezt nevezzük fejlődésnek és ez civilizációnk alapja: újabbat, többet, nagyobbat, gyorsabban. A jelenlegi neoliberális gazdasági modell csak addig működőképes, ameddig növekedni tud (Hajnal, 2010a).

A társadalomban jelen lévő haszonelvűség és versenykényszer – ami az egyén sajátja – nem ösztönzi a társadalmi kohézió szempontjából oly fontos szolidáris gondolkodást és magatartást. A nyereségelvből következő növekedési kényszer az ökoszisztémák véges teherbíró képességének korlátaiba ütközik és mint ilyen, nem a társadalmi jólét irányába hat, hanem a környezetterhelés növelésének csökkentése és az alkalmazkodás felé. A rendszer kritikusai szerint azonban ezen az úton nem az emberiség jóléte növekszik, hanem

az eszközök által létrehozott kiszolgáltatottság és az ezek előállításáról gondoskodó technológiai rendszerek (Lányi, 2007). A mindennapi élet megszervezésének logikája tehát a késő modern fogyasztói társadalmakban így alakul: a munka egyedüli értelme a kapott fizetség, ami a termelés hatékonyságának növelésével egyenes arányban növekszik. A nagyobb bevétel lehetővé teszi a szabadidő egyre hatékonyabb kihasználását, vagyis azt, hogy több fizetett szolgáltatás gyorsabb ütemű elhasználása révén, társainktól függetlenedve és egyre kevesebb fizikai vagy szellemi erőfeszítés árán növelhessük egységnyi szabadidőre eső élményeink gyakoriságát illetve intenzitását. Ezt az állapotot pedig *jólét*nek nevezzük (Lányi, 2012: 15). Nemcsak a szükség, hanem a nyugati életforma is kedvez a szolgáltatóiparnak, amely – szoros szimbiózisban az iparcikkek kereskedelmével – maga is a fogyasztói társadalom inspirálójának szerepébe lép, gátlástalanul áruvá téve (jóval a közszolgáltatások privatizálása előtt) többek között az egészséget, a kultúrát, a gyermeknevelést és a családi életet (Artner, 2006: 37).

Véleményem szerint a fenntartható fejlődés fogalma és koncepciója a *politikai és diplomáciai alkuk*, a gazdasági döntéshozók, illetve a média fogyasztásra ösztönzése és az univerzializációra, kommercializációra való késztetése következtében leértékelődött, eredeti jelentését és szándékát bizonyos aspektusaiban – mint pl. a csökkentés – elveszítette. A napjainkat átszövő morális, gazdasági és környezeti válságban azonban különösen fontos a korrekt elemzés, mivel a hatalom és a *tömegkultúra* is a 2008-ban kezdődött válság előtti gazdasági növekedés helyreállítását, fenntartását akarja.

1.3.1. A fenntartható fejlődés és környezettudatosság fogalmi rendszerei

Nem tisztázott mely fogalmakat tekintünk a fenntartható fejlődési fogalmi rendszerébe tartozónak, és melyek azok, amiket a környezetpolitika és környezetgazdálkodás kezdett használni, ezáltal később bekerültek a fenntarthatóság különböző aspektusait leíró hivatkozások közé. A fenntartható fejlődés paradigmájára épülő, vagy a fenntartható fejlődés elveit magukba olvasztó programok, stratégiák, elképzelések során használt fogalmak együttes – egymástól nehezen elválasztható – használata vezethet a környezettudatos gondolkodás magasabb szintjéhez, mely véleményem szerint az egyetlen járható és megvalósítható út a fenntarthatóság felé. A következőkben vázolt fogalmak segítenek a fenntarthatóság gondolatkörének megértésében, a fejlődés minőségi megváltoztatásához szükséges fejlesztési, beruházási törekvések hatásainak széleskörű elemzésében. Pragmatikus, ésszerű törekvéseket takarnak, melyek figyelembe veszik a

közpolitikai döntéshozatal során felmerülő gazdasági és környezeti kölcsönhatásokat, a felelősségvállalás egy magasabb szintjét, az érintettek bevonásának intézményes lehetőségét, valamint az ok-okozati összefüggések rendszerszemléletben való elhelyezését. Mélyreható beavatkozás egy rendszer működésébe csak akkor lehet hosszútávon sikeres és akkor kerülheti el, hogy felmorzsolódják egyéb rendszerek ellenállásán, ha a beavatkozások a rendszer minden szintjén zajlanak, figyelembe véve a meghatározó elemek közötti összefüggéseket (Lányi, 2012).

Látható, hogy a környezeti szempontok integrációja a különböző szakpolitikákba eltérő fokon és hatékonysággal, de javarészt megtörtént az elmúlt évtizedek során, ugyanakkor ki kell jelenteni, hogy a zöld szektor nem képes a kívánt mértékben befolyásolni a többi szektor környezeti teljesítményét. Ezt elsősorban az a hit táplálja, hogy a gazdaság hozza létre azokat az anyagi eszközöket, amelyek a környezeti és társadalmi problémák megoldásához szükségesek, ugyanakkor a gazdaság kreálja a problémák jelentős részét és a gazdaságtól várjuk a forrásokat azok megszüntetéséhez (Láng, 2007; Gyulai, 2007).

A fenntartható fejlődéssel kapcsolatos fogalmak tárgyalásánál a már említett hármas pillér adja azokat a kereteket, melyben elhelyezhetők az elérés és megvalósítás alapelvei. A környezeti dimenziót az *elővigyázatosság* és a *megelőzés* fogalmak határozzák meg, újabban pedig a *csökkentés* és *alkalmazkodás* jelenti az egyre súlyosabb gondokat okozó klímaváltozás elleni harc célját. A társadalom és gazdaság területén – más kutatókhoz hasonlóan – elsődlegesnek tekintem a közép- és hosszú távú stratégiai célokkal egyeztetett, azokhoz igazodó *lokalitás* fogalmát, azaz a helyi szintekre, helyi közösségekre, helyi gazdasági lehetőségekre, helyi üzleti szereplőkre való támaszkodást, a döntések helyi szinten való kezelését, a saját erőforrásokra történő támaszkodást, a termelés és fogyasztás lokális szabályozását.[12] A tér fölötti ellenőrzés és a lokalitás hangsúlyozása a környezetvédelmi mozgalom markáns törekvése. Az emberi lét, az élmények, tapasztalatok, célok és egyéni ambíciók minden esetben helyi alapúak. Azt az értelmezést hordozzák, hogy a „magasabb szintű" technikai, gazdasági érdekek nem élvezhetnek elsőbbséget a tér felhasználásában az abban élő embernél. Éppen ezért az alulról építkező demokrácia és közvetlen hatalomgyakorlás, a részvétel és az egyeztetésre épített döntéshozatal az ökológiai mozgalomban szervesen megtalálható politikai modell és akarat (Castells, 2006: 229).

[12] Ralf Dahrendorf (2004) a regionalizmust egyenesen demokráciaellenesnek tartja, amennyiben mesterséges területi képződmények identitásának megteremtéséről van szó. Kiemeli továbbá, hogy a termelési és fogyasztási rendszerek lokalitása mellett, a döntéshozatalban és politikai gondolkodásban a *glokalitás* elvét kell követni, azaz a globális kihívásokra lokális válaszokat találni.

Úgy vélem, a lokalizáció és az erőforrásokkal való takarékoskodás a kreativitásra épül és a gazdaság és közélet új lehetőségeire irányítja a figyelmet. Ha ismerni akarjuk, hogy az erőforrások (értsd természeti, humán és tőke) használata szempontjából mennyire függünk a külvilágtól, akkor számba kell vennünk, hogy a helyi közösség (ez a következőkben mindig lehet egy ország, régió, térség, kistérség vagy egyetlen település) mennyire építi fejlődését a helyi erőforrásokra. Azt, hogy miként tud érvényesülni a helyi szint, a lokalitás paradigmája, nagyban meghatározzák az államszervezési, területfejlesztései, szakpolitikai alapelvek: a *decentralizáció*, a *szubszidiaritás, a participáció (részvétel)* és a *partnerség*. Ezen fogalmak egy felelős, demokratikus rendszer alapvető elemei, hiszen a felelősséget közvetítik, oldják a központi döntéshozatal merevségét, demokratizálják a helyi közéletet, de a hatékonyság szempontjából megkérdőjelezhetőek, hasonlóan a fenntartható fejlődés elveinek politikai, gazdasági akarattá történő konvertálása kapcsán. Ezen a területen sok esetben kísérleti jellegű folyamatokról beszélünk, mert a célrendszer megteremtéséhez szükséges eszközök nem, vagy korlátozottan állnak a rendelkezésünkre, a társadalom, vagy annak bizonyos csoportjai pedig nem fogadják el a változtatás szükségességét. Ebből a szempontból is kitüntetett szerepet kap a politikatudományban manapság egyre kevésbé körvonalazható és értelmezhető *bizalom* fogalma, mely az együttműködések, közös célok, a jövőbe vetett hit alapja lehet. A válsághoz való alkalmazkodásban kritikus jelentőségű a döntéshozók, területi szereplők *rugalmasság*a és *alkalmazkodóképesség*e, ami akkor érvényesíthető hatékonyan, ha a döntéshozatalban és a fejlesztéspolitikában is a mainál jobban érvényesül a szubszidiaritás elve. Ebből a szemszögből nézve helytálló tehát Takács-Sánta András érvelése, aki azt állítja, hogy a jelenleginél „helyibb" demokráciának a sokat emlegetett – de annál kevesebbszer és sok esetben látszólag alkalmazott – szubszidiaritási elven kell/kellene alapulnia (Takács-Sánta, 2012). Eszerint dönteniük az érintetteknek, vagy az érintettek által választott képviselőknek, delegáltaknak kell, a felmerült problémához és a döntés helyéhez legközelebb. Egy társadalom alkalmazkodóképessége a kialakult kultúra ereje egyik mércéjének is tekinthető: *„a kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze, és ha a kultúrában az alkalmazkodás előnytelen mintái alakulnak ki, akkor az alkalmazkodás sikertelenné válhat, és végeredményben a közösség elpusztulásához, széteséséhez, eltűnéséhez vezethet"* (Andorka, 2001: 488). A több évtizede folyó alkalmazkodási kísérletek felvetik azt a kérdést, hogy a fejlett ipari országok a jelenleg uralkodó gazdasági és politikai paradigmák keretei között, képesek-e arra, hogy a természet változásaihoz és a természet korlátaihoz alkalmazkodjanak (Antal Z., 2008).

A finanszírozás kérdései, a bonyolult politikai-gazdasági érdekek és a felelősség áthárítása sok esetben lehetetlenné teszi a szubszidiaritás érvényesülését és olyan kompromisszumokhoz vezethet, amely az érintettek számára nem, vagy kevésbé előnyös. Mi az oka tehát annak, hogy a helyi szint (akár önkormányzati, akár civil) érvényesülése, a helyi érdekek képviselete – bár mind a józan ész, és eltérő módon, de mind az Európai Unió (EU) tagállamaiban hatályos jogszabályok ezt diktálják – sok esetben nem, vagy nem kellő módon történik meg? A kérdés megválaszolása természetesen nem egyszerű és főként politikai, gazdasági tényezőkkel, érdekhálózatok és kormányzati elképzelések változó konstellációjával áll kapcsolatban. Ezek során eljutunk a már említett, és a későbbiekben részletesen elemzett *részvétel* kérdésköréhez és a környezeti ügyek kapcsán vizsgáljuk a helyi szint szerepét.

A második világháború utáni időszaktól kezdődően meghatározó gazdaságpolitika – nyereségelvből következő, profitmaximalizálásra törekvő – növekedési kényszere az ökoszisztémák véges teherbíróképességének korlátaiba ütközik. A haszonelvűség és a versenykényszer nem ösztönzi a társadalom kohéziója szempontjából nélkülönözhetetlen *szolidaritás* létét (Lányi, 2007: 12). A fenntartható fejlődés kapcsán azonban pontosan olyan paradigmaváltásról beszélünk, amely értelmezi és használja az előbbiekben vázolt normatív fogalmi kategóriákat, alapjaiban képes változtatni az addig ismert és elfogadott rendszereinken, még ha nem is a társadalom egészének támogatása mellett. Kerekes Sándor ennek kapcsán úgy érvel, hogy a közfelfogás és hagyományos rendszerek megkérdőjelezése minden esetben válság hatására következik be, azonban a válságot nem leszünk képesek azokkal az eszközökkel megoldani, amelyek abba belesodortak, tehát új utakat kell találjunk (Kerekes, 2009). *A fenntarthatóság célja tehát a fenntartható társadalom, a környezet feltétel és adottság, a gazdaság pedig eszköz a fenntarthatóság megvalósulásához.*

1.3.2. A fenntarthatóság elemeinek megjelenése a fejlesztéspolitikában

A fejlesztések többnyire szükségszerűen a környezet megváltoztatásával történhetnek. A módszer és a mérték, amely hangsúlyt fektet a fejlesztéspolitikai tervezés során a fenntartható fejlődés elemeinek figyelembevételére, majd beépítésére, az 1980-es évek végétől jelent meg. Olyan fejlesztéspolitikai attitűdöt hirdetett, melyben a gazdasági növekedés nem önérték, csak eszköz, ami nem vezethet sem a társadalmi értékek, sem a természeti és épített környezet egyensúlyának megbomlásához. A gazdasági növekedés

dominanciája a fejlesztéspolitikában alkalmazkodási kényszerpályákat hoz létre, melyek egyensúlytalanságot idézhetnek elő, a problémaspirál pedig megakadályozza, hogy a rendszer visszaállítsa önmaga egyensúlyát. Az egyensúly megbomlása és tartóssá válása társadalmi és környezeti konfliktusokhoz vezet, mint azt a harmadik fejezetben látni fogjuk. A fejlesztéspolitikai tervezés nem csupán műszaki, hanem morális tevékenység, ami az érdek-különbségek mögötti érték-különbségek feltárására, és azok kiegyenlítésére törekszik, figyelembe veszi az adottságokat és a földrajzi, térségi, települési sajátosságokat. Erre azért is szükség van, mert – ahogy Gyulai Iván írja – a technikai ismeretek fejlődése megelőzi a többi tudományág fejlődését és ahhoz vezet, hogy a fejlesztéseket növekedésként és technikai fejlesztésként aposztrofáljuk.[13] A tervezés nem objektív folyamatok irányítása, hanem emberi cselekvések motiválása, melyek a jövőben megjelenő változtatás legitimációját is jelentik egyben. A fejlesztéspolitika fenntarthatósági elemeinek használata tehát alkalmazkodási „kényszer", amely törekszik a megelőzésre, a kényszerből lehetőséget kovácsol és stratégiai tervezéssel a cselekvés színtereit. Ebben nagy szerepet kap a rugalmasság – stabilitás, térbeniség – szereplők bevonása és a determináció – fejlődési kényszer fogalompár-együttes, amely a gazdasági stabilitás megteremtésére törekszik, társadalmi párbeszédet folytat és keresi az előrejutás lehetőségét (Csete – Láng, 2009: 87-89). A társadalmi párbeszéd megteremtése a bevonási lehetőségeken és képességeken múlik, melyeket erőteljesen meghatároznak a hagyományok és a politikai kultúra foka, a participációs modellek és a társadalmi tőke minősége. A társadalmi (szociális) fenntarthatósághoz kapcsolódó új szemlélet jó esetben a demokratikus intézményeket nem csak keretnek tekinti, amin belül a különböző társadalmi csoportokkal együtt kell működni, hanem kommunikációs térnek, ahol az érdekartikuláció és a konstruktív cselekvés a fejlesztéspolitikára is hatással van és nem hátráltatja a politikai akaratot, hanem segítséget ad a jövő útjainak feltárásában.

A fenntartható fejlődés stratégiai integrációja a fejlesztéspolitikába a környezetpolitika fejlődésén keresztül zajlik. A környezeti érdekek fejlesztéspolitikába történő integrálása során három kritériumnak kell teljesülnie: a széleskörűség (comprehensiveness), aggregáció (aggregation) és konzisztencia (consistency) kritériumainak. A széleskörűség a tér, az idő és az aktorok „szélességére" utal, az aggregáció a politika átfogó szemléletű értékelésére vonatkozik, a konzisztencia pedig az integrált politika különböző komponenseinek egymással való összhangját jelenti. A környezeti integráció külön

[13] Gyulai Iván: Vitaindító a fejlesztéspolitika és fenntarthatóság témájához. MTVSZ, Budapest, 2007. https://www.mtvsz.hu/dynamic/2007_06_21_ff_forum_gyulai.pdf

hangsúlyt kap a fejlesztéspolitikában, elsősorban a településfejlesztés kapcsán. A Bristoli Megállapodás (2005) és a Lipcsei Charta (2007) a kohézió, a társadalmi kirekesztődés és a demográfia problémái mellett környezetvédelmi kérdésekkel is foglalkozik, különös hangsúlyt fektetve az integrált városfejlesztési politika, valamint a hátrányos helyzetű városrészek kiemelt helyen való kezelésére, a „válságkörzetek" felszámolása (Varjú, 2011: 446).

A településfejlesztés az a fejlesztési politika, amely legközelebb áll az emberekhez, hiszen a lakóhelyük jövőjéről van szó. Ebben a kérdésben a civilek bevonása különösen fontos szerepet kap. Vegyük górcső alá, hogy a településfejlesztésben miként jelenhetnek meg a környezeti érdekek és a fenntartható fejlődés elvei.

A globalizáció negatív következményeit a helyi fenntarthatósági stratégiák igyekeznek tompítani. A Local Agenda 21 (LA21) a Rióban elfogadott Agenda-21 lokális programja. Gondolkodásmód, gazdálkodási mód, életforma, életmód és a politikai kultúra egyben, amelyet a fenntartható fejlődés elve hat át. A megvalósítás az érintett helyi társadalmi és gazdasági szereplők aktív részvételével lehetséges. A LA21 holisztikus politikai látásmód, amely integrálja az egyes szektorok „környezet és fejlődés" típusú problémáit, tervezési céljait és értékeit, döntéshozatali folyamatát és végrehajtási mechanizmusait. A környezeti hatásokat tudatosan összefüggésbe hozza a mögöttes gazdasági és politikai hatásokkal (amelyek rendszerint politikai döntésekből, döntések hiányából és a piac működési anomáliáiból fakadnak). A helyi jellegű kérdések, ügyek, döntések és intézkedések és a globális hatások között próbálja az összefüggéseket megtalálni, legyen az környezeti vagy globális szolidaritási/méltányossági vetület (Cotter et al., 1999).

A LA21 a helyi „környezet és fejlődés" kérdéskörrel foglalkozó tevékenységeket három szintre osztja. Az első szintre tartoznak azok a kezdeményezések, amelyek elsősorban a természet megóvására és a környezet állapotának helyreállítására és javítására koncentrálnak. A környezeti problémákat meglehetősen szűken, inkább technikai és „természettudományos" szempontból értelmezik. Az ilyen jellegű tevékenységeket egyszerűen „környezetvédelmi kezdeményezéseknek" nevezhetjük. A második és harmadik szinten a fenntartható fejlődés mindhárom pillére megjelenik, de a legfontosabb szempont, hogy a környezetet érintő tervezés a helyi közösség részvételével, az

érdekcsoportok bevonásával történjék meg.[14] Ezzel kiemelt szerepet szán a demokratikusan választott helyi önkormányzatok kezdeményezőkészségének (Eden, 1996).

A stratégiára alapozott integrált városfejlesztési politika a közösségi fenntartható fejlődés és fejlesztési stratégia végrehajtásának kulcsfontosságú előfeltétele, és mint ilyen, komplex megközelítést igényel, melynek során figyelembe kell venni a helyi sajátosságokat, adottságokat és szükségleteket, valamint társadalmi igényeket. A városfejlesztési beavatkozások egyrészt a város jövőképének formálásához, a területi dinamika megteremtéséhez, az attraktivitás növeléséhez, másrészt a városokban társadalmi-gazdasági problémák oldásához, ezáltal lehatárolt akciótervek kidolgozásához járulnak hozzá. A városok kiemelkedő fejlesztéspolitikai megjelenítését indokolja térségük versenyképességének meghatározásában játszott kulcsszerepük. Ugyanakkor a városfejlesztés esetében kiemelt szempontként kell megjelennie a társadalmi-gazdasági-környezeti értelemben vett fenntarthatóság elvének, mely a várospolitikában az integrált megközelítését igényli.

A kilencvenes évektől kapott egyre nagyobb hangsúlyt a fenntartható fejlődés elveinek beépítése a településfejlesztési jogszabályokba, koncepciókba, stratégiákba. Ennek alapját számos egyéb nyilatkozat és deklaráció (Athéni Charta, ENSZ Habitat I, Habitat II.) mellett az Agenda-21 és az OECD kétezres évek második felében kidolgozott számos programja tartalmazta. A fenntartható fejlődés legfontosabb gondolata, hogy a város egészét egységes ökoszisztémaként kell kezelni, mint egy szolgáltató termelőegységet, amelynek alapanyagigénye van és termékeket állít elő, közben pedig élhető környezetet biztosít.

A 21. századi települési stratégia tervezéséhez támpontokat adó, az OECD által 2009 és 2011 között kidolgozott kompakt város elnevezésű ajánláscsomag szorosan kapcsolódik a szervezet 2009 júniusában útnak indított Zöld Növekedés Stratégiájához (Green Growth Strategy), továbbá Zöld Városok Programjához (Green Cities Programme). A program elsődleges célja, hogy policentrikus (több központú) városok létrehozásával az autóforgalmat, ezáltal a szén-dioxid kibocsátást csökkentse, valamint a helyi termelőket közvetlenül összekapcsolja a fogyasztókkal (OECD, 2012). A kezdeményezés nem előzmények nélküli, hiszen az Európai Bizottság városi környezetről szóló zöld könyve (Green Paper on the Urban Environment, 1990), valamint az 1999-ben közreadott ESDP (European Spatial Development Perspective) egyaránt a kompakt város gondolatát

[14] A riói folyamat nyomán indult a CEI (Citizen's Environment Initiative), a GfG (Going for Green) és a TAI (The Access Initiative) program, a környezeti demokrácia és környezeti kormányzás kialakítása érdekében.

szorgalmazta, azaz a lehető legkisebb távolságok városát, a vegyes területhasználatot, valamennyi területen a funkcióbőséget (Somlyódyné Pfeil, 2012). Mindezek érdekében a fenntartható fejlődés hármas pillérének mindegyikében ajánlásokat fogalmazott meg.

Pálné Kovács Ilona szerint egy térség és abban egy település fejlődését a globális versenyben nagyon bonyolult összefüggésrendszer determinálja, sok szereplő és intézmény érintett benne, korántsem pusztán a nemzetállami kormányzat forráselosztó szerepétől függ a fejlődési pálya. A regionális és helyi kormányzatok is fontos szereplők, feladatuk a fejlesztési képességek katalizálása, a különböző források és szereplők integrálása, a hálózatok kiépítésének segítése. Ők azok, akik pontosan tudják, hogyan és kiket kell helyzetbe hozni, konszenzusképző és konfliktusfeloldó, a helyi forrásokat bevonó képességüket ki kell egészíteni a gazdasági piaci szereplők (beleértve a tudást előállító értelmiséget, a kreatív osztályt), a különböző helyi közösségek érdekképviseleti lehetőségének biztosításával (Pálné Kovács, 2010). A fejlődés egyik kulcsának nevezhető fenntartható stratégiaalkotás és tervezés fontos dimenziója tehát az érdekegyeztetés, mely a társadalmi mozgósító erő egyik fontos eszköze lehet. Ennek hiányában a stratégia vagy koncepció politikai döntéshozatal csupán, melynek sikere a végrehajtási mechanizmus hatékonyságán múlik. Az eredményként létrehozott, a fenntarthatóság jegyében alkotott (modellezett), hosszabb távra szóló szcenáriók tehát állandó és változó tényezőkkel, reális célrendszerekkel, eszközrendszerrel, szereplőkkel és csekély mértékben ugyan, de rugalmasan alakítható lehetőségtérrel, mozgáspályákkal és jövőváltozatokkal számolnak.

1. táblázat: A kompakt város fenntarthatósági elemei

Városfejlesztési célok	**Környezeti fenntarthatóság**	**Társadalmi fenntarthatóság**	**Gazdasági fenntarthatóság**
Több alközpont létrehozása – kisebb távolságok Harmonikus városfejlesztés (olyan települési infrastruktúrák kifejlesztése, amelyek minél alacsonyabb természet-használatot, ökológiai lábnyomot	Kisebb autóforgalom, dugók elkerülésének lehetősége Kevesebb szén-dioxid és egyéb károsanyag-kibocsátás Klímavédelmi szempontok Csökken az egyén ökológiai lábnyoma	Család / egyén kiadásainak csökkentése Intézmények elérhetősége növekszik Élhetőbb város érzete	Növekszik az innovációra való törekvés

eredményeznek) A települési funkciók hatékony biztosítása			
Autótól való függés csökkentése tömegközlekedés és kerékpárút hálózat fejlesztésével	Kevesebb szén-dioxid és egyéb károsanyag-kibocsátás Klímavédelmi szempontok	Az autózás költségei csökkennek Javul a lakosság egészségügyi állapota	Zöld munkahelyek, zöld technológia-fejlesztés
Energiahatékonyság növelése, helyi energiaforrások használata	Kevesebb szén-dioxid és egyéb károsanyag-kibocsátás Klímavédelmi szempontok	–	Zöld munkahelyek, zöld technológia-fejlesztés Munkahelyteremtés
Optimális tájhasználat, város és környéke viszonyrendszer tudatos tervezése	Biodiverzitás védelme Helyi termelők támogatása Kevesebb szén-dioxid és egyéb károsanyag-kibocsátás	Lakosság életminőségének javítása Új helyi identitást építő közösségek létrehozása	Részleges lokális és regionális önellátás mint cél megjelenése Rurális térségek gazdasági felzárkóztatása A városi kiskert-rendszer felélesztése Helyben meglévő biomassza – megújuló energia
Közszolgáltatások minőségének fejlesztése	–	Lakosság életminőségének javítása	Helyi befektetések volumene növekszik Munkahelyteremtés Üzemeltetési költségek hosszabb távon csökkenhetnek
Egyéni és közösségi igények biztosítása (tudatos demográfiai tervezés)	–	Társadalmi alkalmazkodóképesség javítása Lakásépítési programok	Innovációra való nyitottság növekszik

Forrás: Az OECD kompakt város ajánlásai alapján szerkesztette a szerző

2012 folyamán összeállítottuk a fenntartható fejlődés szempontrendszerét, alkalmazva a klasszikus hármas pillérben megjelenő elveket és a városfejlesztés tekintetében releváns tényezőket, különböző területekre érvényes szempontokat. A szempontok között hierarchiát szándékosan nem állítottunk fel, ezáltal is hangsúlyozva a *rugalmas, komplex, integrált megközelítés* fontosságát és a fenntarthatóság általunk használt alapelveit (csökkentés, alkalmazkodás, hatékonyság, lokalizáció, decentralizáció, szubszidiaritás, hosszú távú tervezés, partnerség) (Glied – Barkóczi, 2012):

1. Gazdasági fenntarthatóság:

Települési és térségi erőforrások (humán, természeti, szellemi, infrastrukturális) fenntartható felhasználása, a regionális különbségek kiegyenlítése: infrastruktúra-fejlesztés, terület- és településfejlesztés integrációja, összehangoltsága; közlekedés (közút- és vasútfejlesztés, városi úthálózat, kötöttpályás közlekedés lehetősége, tömegközlekedés elérhetősége, minősége, kerékpárutak); vízgazdálkodás és szennyvízkezelés, energiatermelés (fosszilis energiaforrások kitermelése és használata; megújuló energia használatának lehetőségei: víz, szél, biomassza, geotermikus); atomenergia és radioaktív hulladék keletkezése; helyi gazdasági szereplők támogatása; munkaerő-kapacitás fejlesztése, munkahelyteremtés és -fejlesztés; közszolgáltatások minősége.

2. Környezeti fenntarthatóság:

Környezetvédelmi és egészségvédelmi szempontok érvényesítése, környezetbarát technológiák használata, erőforrások kitermelésének egyensúlya és lehetőségei; ipari környezetterhelés, zajterhelés, levegőminőség; zöldterületek védelme és növelése.

3. Társadalmi fenntarthatóság:

Demográfiai egyensúly kialakítása, egész életen át tartó tanulás fontossága, közösségfejlesztés, civil társadalom fejlettségének foka és aktivitása; társadalom szociális és egészségügyi helyzetének javítása; oktatási rendszer fejlesztése, egészségügyi rendszer fejlesztése.

A fenntartható fejlődés vizsgálatának szempontrendszere:

1. Térségspecifikus lehetőségek, a változásokhoz való **alkalmazkodás** meglétének foka; pólusok képességeinek meghatározása, térségi és nagyobb léptékű hálózatokban való részvétele
2. Város és vidék viszonya – város a megyében, város és környéke viszonyrendszere – a lehetőségek érdekeken keresztül történő elosztása (hagyományos hierarchia megléte), de kooperációra való törekvés, közös fejlesztések
3. Fenntartható településfejlesztés – önkormányzat és polgármester felelősségi szintje; munka- és életkörülmények, környezet javítása (fenntartható energia- és környezetgazdálkodás), lakhatási körülmények javítása; **helyi közösségek** szerepe a

fejlesztésekben, partnerségre való törekvés; forgalomcsillapított belváros, a városközpontok újraértelmezése és közösségi térré fejlesztése (jólét és jól lét); építési hatósági, egyéb engedélyeztetési eljárások előírásai

4. Demográfiai dinamizmusok – népességfluktuáció (be- és elvándorlás); település népességmegtartó ereje
5. A szegénység felszámolása – szegénység elleni intézkedések (**kiegyenlítő folyamat**, közösségi rehabilitációs, városrehabilitációs tervek); anti-szegregációs tervek – harmonikus együttélés megteremtése
6. Környezeti döntéshozatal – a környezeti szempontok integrálása a döntéshozatali rendszerekbe (politikatudományi, gazdasági és jogi szempontok)
7. Helyi társadalom felelősségi szintje, közösségi szervező ereje; a helyi-térségi civil szervezetek szerepének erősítése, partnerség kialakítása, **demokratikus döntéshozatal** kialakítása (társadalmi vita).
8. A **társadalmi részvétel** és az aktív állampolgárság biztosítása, a civil szervezetek szerepe a döntéshozatalban, a döntések átláthatóságának biztosítása, az intézményrendszer transzparenciája, világos és egyértelmű tervek, stratégiák, programok; a politika és civil szervezetek viszonya (**partnerség**); társadalmi ellenőrzési funkció (**monitoring**)
9. Gender kérdés: nők és férfiak egyenlősége a döntéshozatalban – az esélyegyenlőség megvalósítása; nők, gyerekek és fiatalok szerepének meghatározása – a nők arányának növelése a döntéshozatalban, a jövő generációk védelmének és szerepének meghatározása
10. Oktatás, társadalmi tudatosság, képzés fejlesztése: környezeti nevelés, tudatformálás, **környezettudatosság fejlesztése** – felsőoktatás, civil szektor, gazdasági szektor és kormányzat együttműködése; pénzügyi források és mechanizmusok létrehozása: különböző közösségi és hazai pénzügyi alapok
11. A környezeti információhoz való jog biztosítása
12. Fenntartható **fogyasztási modellek** kialakítása – termelés és fogyasztás egyensúlyi helyzete; élelmiszerbiztonság; a szükségletek kielégítése legyen fontos, nem az igények kielégítése; **közösségi felelősségvállalás**
13. Erőforrások – fenntartható föld- és talajhasználati módok kifejlesztése, helyi lakosság lehetőségei; termelők bevonása a döntéshozatali folyamatokba, nyersanyagok kitermelése és hasznosítása, nemzetközi kereskedelem szerepe az erőforrások kinyerésében
14. Globális klímaváltozás hatásai és **helyi adaptáció**; klímabarát települések hálózata
15. Édesvizek védelme és felhasználásuk integrált fejlesztése; vízgazdálkodás fejlesztése; városi lakosság vízellátása; a víz szerepe a település életében

16. Légkör védelme (levegőtisztaság, károsanyag-kibocsátás szintje) – energiatermelés, -hatékonyság, fogyasztás, közlekedés és szállítás, ipari termelés, földhasználat; kormányzati stratégiák figyelembevétele; motorizáció csökkentése, környezetbarát közlekedési lehetőségek kialakítása, tömegközlekedés minősége, elérhetősége, költségei
17. Hulladék- és szennyvízkezelés, mérgező vegyi anyagok, veszélyes és nukleáris hulladék biztonságos tárolása, kezelése, szállítása, ártalmatlanítása; fenntartható fogyasztás és hulladékkezelés, csomagolási irányelvek érvényesülése; kockázatcsökkentő programok; nemzetközi egyezmények és javasolt intézkedési programok – kezelés fejlesztése, újrahasznosítási lehetőségek
18. Egészségvédelem – egészségügy fejlesztése, fertőzések és krónikus betegségek visszaszorítása, a veszélyeztetett társadalmi csoportok védelme; környezetszennyezés okozta egészségügyi problémák kezelése, megelőzése (általános alapelv a **megelőzésre való törekvés**)
19. Tudományos és műszaki közösségek: hatékonyabb együttműködés a környezetbarát technológia fejlesztésében és használatában, **tudás- és információtranszfer**, környezetbarát technológiák kifejlesztése és átadása, know-how kialakítása, átadása
20. Üzleti szféra szerep- és felelősségvállalása: erőforrások ésszerű felhasználása, környezetbarát működés, tisztább termelés (energia, hulladék, közszolgáltatások) – helyi vállalkozások bevonása a döntéshozatalba, helyi vállalkozások előnyben részesítésének lehetőségei; adózás; lehetőség megteremtése
21. Kereskedelem – a város szerepe a nemzetközi, országos, regionális kereskedelemben, a helyi kereskedők helyzete és a helyi termelők, kereskedők helyzetbe hozása (lokalitás)
22. Finanszírozás és adósságkezelés – megfelelő pénzügyi metódusok találása a fejlesztések során (a 2008-ban indult válság hatásai, eladósodási spirál)
23. Jövőkép és javaslatok. (Glied, 2013).

1.4. A Római Klub és a fenntartható fejlődés „intézményesülése”

A környezetvédelmi törekvések és az alternatív mozgalmak megjelenése az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején a politika figyelmét a környezeti problémák komolyságára terelte, nem csupán Nyugaton, de Kelet-Európában egyaránt. Elsőként a vegyszerhasználat káros következményei váltak világossá, majd az élővilág pusztulásának ütemére hívta fel a tudományos világ figyelmét a kedvezőtlen folyamatokra. 1970-ben az Egyesült Államok több városában rendeztek százezres tüntetéseket, ahol a háborúellenes szlogenek mellett megjelentek a gazdasági szereplők korlátozásának jelszavai is.

Az 1972-ben, *A növekedés határai (The Limits to Growth)* (Meadows et al., 1972) címmel kiadott jelentés mérföldkövet jelentett a környezetpolitika kialakulásának folyamatában. A dolgozat közgazdasági megközelítésben taglalta, hogy az emberiségnek szakítania kell addigi életmódjával, a mennyiségi növekedés teóriájával, ha el akarja kerülni a négy fenyegető katasztrófát, az *élelmiszerválság*ot, a *túlnépesedés*t, az *energiahordozók kimerülése* és az *atomfegyverkezés okozta háború lehetőségét*. Az elemzés különböző modellek segítségével mutatja be, hogy a nyugati fejlődési pálya nem lehet minta a fejlődő országok számára, mert bár soha nem tapasztalt jólétet[15] hozott sokak számára, közben feléli az erőforrásait és nagy léptekben teszi tönkre környezetét. Talán egy könyv sem határozta meg annyira a hetvenes éveket mint az 1968-ban létrehozott Római Klub első beszámolója. Aurelio Peccei és tudóstársai a látható események felszíne alatt érdekes összefüggéseket, látszólag össze nem függő tények egész sorának közös nevezőjét találták meg. A népességnövekedés, a társadalmi igazságtalanságok, a környezetrombolás, az energiaválság, a munkanélküliség terjedése, az elidegenedés, terrorizmus, korrupció, a pénzügyi rendszerek átláthatatlansága adják a problémák kibogozhatatlan szövetét (Peccei, 1984).

A Római Klub jelentése azért is volt fordulópont, mert abban a tőkés világ is érezhette az új baloldal rendszerkritikáját, a fogyasztói társadalom kritikáját és a globális igazságtalanság meglétét. Az ENSZ 1972-ben szervezte az első nemzetközi környezetvédelmi világkonferenciát „Ember és környezet" címmel. A konferencia egyik eredményeként alakult meg az ENSZ Környezeti Programja (United Nations Environmental Programme – UNEP) és világszerte előtérbe került a környezet megóvásának és a természeti erőforrások ésszerű használatának szükségszerűsége. Lester R. Brown 1981-ben publikálta *A fenntartható társadalom* című könyvét, a fenntarthatóság fogalma ezáltal bekerült a szakirodalomba. ENSZ közgyűlési határozattal 1984-ben jött létre a Környezet és Fejlődés Világbizottsága, melyet Brundtland-bizottságnak is neveznek. A 22 tagú testület által kidolgozott fenntartható fejlődés klasszikus fogalom kompromisszumos megoldásként született, az eredetileg használt ökológiai fejlődés fogalma helyett ugyanis egy, a gazdaság számára is értelmezhető jelző került a fejlődés elé. Az 1987-ben kiadott *Közös Jövőnk* elnevezésű dokumentum kísérletet tett a gazdasági növekedés és a környezetterhelés kölcsönhatásainak összekapcsolására, egyúttal felhívta a

[15] A jólét fogalmát a pazarló fogyasztással helyettesítette, miközben szűkítette a szabadon eltölthető idő mennyiségét, materializálta a boldogság fogalmát és iparágakat épített ki az egészség megóvására, amire a korlátlan fogyasztás nélkül sokkal kevésbé lenne szükségünk.

figyelmet a gazdaság és az ökoszféra bonyolult összefüggéseire. A jelentésben foglaltakat sokan félremagyarázták és a szükségletek helyett az igények kielégítésének vágyát sugallták (Láng, 2007).

A hetvenes évek tapasztalatai fordulópontot jelentettek a modern társadalmi fejlődésben, mert olyan új struktúrákat hoztak létre a közgondolkodásban, melyek meghatározó erővel törtek be a nyolcvanas és még inkább a kilencvenes évek átalakuló politikai terébe, megkérdőjelezve az állandó növekedés retorikájának pozitív jellegét. A Római Klub első jelentését számos másik követte[16], valamint számos modell és szcenárió készült a jövőre nézve, mind demográfiai, mind a klímaváltozás kapcsán, mélyreható lényegi változás azonban nem történt. A népességnövekedés változatlanul folytatódik, a takarékosság, az új módszerek és alternatívák kínos lassúsággal nyernek teret gondolkodásunkban és a gazdasági szereplők kezdeményezéseiben.

A hidegháború végével sokan úgy gondolták, hogy a béke és prosperitás korszaka köszönt be az emberiség történetében és a liberális demokrácia eszméjének „diadalával" a világ országainak többsége érvényesíti a liberalizmus általános fejlődési irányának elemeit (Fukuyama, 1994). Az amerikai gondolkodó a modern természettudományokat jelöli meg a fejlődés motorjának és azt állítja, a környezetvédők technológiaellenességével magyarázható az a tétel, hogy a természet nem meghódítható a tudomány révén. Szerinte a civilizáció a technikai vívmányokra épül és a gazdasági növekedés, összefüggésben az ipar fejlesztésével viszi előre a fejlett világot, valamint tartja a távolságot a harmadik világ elmaradott országaitól. Fukuyama érzékletesen – de leegyszerűsített, egyoldalú szemszögéből – láttatja azt a kérdőjelekkel terhelt időszakot, amely a Szovjetunió és a keleti blokk összeomlása utáni világot jellemezte. Hisz a technológia mindenható fölényében, amely felelős lehet az ökológiai válságok kialakulásáért, de mégis az egyetlen eszköz az összeomlástól fenyegetett világ „megmentésére". A kutató gondolatmenete itt élesen elválik a környezetvédők többségének technológiaellenes attitűdjétől, azonban a megoldás – és ez mára elfogadottá vált – valahol a középúton keresendő, azaz nem hagyni, hogy a technológia teljesen és feleslegesen leigázza és kiaknázza a természetet, elszívva az ember elől az élhető és tiszta környezetet, viszont fel kell használni a technikát annak érdekében, hogy a fenntartható fejlődés aspektusait az emberiség érvényesíteni tudja. Azaz a technikai fejlődésnek nem a fogyasztást, hanem a jobb, minőségibb életet kell támogatnia.

[16] A további jelentéseket lásd: http://www.clubofrome.org/?cat=45

Rio de Janeiro és következményei

A kétpólusú világ felbomlása utáni, kérdőjelekkel terhelt politikai helyzet alig néhány év alatt kitisztult, a kapitalizmus győzelmét hirdető eufória után egyfajta várakozással teljes szélcsend telepedett rá a nemzetközi közéletre. Nem tartott sokáig azonban a nyugalom. A két szuperhatalom között zajló fegyverkezési hajsza és a kis dominók rendezgetése[17] miatt háttérbe szorított globális ügyek, mint a környezetvédelem, az energiabiztonság, vagy a globális Észak–Dél szembenállás a nemzetközi közösség legfontosabb, megoldásra váró ügyeivé váltak. Az 1984-es, mintegy négyezer ember életét követelő bhopali (India) vegyi mérgezés, az 1986-os csernobili atomkatasztrófa és 1989-ben az Exxon Valdez nevű tankhajó zátonyra futása, a nyersolajjal szennyezett alaszkai partvidék emléke is élénken élt a köztudatban. Hosszú előkészítés után ebben a közegben került megszervezésre az ENSZ világkonferenciája Rio de Janeiróban. Az 1992-es „Fejlődés és környezet" elnevezésű konferencia középpontjában már a fenntartható fejlődés állt. A találkozón már nyoma sem volt a nyolcvanas évek ózonegyezményeinek letárgyalásakor meglévő konszenzusnak és nyitottságnak. A fejlett országok – élükön az Egyesült Államokkal – és a fejlődők (G-77) – Kína vezetésével – törekvései közötti ellentét nyilvánvalóvá vált, ami elsősorban a fejlődéshez való jog megfogalmazásában és értelmezésében öltött testet. A 172 ország 30 ezer delegáltjának részvételével lefolytatott tárgyalássorozat eredményeképpen négy dokumentumot fogadtak el:

1. Riói Nyilatkozat a környezetről és fejlődésről;
2. Éghajlatváltozási Keretegyezmény;
3. Feladatok a 21. századra (AGENDA-21);
4. Egyezmény a biológiai sokféleségről (Láng, 2007).

A konferencia eredményeit a konkrétumok hiánya miatt sokan kevesellték, ennek ellenére mégis sikeresnek volt tekinthető, mert olyan globális folyamatokat indított be, melyek a megoldás irányába terelnek számos közös feladatot, elsősorban a környezetvédelem, a szegénység felszámolása, az erdőirtás, a klímaváltozás és a biodiverzitás védelme terén.[18]

A konferenciát követően egyhamar világossá vált, hogy az ENSZ Rióban kitűzött céljai, a szegénység felszámolása, a környezetvédelem hatékonyabbá tétele, a fenntartható fejlődés modelljének elterjesztése kínos lassúsággal halad és nem képes megfelelően orvosolni a

[17] A Washington és Moszkva közötti hidegháborús vetélkedés valójában az afrikai, közel- és távol-keleti, közép- és dél-amerikai térségekben zajlott.

[18] A jogilag kötelező érvényű Éghajlatváltozási Keretegyezmény (UNFCCC) indította el a Részes Felek Találkozóját (COP), más néven klímatárgyalásokat. (Bíró, 2003)

globális problémákat. A fenntartható fejlődés kifejezésből a kilencvenes évek második felében egyre többször maradt el a fejlődés szó, a politikai és gazdasági szféra a fenntarthatóság különböző elemeit kezdte el hangsúlyozni. A riói Föld-csúcson meghatározott feladatok (pl. Agenda-21) végrehajtásának kudarca már az 1997-es New York-i Rio+5 tárgyalásokra is rányomta a bélyegét, kiderült ugyanis, hogy sem megfelelő pénzalap, sem hatékony nemzetközi összefogás nem alakult ki 1992 és 1997 között. A felelősségvállalástól, lelkiismeret-furdalástól, vagy egyszerűen a gazdasági és környezeti migránsok özönétől tartva a nemzetközi gazdasági szervezetek az ENSZ tagállamaival karöltve a klímatárgyalásokkal párhuzamosan dolgozták ki azt a javaslati tervet, amely Millenniumi Fejlesztési Célok (Millennium Development Goals – MDG) néven került be a köztudatba (Morenth, 2009: 16). Az átfogó programcsomagot 2000 szeptemberében fogadta el az ENSZ Közgyűlés. A határozat célja az, hogy 2015-ig egy új, a 21. század modern kihívásai közepette is életképes nemzetközi segélyezési együttműködés keretét megalkossa. Az ezredfordulón közel 1,1 milliárd ember élt a létminimumot jelentő 1 dollár/nap bevétel alatt, s közülük minden hatodik gyermekkorú volt. A nyolc fő célkitűzés prioritásként való feltüntetése egyértelműen tükrözi, hogy az MDG elsősorban az ún. „harmadik világ" problémáira fókuszál, így a mélyszegénység csökkentésére, az alapfokú oktatás elterjesztésére, az egészségvédelemre és a betegségek visszaszorítására, a környezeti biztonságra és a termőföld védelmére, valamint nemzetközi együttműködés kialakítására.[19]

Tíz évvel Rio után a dél-afrikai Johannesburgban rendezték meg a soron következő fenntartható fejlődés konferenciát. A riói tanácskozás után megalakult ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottság kapta a feladatot, hogy megszervezze a találkozó programját. A tárgyalásokba gyakorlatilag az ENSZ összes tagállamának delegációja bekapcsolódott. Az ülésszakokon emellett nagy számban vettek részt az ENSZ különböző szakosított szervezetei és a legkülönbözőbb társadalmi csoportok képviselői. A Rio óta eltelt időszak egyik eredményének volt tekinthető, hogy nagy társadalmi csoportok érdekképviseleti szervezetei és a multinacionális vállalatok is bekapcsolódhattak a fenntartható fejlődéssel az ENSZ szintjén foglalkozó együttműködésbe. Ők a világtalálkozó előkészítő ülésszakain is közreadhatták értékeléseiket és elmondhatták javaslataikat. A fenntartható fejlődés alapelvének számító „partnerség" szempontjából a legfontosabb kísérő rendezvénynek

[19] Szijj Dóra: Az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Céljai 2015-ig – áttekintés. http://www.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=933&title=Az_ENSZ_Milleniumi_Fejleszt%C3%A9si_C%C3%A9ljai_2015-ig_-_%C3%A1ttekint%C3%A9s

kétség kívül a Globális Fórumot kell tekinteni, amelyet a találkozóval párhuzamosan rendeztek meg. A Fórum már Rióban is a civilek nagyszabású seregszemléje és vitáik meghatározó kerete volt (Faragó, 2002).

A johannesburgi konferencia célja a riói vívmányok megőrzése és a partnerség erősítése volt. A Politikai Nyilatkozat, a Végrehajtási Terv és az ajánlások mind a fenntartható fejlődés irányába történő szemléletváltás megteremtését szolgálták. Ez eredménynek tekinthető, ugyanis a társadalmi részvétel erősítése, a civil szervezetek döntéshozatali folyamatokba történő bevonása, illetve a fenntartható fejlődés elveinek beépítése a politikai dokumentumokba újabb lendületet kapott. A 2008-ban kirobbant pénzügyi és hitelválság súlyosan nehezedik a gazdaságokra, nagymértékben visszavetette a társadalmi-gazdasági berendezkedés megváltoztatására irányuló kezdeményezéseket. Azt láthatjuk, hogy az okok feltárása helyett valójában azt a rendszert menti meg a politika, amely belesodorta a világot a globális válságba. Korten, Sachs, Speth és mások felhívják a figyelmet, hogy a válság nyomán adott volt (lett volna) a történelmi lehetőség a radikális intézményi és szemléletmódbeli változások elindítására. Ehelyett bankmentő akciók és válságkezelő programok indultak, melyek eredménye erősen kétséges (Korten, 2009). Ez a paradoxon nagymértékben befolyásolta a klímatárgyalások folyamatát, amely a 2009-es koppenhágai fiaskót követően lényegében teljesen megállt. Az újból mindent a gazdasági növekedésnek alárendelő politikai közegben rendezték 2012 nyarán a RIO+20 konferenciát. Az előjelek nem voltak túl kedvezőek, éppen ezért a résztvevők nem vártak komoly eredményeket a találkozótól. A konferencia céljainak meghatározására készült ún. zero draft tartalmazta:

- az ENSZ intézményei reformjának elindítását,
- a UNEP szakosított szervvé történő átszervezését,
- a Gazdasági és Szociális Bizottság (ECOSOC) átalakítását, nyitottabbá tételét,
- a Fenntartható Fejlődés Bizottság működési feltételeinek javítását,
- a Millenniumi Fejlesztési Célok felülvizsgálatát és Fenntartható Fejlődés Célok néven történő újraindítását 2016-tól,
- a zöld gazdaság fejlesztését,
- a szegénység felszámolására tett kezdeményezések hatékonyságának növelését,

- a helyi és nemzeti szint erősítését és a kutatás-fejlesztés, kiemelten a környezetbarát technológiák kutatására szánt összegek növelését.[20]

A zárónyilatkozatnak megfelelően a fenntartható fejlődés különböző területeire (víz,-energia-, élelmiszerbiztonság stb.) vonatkozó ajánlások kidolgozását 2013 szeptemberéig kell megtennie egy 22 tagú bizottságnak.[21] Látható tehát, hogy az 1992-ben indított tárgyalási folyamatok mind globális szinten az ENSZ-nek köszönhetően, mind regionális együttműködések keretében, különböző szupranacionális szervezetekben zajlanak, az erőviszonyok és gazdasági tényezők dinamikus alakulásának köszönhetően kapnak lendületet, vagy lassulnak le. Jelenleg éppen lassuló, megakadó folyamatok szemtanúi vagyunk, és félő, hogy súlyos ökológiai katasztrófa képes csak kibillenteni a politikai felelősséget nem vállaló hatalmi elitet a rövidtávú gondolkodás csapdájából.

A válságból való kilábalás egyik lehetőségét – mint láttuk – a fenntartható fejlődés paradigmája jelentheti, mely része egy tágabb, komplexebb, filozófiai, gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai dimenzióban megjelenő, zöld alternatívára épülő gondolati rendszernek. Az ember és környezet kapcsolatának újragondolásával komplex ideológiai egységgé formálódott eszmét összefoglalóan ökologizmusnak nevezzük, azaz az ökológiai gondolkodás rendszerének.

1.5. Az ökologizmus

Az *ökologizmus* az utóbbi évtizedekben megjelent szellemi irányzat, amely az ember és környezete kapcsolatát helyezi új alapra, illetve megpróbálja meghatározni azt a társadalom és gazdasági fejlődésének folyamatában. Kialakulásának folyamatában nagy szerepet játszottak a környezeti válság látható, tapasztalható jelei és a posztmodern-posztmateriális értékrend megjelenése. A résztudományok szinergiájából felépülő gondolatrendszer azt állítja, hogy az ember része a természetnek, tehát nincs joga megsemmisíteni azt, annál is inkább, mert ezzel saját életkörülményeit teszi tönkre. Az ökologizmust nem lehet és nem is szükséges szervesen elválasztani a fenntartható fejlődés eszméjétől, hiszen ugyanazokból az elméletekből indul ki mindkettő és ugyanazokat a célokat tűzi ki maga elé: az emberi tevékenység nem lépheti át a természet adta korlátokat és a racionális növekedés határait (Glatz, 2009: 17). Az ökoszisztémák gyors pusztulását és

[20] The future we want – Zero draft – http://www.uncsd2012.org/futurewewant.html

[21] Biermann, Frank: Curtain Down and Nothing Settled Global Sustainability Governance after the 'Rio+20' Earth Summit. Earth System Governance Working Paper No. 26. 2012. http://www.earthsystemgovernance.org/sites/default/files/publications/files/ESG-WorkingPaper-26_Biermann.pdf

a környezeti degradációt látva az ökologizmus feladata a *rekonstruktív megértés*, amely a gondolat legérthetőbb üzenetére épít: *„letértünk a helyes útról, próbáljuk meg visszaállítani a természetes állapotot”*, illetve az informálás és előrejelzés, amely a jövőt próbálja meg prognosztizálni (Zsolnai, 2001: 14). Andrew Dobson és Paul Lucardie (1993) felhívja a figyelmet arra, hogy az ökologizmus – és az ökológiai mozgalom – önmaga igazolását a válság kialakulásában látja. Az ökologizmus hívei, kutatók, civilek és politikusok is előszeretettel használják az „ez fog történni/ez történhet, ha nem változtatunk” szlogent. Ennek a mobilizáció szempontjából van nagy szerepe, ugyanis kritizálja a fennálló rendszert és optimistán néz az elkerülhetetlen változások elé.

A zöld gondolatrendszer és maga a zöld mozgalom is az ökologizmusra támaszkodik céljai ideológiai hátterének meghatározásakor, a zöldek politikai céljait pedig ugyanezen elv vezérli, legtöbbször a pragmatikusabb környezetpolitika keretein belül. Fontos kérdés, hogy az ökologizmus által kiterjesztett, az egyén és társadalom felelősségére, nyitottságára és belátására építő „ideológia” miként lesz képes cselekvő rendszereket létrehozni a jelenlegi gazdasági folyamatok közepette. A folyamatos jövőre utalás, amely egy bekövetkező környezeti katasztrófára épít, hatásosan, de nem elég meggyőzően érvel az ökológiai gondolat mellett. Annál is inkább, mert maga az eszme alakul, formálódik, szintetizáló hatása jelenleg nem érezhető megfelelőképpen, csak részben nem nyújt a célrendszer érdekében használható alternatívákat, vagy nem képes megteremteni azok financiális fedezetét és eszközrendszerét, valamint társadalmi bázisát. Amennyiben az ökologizmust ideológiaként aposztrofáljuk, a társadalmi haladás következő fázisának tekintjük, annak radikalizmusát tompítani kell a társadalmi nyitottság és politikai konszenzus megteremtése érdekében. Ez azonban az eszme feladásával is járhat, a benne lévő értékeket eliminálhatja. Kijelenthetjük tehát, hogy még formálódó, progresszív eszmével állunk szemben, amely a modernizmus és fogyasztói társadalom ellenideológiájaként is értelmezhető és a problémák felismerésében, a környezettudatosság megteremtésében, identitásformálásban és a cselekvési tér (környezeti ügyek) meghatározásában kap nagy szerepet.

Environmentalizmus

Az ökologizmus (ecologism) fogalom megértéséhez először az environmentalizmus (environmentalism) és ökologizmus fogalmi rendszer közötti különbséget kell meghatároznunk. Environmentalizmus címszó alatt minden, a természettel és környezettel

kapcsolatos olyan interakciót értünk, mely az ember és környezete viszonyát értelmezi és foglalja modellbe. A fogalmat elsősorban a környezetvédelem, környezetszennyezés és környezetrombolás elleni adminisztratív-igazgatási cselekvésre használjuk (polity). A környezet itt mint felhasználható és védelemre szoruló entitás jelenik meg, amelyet instrumentális eszközökkel kell megvédeni, felhasználva a kormányzati szabályozás, a környezetjog és a technológia lehetőségeit. Az environmentalizmust a politikai dimenzióban a politikatudományi diskurzusok és az ágazati politikák fejlődése eredményeként környezetpolitikának hívjuk, tehát policyként értelmezhető. Paul Wapner kiemeli, hogy environmentalizmus keretet nyújt a környezettel kapcsolatos cselekvések hátterének, egyúttal pragmatikus, gyakorlati megvalósítási lehetőségeket nyújt a zöld mozgalom tagjainak és támogatóinak egyaránt. A fogalom rendszerkonform jellege lehetővé teszi, hogy egyéb szakpolitikákkal együtt, azokba beolvasztva, a lehetőségekhez igazodva próbáljon meg érvényt szerezni a fenntartható fejlődés és környezetvédelem elveinek.

A környezetvédelem az egyén életmódváltását és környezettudatos viselkedésének megteremtődését jelenti, azaz saját fogyasztásának tudatos korlátozását. Az egyéni döntések adódnak össze társadalmi szinten, amelyek egy bizonyos szint felett már akkora potenciált jelentenek, hogy befolyásolni tudják a gazdasági szereplőket, kikényszerítve azt, hogy nyújtsanak alternatívát, lehetőséget a környezettudatos választásra. Egyetértek Jürgen Habermas és Carl Offe beavatkozó-állam elméletével, amikor azt állítom, hogy a gazdasági szektor és piac működésének szabályozásában kap nagy szerepet az állam, amely a gazdasággal összefonódva képes a döntések hátterét kialakítani és a folyamatokat ellenőrizni, egyúttal legitimálja ezen döntéseit (idézi Szabó A., 2008: 7). Az állam alakítja ki azt a támogatási rendszert, amely szintén a gazdasággal összhangban és kooperációra építve megteremtheti a kutatás-fejlesztés finanszírozását, egyúttal a zöld gazdaság és ökohatékony technológiák kutatásának alapjait. Az államra nagy felelősség hárul a környezetvédelemmel kapcsolatos adók és illetékek, valamint bírságok megszabásában, a rendszerszintű átalakítások elindításában, az említett alternatíva megteremtésében is. Látható tehát, hogy a környezeti döntéshozatalban az environmentalizmus egy instrumentális-strukturalista felfogás mentén racionális-pragmatikus cselekvési teret alakít ki az egyén, a társadalom, a politika és a gazdaság számára. Az ökoszisztémák alakításának átfogó, komplex rendszere az egyéntől az államig terjed, keretbe foglalva a környezetszennyezés, környezetrombolás elleni fellépést és azok megelőzését, az alternatívák meghatározását, az értékrendszereket és a döntés következményeit. A

döntéshozatal során használt eszközök (jogi, politikai, gazdasági) alkalmazkodnak a különböző lehetőségek és politikai-gazdasági lehetőségekhez, nem lépnek ki azokból. Wapner ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy mindezek ellenére, köszönhetően a fogyasztás- és növekedésközpontú gondolkodásnak, mind az environmentalizmus céljai, mind az eszközei nehezen érthetők és alkalmazhatók (Wapner – Willoughby, 2005: 87).

A fogyasztás tudatos visszafogása a fogyasztói társadalomban általában elégedetlenséget szül, amelynek politikai súlyát demokratikus keretek között a pártok többsége nem vállal fel önmagától és közvetlenül. A környezetvédelmi standardok szigorítása és a bírságok drasztikus emelése a fejlődő országok felé terelhetik a munkahelyteremtéshez szükséges tőkét, egyúttal növelik a harmadik világ környezetterhelését, kiszolgáltatottságát, amely ellen a környezeti és globális igazságossági mozgalom fellép. A takarékoskodás és csökkentés paradigmája ugyanakkor helyzetbe hozhat olyan ágazatokat az alternatív energiatermelés, hulladékgazdálkodás, kutatás-fejlesztés és oktatás terén, melyek munkahelyeket teremthetnek és pótolhatják a kieső szennyezők által nyújtott lehetőségeket. Leslie Paul Thiele (1999) szerint az environmentalizmus fontosságának megértése morális kérdés, környezeti felelősséget és cselekvést is jelent egyaránt. A felismerés megtörtént, a környezettudatos gondolkodás és viselkedés paradigmája kialakulófélben van, a valódi cselekvések és felelősségvállalás terén tapasztalhatók komoly hiányosságok, ugyanis a környezeti-társadalmi összeomlás után a cselekvési terek végletesen beszűkülnek.

Manapság egyre több szó esik az environmentalista felfogás univerzálissá válásáról, melynek következtében a zöld mozgalom súlya csökkenthet. Ennek az a fő oka, hogy az 1970-es évektől kezdődően sok száz jogszabály született szerte a világon a természet- és környezetvédelem területén, annak minden szegmensét érintve – gondolok itt alapvetően a környezetvédelmi törvényekre, melyek a föld szinte minden országában megalkotásra kerültek. A környezetvédelmi standardok a világon mindenütt folyamatosan szigorodtak és szigorodnak, a fenntartható fejlődés elvei beépültek a stratégiákba, koncepciókba, több-kevesebb súllyal esnek latba a fejlesztéssel, beruházással kapcsolatos döntéshozatali folyamatok során. A környezetvédelem és fenntartható fejlődés nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt intézményesült, létrejöttek a környezetvédelmi minisztériumok, bizottságok, a különböző politikákba beépült az environmentalizmus és a környezetpolitika révén maga is politikává fejlődött, ezért ezt a jelenséget poszt-environmentalizmusnak nevezzük (Young, 1990). A környezetvédelem és fenntartható fejlődés politikai súlya – bár

véleményem szerint a környezeti válság mélységéhez képest apró lépésekben és a gazdaság teljesítőképességétől függően – a környezet romlására reflektálva emelkedik, és a politika számára hivatkozási alap a zöldek fejlesztési, energiapolitikai döntésekkel kapcsolatos kifogásaival szemben.

Ökologizmus

Meglátásom szerint az ökologizmus az environmentalizmusnál tágabb fogalom, mert az egyén, a környezet és a közösségek együttélésének új formáinak ad keretet, kiterjesztve a harmonikus együttélés, a szolidaritás, a méltányosság, az etika és erkölcsiség, a felelősségvállalás és szigorúbb önszabályozás megteremtésének szintjeit a gazdasági és politikai dimenziók terére. Az ökologizmus azon elméletek és különféle törekvések halmaza, amelyek az embert egy nagyobb ökoszisztéma részének tekintik és dinamikus fejlődési szemlélettel fenn kívánják tartani a rendszer egyensúlyát. Az ökologizmust „zöld gondolatrendszernek" is nevezhetjük, melyben az ideológia, az elmélet és gyakorlat összekapcsolódik, hidat képez a teoretikus és pragmatikus cselekvések – participáció, stratégiaalkotás, alternatívák ajánlása, politikai szerepvállalás – között, egyúttal megteremti az *ökopolitika*[22] fogalmát és annak cselekvési terét. Tehát nem csak a környezet védelmét hangsúlyozza, hanem komplex szemléletmódot tükröz, melyben együttesen a környezetvédelem és a fogyasztói társadalom bírálata (lokalitás, helyi gazdaság preferálása), a közösségelvű gondolkodás (igazságosság és részvétel), valamint az alternatívák keresése, illetve a meggyőzés adja a keretet. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hagyományos szaktudományos, szakpolitikai keretek között mozgó partikuláris szemlélet nem elégséges sem a globális problémák megértéséhez, még kevésbé azok kezeléséhez. Az ökologizmus kilép az elméleti keretek közül, a humánökológia tudományos és politika dimenzióját egyszerre teremti meg. Az ökologizmus mint ideológia megteremtésében a posztmaterialista értékrendszer játszott döntő szerepet, addig a környezetet érintő döntéshozatalban való részvétel gondolata szorosan kapcsolódik a demokráciaelméletekhez és a részvétel lehetőségeit vizsgálja. Az ökologizmus tehát egyrészt összegzi a zöld gondolatrendszer elméleti hátterét, megalkotja értékrendszerét, viszonyulási pontjait, a *környezeti demokrácia* révén pedig lerakja az ideáltipikus, ám Közép-Európában nehézkesen működő társadalmi részvétel szabályait.[23]

---

[22] Az ökopolitika célja a fenntartható együttélés biztosítása, az ökológiai élőhelyek, biodiverzitás védelme.

[23] Dobson az ökologizmus minimalista és maximalista felfogását is megkülönbözteti. Míg a maximalista szigorú szabályok és részben felülről kezdeményezett reformok útján képzeli el a változást, addig a

A zöld paradigmák közül eddig a környezeti demokrácia ért el olyan fejlődési fokot, amely alkalmassá teheti arra, hogy szembe állítsuk a hagyományos ideológiákkal. Ez a paradigma a posztmateriális értékek előtérbe kerülésével alakult ki, így a környezeti demokrácia elmélete elsősorban értékelmélet: a környezeti értékek, s ezáltal természetesen az emberi értékek megóvását helyezi a középpontjába. A környezeti demokrácia elméletének alapja a kommunikáció. A kommunikáció teszi lehetővé a környezeti információk megszerzését, feldolgozását, megértés és a cselekvés alapja egyben. A környezeti demokrácia tehát nem borítja fel a kialakult demokrácia kereteit, sokkal inkább adaptálja az új kihívások irányába, a demokrácia cselekvéselméleti megközelítéséhez egy értékelméleti aspektust olvaszt hozzá – vagyis a környezeti demokrácia a demokrácia evolúciójának új állomása, tehát az environmentalizmus értékalapú megközelítése, mely a részvételre alapoz. Napjainkra átalakulóban van a politikai intézményrendszer szerepe: a jóléti állam lassú leépítésével párhuzamosan megfigyelhető a kormányzatról (*government*) a dinamikusan változó, laza szabályozásra és hálózati együttműködésre épülő kormányzásra (*governance*) való áttérés, másrészt a döntéshozatalban is érzékelhető a közpolitikai – az utóbbi időszakban pedig a környezetpolitikai – megfontolások növekvő súlya (Antal, 2009: 85-100). Az együttműködés és különböző érdekek egyeztetésének összeegyeztetésének folyamata a környezeti demokrácia kapcsán jól követhető, mert – bár az alapprobléma ugyanaz marad – folyamatos konfliktusokat generál és kooperációra épít (G. Fodor, 2008: 74).

Környezettudatosság és környezeti etika

A környezettudatosság növelése a fenntarthatóság szempontjából kulcsfontosságú kérdése – és a környezeti felelősség kapcsán az egyetlen járható útnak tűnik jelenleg – az ökológiai mozgalmak számára. Az embereknek újra meg kell tanulniuk a természettel együtt és nem az felett uralkodva élni. Azonban *„ez a posztmodern korral járó technicizált, épített környezetben, ellenőrizhetetlen mennyiségű információáradatban, befolyásolhatatlan gazdasági folyamatok és hatalmi struktúrák sakkfigurájaként szinte lehetetlen”* – írja Szabó Gábor (Szabó, 2005: 192). Marad tehát az alkalmazkodás, a belátás és a magasabb szintű felelősségvállalás divattá tételének ideája, mely kihat a fogyasztói és állampolgári döntésekre, a gazdasági szereplőkre és a jogalkotókra egyaránt. Az ökológiai intelligencia képességének növelése teheti alkalmassá az embereket arra, hogy a világ rendszereit a

minimalista felfogás egyéb ösztönzők, pl. a környezettudatosság növelésével indítana el reformokat (Dobson, 1993).

maguk összefüggéseiben vizsgálják. Az ok-okozati viszonyok a kollektív tudat részeivé válnak, mely képes az új empátia kialakítására, a nyitottság és együttműködés megteremtésére. Ez a fajta érzékenység a természet és embertársaink iránt egyaránt meg kell nyilvánuljon (Goleman, 2010).

James Lovelock 1960-70-es években kidolgozott *Gaia-hipotézise* volt az első, átfogó elmélet, amely magában foglalja ezt az újszerű kapcsolatot, ezért is vált az ökologizmussal foglalkozó kutatók számára etalonná. Lovelock definíciója szerint Gaia maga a Föld, egy élő entitás, komplex egység, amely képes a földi élethez szükséges optimális fizikai és kémiai környezetet kialakítani/fenntartani. Gaia tehát olyan összetett egység, amely magában foglalja a Föld bioszféráját, légkörét, óceánjait és más vizeit, kőzetövét és talaját, s olyan kibernetikai rendszert alkot, amely a földi élet számára megfelelő állapotot képes fenntartani hosszú időn keresztül. Amint azt Vincent állítja, olyan forradalmian új hipotézis – mely később a számos interpretáció hatására spiritualizálódott és többek között a New Age és a hippimozgalom alapművévé vált – azért volt nagy lépés az ökologizmus számára, mert összekapcsolta a természettudományokat az erkölccsel és a társadalomtudományokkal (Vincent, 2009: 276). Lovelock szerint a konszenzusos gondolkodás a 20. század terméke és nem vezet eredményre, mert megoldások helyett csak elodázza a problémákat. Bírálja a modellgondolkodást is, amennyiben azokra politikai cselekvési programokat építenek, hiszen az eredetileg ökológiai probléma már hatalmi térben jelenik meg és átértelmeződhet, vagy akár teljesen el is tűnhet a politikai játszmák dimenziójában. (Lovelock, 2010).

Niklas Luhmannál a környezeti felelősség elsősorban etikus magatartást jelent, melynek az egyének számára van relevanciája. Morális felfogás, új erkölcsösség, amelyre a zöld mozgalom hatékonyan tud támaszkodni és szimbolikus, mindenki számára érthető, érzelmekre ható képi világ felépítésével a felelősségvállalás szintjének növelését eredményezheti.[24] A kulcs a felelősség társadalmi szintű megjelenése, amelyben a környezetszennyező el- és megítélése erkölcsi és morális mérce, az okozott kárral járó következményeket pedig a károkozó viseli minden téren. Ebben támaszkodik Hans Jonas felelősségetikai elméletére (1979), ami azt mondja, hogy az embereknek nem csupán a múltbéli és jelen idejű cselekvéseire kell felelősséget vállalniuk, hanem a jövőre irányulóra is. A plurális demokrácia egyik nagy dilemmája a környezetvédelemmel kapcsolatos

[24] Erre akkor van a legnagyobb szükség, ha az objektív felelősséget nem lehet egyértelműen megállapítani, mint történt a 2010-es mexikói-öbölben történt olajkatasztrófa esetén, ahol a British Petrol nem ismerte el a felelősségét, ugyanakkor kártérítést fizet az elhunytak családjának és a munka nélkül maradt halászoknak.

„kettős erkölcs”, amely minden területen jelen van. A politika képviselői elfogadják a környezetvédelem és környezeti értékek fontosságát, ugyanakkor sokszor alárendelik azt a hatalom megszerzésének és megtartásának folyamatában, hasonlóan a gazdasági célokhoz és a profitmaximalizáláshoz (Földesi, 2000). Felmérések sora[25] bizonyítja, hogy a környezet védelmét mind a fejlett, mind a fejlődő országokban élő lakosság is fontosnak tartja, de áldozatot hozni – főként pénzügyi értelemben – csak bizonyos mértékben tudnak és akarnak annak érdekében. A hajlandóság nagymértékben függ az adott társadalom életszínvonalától és a környezettudatosság fokától.

Az ökológiai válság kapcsán a tudomány is tele van ellentmondásokkal, dilemmákkal, pro és kontra érvekkel, cáfolatokkal és tudatos félrevezetéssel. A tudomány specializálódása, környezetünk feltérképezése és megértése nem hozta magával a belátáshoz és felelős önkontrollhoz szükséges rendszereinek kialakulását. Különösen igaz ez a gazdaság területén, ahol a kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan a társadalmi igazságosság és felelősségvállalás szintje csökkent és lassan, részlegesen épült újjá a vállalati etikában, de csak addig a pontig érvényes, amíg a profitot nem veszélyezteti (Luhmann, 2010).

1.5.1. Az ökologizmus politikai vetületei

Miként érvényesíthetők az ökologizmus gondolatai a politika terén, legyen szó elsősorban a közpolitikai döntéshozatalról? Azt már tisztáztuk, hogy az ökologizmus a fenntartható fejlődéssel kerül(t) át a szakpolitikai dimenzióba, lett a fejlesztéssel kapcsolatos döntéshozatalok elengedhetetlen része és alakított ki magának önálló szakpolitikai teret (environmentalizmus). A fenntarthatóság a politikában az ökológiai érdekek képviseletét jelenti. Ökológiai az a politika, amelynek célja az emberhez méltó élet súlyosan veszélyeztetett természeti és kulturális feltételeinek védelme. Az ökológiai politika erkölcsi alapját az a kettős felismerés adja, amely egyrészt a *jövő nemzedék* iránt érzett felelősségünkből táplálkozik (elővigyázatosság, megelőzés, fogyasztáscsökkentés, spórolás, megfontolt gazdálkodás stb.), másrészt az *élővilág* gazdag változatosságának *védelmét* jelenti. Ezeknek csak úgy tehetünk eleget, ha a technológiai rendszerek és gazdasági hálózatok működésének következményeiben a saját személyes felelősségünkre ismerünk, és ennek megfelelően járunk el a köz- és magánéletben egyaránt (Lányi, 2012:

[25] Attitudes of European citizens towards the environment. Special Report, European Commission, 2008. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_295_en.pdf (Letöltve: 2012. 08. 21.)
The American Environmental Values Survey. Research Summary, ecoAmerica, 2006. http://ecoamerica.typepad.com/blog/files/ecoAmerica_AEVS_Report.pdf (Letöltve: 2012. 08. 24.)

19). Az ökologizmus mentén kialakított politikai szerepvállalás, azaz a gazdaság és társadalom átalakítása politikai eszközökkel (politikai ökológia) és hatékony társadalmi részvétel a fejlesztéspolitika különböző szintjein (főként civil szervezetek és mozgalmak) csak és kizárólag akkor érvényesíthető, ha a kormányzás megteremti az érdekérvényesítés feltételeit azokban az ügyekben, ahol a környezet átalakítása és használata felmerül (fejlesztési politikák, közlekedés, energia, természetes és épített környezettel kapcsolatos szakpolitikák). Ez adja a harmadik dimenziót, tehát magában foglalja a környezettudatosság növelésével elérhető felelősségvállalás, az igazságosság és a partnerségre épülő érdekérvényesítés lehetőségeinek dimenzióit, amelyek ideológiaként és közvetítési mechanizmusként is felfoghatók egyszerre. Amennyiben a létező közvetítő mechanizmusokat a társadalom, vagy annak egy része alkalmatlannak találja az érdekérvényesítés elfogadott formáiban, ezek közül egy, vagy mindegyik elem hiányzik a politikai szféra, a döntéshozatal és a gazdaság dimenziójából, az a tiltakozás, ellenállás és kivonulás (tudatos elszigetelődés) egyik kiindulópontja és szervező ereje lehet.

A politikai dimenzióban az érdekek általában bonyolult összefüggésrendszerben érvényesülhetnek, sok esetben nem tükrözve a problémák felmerülésénél, artikulációjánál és közvetítésénél megjelenő kívánalmakat.[26] Napjainkban a közcélok és értékelsőbbségek megállapításáról folyó párbeszéd elsődleges célja mások meggyőzése – azaz a vélemények többségének meghódítása és a kisebbségi vélemények semlegesítése –, nem a vélemények sokféleségének megértése és megkülönböztetése, az értelmes párbeszéd. Egy modern társadalomban a párbeszéd az a legitim alap, amelyen a társadalmi együttműködés szerkezete felépíthető. Az eszközök elosztásáról folyó vitát meg kell hogy előzze a célok célszerűségéről folyó eszmecsere. E nélkül azt sem tudjuk meghatározni, hogy mit és hogyan akarunk elosztani, továbbá mit tartanánk igazságosnak. Az is kérdéses, hogy a közpolitika döntéshozatal racionalitásához miként igazodhat az ökologizmus emocionális jeleket, kvázi felelősségi-etikai szinteket is magában hordozó alternatívája, amely a lojalitás, jó akarat, kötelesség imperatívuszait vegyíti az önérdek és politikai, gazdasági haszonszerzés dominanciájával.

Mindezen dilemmák mellett az ökologizmus cselekvési dimenziójának és a különböző politikai perspektívák meghatározását a zöld gondolatrendszer sokszínűsége, vegyes ideológiai háttere és újszerűsége is nehezíti. Éppen az ideológiai hatások által befolyásolt

[26] Példaként említhetjük a környezetszennyezések jelentős részét, ahol a megelőzés és felelősségvállalás elvei a jogi mechanizmusok, jogi érvelések csapdájába esnek, illetve a gazdasági növekedésre és munkahelyekre hivatkozásban csapódnak le, nem említve már az eredeti problémát. Ugyanez történt a 2010-es vörösiszap katasztrófa esetében, melyben 10 ember veszítette életét, a környezeti kár pedig felbecsülhetetlen volt.

politikai szerepvállalások miatt éri a legtöbb kritika a zöld gondolatot. A szocializmus, anarchizmus, liberalizmus, konzervativizmus, feminizmus (gender) gondolati elemeinek egyvelege[27] által alkotott ökológiai paradigma vezérfonala a környezetünkhöz való viszony újraértelmezése, a helyi közösségek újraélesztése, az ökológiai egyensúly helyreállítása, fenntartható társadalmi és gazdasági modellek kidolgozása. Az ökologizmus a tudomány, politika és gazdaság dimenzióiban is jelen van, de míg az elméleti elgondolások teoretikus térben mozognak, a politikai cselekvések már ellentmondásokat szülnek, mert az aktuális hatalmi konstelláció behatárolja a mozgásterüket. A nemzetállami és szupranacionális keretek, a politikai kultúra és jogi szabályozás teremti meg a lehetőséget az ökológiai értékek képviseletére, így nemcsak alkalmas, de szükséges terepet is biztosítanak a „küzdelemre". Ebben a dimenzióban már nincs szerepe az utópisztikus elképzeléseknek, reális tervek, megvalósítható elképzelések, alternatívák kellenek.

A már tárgyalt poszt-environmentalizmus gondolatát erősíti környezeti problémákra adott politikai válaszok terén a legutóbbi évtizedekben mintha megszűnne a pluralizmus, világszerte, de különösen Európában, széles körű egyetértés uralkodik a legkülönfélébb színezetű pártok, kormányok, publicisták, kutatók és tanárok között a környezeti krízis természetéről és a megoldási módokról. Egyetértenek abban, hogy *a környezeti krízis oka a piac, az uralkodó gazdaságpolitikai felfogás és a kormányzat hatékony szerepvállalása nélkül a probléma nem megoldható.* A fő kérdés az, miként oldhatók meg a környezeti problémák a jelenlegi társadalmi-gazdasági intézményrendszer keretei között. Szükség van-e radikális reformokra, paradigmaváltásra (új társadalmi-gazdasági rendszer kitalálására, a piacgazdaság jelentős korlátozására) ahhoz, hogy az ökológiai válságot elhárítsuk (Bartus, 2008).

Az ökologizmus alapvetően három, politikai szinten megjelenő kérdést tesz fel:

1. Milyen stratégia mentén érhető el olyan mértékű társadalmi változás, amely hatással van a politikai rendszerre és a gazdaságra?
2. Miként alakítható ki fenntartható társadalom és gazdaság és hogyan adaptálhatók a fenntarthatóság elvei eredményesen a közpolitikai döntéshozatalba?
3. Miként valósítható meg a hatékony, kölcsönös előnyökre építő, környezeti és különböző társadalmi érdekeket szem előtt tartó társadalmi részvétel, amely a partnerségre épít?

[27] Bahro, Bookchin, Dobson, Porritt, Jávor, Tordai, Lányi és mások elemzései helyezik el az ideológiák bonyolult rendszerében az ökologizmus fogalmát.

Ezen kérdésekre – hasonlóan a fenntartható fejlődés dilemmáit tárgyaló részekhez – nem adhatók egyértelmű válaszok, hiszen utópisztikus-idealisztikus elméletek, elvárások, kísérletek, próbálkozások, a „valós" életbe, gazdasági környezetbe nehezen, vagy egyáltalán nem átültethető megoldások jelennek meg globális és lokális szinten egyaránt. A jelenlegi gazdasági-társadalmi rendszer megreformálásához szükséges lépések fragmentáltságára, az „egységes recept" hiányára, az adaptációs képesség és nyitottság meglétének (vagy éppen hiányának) fontosságára Andrew Dobson (1990) és Herman Daly hívják fel a figyelmet, miközben rámutatnak az ökologizmus legnagyobb kérdésére: Milyen konkrétumokat és reális alternatívákat nyújt a zöld gondolatrendszer? Daly szerint az társadalmi változáshoz nem elegendő üzeneteket továbbítani a környezeti válságról és a közelgő összeomlásról. A szükséges változások olyan alapvetőek, hogy csak a katasztrófa válthatja ki azt a politikai akaratot, amely szükséges a változások elindításához és véghezviteléhez. Mivel ezek nem történtek meg, így nem is képesek befolyásolni a társadalom egészének attitűdjét. Amennyiben nincs olyan issue, amelyet a társadalom a zöld pártok törekvéseként azonosít, marginális tényezők maradnak és nem képesek releváns politikai erőként pozícionálni saját magukat (Daly, 1977). Jonathon Porritt áll legközelebb a meglátásomhoz, amikor azt állítja, hogy a zöld mozgalom, amely ellenideológiaként jelent meg a hatvanas-hetvenes években és alternatívát hirdetett, később idomult a nyugati rendszerekhez és a radikális átalakítás helyett a rendszer reformját tűzte zászlajára. A parlamentekbe kerüléssel az ökológiai politika elfogadta a demokrata-liberális politikai térfél által biztosított cselekvési teret, így ez adja a zöldek tevékenységének fő mozgásterét. Történelmi tény, hogy a válságok felerősítik a szélsőségek megerősödését. Porritt szerint a zöld alternatíva lehet az a forradalmi erő, amely a demokratikus keretek között, azokat tiszteletben tartva, de radikális eszközökkel indítja el a változásokat (Porritt, 1984). Melyek azok a szempontok, amelyeknek meg kell felelnie egy ökológiai politikai erőnek:

- Egyéni autonómiára épülő közösségek; szabadságjogok védelme.
- Kooperatív, közösségekre épülő társadalom; lokalizáció, decentralizáció.
- Nem materiális értékek figyelembevétele, nyitottság a spiritualitásra.
- Holisztikus, szintetizáló és integráló gondolkodás.
- Szolidaritás, esélyegyenlőség, harmonikus együttélés.
- Erőszakmentesség, pacifizmus.
- Fenntarthatóság, felelősség és önkorlátozás.

- Önkéntesség, munkaintenzív gazdaság, a tudomány a jólétet, ne a gazdaságot szolgálja.
- Részvétel és közvetlen demokrácia (bázisdemokratikus közösségek).
- Megújuló energia használata, fogyasztás csökkentése.

Porritt – Wolfgang Zapfhoz és Fritjof Caprához hasonlóan – középpontba állítja a válságot, mint egyedülálló lehetőséget a változásra. A nyolcvanas években a neoliberális kurzus jegyében a zöld gondolkodók is az állam szerepének csökkentését helyezték előtérbe, amely a közszolgáltatások rendszerének átalakításával járt, továbbá a döntéshozatali rendszer eltolását a centralizált struktúra irányából egy hálózatos, decentralizált együttműködés felé. Ahogy azt Bartus problémaként megfogalmazta: kérdéses, hogy ebben a rendszerben a kormány be tud-e hatékonyan avatkozni a folyamatokba, vagy csupán alakítani tudja azokat.

A zöld gondolat megjelenése óta markánsan jelen van az elvek érvényre juttatásának stratégiai kérdése. A politikai rendszeren belül, lépésről-lépésre, vagy a politikai rendszer reformjával, teljes rendszerátalakítással lehet érvényt szerezni a zöld elveknek. A Robert E. Goodin (1992) által leírt, a „mindent vagy semmit" elven alapuló gondolat szerint a zöld reformokat csak átfogóan, teljes egészében és radikális eszközökkel lehet megvalósítani. Mára bebizonyosodott, hogy a számos elindított reform és szükségszerű környezetvédelmi program ellenére az ortodox gazdasági elvek alapvetően nem változtak és a folyamatokra a 2008-ban indult válság sem volt nagy hatással. Úgy vélem, olyan folyamat közepén tartunk, amely során a zöldeket jellemző rendszerkritika lassan elhagyja a lázadás eszméjét és felismeri, hogy a rendszer egészének megváltoztatása csak belülről, a rendszer egészének megváltoztatásával lehetséges. Robyn Eckersley (1992) úgy érvel, hogy a zöld politikai fordulat kulcsa a válságból építkező politikai hatalom megszerzésében van. A zöld mozgalom legnagyobb dilemmája is ez egyben, azaz fel tudja-e „okosan" adni az alternatívát a politikai rendszer keretei közé illeszkedésre, vagy a „kívülálló szembenállásra" kell építeni, amelyet nem határol le a fennálló rezsim. Olyan változásokról beszélünk, melyek nem valósíthatók meg a fennálló politikai-gazdasági rendszer keretei között, nem számítanak a társadalom többségének támogatására sem, tehát nem illeszkednek az érvényes poszt-environmentalista kurzusba. A zöld mozgalom megvalósítható stratégiája a társadalom olyan csoportjainak azonosítása és ösztönzése, amely relatíve független és képes a fenntartható élet alapjainak lerakására. A kutatók

egyetértenek abban, hogy erre a középosztályok képesek, éppen azok a rétegek, akik általában a tömegpártok legerősebb bázisát adják. El kell tehát fogadnunk, hogy ez a dilemma a jelen helyzetben feloldhatatlan. A feltételezés szerint így ökologizmus erői csak válsághelyzetben kerülhetnek hatalomra, amikor már lehet késő lesz. Kulcsszerepet kap tehát a meggyőzés fogalma, a szimbolikus, képi világ, a határozott állásfoglalás, amely ráébreszti az embereket, hogy gondolkodjanak globálisan, a jelen és jövő generációk érdekében felelősen és cselekedjenek aktívan helyi szinten, szorosan ellenőrizve a helyi politikai elit tevékenységét. Eckersley mindazonáltal Tim O'Riordan ökopolitikai argumentációját viszi tovább, belátva, hogy a fenntarthatóság felé tett lépések lassan mennek végbe a rendszer keretei között és – mint az előfeltevésemben is írom – nem megfelelő mértékben és megfelelő eredménnyel indítanak változásokat. O'Riordan amellett érvel, hogy az ökologizmus a politikai térben institucionalista-isntrumentalista eszközökkel határozhatja meg magát négy ismérv segítségével. A nemzetközi közösség törekvéseit helyezi első helyre, amely a környezetpolitikát egyre fontosabb pozícióba teszi az elmúlt évtizedekben, ugyanakkor a fenntartható fejlődés fogalommal meg is teremtette annak konszenzusos és rugalmas alakíthatóságát. A második helyre a nemzeti cselekvés és kormányzati felelősség fontossága kerül. A kormányzatnak kell megteremteni a politikai-gazdasági változás szintjeit, olyan rendszerszintű alternatívák nyújtásával, amelyek mind társadalmi, mind egyéni szinten megteremtik a környezet számára kevésbé káros cselekvés lehetőségét. A harmadik és negyedik szint az általam is hangsúlyosnak ítélt *helyi közösségek, helyi politika* kezébe helyezi a cselekvés lehetőségét, akár a helyi energiaellátás kialakítása, technológiai fejlesztések, helyi pénz bevezetése, helyi termelők, helyi kereskedelem terén.

Az ökologizmus politikai szerepvállalása számára oly fontos részvételi politika a jelen intézmények radikális újraértelmezését követeli, semmint a részvételt elősegítő felhasználásukat. A hatalom alulról történő megszerzése azt feltételezi, hogy a hatalom birtokosai alsóbb szintekre adnak át kompetenciákat és elfogadják az ott hozott döntéseket. Andrew Dobson szerint ez összefüggésben van azzal a felismeréssel, hogy az állam nem képes a társadalmi alrendszerekkel kapcsolatos összes feladatát ellátni, így megpróbálja azokat kiszervezni/átszervezni.[28] Ez a tendencia szintén illeszkedik az állam neoliberális

[28] Ez a közszolgáltatások kiszervezése kapcsán tisztán látszik. A civil szektor saját, jól felfogott érdeke, hogy a közszolgáltatások átvállalásáról – egy központi reformkísérlet előtt – „alulról jövő" társadalmi konzultációkat kezdeményezzen, egyértelművé téve a közszolgáltatások átalakításának szükségességét, megtalálva a folyamatban a nonprofit szektor helyét, szerepét, lehetőségeit, elvárásait; valamint kialakítsa

lebontásának kurzusához, amely komoly vitákat generált az elmúlt évtizedekben. A zöldek számára elsősorban lehetőségként jelenik meg a helyi szintű civil szerepvállalás, mind a hatalom ellenőrzése, mind a fenntartható helyi társadalom és helyi gazdaság megfogalmazása szempontjából. A helyi döntéshozatalban való részvétel továbbá kiváló terepet nyújt a globális zöld értékek lokális érvényesülésére.

Dobson (2007) szisztematikusan építi fel a zöld gondolkodás és cselekvés rendszerét *Green Political Thought* című alapművében. Először is arra keresi a választ, hogy az ökologizmus van hatással a zöld mozgalom fejlődésére, vagy az zöld mozgalom teremti meg az ökologizmus térnyerését. Dobson szerint a társadalmi változások és a zöld politikára való igény megjelenése tette lehetővé a zöldek számára, hogy bekerüljenek a törvényhozásokba és meghatározó szereplői lehetnek a közéletnek akár parlamenti, akár parlamenten kívüli erőként. A demokrácia, bár a 21. században folyamatos kihívások érik lehetővé teszi a társadalmi részérdekek érvényesülését is. Míg a radikális zöldek a részérdekeket az össztársadalmi érdekek elé helyezik, mondván, az emberi kicsinyesség és önzőség úgysem engedné a lemondással járó változások megtételét, a mérsékeltek igyekeznek megtalálni az „arany középutat", ami lemondással és az eredeti célok fellazulásával jár. Ez örök feszültséget és meghasonlást okoz a zöld mozgalmon belül, bár a zöld teoretikusok is elismerik: az ökológiai gondolat politikai megvalósítása *antiliberális és antidemokratikus eszközöket* is igénybe vehet a katasztrófa elkerülése érdekében, akár a döntéshozatal, akár a végrehajtás szintjén. Az elmúlt három évtizedben végbement „zöldítési-zöldülési" folyamatok azt támasztják alá, hogy a politikai dimenzió minden esetben konszenzusos politikai cselekvéseket és döntéseket vont maga után, ugyanúgy Hollandiában, mint Németországban, vagy Ausztriában.

Ha ideológiamentesen a racionális közgazdaságtan (környezetgazdálkodás) és környezetpolitika egymásra hatásának irányából közelítjük meg a lehetséges megoldásokat, akkor pontosabb, de nem feltétlenül etikus válaszokat kapunk. A haszon(szavazat)maximalizáló politikusok is hajlanak arra, hogy elfogadják: a politikai és gazdasági szektor együtt képes tenni a környezeti problémák ellen, kérdés, hogy ebben a folyamatban hol és milyen szerepben jelennek meg a civil szervezetek. Véleményük szerint gyökeres fordulatra van szükség, elsősorban a közgazdaságtan terén. A piaci értékek közé el kell helyezni a lokalitást (helyi szükségletek kielégítését), a tiszta

álláspontját. A civil szervezetek helyi közszolgáltatásokban való szerepét és részvételének módozatait lásd részletesen: Kákai, 2009.

környezetet és az emberi egészséget. Ernst Schumacher[29], vagy Erich Fromm munkái a közgazdaságtan integráns részének tekintik az erkölcsöt. Az egyik nézet szerint a technikai innováció képes mindezek eléréséhez, ugyanis igazságosabb elosztás mellett a kapitalizmus teremti meg a „jobbulás és jobbítás" feltételeit. A környezet, egészség és szabadidő új versenyterületekké váltak az üzleti szektor számára, ezáltal a gazdasági szereplők is törekszenek az egyre környezettudatosabbá váló társadalom irányába megfelelni. Ennek érdekében fejlesztenek környezetbarát termékeket és folyamatos technológiai innovációra kényszerülnek (Kajner, 2007).

A kormányzati kezdeményezések, vagy eljárások melyek elsősorban fiskális ösztönzőkkel, vagy szankcionálással próbálják a fogyasztókat rávenni a kívánt környezettudatos viselkedésre, nem lesznek elég hatékonyak és belső motiváció nélkül nem hoznak mély változásokat az egyén attitűdjében. A környezettudatos normák bevezetése és elterjesztése az egyetlen eszköz, amellyel a fenntartható fogyasztás, a tudatosság és felelősség megerősíthető. Az environmentalizmus és ökologizmus tehát egymást kiegészítő, egymással szoros összefüggésben lévő folyamat, mely a fenntartható fejlődés elvei mentén, politikai, kulturális és gazdasági hatásoktól befolyásolva tudja megteremteni a cselekvési terét.

1.5.2. Az ökológiai állampolgárság kérdése

A társadalmi részvétel kialakításában és a közvélemény meggyőzésében kap szerepet a *felelősség és kötelezettségek tudatának kérdése*, melyet az ökológiai állampolgárság fogalmával lehet értelmezni. Az ökológiai állampolgárság a természettel és jövő nemzedékkel kapcsolatos kötelezettséget jelenti, amely nem alapoz a kölcsönösségre. A „meglévő irodalom elsősorban a zöldebb jövő elérését célzó normatív és intézményes eszközt lát az ökológiai állampolgárságban", ami elfedheti a demokratikus érzékenységet, amit az állampolgárság a természettel kapcsolatos politikába behozhat. Hasonlóan ehhez, Andrew Dobson és Derek Bell (2006) azt állapítják meg, hogy az állampolgárság természetének, lehetőségeinek és határainak vizsgálata közelebb visz minket a fenntarthatósághoz. A zöld állampolgársággal foglalkozó kutatók mint Teena Gabrielson és Patrick Curry arra hívják fel a figyelmet, a két meghatározás szöges ellentétben áll

[29] Ernst Schumacher közgazdász szerint az emberiség legfontosabb feladata elhagyni a jelenlegi kényszerpályát. Ez mindenkinek feladata. Alaposan meg kell értenie a problémákat és szemügyre kell venni egy új életvitel kialakításának lehetőségét, egy olyan életvitelét, ami maradandóságra rendezkedik be. Nem elég okosnak lenni, a bölcsesség is fontos. (Schumacher, 1991)

egymással. A liberális modell az állampolgárságra közjogi státuszként tekint, amely biztosítja viselőjének polgári, politikai és szociális jogait. A polgári konzervatív modell a közösségben élők kötelességét, az állampolgárság erényét és gyakorlatát hangsúlyozza. A radikális zöldekkel ellentétben a liberális modell hívei igyekeznek elkerülni azt, hogy a fenntarthatóság legyen az állampolgárság legvégső célja, hiszen becsülik az értékpluralizmust. A liberális megközelítés további előnye, hogy a jogok értelmezése során a (jogok és kötelezettségek által érintett) alanyok köre viszonylag szélesre húzható, valamint hogy a szociális jogok tényleges tartalma történelmileg is kritikus fontosságú a liberális demokráciákban.

Peter Christoff érvelése szerint az „ökológiai állampolgárok" az állatok és a jövő generációk érdekeit is képviselik és beemelik a kultúra, a jogszabályok és az alkotmányos jogok színtereibe. Azt a nézetet képviseli, hogy az értékek közt is létezik hierarchia, amelyben az „univerzális ökológiai értékek vagy elvek" (például a biodiverzitás megőrzése vagy a jövő generációk alapvető szükségletei) magasabb szinten állnak, mint az „egyes ökológiai értékek" (például az egyes fajok megőrzése). Christoff érzékletesen mutatja be a „megreformált liberalizmus" természetét, de figyelmen kívül hagyja azt, hogy az ökológiai értékek közti hierarchia gondolata nehezen egyeztethető össze a pluralizmus alapvető liberális gondolatával (Christoff, 1996). A másik megközelítés szerint, a környezetvédők a szociális jogok kiszélesítése mellett érvelnek, például azért, hogy a friss levegőhöz és a tiszta vízhez jutás is alapvető joggá váljon (Dean, 2001: 491). Ezek a példák azt mutatják meg, milyen mértékben építették be saját ideológiájukba a zöldek a liberális modellt és annak jogokat hangsúlyozó megközelítését annak érdekében, hogy a környezeti problémákra válaszokat adjanak. Azt is hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy sokak, különösen a „mélyzöldek" számára, a liberális modell annak az intézményi racionalizmusnak, antropocentrizmusnak és gazdasági növekedésnek az eszköze, amely nagyrészt felelős a környezet romlásáért (Gabrielson, 2008: 431). A konzervatív tradícióban fontos szerepet játszó „közjó" kérdése támogatja a zöldek törekvését arra, hogy az állampolgárok tartózkodjanak a túlzott önzőségtől és annak környezetre káros hatásaitól. Abban azonban eltérő a zöldek álláspontja is, miként lehet a „természeti világ" kérdését elhelyezni a közjó humanista koncepciójában. A gondolatmenet szerint a közjó (amely szükségszerűen magába foglalja a természeti környezetet is) csak az aktív állampolgárság gyakorlása révén tartható fenn, amely együtt jár olyan tevékenységek melletti elköteleződéssel, amelyek az önzőség bomlasztó befolyása ellenében is fenn tudják tartani a közjót.

1.6. „Zöld kommunikáció” és mediatizáció

A kommunikáció több szempontból is fontos szerepet játszik az ökológiai mozgalom életében. Egyrészt mozgalom kollektív tudatának és cselekvésének létrejöttében kap kiemelt jelentőséget, másrészt tájékoztatással hat a közvéleményre és a politikai-gazdasági szektorra egyaránt, amennyiben felhívja a figyelmet a környezettel kapcsolatos ügyekre, legyenek azok negatív, vagy pozitív összefüggésben megjelenők. A kommunikáció különböző formái, a kommunikációs csatornák speciális, vagy egységes használata politikai napirendre tűzhet egy új, addig nem ismert ügyet, vagy olyan értelmezési keretbe helyezhet egy már létezőt (*framing*), amely megfoghatónak, értelmezhetőnek bizonyul a döntéshozók és az állampolgárok számára is (Boda, 2004: 197). Az, hogy pontosan milyen üzenet és milyen kommunikációs csatorna vezet egy ügyben eredményre, azt a körülmények, a szereplők, a célközönség és az ügy jellege határozza meg. Amikor az ökológiai érvelés kiegészül más területekkel, pragmatikus, az emberek életére ható, érzékelhető, megélhető, átérezhető elemekkel, sokkal inkább közvetíthetővé válik és valószínűleg hatékonyabb is lesz egyben.

Az erősen érzelmekre ható képi hatások, zenei irányzatok, szubkultúrák, közös szórakozási attitűdök összetartó ereje vezetnek el olyan közös cselekvési potenciálhoz, mely mind helyi, mind globális szinten jelen van. Ebben a cselekvési térben nagy szerepet kapnak a *szimbólumok*, szlogenek, a valami ellen való tiltakozás és a valamiért történő cselekvés meghatározása. Gyakran kevésbé jelentős események, konfliktusok azáltal váltanak ki nagy hatást, hogy egy közösség (mozgalom, csoport, szervezet stb.) sikeresen tematizálja, szimbolikus jelentéssel ruházza fel, átfordítja azokat a követők „nyelvére”. Gyakori, hogy egy mozgalom programjához kapcsolódó értékek és meggyőződések nem meghatározóak még a potenciális támogatók körében sem. Ebben az esetben a mozgalmi szervezet arra kényszerül, hogy kiterjessze a tevékenységéhez kapcsolódó fogalmi bázist, vagy meggyőzzön másokat az általa képviselt értékek és program fontosságáról. Erre több lehetősége is van. A legismertebb ezek közül a politikai kommunikációban gyakran alkalmazott *arénaváltás* jelensége, azaz az eredeti konfliktus más érvrendszerben történő elhelyezése, érthetőbb tálalása, valamint a *promóció*, melynek során a szervezet közelebb viszi az emberekhez a problémát, személyes találkozókat, fórumokat, utcai megmozdulásokat szervez, vagy híres emberek, zenekarok stb. segítségével közvetíti a célokat.

A kommunikációnak a tájékoztatásban és nyomásgyakorlásban is nagy szerepe van. A képi világ érzékletes megjelenítésével, hanghatások, zenék felhasználásával olyan érzelmi kapcsolódás teremthető meg képeken (plakátok, poszterek, szórólapok, internetes flashek, mémek), filmeken, klipeken keresztül, amely pozitív (valamit támogató), figyelemfelkeltő (sokszor sokkoló) vagy negatív (mozgósító, valami ellenes, vagy valamivel szembeni) üzeneteket küldhet a közvéleménynek. Az elektronikus média megjelenésével olyan kiszélesedett nyilvános tér jött létre, amely túllépett a nyomtatott sajtó szűk interakcióin és egy egészen új, virtuális kommunikációs teret hozott létre. Mégsem olyan egyértelmű, hogy a tájékoztatásból nyilvános, konstruktív vita alakuljon ki, köszönhetően elsősorban a kereskedelmi médiumok által közvetített képnek, amely elmossa a valós és fiktív világok közötti különbségeket, párhuzamos univerzumokat hoz létre, egyúttal meg is akadályozza, hogy az állampolgárok tájékozottsága nőjön (Mazzoleni, 2002: 19).

A döntéshozók, a kormányzati szervek nem is reagálnak érdemben olyan eseményekre – legyen szó tüntetésről, vagy egyéb ellenállás kategóriájába eső akcióról –, amelyek nem jelennek meg a médiában és szokássá vált az is, hogy a személyes egyeztetések helyett/mellett a médián keresztül üzennek egymásnak az érintettek (Mikecz, 2007). Az internet megjelenésével az üzenetek váltásának dinamikája felgyorsult, az online tér alkalmas az azonnali válaszok megadására, ráadásul manapság már több emberhez eljut mint a nyomtatott sajtón keresztül. A váratlanul, drámai módon megjelenő események mediatizáltságának, mediatizálhatóságának foka határozza meg az esemény közvélemény által történő követésének fokát és ez váltja ki a politikusok reakcióit egyaránt.

A mozgalmi mobilizáció szempontjából fontos a kollektív identitás megteremtése, fejlesztése, az ügyekben résztvevő szövetségesek és ellenfelek, illetve a konfliktusban való érdekeltség azonosítása. Ezen tényezők meghatározásában a személyes, egyénileg, vagy közösségben kifejtett tapasztalatokon kívül a 20. század második felétől a média is nagy hatással van. Egy ügy tekintetében több jellemzőt is figyelembe kell venni, amikor a média szerepét és a médiával való együttműködést vizsgáljuk. Egyrészt az információáramlást meg kell oldani egy adott csoporton belül, amire az internet és a modern telekommunikációs eszközök alkalmasak. Ennél egyszerűbb és gyorsabb kommunikációs csatorna nem állt rendelkezésre a történelem folyamán. Az ügy kapcsán meghatározott, elfoglalt álláspontokat kifelé, egyrészt a közvélemény, másrészt a média felé is tálalni kell. A *médiatálalás*, szó- és képhasználat, a vágás, a színek, a stílus mind hatással van egy ügy elfogadására, politika napirendre tűzésére. Harmadrészt a kommunikáció nagy hatással van

egy mozgalom/szervezet/csoport pozicionálásra is, amely meghatározza a politikai döntéshozók figyelmének terjedelmét és fokát. Az internet mint tájékoztató rendszer szintén kettős funkciót tölt be. Alternatívát nyújt a tömegmédia mainstream híradása mellett, azaz képes bizonyos hírek más szemszögből való tálalására, alkalmas a szubjektív vélemények gyors terjesztésére, mindezek mellett információk hatalmas, szinte áttekinthetetlen tömegével árasztja el az olvasót, és ez esetben amellett, hogy könnyíti a tájékozódást, nehezíti beszűkíti a forráskritikai attitűdöt és nehezíti a tisztánlátást - ha egyáltalán létezik ilyen.

Önmagában is kérdésként merül fel, hogy mennyiben függenek a társadalmi mozgalmak az internet és az elektronikus médiumok megjelenésétől. Nem értek egyet azzal az érveléssel – és erre az arab tavasz eseményei jó példával szolgálnak –, hogy a társadalom követője lenne az internet adta lehetőségeknek, amely megerősíti a társadalomban végbemenő változásokat és hatalmi viszonyokat (Kiss – Boda, 2005). Az új társadalmi mozgalmak és az internet fejlődése szervesen illeszkednek egymásba, a globális hálózatosodás mégis a kilencvenes évek terméke. Az internet terjedése magával hozta a digitális fogyasztás korszakát, amelyből a kimaradók, azaz az internet kapcsolattal és hozzáféréssel nem rendelkezők nem részesülnek.

A „képek nyelve" és a képek rendelkezésre állása egyre növekvő mértékben veszi át a beszéd, az érvelés és a szöveg helyét. A képek logikája, egymásra vonatkozásuk, és üzeneteik, miként hitelességük valószínűsége új módon határozzák meg a politikai kommunikációt. A szórakoztató vizuális benyomások stílusa átveszi az irányító funkciót a politikai irányultságú kommunikációban is, és leértékeli a kifejtve érvelő kommunikáció stílusát. A 21. század mediatizált kommunikációjában a szereplők úgy mutatják be magukat és üzeneteiket, hogy ezáltal érzelmeket célozzanak meg, amelyek révén az érzékelő észlelés könnyebben, biztosabban és előre láthatóbban mobilizálható legyen, mint pusztán a meggyőző, magyarázó érvelés révén. A tömegmédia óriási közvélemény-befolyásoló hatása, a mediokrácia korának megjelenése azt jelenti, hogy a média valójában nem csupán tükre, hanem a valóság alakítója és alkotója is egyben. A média szabad működése már önmagában módosítja a politikai folyamatokat. A demokratikus, alkotmányos állam politikai folyamatai ezért csak úgy és akkor érthetők meg, ha a vizsgálatba bevonjuk a tömegmédiát és azok politikai valóságalakító szerepét is. (Cseresnyés, 2013: 129).

Az ökológiai szervezeteket a politikai és a média is rendszerint a fejlesztéseket megakadályozó, a növekedést gátló elemeket mutatja be, kiemelve a hírértékül szolgáló képeket a tiltakozó akciókról, felvonulásokról, a rendőrséggel történő összecsapásokról. A partnerség, a fejlesztési politikában való részvétel, a környezetvédelmi kezdeményezések sokkal kevesebb figyelmet kapnak mint a „botrányok". A zöldek – mivel változtatni akartak a róluk kialakult, nem éppen pozitív képen – viszonylag gyorsan, már az internet megjelenésével és terjedésével párhuzamosan létrehozták a saját virtuális képi megjelenítésüket, amely egyrészt *sajátos, kettős szimbólumvilág*on, sok esetben meghökkentő képi megjelenítéseken keresztül hívja fel a figyelmet a környezetpusztításra és társadalmi igazságtalanságokra. A kettősség egyik megjelenése a csoportszimbólumok kialakításában tapasztalható, tehát a belső identitás megteremtésének és kialakításának egyik eszköze, mint a békejel, a sugárveszélyre figyelmeztető jel, vagy a különböző növény- és állatképek. szimbólumokat általában ellentétpárokra fűzik fel. Leggyakrabban megjelenő szimbolikus üzenet-formák (Kapitány – Kapitány, 2005):

- föl- és leértékelés, azaz értékhierarchiák megjelenítése képeken (tárgyi világ – természetes világ; épített környezet – természetes környezet; műanyag világ – szerves alapanyagokból készült tárgyak stb.)
- kicsi – nagy ellentét: a kicsi mint gyenge, megvédendő alany jelenik meg az ábrázoláson, legyen szó virágról, állatról stb. A zöld mozgalom tagjai itt a nálánál nagyobb erőkkel viaskodó elemként jelennek meg, Dávid-Góliát küzdelmét szimbolizálva – a zöld szervezetek harca a „hatalmas, legyőzhetetlen szennyezők ellen". A kicsi (gyermekkorra való utalás) iránti rokonszenv érzésére alapoz, ugyanakkor a sok esetben a „sok kicsi sokra megy" és a „kicsi a bors de erős" analógia is megjelenik, mely a társadalmi erőt szimbolizálja.
- hasznos – haszontalan ellentét: ez a rendszer általában kritizálja, kifigurázza a fogyasztói társadalmat és annak felesleges, haszontalannak ítélt tárgyait.
- harmónia – diszharmónia ellentétpár: a természetes és átalakított környezet közötti különbség kihangsúlyozása, a harmónia megbontásának elítélése, erős képi hatások megjelenése. Ebben a kontextusban szerepet kapnak a női szimbólumok (a földanya, Gaia stb.) és a spiritualitást, keleti tanokat magában foglaló megjelenítések (jin és jang, buddhista, taoista szimbólumok).

A kettős közvetítés – saját, belső kommunikációs tér és szimbólumvilág – magában foglalja a környezetpusztítás naturális, vagy éppen metaforikus bemutatását. A kezdetben

durva, ellenállásra felszólító képi világ az utóbbi évtizedben némiképp mérséklődött és előtérbe helyeződtek a metaforikus, elgondolkodtató megjelenítések, melyek a rendszer részeként élő, fogyasztó átlagemberre is hatással vannak. Előtérbe került az érdekérvényesítés szándéka, függetlenül attól, hogy a célközönség az átlagpolgár, vagy a politikai döntéshozók, gazdasági szereplők.

A zöldek mind globális, mind helyi szinten eszközként tekintenek a tömegkommunikációra, igyekeznek azt a saját oldalukra állítani. Törekszenek a mediatizációra, azaz a hírek színes, izgalmas, rövid, emészthető tálalására, alapozva a meghökkentésre, esetenként a megbotránkoztatásra. Ezek mind azt a célt szolgálják, hogy a közvélemény akár egy pillanat alatt megértse, befogadja az információt és elgondolkodjon a problémán, illetve annak megoldásán (1., 2. kép).

1.kép: A kép felhívja a figyelmet a sarkvidéki jégsapkák olvadására (megjelenik az idő múlását szimbolizáló homokóra motívum): *„Kifutunk az időből. Cselekedj, mielőtt késő lesz”.*

2.kép: A kép az erdőirtással szembesít minket, egy sakktáblával szimbolizálva a természet és az azt pusztítók küzdelmét.

A tájékoztatás, a közvélemény információval való ellátás szintén eszköz, amely a figyelemfelkeltés mellett a környezettudatosság megteremtésében is nagy szerepet játszik. Ebben építenek az érzelmek szerepére, olyan képi elemeket használnak, melyek segítségével az azonosulás, az empátia és a szolidaritás érzése könnyen kialakítható az olvasóban, nézőben, internetezőben, az „utca emberében”, még akkor is, ha távoli, soha nem tapasztalt ügyekről van szó (3. kép).

3.kép: A PETA globális állatvédő szervezet plakátja:
„Segíts, hogy megállíthassuk a kegyetlen fókavadászatot”.

A kilencvenes években a gazdasági szektor is felismerte – sok esetben csak kvázi retorikai szinten – a társadalmi attitűd változását, a környezettudatosság fejlődését, a környezetbarát termékek elterjedését, a környezetvédelem fontosságát. Igyekezett alkalmazkodni az igényekhez és termékeit, szolgáltatásait zöldebbé „varázsolni", azaz zöld arculatot kialakítani. A *zöldrefestés* (green wash) fogalmára nehéz egységes definíciót találni. A Greenpeace a következő kísérletet teszi ennek meghatározására:

1. Környezetpusztító, társadalmilag ártalmas cégek kísérlete arra, hogy megőrizzék vagy kiterjesszék piacaikat, környezetbarátnak beállítva magukat, olyan látszatot keltve, mintha fontosnak tekintenék a környezetkárosítás elleni harcot.

2. Bármilyen, a fogyasztók vagy a döntéshozók véleményének formálására irányuló kísérlet, amely azt célozza, hogy azt feltételezzék, a szennyező óriásvállalatok a környezetileg fenntartható fejlődés kulcsai. Olyan marketingstratégiák sora, melyek azt a benyomást keltik a fogyasztóban, hogy a vállalat felelősen viselkedik, környezettudatos magatartást folytat.

A zöldrefestés azt feltételezi, hogy a vállalat érdemi lépéseket nem, vagy nem megfelelő mértékben tesz a környezetbarátabb termelés, szolgáltatás irányába, inkább reklámra költi az átalakítás költségeit (4. kép). A valótlan vagy csak részben igaz „zöld" arculatot további környezetromboló tevékenységére és profitmaximalizálásra használja. Egy másik bevált módszer, hogy úgynevezett „civil szervezeteket" támogatnak, amelyek a környezetvédők és azok állításai ellen kampányolnak az ipar érdekeit képviselve, valamint tudósokat állítanak maguk mellé, hogy cáfolják az éghajlatváltozás tényét vagy a génmanipulált termékek kockázatait. A 2003 óta eltelt nyolc évben a zöld reklámok volumene 32-szeres növekedést mutatott, nagyobbat, mint bármely egyéb szektor esetében (Olajos, 2011: 285). Mindezek az erőfeszítések azt célozzák, hogy elkerüljék a cégek környezetpusztító tevékenységének korlátozására irányuló kötelező érvényű szabályok bevezetését (Fidrich, 2003).

4.kép: Egy híres italgyártó plakátja a Koppenhágában tartott klímatárgyalások idején, 2009-ben. A várakozással teli nemzetközi közélet nagy reményeket fűzött a koppenhágai tárgyalásokhoz. Egy palacknyi remény – hirdeti a plakát. *„Nézz a zöld máz mögé”* – írta egy ismeretlen tiltakozó. (A szerző saját fotója)

Mára a viselkedésünket meghatározó attitűdök, magatartásformák a virtuális környezethez kötődnek és az ott fennálló viszonyokra vonatkoznak. Nem a fizikai környezetre, amellyel a 21. század városlakója sok esetben már nem is találkozik. Az internetet és közösségi oldalakat használó „jövő” nemzedék számára a techno-telemédiumok nyújtanak szinte mindent, ami az életükben nélkülözhetetlen: tudást, megélhetést, szórakozást, mindezt távoli és ellenőrizhetetlen hírforrásokból érkező üzenetek révén, amelyeket személy szerint nem hozzájuk intéztek, hanem „akárkihez” (Gerbner, 2000). Egyvalamit nem nyújthatnak e források: identitást. Önazonosságunk alapja az otthonos tájékozódás egy ismerős helyek és ismerős személyek köré szerveződő, véges kiterjedésű társadalmi térben; illetékes részvétel az ott zajló folyamatokban (Lányi, 2012). Újra az ismert szlogennel találkozunk tehát: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”.

2. TÁRSADALMI MOZGALMAK

A fejezetben a modern társadalmi mozgalmak elméletét tárgyalom, kiemelve azokat a történelmi, politikai és gazdasági folyamatokat, melyek lehetővé tették a mozgalmak létrejöttét és fejlődését. Vázolom azokat az érdek- és értékrendszer változásokat, melyek a posztmodern, posztmateriális társadalmakat jellemzik, továbbá sorra veszem az identitás és kötődés kérdésköreit, melyek együttesen teszik lehetővé a kollektív cselekvés és tiltakozási potenciál kialakulását. Mivel a társadalmi változásokat alapvetően válságjelenségek előzik meg, fontosnak tartottam kiemelni a társadalmi konfliktusok természetét és a tiltakozás-együttműködés keretfeltétel fejlődését.[30] Ennek kapcsán Francis Fukuyama, Ulrich Beck, René Bekkers, Robert D. Putnam, Barabási Albert-László és mások nyomán külön részt szentelek a társadalmi szétbomlás folyamatának, a kockázattársadalom, az információs és hálózati társadalom létrejöttének, amely meghatározza az ökológiai mozgalom szereplőinek egymáshoz, államhoz és nemzetközi szereplőkhöz való viszonyát, az együttműködés kereteit és a cselekvés lehetőségét.

2.1. Társadalmi innováció és változás

A globalizáció folyamatával, a környezeti és gazdasági krízisekkel párhuzamosan megjelenő, gyakoribbá és mélyrehatóbbá váló változások, illetve azok láncolata sokszor kiszámíthatatlan, váratlan és ezáltal bizonytalanságot idéz elő az emberekben, valamint a döntéshozókban egyaránt. Kérdés, hogy a tudomány miként tudja előrejelezni a változásokat és miként tud segíteni az azokra adott válaszok megtalálásában, a társadalom alkalmazkodási képességének növelésében. A változásokra – legyenek azok társadalmi, és/vagy környezeti jellegűek – vonatkozó elméleteket *tanuláselmélet*ként, vagy *motivációs elméletek*ként lehet felfogni. Ez azt jelenti, hogy elsősorban nem csoportoknak, hanem cselekvő egyéneknek vannak motivációi, tervei és érdekei, melyeket egyeztetni tudnak más cselekvő egyénekkel egy csoport érdekeinek érvényesítése, vagy a csoport fejlődése érdekében. A cselekvők kapcsolatrendszere, a cselekmények következményei azonban sok összetevős rendszerek, nem vezethetők le csupán a tanulási képességekkel, vagy a tanulás hatékonyságával, úgy, amiként a motiváció alapjaival és fokával sem. Dahrendorf (1959) felhívja a figyelmet arra, hogy éppen ezért egy csoport cselekvését, a társadalmi, politikai struktúraváltásokat személyekhez és személyi képességekhez is kell kössük, így érthető meg a rendszer folyamata és a változásokat kiváltó tényezők összessége. A normák és

[30] Ez utóbbit az ökológiai mozgalom kapcsán később részletesen is tárgyalom.

értékek alakulását struktúraváltásnak tekinti, míg változatlan norma- és értékrendszer esetében a szerepek és kapcsolatok változását alkalmazkodásnak tekinti. A társadalmi változások elméletei szerint (Schmid, 1982, idézi Zapf, 2002: 21) a társadalmi rendszerek óhatatlanul biztosítani akarják az erőforrásokat a fennmaradásukhoz. Amennyiben ez nem megvalósítható (túlfogyasztás, környezeti szűkösség), akadályokba ütközik, változtatni kell a struktúrán, vagy megerősíteni a struktúra azon részeit, amelyek a jövőbe mutató módon ezt biztosítani tudják. Ebben adhat választ az innovációra való képesség, amely segíthet a válsághelyzetek megoldásában (fenntartható fejlődés elvei, zöld gazdaság, kék gazdaság, vállalatok szociális felelősségvállalása stb.).

Kérdés az is, hogy a struktúraváltás milyen szinten, milyen ütemben és milyen eszközökkel történik. Különbséget kell tenni a társadalom mikroszintjei (csoportok, intézmények, szervezetek) és makroszintje, azaz egésze között. A változások az egyes szinteken külön is zajlanak, hatással vannak egymásra és változtatják egymás struktúráit, attitűdjeit. A környezettudatosság kialakítása ennek jó példája. Az egyén és a civil szervezetek – a tudományos szférával közösen – felismerik és promotálják a környezetvédelem, szelektív hulladékgyűjtés, fogyasztáscsökkentés, közösségi tervezés, fenntarthatóság, megtervezett és átlátható gazdálkodás stb. fontosságát, közvetítik azt a politikai döntéshozók felé, akik megfelelő támogatottság és társadalmi igény tudatában megteremtik a feltételeket alternatívák nyújtására. Ezen alternatívákat használják a társadalom szereplői és a gazdasági szereplők egyaránt, újabb alkalmazkodási lehetőségeket megteremtve ezáltal. Hasonló, csak eltérő szintről indított folyamat lejátszódhat úgy is, hogy egy cél érdekében a politikai döntéshozók nyújtanak különböző alternatívákat a társadalmi szereplők számára, akik ezeket használják, majd a megszerzett információt és változó attitűdöt közvetítik egymás és a gazdasági szereplők felé. Természetesen a folyamatok nem követhetők le ennyire világosan és lineárisan, hiszen kölcsönösen egymástól függő és egymásra ható tényezőkről van szó (Zapf, 2002: 22). Jelenleg a világ nagy részén uralkodó neoliberális gazdasági rendszert egyre növekvő és élesedő társadalmi ellentétek akadályozzák, a válságok és ökológiai korlátok fékezik annak működését. A rendszer működési zavarait azonban nem szabad összekevernünk a megváltoztatására irányuló törekvésekkel. Ahogy a gazdasági válságok is a rendszer jellemzői és semmiképpen sem változásának tünetei, úgy az uralkodó gazdasági-politikai körökön belüli pozícióharcok sem érintik a rendszer kereteit (Artner, 2006: 103).

A rendszerelmélet azt feltételezi, hogy a társadalmi változások csak részben vezérelhetők, irányíthatók és mérhetők, hiszen bonyolult folyamatok aggregációjából erednek, inkább csak folyamatok nem tervezett összefonódásától van szó. Éppen ezért a változások ciklikusak, gyorsulási és lassulási szakaszokból állnak, egyszer nyitottabbak az innovációra, máskor a kivárásra alapoznak. Szintén kérdéses, hogy az innovációk és az újítások mennyiben szolgálják a társadalmi fejlődést pozitívan, milyen hatásokkal és következményekkel járnak. Ha az alternatív energiaforrások megjelenésére és terjedésére gondolunk, vagy azokra a kutatásokra, melyek a nyersolaj kiváltására vállalkoznak, láthatjuk, hogy milyen bonyolult, szinte átláthatatlan érdekszféra fonódik ezen innovációk köré. A sokváltozós folyamatok szinte kizárják az egységes vonatkoztatási keretek létét, az új paradigmák paradox jelenségekhez és válságjelekhez kapcsolódnak, így a változások lekövetése a hagyományos társadalom- és természettudományi diszciplínák mellett a jövőkutatáshoz is kapcsolódik (Kuosa, 2009).

A társadalomtudományok innovációhoz nyújtott hozzájárulását a szakirodalom három csoportra osztja: A, A *döntéshozatalban nyújtott segítség*, legyen az szakértelem, vagy egzakt felmérések biztosítása. B, *Participációs modellek* felvázolása, azok elemzése, értékelése a gyakorlatban. C, Általános *elméleti megközelítések* az innováció és eredményesség eléréséhez, magasabb fokához. Ezen három módszer alkalmas arra, hogy új mechanizmusokat, struktúrákat, intézményeket vezessen be, finomítsa azok működését, célorientált minőségi változtatásokat hajtson végre azokon, vagy adjon segítséget azok megtételéhez. Daniel Bell hangsúlyozza, hogy az innovációk sikeres végigvitele egyrészt egy tanulási folyamat, másrészt a megértés és bevonás magasabb foka, amely végső soron a közpolitikai döntéshozatalban (policy) hozza majd meg az eredményt. Bell azt is kihangsúlyozza, hogy elsősorban nem a központi, felülről indított (top-down) kezdeményezések a leginnovatívabbak, hanem a helyi szinten építkező, azokból merítő akciók, programok, együttműködések, amelyek biztosíthatják a lokalitás és civil kurázsi meglétét, ugyanakkor személyes kooperációra épülnek (Bell, 1973).

Középpontban a jövő

A *jövőkutatás* és a fenntarthatóság vizsgálata az 1960-as évektől szorosan összefonódott. A válságok elhárítása, a bekövetkező történések modellezése, előrejelzése, az újítások szerepének megismerése, hatásainak feltérképezése alapvető fontosságú kérdéssé lépett elő, mind a természettudományok, közgazdaságtan, mind a társadalomtudományok terén.

A jövőkutatók tudományos eszközökkel vizsgálják, miként ismerhető meg a jövő, hogyan állíthatók elő ismeretek a még nem létező folyamatokról, eseményekről, kapcsolatokról és állapotokról. Vizsgálják a jövővel való foglalkozás tudományelméleti kérdésköreit (mint például a jövő megismerhetőségének és meghatározottságának, valamint az alternatívákban való gondolkodásnak a lehetőségeit), kidolgozzák, és szélesedő körben alkalmazzák azokat a módszereket, amelyeket a jövő megismerése eszközeként eredményesnek ítélnek. A hatékonyság és eredményesség vizsgálata azonban dilemmákkal küzd, mert az innovációra való törekvés és akarat kérdéses politikai-gazdasági dimenziójának bonyolult rendszerébe ütközik. Kérdéses tehát, hogy az innovációként értékelt új gondolatok, eljárások, új tevékenységek miként jelennek meg a mindennapi életünkben és miként hatnak a társadalomra. Innovációnak tekinthető-e egyáltalán a társadalmi innováció, olyan, amely választ adhat a társadalmi konfliktusokra, vagy csupán a technikai újítások hozhatják el a szükséges paradigmaváltást (Zapf, 2002: 39). A különböző megközelítések, elméletek (Joseph Schumpeter, William Ogburn, Thomas Kuhn és mások) szintetizálásaként elmondható, hogy a megoldás minden esetben egy, vagy több alternatíva meglétében kereshetők. Az alternatíva kidolgozásban meg kell jelennie társadalomtechnikai megoldásoknak és technikai fejlesztéseknek, valamint ezek kombinációinak egyaránt. A változások kényszerűségével és a változásokhoz való alkalmazkodással szembeni ellenállás leküzdésében segíthet az érintettek bevonása a változásokat lekövető, vagy azokat előidéző döntési mechanizmusokba. A részvétel során minden érintett a saját tapasztalatait és tudását használja fel, mintákat és példákat, meggyőződéseket és ideológiákat követ. Ez okozza azt, hogy az innovációk ciklikusan megismétlik egymást, tehát újra és újra előkerülnek ugyanazon megoldások, csak más környezetben és más eszközöket felhasználva a megoldások kidolgozása folyamán. Amennyiben a piaci innovációk és a társadalmi szükségletek „egymásra találnak", harmonikus fejlődést eredményezhetnek. Az esetben, ha a piaci innovációk a fogyasztás és profit növelése céljából keletkeznek, nem a szükségletek jobb és hatékonyabb megoldását célozzák meg, az innováció öncélúvá válhat és magával hozhatja a technokrata szemléletet, mely beszűkíti a valódi alkalmazkodási képességek széles tárházát.

A jövőhöz való viszonyunk megújulása kifejeződik abban is, hogy miként foglalkozunk a változásokkal: nemcsak tudományos módszereken nyugvó jövőkutatási tevékenység vezethet el a lehetséges jövő elemzéséhez, hanem a jövő iránti nyitott érdeklődést középpontba állító jövőtanulmányozás és a jövőmozgalmak is. Ez utóbbiak kapcsolódhatnak olyan társadalmi mozgalmak is, mint a békemozgalom, az ökológiai

mozgalom, a toleranciáért küzdő és a kevésbé önző világ megteremtéséért fáradozó szervezetek, hálózatok, vagy a kétezres években megjelenő kulturális kreatívok jelenség[31]. A változások globálisan éppúgy jelen vannak, mint az egyes régiókban, országokban, városokban és kisközösségekben; makroszinten éppúgy, mint mikroszinten, a társadalom egészében, a gazdasági szereplők és az egyének életében, viselkedésében és gondolkodásában. A változások megjelennek a gazdaságban, a természeti környezetben és a technológiai fejlődésben, és ez lényegi sajátossága a tudományoknak is. Változnak a folyamatok, az események (tervezett, vagy ad hoc jelleggel), a kapcsolati hálók, amelyek hol stabilak, hol instabilak. Nem elhanyagolható az egyének jövőhöz való viszonyát is tükröző attitűdökről és a különböző értékekről (az örök értékekről éppúgy, mint az aktuális értékekről) való felfogások változása sem (Nováky, 2004). A változásokkal kapcsolatos tudásunkat alapvetően a tapasztalatainkra, történelmi ismeretekre alapozzuk, ami azzal jár, hogy előrejelző képességünk beszűkül, a túlságosan nagy időtávokat, az akár 50-100 évre vonatkozó prognózisokat már nem tekinti megalapozottnak, ezáltal cselekvést sem rendel hozzá. A globális klímaváltozás pontosan ebben a kategóriában jelenik meg. Azt, hogy mi történik majd 2050-ben, ha nem cselekszünk, írott frázisnak, retorikai fordulatnak érzékeljük, bagatelizáljuk[32]. Amennyiben a politikai elit nem törekszik politikai ciklusokat átívelő konszenzusra, közös célok elfogadására, hátráltatja a stratégiai gondolkodás és hosszú távú tervezés kibontakozását, a stratégiák végigvitelét, megvalósítását, melyek a fenntartható fejlődés és tervezés alapvető elemei lennének.

A változás előidézése több tényezőre vezethető vissza: nemcsak a rendszert körülvevő külső környezet, hanem a rendszer belső erői, indítékai és önszerveződése is okozhat változásokat. Mindegyik más-más módon érzékelhető, más-más módon kerül felszínre, más-más kihívást jelent, ezért az ezekre adható válaszok is sokfélék lehetnek. Láthatjuk, hogy a jövőkutatás és innovációkutatás egyre fontosabb szerepet kap a társadalomtudományi és természettudományi kutatások során. Ebben az is közrejátszik, hogy a fejlődéselméletek egyike sem volt képes kidolgozni a harmonikus fejlődés teóriáját és – bár az életszínvonal folyamatosan és kiegyenlítettebben növekedett a nyolcvanas évek

[31] A kulturális kreatívok aktív, kezdeményező egyének, akik felelősséggel viseltetnek a a következő tulajdonságok jellemzik: természetvédelem, természetközeliség, erős felelősségérzet és elkötelezettség a globális problémák megoldásában, aktivitás, részvétel a közösségfejlesztésben, önkéntesség, spiritualitásba és lelki fejlődésbe vetett hit, emancipáció-pártiság, politikai pártok, ideológiák elvetése, optimizmus, kreativitás, extraprofit-ellenesség, kultúrapártolás, humanizmus, filantrópizmus (Paul – Anderson, 2000).

[32] Erre erősített rá a Globális Klíma Koalíció elnevezésű hálózat is, amely 1989-2000 között létezett és a világ legnagyobb olajipari, energetikai cégeit tömörítette. A szerveződés célja az volt, hogy „kétségeket ébresszen" a globális felmelegedés elméletével szemben, megcáfolja az arra vonatkozó megállapításokat. A hálózatot a Bush-kormányzat is támogatta (Flannery, 2006).

közepéig a fejlett világban – komoly válságjelenségekkel kell számoljunk a 21. század elején. A történelem, gazdaság stb. ciklikusságának elfogadásakor azzal kell szembenézzünk, hogy azok óhatatlanul bekövetkeznek. A jövőre vonatkozó alternatívák ezen ciklikusság tompításában érdekeltek, azaz *preventív cselekvés*t jelentenek, amely nem „ragad le" a lehetséges jövők megfogalmazásánál és keresésénél, hanem cselekedetekre sarkall, megújító erejű tevékenységekre, tettekre buzdít.

2.2. A modern társadalmi mozgalmak

A társadalmi mozgalom jelensége és fogalma együtt keletkezett a modern társadalommal és annak struktúrájával. Az új társadalmi mozgalmak a fejlett országokban, Nyugat- és Észak-Európa, az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália társadalmaiban jelentek meg a hatvanas években, majd különböző változatokban és típusokban nyertek teret a fejlődő országokban és a volt szocialista blokkban. A társadalmi mozgalmak keletkezésének oka a társadalom szervezeti-intézményes struktúráinak elégtelensége az új típusú társadalmi igények kielégítésére, új társadalmi problémák kezelésére. A mozgalom ezért a fennálló berendezkedés mellett, vagy ellen foglal állást, elutasítva, bírálva, kihívást intézve a fennállóhoz (Szabó, 2001: 62).

A második világháború utáni ún. „hiánytársadalmak" helyén posztindusztriális társadalmak alakultak ki, melyek már élvezhették a tömeges jólétet és a viszonylagos bőséget. A munkaintenzív helyett egyre inkább a tudásigényes ágazatok, a számítógépipar, a robottechnika, a tudományos kutatás-fejlesztés és az üzleti-információs szolgáltatások nyertek teret, amely együtt járt a szabadidős és pihenési elfoglaltságok, az emberek magukra fordított idejének és értékének növekedésével. Az életszínvonal stabil növekedése és a biztonság lehetővé tette az alapvető szükségleteken túli igények kielégítését, a tömegkommunikáció fejlődése a képi világ (a tömegkultúra és a média) előretörését, az érzéki élmények fokozottabb megbecsülése és az ezeket az igényeket kiszolgáló ágazatok és szolgáltatások fellendülését. Az egyre szélesedő középosztályba tartozó egyén gondolkodásának középpontjában már nem csupán a mindennapi megélhetés biztosítása és anyagi életkörülményeinek jobbítása állt, hanem más értékek is szerepet kaptak. Ezt az értékváltást a *posztmaterializmus* fogalma foglalja össze. A posztmaterializmus azt a társadalmi állapotot jelzi, amelyben a népesség növekvő része tudatosan olyan értékeket helyez előtérbe, amelyek az anyagi javak felhalmozásának célkitűzésével szemben az életminőséget jobbítják. Az értékválasztásokban bekövetkező posztmaterialista fordulat

olyan világnézetet alkotott, amely a nem anyagi szükségletek – a szeretet, a szolidaritás, a közösség érzése, az ökológiai értékek, a környezetvédelem, a kreativitás stb. – felé való fordulást hozta magával. Ugyanakkor növekvő vágyat arra, hogy ezeket a célkitűzéseket akár a gazdasági növekedés értékével szemben is képviseljék. A modern és posztmodern társadalmi mozgalmak, alternatívák megjelenése a nyugati társadalmak fokozatos átrendeződéséhez kapcsolódik. Mint azt látni fogjuk, a társadalmi mozgalmak a fejlődő és felzárkózó világban egyaránt jelen vannak, de ott kialakulásuk okaiként a kizsákmányolás elleni küzdelmet, az igazságosság különböző irányzatait, a szegénység elleni harcot, az emberi jogok tiszteletben tartását, a nők egyenjogúságának biztosítását és a környezeti javakhoz való hozzáférést – környezeti igazságosság – kell megemlítenünk.[33]

Az 1960-as évekig meghatározó hagyományos társadalmi törésvonalak részben elveszítették korábbi szerepüket, részben új, korábban nem létező konfliktusok jelentek meg és alakították át a pártrendszert, a civil szektort. Ezek a konfliktusok a fejlett világban már többnyire nem abszolút jellegűek voltak, nem kérdőjelezték meg a fennálló rendszert, hanem az életesélyek egyenlőtlen elosztása, a hatalmi struktúrák átalakítása, második és harmadik generációs jogokért, vagy a magánszféra védelme érdekében alakultak ki. A jóléti állam kialakításával párhuzamosan a valódi osztálykonfliktusok értelmüket vesztették, újfajta jogosultsági problémák azonban megjelentek. Már nem a jogok megszerzésének romantikus eszménye hajtott bizonyos társadalmi csoportokat, a tömeg-, majd gyűjtőpártok megjelenésével történelmileg meghaladottá váltak az ideológiai küzdelmek, ugyanakkor olyan újfajta jogosultsági problémák jelentek meg, mint a természeti környezet fenyegetettsége, az életkörülmények, főleg a városi lét silányodása, a hagyományos közösségek felbomlása, a gazdasági érdekek elsődlegessége. Az új kirekesztés, az újszegénység megjelenése, a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, az újraelosztás problémái a jóléti rendszerek lassú leépítésének következményeiként mindenkit érintettek, bizonyos mértékig mindenkit mobilizáltak. Az osztályok eltűnésével egyre hangsúlyosabban jelentek meg a részérdekek képviselőjeként aposztrofálható érdekképviseletek, civil szervezetek, mozgalmak, melyek újfajta közvetítő közegként, a társadalmi cselekvés szférájaként vettek részt a társadalmi-politikai életben (Dahrendorf, 1994).

A nyugati generációk politikai szocializációját már nem a második világháborús időszak nélkülözései, a felhalmozásra való törekvés, hanem egyre inkább a jóléti rendszer

[33] A vallási mozgalmakkal a dolgozat témájából kifolyólag ezen tanulmány keretei között nem kívánok foglalkozni.

ellentmondásai, a fogyasztói társadalom anomáliai és a környezet tönkretétele határozták meg, aminek tudatosítása nem kis részben a gazdasági növekedés nyújtotta egzisztenciális biztonságnak köszönhető. Azok a nemzedékek, amelyek példa nélküli prosperitásban és gazdasági biztonságban nőttek fel, fokozatosan magukévá tették az említett posztmaterialista értékeket (Inglehart, 1990).

Az 1990-es évekre a termelési rendszereket működtető információs technológiai rendszerek rohamos tempójú fejlődése olyan tudásalapú információs társadalmakat hozott létre, amelyek az új kommunikációs csatornák segítségével hatalmas mennyiségű információhoz juthatnak hozzá, egyúttal információt cserélhetnek és nyújthatnak. Immáron nem csak materiálisan, de virtuálisan is kapcsolódhatnak mozgalmakhoz, hálózatokhoz, kifejthetik véleményüket az őket érintő kérdésekben. A részvétel és meggyőzés olyan új formáit fedezzük fel napról-napra, melyek eddig ismeretlenek voltak számunkra, a média, a politika és az üzleti szektor pedig igyekszik minél jobban lefedni ezeket a csatornákat.

A gazdasági fejlődéssel és a jólét növekedésével párhuzamosan újfajta fenyegetések, tudományos-technológiai kockázatok is megjelentek, amelyek új konfliktusokat hoztak létre. A posztmateriális értékek megerősödése az addigra megmerevedett nyugat-európai politikai rendszereket „feloldotta", és a materiális/posztmateriális törésvonal mentén megjelenhettek előbb az új társadalmi mozgalmak, majd a különböző zöld és újbaloldali pártok. Nyugat-Európában az 1970-es években az új társadalmi mozgalmak az addigi termelési, újratermelési, elosztási és a tulajdonviszonyokat érintő kérdések helyett az életminőséget helyezték a konfliktusok középpontjába. Ebben az értelemben újak voltak az intézményesedett munkásmozgalomhoz, a szakszervezetekhez, a szociáldemokrata-, kommunista pártokhoz képest, hiszen alternatív gondolkodásokat és életformákat is magukba olvasztottak a környezetvédelemtől, a feminizmuson keresztül a vegetarianizmusig. A háború utáni szociálpolitikai kiegyezés, mely egyenes következménye volt a folyamatos gazdasági bővülésnek és az életszínvonal ugrásszerű növekedésének, valamint az egzisztenciális biztonság megjelenésének, közös platformra terelte a politikai hatalmat, a szakszervezeteket és a tőkét. Ezzel a növekedési krédóval, hatalmi konstellációval, a bürokratikus-centralizált modernizációval, a technokrata, piacelvű haladásmítosszal szemben fogalmazták meg kritikájukat az új társadalmi mozgalmak, az egyéni kiteljesedés, az autonómia és az önszerveződés jegyében a társadalmi viszonyok és a természethez való kapcsolat elnyomás- és uralommentes újradefiniálása érdekében. Az új társadalmi mozgalmak a szervezeti forma esetében is

szakítottak a régi politikával. A politikai pártokra, szakszervezetekre, a régi munkásmozgalomra jellemző centralizált, hierarchikus formával szemben az új társadalmi mozgalmak hálózatszerűen szerveződtek, a döntéshozatal decentralizált módon történt. Olyan középosztályra tudtak immáron építeni, amely számára szinte már evidenciaként jelent meg a privát és közszféra közötti határ elmosódása, illetve a mindennapi élet átpolitizálódása. Az új társadalmi mozgalmak értékei, azok pluralizmusa, posztmodern jellege, a politizálás szimbolikus és kulturális formái, valamint az új társadalmi mozgalmak decentralizált szervezeti struktúrája, a széleskörű participáció, a politikai részvétel lehetőségeinek bővülése együtt teremtették meg a mozgalmak fejlődésének útjait. A mozgalmak kevésbé szervezett jellegük következtében nem olyan hatékonyak a társadalmi problémák megoldásában mint a pártok, de gyorsabban képesek reagálni azokra és felismerik, integrálják az igényeket is. Olyan nyomást fejtenek ki, melyek következtében a témát felvállaló politikai pártok megoldásokat keresnek, a mozgalom pedig közreműködik abban és előmozdítja a folyamatokat.

A társadalmi mozgalmak által elérni kívánt változás egy olyan társadalmi berendezkedést céloz meg, ami megjelenik a mozgalom jelképeiben, szövegeiben. A társadalmi mozgalmak aktivistáit a saját mozgalmi identitás köti össze, amely általában rendkívül sokrétű, számos elemből összetevődő, általában egy ügyre (single issue), vagy hasonló ügyek csoportjára vonatkozik. Identitásuk, közös értékrendjük révén kötődnek egy adott ügyhöz, határolják el és különböztetik meg magukat ellenfeleiktől, a semleges szereplőktől, illetve sorolják magukat egy oldalra a szövetségeseikkel. A mozgalom a különböző identitások egymásra találása, azaz tudatos identitásképző és közösségépítő folyamat (Melucci, 1996). Elsősorban a posztmodern mozgalmak esetében, mivel a bekapcsolódás szituatív, a tényleges szervezeti tagságon felül más tényezőknek kell fenntartaniuk a mozgalmi kötődést. A különböző szubkulturális elemek lehetnek azok, melyek elősegítik a bekapcsolódást a mozgalomba, később pedig fenntartják a mozgalmi identitást, ami különösen fontos a konkrét tiltakozások hiányában.

2.3. A kockázattársadalomtól az információs és hálózati társadalomig

Kockázattársadalom

George Orwell több írásában (1984, Az állatfarm) egy teljességgel ellenőrzött, befolyásolt társadalom képét vetítette elénk, melyben az emberek kicsiny fogaskerekek egy hatalmas társadalmi-gazdasági gépezetben. Anthony Giddens szerint ahelyett, hogy ellenőriznénk a

körülöttünk lévő világot és a gazdasági folyamatokat, elveszítettük felette az ellenőrzést. A környezet tönkretételével olyan kockázatos „játszmát” indítottunk el, amelynek megoldásában a tudomány és technológia hatalmas szerepet kap. A kockázat kötődik a globalizációhoz, a folyamatos innovációhoz és növekedési kényszerhez, de ahhoz is, hogy a politikusok elveszítették ellenőrzésüket a gazdasági és pénzügyi rendszerek felett. A globalizáció a gazdasági mellett politikai, technológiai és kulturális hatás is egyben, tehát nem egy folyamat, hanem folyamatok rendszere, amely ellenmondásokon és ellentétes hatásokon keresztül működik (Giddens, 2005: 21). Súlyos kérdés, hogy a modern kapitalizmus számol-e a jövő használatával és így a természeti erőforrások túlzott kiaknázásának kockázatával. Olyan világban élünk, amelyben a saját magunk által teremtett veszélyek éppen annyira fenyegetők, mint azok, amelyek kívülről erednek. Ulrich Beck szerint immáron egyetlen olyan mérték van, amellyel mérni és értékelni lehet a társadalmi cselekvéseket az élet szinte minden területén – a fogyasztástól a közlekedéspolitikán keresztül a területfejlesztésig –, ez pedig az ökológiai globalizáció. Az ökológiai válság és világméretű elismerése alapjában változtatták meg a nemzetállami keretek közötti gondolkodást és cselekvést a riói Föld-csúcsot követően. Az ökológiai sorsközösségként megtapasztalt világtársadalom a „világkockázati társadalom” panaszának formájában jutott el a tudatunkig. A globális veszélyek globális közösségeket is létrehoznak, melyek transznacionális cselekvési terekben fejtenek ki aktivitást, sokszor olyan témákban, melyek létezéséről nem is tud a társadalmak többsége.[34] A gazdasággal összefüggő ökológiai pusztítások, az ipari-technológiai veszélyek, a környezeti szűkösség és a természeti javakért, energiaforrásokért, különböző nyersanyagokért indított háborúk víziója egyre valószerűbb képet ölt a 21. században. Nem meglepő tehát, hogy a környezeti kockázatok konfliktusokat okoznak és kiváltják valamennyi társadalmi cselekvési tér kényszerű politizálódását. Ez pedig ahhoz vezet(het), hogy a kockázatot felismerők, vagy azt potenciális veszélynek gondolók felnagyítják, eltúlozzák a problémákat, ezáltal kikényszerítve a politikai választ.[35] A nyilvánosság körének kitágulása olyan területeket nyitott meg a társadalmi tudat előtt, amelyek addig zárt ajtók mögött, a nyilvánosság kizárásával történtek (Beck, 2005). A környezeti demokrácia soha nem látott szintre lépett, ezzel együtt a transzparencia fokával szemben még mindig kérdések merülnek fel, ugyanis

[34] Ilyen a génmódosított organizmusok (GMO) elleni harc, a növényvédőszerek, a szennyezések elleni küzdelem stb. Lásd részletesebben: Robin, Marie-Monique: Monsanto szerint a világ. A multik csak a javadat akarják – egy óriásvállalat története a dioxintól a génmódosításig. Pallas Páholy Kulturális és Kiadói Kft., 2009.

[35] Ez a vád éri folyamatosan a Greenpeace-t és más globális ökológiai szervezeteket, valamint az IPCC-t (Intergovernmental Panel on Climate Change) is, amikor kampányokat szervez, vagy jelentéseket ad ki.

a globális pénzügyi és politikai döntések sokaságának hátterét nem ismerhetjük, így nem is befolyásolhatjuk azt.

A posztindusztriális társadalmak gondolkodását erősen befolyásolja az irányított információtovábbítás (média) és a módszeres kételkedés (tudomány). A kockázatmeghatározások társadalmi hatása egyre kevésbé függ a tudományos megalapozottságtól. A tudomány ugyanis részben motorja a technológiai újításoknak, kiszolgálója a gazdaságnak, részben az értelmezések kavalkádjának előidézője, semmint hivatkozási pont. A politika előszeretettel igazodik a számára kedvező tudományos közeg megállapításaihoz, így minden, ami a norma kategóriába tartozik, kölcsönviszonyok kusza rendszerévé morzsolódik, amelyben a jövőbeni kockázat valami távoli esemény lesz és nem reális veszély (Beck, 2003: 46). Az ökológiai kockázatokban van egyfajta irreális logika, hiszen a dolgok bekövetkeztét sejtető jövőbeli veszélyeztetettség idéz elő cselekvést, melynek centrumában a megelőzés van. A média és egyéb kommunikációs csatornák jóvoltából a nem észlelhető veszély már valóságosnak tűnik, a közvetlen szükséglet a tudott kockázattartalommal verseng és a lelkiismeretet szólítja meg. A cselekvést kiváltó ok tehát egyben okozat is lesz, a cselekvés legitimációja a prognosztizált probléma bekövetkeztéig fennáll és nincs tekintettel társadalmi különbségekre, szegény, vagy éppen gazdag országokra.

Az elmúlt fél évszázad során a gazdaságilag fejlett – és egyre inkább az átmeneti gazdaságok is mint Kína, India és a latin-amerikai, afrikai országok – térségek fokozatosan beléptek a posztmodern, posztindusztriális átmenet időszakának nevezett információs korba. Alvin Toffler szerint ez az emberiség történetének „Harmadik Hulláma”, amely legalább akkora hatással lesz életünkre, mint az ipari forradalom következményei. Az információ, az intelligencia és technológiai fejlettség táplálta szellemi munka és szolgáltatási szektor felváltja a munkaintenzív ipari és mezőgazdasági termelés elsőbbségét. A termelés globálissá válik, az olcsó információs technológia révén az információk pillanatok alatt eljutnak a Föld bármely pontjára. Az átmenet során gyengülnek a szociális kötelékek és közös értékek, átértelmeződnek a hagyományos nemi szerepek, erkölcsi szabályok (Toffler, 1980). Mivel ezen folyamatok a szemünk előtt zajlanak, egyetérthetünk Francis Fukuyama azon megállításával, mely szerint társadalmak igénylik a kötelékek újraszervezését, hiszen azt tekinti a természetes összetartó erőnek, ennek értelmében pedig újra előtérbe kerülnek a konzervatív ideológiához köthető értékek mint a vallás és közösséghez, nemzethez való tartozás fontossága. Ez szab határt a

személyes szabadságra és individualizmusra épülő nyugati társadalmi rend teljes szétbomlásának, azonban a morális konszenzust már elsősorban nem a hit, hanem a törvények és intézmények mindent átszövő keretei alakítják ki (Fukuyama, 2000: 21). A társadalmi értékek és erkölcsi normák időről időre az együttélés formáit meghatározó diskurzusok fókuszába kerülnek és ezek végeredményben azt állítják, hogy a közös értékeken alapuló társadalmi tőke és együttműködés lehet a jövő útja. Ez nem mond ellent a zöld gondolatrendszernek, sőt, erősíti azt abból a szempontból, hogy újraértelmezi a közösségi viszonyokat és közös értékrend mentén próbálja meg újjáépíteni az emberi kapcsolatokat. A *társadalmi tőke* – mely mindenekelőtt az emberek közötti kapcsolatok hálózatának értékét fejezi ki – fontos szerepet kap az újjászerveződő közösségek, de bármely más közösség életében. Ez nem a társadalom egészéhez való alkalmazkodási kényszert jelenti, éppen ellenkezőleg, egy hasonló elveket valló közösséghez tartozást. Mivel egyre több ilyen csoport jelenik meg virtuálisan, a közösségi aktivitás sok esetben csak kvázi módon, a digitális térben valósul meg és az egyén tökéletes elidegenedéséhez vezet. A civil társadalomnak történelmi szerepe van abban, hogy a virtuálisból a létező világ színpadára emelje az egyének és közösségek szerepvállalását. Lester M. Salamon úgy véli, hogy világméretű társulási forradalom zajlik, amely a 20. század végének olyan kiemelkedő politikai-társadalmi fejleménye, amilyen a nemzetállam felemelkedése volt a 19. század végén. Nem kérdés, hogy a társadalmi tőke is növekedett a civil szervezetek és hálózatok számának emelkedésével párhuzamosan, vagy a globális civil társadalom megjelenésével (Salamon et al., 2003). Elmondható, hogy egy dinamikusan változó, hektikusan hullámzó közegről beszélünk, amely befolyással bír a politikai szférára és képes megváltoztatni a társadalmi és gazdasági magatartást, ugyanakkor erősen függ is azoktól és még nem világos, hogy melyik oldal alakítja a másikat erősebben. Újra és újra a *kölcsönhatás és kölcsönös függés* problematikájába ütközünk tehát, amely számos kérdést tesz fel mind a részvételi formák legitimitását, mind a plurális demokrácia működését illetően.[36]

[36] Robert Dahl (1996) számos dilemmát fogalmaz meg a plurális demokrácia működésével kapcsolatban. Kétségtelenné teszi, hogy a demokrácia működésében elengedhetetlen fontosságúak a civil szervezetek, de azt állítja, hogy nem teljes az az előfeltételezés, amely a társadalmi szereplőket kizárólag a fejlődés letéteményeseként kezeli. A korlátlan autonómia – állítja – ellenőrizhetetlen működéshez, visszaéléshez vezethet, míg a túlzott kontroll ellehetetleníti a civil szervezetek működését. Elfogadhatjuk Dahl azon állítását, hogy a társadalmi autonómia és társadalmi kontroll akkor működhet megfelelően, ha arányosan megjelenik benne a politikai kontroll és a kölcsönös ellenőrizhetőség. Amennyiben egyik, vagy másik (esetleg egyik sem) feltétel nem adott, az a társadalmi-politikai stabilitás megszűnésével járhat.

A kölcsönös függésekre és kapcsolatokra épülő világot összefüggésekkel teli egységként kell elgondolni. A puszta erő használata már elavult az összetett társadalmi problémák kezelésében, a hálózatok diplomáciája lép tehát az erő dominanciájának helyébe. A nyolcvanas években a telekommunikációs rendszerek fejlődése nagyban megkönnyítette az információáramlást. Az internetet már százmilliók használják napi rendszerességgel, s így az alapvető hatással van a társadalmi kapcsolatrendszerek, a formális és informális struktúrák, a társadalmi tőke, a bizalom alakulására. A társadalmi tőke fogalmának már a korai meghatározása is magában foglalja, hogy az interperszonális kapcsolatok erőforrást jelentenek, ahogy azt Robert Putnam, Ronald Inglehart, James Coleman, Pierre Bourdieu is megjegyzi. Daniel Bell már 1976-ban úgy ítélte meg, hogy a posztindusztriális társadalmak kialakulását elősegítő stratégiai erőforrások az információ és az elméleti ismeretek lesznek. A kutató két tényezőnek tulajdonított fontos társadalom-átalakító szerepet: egyfelől a társadalmakat behálózó közlekedési és energiaellátási hálózatok mellett kialakuló új infrastruktúrának, nevezetesen az emberek közötti kommunikációt és adatátvitelt szolgáló telefon-, számítógép-, fax- és kábeltelevízió-hálózatoknak, másfelől pedig a számítógépes adatfeldolgozási és a kommunikációs technológiák összeolvadásának. A kilencvenes évek végére az információ globalizációja kollektív tudástereket hozott létre, megteremtve a nyilvánosság új köreit és az *információs társadalmat*. A 21. század társadalmi rendje, az információs társadalom (IT) a távközlés, a számítástechnika, és az elektronikus média (infokommunikációs technológiák) együtteséből létrejövő információs hálózatokra épül. E társadalmat a globalizáció, az új termékek, szolgáltatások kialakulása, új munkastruktúrák megjelenése, valamint a világ bármely részén lévő információforrásokkal való kétoldalú kommunikáció, és ezzel a demokrácia gyakorlásának új eszközei jellemzik (Bell, 1976; Karvalics, 2007).

Információs társadalom

Az információs társadalom fogalma a kilencvenes éves „terméke". Azt a folyamatot próbálja meg körülírni, melynek során az ipari társadalom információs társadalommá alakul át, amely a kommunikációs csatornák használatával és az információ beszerzésén, felhasználásán alapszik. Az egyén és csoport érvényesülése egy technikai eszköz, technológiai szolgáltatás használati képességének fokától függ. Számos pozitív hozadéka mellett, mivel az ezekhez való hozzáférés korlátozott, növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket, egymással párhuzamos kommunikációs tereket hoz létre. Ez

egyértelműen hatással van a versenyképességre, a fejlődés lehetőségeire. Olyan politikai, gazdasági és kulturális hatásokat, ellentmondásokat indukál, melyeket jelenleg még felmérni is nehezen tudunk. A globalizációs folyamatok gyorsulása mellett növeli a partikularitás és elszigetelődés esélyét, a hálózatosodás mellett a tudatos függetlenség választását, a mainstream vonulatokból való kimaradás forradalmi viselkedésmintáit. Az idő és tér összezsugorodik, a globális és lokális érdekek összemosódnak, a környezeti változások nem ismernek határokat, szaporodnak a multikulturális törekvések, miközben a magától értetődő folyamatok, dinamikák megkérdőjeleződnek. A gazdasági tevékenységek és kereskedelem relokalizálása, a helyi szint helyzetbe hozása, a helyi kultúra tiszteletben tartása, a közösségek megtartása küzd a globalizáció folyamataival. Maga a társadalmi diverzitás léte vet fel kérdőjeleket a generalizációra és univerzalizációra törekvő multinacionális tőke szempontjából, hiszen ez a fogyasztás gátja is lehet (Farkas, 2002).

Az információs társadalom és a fenntartható fejlődés kapcsolatának hat fő területe a környezeti információs rendszer; az ökohatékonyság és innováció; az információs társadalom környezetre gyakorolt káros hatásai; a fogyasztói értékek és kereslet változ(tat)ásai; az információhoz való hozzáférés és társadalmi részvétel; illetve a szegénység felszámolása. A környezeti információs rendszer programok célja a döntéshozatali folyamatok minőségének, hatékonyságának, a felelősségre vonhatóság emelése és a döntések következményeinek nyomon követése (Willard – Halder, 2003). A környezetvédelem területén azokat az innovációkat kell középpontba állítani, melyek segítenek a megelőzésben, nagyobb figyelmet kell szentelni a beruházások környezetterhelésére, a hulladékfeldolgozásra, a tervezési és kivitelezési folyamatok optimalizációjára, az új szolgáltatásokra, illetve az erőforrások megosztását segítő virtuális szervezeti, hálózati megoldásokra, melyek pozitív hatást gyakorolhatnak a közlekedésre, a szállításra, a kereskedelemre, az egészségügyre, a termelési folyamatokra és a foglalkoztatottságra.

Az információs társadalom modellje azt hangsúlyozza, hogy az információs technika és technológia a jövőbeni tudományos – műszaki és társadalmi – gazdasági fejlődés kiváltó tényezője, s az információ az, mely biztosítani képes a gazdaság, a politika, a kultúra egységét. Mégsem mondhatjuk, hogy ez együtt járt a közélet magasabb szintű demokratizálódásával világszerte, mert a hozzáférhető információtöbblet következtében a lényeges és nem lényeges információ közötti különbségtétel elmosódott, másrészt az információt és azok csatornáit sok országban állami szinten korlátozzák. Armand Mattelart

(2004) szerint az információs társadalom olyan mint a folyton forgó szélkakas, amely rugalmasan alkalmazkodik az új technológiák nyújtotta lehetőségekhez, begyűjti és használja az elérhető információt, kérdés, hogy az értékelését miként képes elvégezni.

Hálózati társadalom

A mindent összekapcsoló információs hálók nyomán jött létre a *hálózati társadalom*[37], amely már nem hierarchiában, hanem vertikális és horizontális viszonyrendszerben egyaránt működik. A technológia formáló hatása alakítja a társadalmi igényeket és a technológia révén hatékonyabbá váló gazdasági működés bővíti azokat. Az igény kialakulása már nem csak az információra épül, hanem az információ minőségére és mennyiségére is – gondoljunk csak a reklámok folyamatos ismétlődésének hatásaira és az azokban fellelhető (és működő) klisékre, melyek a tudatalattinkra is hatással vannak. A hálózati társadalom formálódásának kezdetei a hatvanas évekre tehetők, de politikai, kulturális és gazdasági hatásai a nyolcvanas évek végétől, az internet egyre szélesebb körben való megjelenésétől voltak érezhetők. A hálózati társadalom identitása rendkívül sokrétű lehet, de fontos, hogy megkülönböztessük azt a hagyományos társadalmi szerepköröktől, ugyanis a személyes motivációt nem csak ez utóbbi, hanem a célok – amennyiben egyáltalán léteznek – forrásaként megjelenő saját identitás befolyásolja. Ezek lehetnek biológiai, történelmi, családi, nemzeti, vallási, vagy intézményi kötelékek, vagy azok kollektív megjelenései, de mindenképpen a célok által vezérelt cselekvések legerősebb mozgatórugói. Manuel Castells szerint a hálózati társadalom tagjai nem elidegenedett emberek, hanem sokkal inkább fejlett társas viszonyrendszert ápoló egyének. A hálózati társadalomban a cselekvőképes, információkkal rendelkező individuum felértékelődik, a tömegkommunikáció pedig akár személyre szabott üzeneteket juttathat el a különböző csatornákon keresztül. Ez az új társadalom egyik meghatározó kulturális sajátossága, amely egyénekből építi fel a társadalmi hálózatokat (Castells, 2006) és ezt erősíti Barabási elmélete is, amely azt állítja, hogy az egyén ösztönös vágya a csoportképzés, a hasonlóan gondolkodó „mások” megismerése és közös cselekvések elindítása. Ez kapcsolatokat, kapcsolatrendszereket épít ki, melyekben van néhány hálózati gócpont, amik a hálózatok hálózatává rendezik a különböző földrajzi helyen és különböző adottságokkal, tudásokkal rendelkező közösségeket. Amennyiben a csomópontok

[37] A hálózatelemzés a szociológia egyik fő kutatási területévé vált. Mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalom bővelkedik a hálózatokat elemző kutatásokban, lásd: Tardos, Angelusz, Barabási, Tilly, Knoke, Burt, Castells, Lin tanulmányait, könyveit. (Némedi, 2008: 208-286)

tudatosan építik fel a kötéseket és osztják el a hálózat erőforrásait, annak hatékonysága is nagyobb lehet, mint a véletlenszerű, spontán struktúráknak. Ez sok esetben nem is tudatos konstrukció, inkább intuíciókon, lelkesedésen, közös víziókon alapuló kísérlet, amelyről csak később derül ki milyen hatással bírt egyes emberek, közösségek életére és működésére (Barabási, 2008). Amennyiben a kötések tudássá állnak össze, tudástőkét, kapcsolati tőkét, társadalmi tőkét hoznak létre, melyek egymást is fejlesztik.

Az információn alapuló hálózati társadalom a politikára is komoly hatással van. A mediatizáltság és a globalitás azok a tényezők, melyek a televízió megjelenésével átrendezték a politikai magatartás jellemzőit, a politikust és a politikus, vagy párt által hirdetett programot is eladható terméknek nyilvánították. A nagy rábeszélőgép megkezdte hatalmas karrierjét, ma pedig uralja életünket és emögül még az alternatív internetes híradások – pl. Indymedia – és a közvetlen (direkt) feltöltések sem képesek tartósan „kikacsintani". A fő cél az eladás – bármiről is legyen szó –, a legfőbb eszköz pedig az információk manipulációja (Aronson – Pratkanis, 1992).

2.4. A kollektív cselekvés

A cselekvés az egyének döntési szabadsága, melyben célok, eszközök és cselekvési helyzetek határozzák meg a cselekvés kereteit. Az utilitarista dilemma rámutat egy fontos feltételre, miszerint a részcélok hierarchiája, fontossága változhat, de a cselekvés addig folytatódik, amíg a cselekvést kiváltó ok meg nem szűnik, vagy a cél megvalósul (Habermas, 2011). A kollektív cselekvés elmélete (collective behavior theory) a társadalmi folyamatok behaviorista értelmezésén alapul, azt az olyan társadalmi jelenségek vizsgálatára kívánja alkalmazni, amelyek egyfajta közös cselekvést foglalnak magukba, mint a pánik, a tömeghisztéria, a sztrájk, illetve maguk a társadalmi mozgalmak is. A kollektív cselekvés elmélete szerint ezek a formák csupán megjelenésükben különböznek, visszavezethetők egy logikára, így elemzésük is hasonló módon végezhető el. A kollektív cselekvés ezen formái ugyanakkor a társadalmi rendszer konfúz működésére utalnak, valamilyen társadalmi feszültség, zavar eredményeként jönnek létre, azonban a társadalom normális működését akadályozzák, anómiás állapotot hoznak létre. Az elmélet a kollektív cselekvés közvetlen okát az egyénekben fellépő elégedetlenségben látja (Mikecz, 2010: 110-112). A cselekvő egyén döntései értékeket és preferenciákat rögzítenek. Jürgen Habermas három szempontot különböztet meg ennek kapcsán:

1. Az egyént magánérdekei, vagy a közérdek motiválja a döntése és cselekvése kapcsán. Ez az ökológiai mozgalmak szereplői esetében egyértelműen összemosódik, hiszen az aktivisták többsége a környezet érdekeit közérdekként aposztrofálja, a környezet védelmét pedig a védekezésre képtelen természettel történő szolidaritásra alapozza.
2. Univerzális, vagy partikuláris irányultság. Hasonlóan az előző ponthoz, a zöldeknél a globális és lokális cselekvés fontossága, valamint a különböző issue-k, mint az atomenergia-ellenesség, a fogyasztói társadalom bírálata, vagy az állam szerepének újradefiniálása egyaránt megjelenik. Ezzel olyan széles cselekvési paletta alakul ki, mely a kiterjesztő fogalmak használatával minden, a környezet iránt felelősséget érző egyént a mozgalom tagjának tekint.
3. Komplex szemléletmód, vagy csak a releváns szempontok figyelembevétele. A társadalmi-környezeti problémák megoldásában az ökológiai megközelítés megköveteli a rendszerszemlélet alkalmazását, melynek során az alkalmazkodás, probléma felismerés, célok kijelölése és a döntéshozatal integrációja történik meg Habermas szerint. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy napjaink bonyolult döntéshozatali struktúrái, közpolitikai folyamatai megkövetelik bizonyos témák alapos ismeretét, ezáltal a szakértelmi megközelítést. A lényeg az, hogy a döntéshozatal során mind a komplex megközelítések, mind a speciális szempontok figyelembevétele történjen meg (Habermas, 2001).

Talcott Parsons strukturalista-funkcionalista társadalomelmélete alapozta meg a kollektív cselekvés leíró elméletét. A társadalmi rendszer strukturális összetevők (értékek, normák, kollektivitások és szerepek) kombinációiból áll. A kollektivitások és szerepek, a normák és értékek mentén szerveződnek; ezek annyiban intézményesülnek, amennyiben a szerepekben alkalmazódnak. Azt a társadalmi rendszert, amely rendelkezik a kollektív célok és egységes interakciós rendszer tulajdonságaival, kollektivitásnak nevezzük. Tagjait a szolidaritás jellemzi, ami a közös értékorientációk intézményesülését, egyúttal érzelmi azonosulást és tartós lojalitást is jelentenek (Parsons – Shils, 1988: 7). Esetünkben a környezetszennyezés, környezeti károkozás, a fogyasztói társadalom és az állam működési anomáliái okozta feszültségek megjelenése és állandósulása jelentette azt a lépéskényszert, ami az új helyzetek szülte követelések és a társadalmi struktúra elemeinek tehetetlenségére adhattak egyfajta választ (Parsons, 1951).

A kollektív cselekvés formáinak kialakulási sémája követi a következő felsorolást:

a, kedvező strukturális feltételek kialakulása (intézményi háttér, társadalmi változások)

b, feszültségek a társadalmi struktúrában (alapkonfliktusok megjelenése)

c, általános hitek megváltozása, nyitottság a paradigmaváltásra (ellenideológiák megjelenése és fokozatos beépülése a társadalmi gondolkodásba és politikai döntéshozatalba)

d, a cselekvés résztvevőinek mobilizálása (aktivizmus foka, jellege; ellenállás, tiltakozás és/vagy kooperáció)

e, a társadalmi ellenőrzés kialakulása és folyamatossá válása (transzparencia és partnerség kialakulása).

Az általános feszültségek manifesztálódása a kollektív tudat megteremtésében játszhat kiemelt szerepet, amelyben a tudatalattira és közös identitásra is hatást gyakorol és mobilizálni képes embereket, csoportokat. A lázadás mindig szembenállást jelent: ha az „Én" lázad, akkor valamivel szemben határozza meg magát, legyen a „Te" „úr", világi hatalom, vagy akár Isten. A lázadásnak különböző okai lehetnek (kiválthatja egy „úr" parancsa, egy állami-társadalmi rend, a természeti-isteni rend; lehet oka valamilyen eszme, vagy csupán az egyéni érdek, illetve ezek összekapcsolódása) és sokféleképpen kifejeződhet (a szelíd tiltakozástól az erőszakos ellenállásig). A társadalmi lázadás az „Én"-ek összekapcsolódása „Mi"-vé egy közös cél megvalósításáért, egy közös „Te" vagy „Ők" ellen (Barcsi, 2012).

A kollektív cselekvés esetén a dönteni képes egyének interakcióba kerülnek hozzájuk hasonlóan gondolkodó társaikkal és egymáshoz illesztik cselekvésük vezérfonalát. A folyamat során a kollektív akcióban résztvevők nem csak saját maguk, de mások számára is megfogalmazzák javaslataikat és megpróbálnak meggyőzni másokat is, hogy az övék a helyes út. Ha feltételezzük, hogy döntéseiket logikus és racionális kiindulási alapok, érvek, illetve a társadalom, vagy annak csoportjai által is elfogadható, általános normák vezérlik, akkor igazolható azon állítás, miszerint a társadalmi mozgalmak egy bizonyos változásért vagy annak ellenében, bizonyos folytatólagossággal cselekvő közösség. A változás és változtatás szakaszaiban, ütemében, ideológiai hátterében, cél- és eszközrendszerében azonban nagyon eltérő módozatokat láthatunk, amelyek a forradalmitól a konzervatívig terjedhetnek és sok esetben össze is mosódnak egymással. A társadalmi mozgalmak a pártoknál kevéssé intézményesített szervezetek, ideológiailag is kevéssé szilárdak, tehát világnézeti rendszerük nem teljesen tisztázott, vagy nem is rendelkeznek minden területre

kiterjedő koherens ideológiával, ezért az értelmezési keretek elmélete, a *frameanalízis (keretrendszer vizsgálat)* megfelelő eszköz a mozgalmaknak a szűk, szervezeti vonatkozásokon túlmutató kutatására, ugyanakkor nem arról van szó, hogy a *frame* egyszerűen helyettesítené az ideológiát, de kiegészítő jellege kiemelten meghatározó. A szerzők a társadalmi mozgalmak három típusát különböztetik meg: az értékorientált, a részvételorientált és a hatalomorientált mozgalmakat. A mozgalmi fejlődés során súlyos dilemma, hogy mely cselekvések zajlanak egy adott politikai rendszer keretein belül, reformokat indukálva és melyek lépnek ki abból, célként megjelölve a politikai rendszer megváltoztatásának igényét. Ez a kérdéskör végigkíséri a civil szektor és párhuzamosan az ökológiai mozgalom fejlődését, számos esetben értékválsághoz, szétváláshoz, vagy akár megszűnéshez vezetve. Az értékorientált mozgalmak esetében egy bizonyos társadalmi változás eléréséről van szó. A hatalomorientált mozgalom tagjai a társadalom legitim intézményeinek átvételére törekednek, anélkül, hogy azokat megváltoztatni akarnák, azaz a megadott politikai keretek között igyekeznek a politikai szervezetrendszer releváns elemévé válni. A részvételorientált mozgalmak tagjaik igényeit akarják kielégíteni és nem fogalmaznak meg átfogóbb programot a szélesebb társadalom számára. Hasznos áttekinteni Ted Robert Gurr és Monty G. Marshall (2005) konfliktusanalízisen alapuló meglátásait, melyeket a mozgalmak létrejöttének és fejlődésének körülményeiről tesz. Eszerint a társadalmat feszítő konfliktusok és elégedetlenség közepette új eszmék jöhetnek létre, amelyek elfogadhatóbb indoklását adják a politikai változásoknak. Az új ideológiák bomlasztó természetében a korábban már létező társadalmi feszültségek és konfliktusok fejeződnek ki, legyenek akár társadalmi, politikai, vagy – újabban egyre gyakrabban – környezeti jellegűek. A változást sürgető elméleti és cselekvési keretek, illetve fogalmak azonban általában fokozatosan fejlődnek. Eleinte nincsen szükség komplex ideológiákra, inkább homályos eszmék, szimbólumok és jelszavak jutnak el a követőkhöz, hogy aztán adaptálódjanak a helyi lehetőségekhez és újabb irányzatok előtt nyissák meg az utat, egyúttal fejlesszék, továbbvigyék az eredeti elképzeléseket. A mozgalom vezetőinek kell megtalálniuk azokat a közös pontokat, normatív fogalmi köröket, melyek a heterogén csoportokat összetartják és egy irányba terelik. Ez különbözteti meg őket a spontán tömegmegmozdulásoktól. A konfliktustémára koncentrált döntési kihívás reakciót vált ki az állami és nem állami szereplők részéről egyaránt. A konfliktusok megoldásának formája adja egy adott politikai berendezkedés és kultúra demokratikus minőségének fokát (Mikecz, 2010: 115-121).

A kollektív cselekvés kapcsán meg kell említeni John D. McCarthy és Mayer N. Zald (1977) forrásmobilizációs elméletét, mely a mozgalmak/közösségek mobilizációjának amerikai szemléletet tükrözi. Ennek középpontjában alapvetően a mozgalmak politikai cselekvése áll és azt vizsgálja, mi a formális szervezeteket megelőző különféle társadalmi hálózatok szerepe a mozgalom kialakulásában és fejlődésében, továbbá milyen viszony fűzi egymáshoz a mozgalom tagjait és milyen értékorientációk képesek összetartani és egy irányba terelni a támogatókat. A szerzők előhírnökei a kilencvenes évek mozgalmi dinamizmus koncepciójának, mely a felgyorsult világot és azon belül a mozgalmak működését próbálta meg modellezni, de a kérdéskör bonyolultsága és a mozgalmi struktúra sokszínűsége miatt nem állt össze egységes elméletté (Szabó, 2001: 44).

Szabó Máté Otthein Rammstedt és Niklas Luhmann rendszerelméleti koncepcióját használja, amikor a társadalmi mozgalmak életciklusát (kialakulását, fejlődési-növekedési szakaszát, majd sikerét, vagy kudarcát és a célelérés nyomán történő kiüresedését, és/vagy reformját) elemzi. Mindegyik szakaszban megtörhet a mozgalom dinamikája, a mobilizáció foka is változhat, de a mozgalom mindaddig – akár generációkon átívelően – aktív maradhat, míg a létrejöttét kiváltó okok fennállnak.

2. táblázat: A társadalmi mozgalmak életciklusa

Szakasz	***Mozgalmi fejlődés***	***Dinamizmus megakadása, a fejlődés hiánya***
Válság, probléma tudatosítása	Problémával foglalkozó szervezetek létrejötte; hálózatosodás kezdete	Tudatosítás hiánya
Tiltakozás, konfliktus, az ellenállás terepének meghatározása	Cselekvési potenciál azonosítása és cselekvés	Mobilizációs képességek hiánya, társadalmi feszültség levezetésére alkalmas szelepek működése
Megoldási alternatívák nyújtása	Releváns társadalmi-politikai szereplővé válás, szakértői bázis létrejötte, tárgyalási és alkupozíciók keresése (ha lehetséges)	Társadalom érdektelensége, a fennálló politikai-gazdasági keretek lehetetlenné teszik az alternatívák realizálását
Kiterjedés és identifikáció	A mozgalom tagjainak száma, mérete, lehetőségei növekednek, ismertség és növekvő	A mozgalom nem tud / nem akar beágyazódni a társadalomba, a vezetés nem képes összefogni és

	nyomásgyakorlási potenciál	menedzselni a mozgalom működését
Ideológia, általános értékek megalkotása	A kollektív tudat kereteinek szélesítése, globális platformok kialakítása	Az ideológia összemosása a hagyományos politikai ideológiákkal, túlzott értékfragmentáltság
Szervezet és irányítás kialakítása	A mozgalom formalizálása, működésének racionalizálása, a mobilizáció kereteinek meghatározása	A szervezési és vezetési elvek nem kompetensek a mozgalom növekedésének dinamizmusával
Siker, célelérés, kooptáció	A mozgalom a hatalmi struktúra része, kiépült szervezeti rendszerrel és hálózatokkal	A mozgalom céljai elérésének kudarca, vagy a célok elérése és azok hiányában kiüresedési folyamat

Forrás: Szabó Máté (2001) nyomán a szerző

Az *1. táblázat* lehetőséget ad a társadalmi mozgalmak felemelkedésének és hatalmi rendszerbe történő részvételének, illetve célrendszerének megértésére. A társadalmi mozgalmak kialakulásának oka a társadalmi rendszer egészének, vagy egyes elemeinek válsága. A válság olyan kérdések kialakulásához vezet, melyek a válságot kialakító rendszer egészét kérdőjelezik meg és lehetőséget adnak alternatívák kialakítására. Az alternatívák bevezetése, vagy bevezetésének szándéka számos úton megtörténhet az erőszakos forradalmi eseményektől egészen a tárgyalásos úton történő megegyezésig. Mivel nem minden válság vezet mozgalom kialakulásához, fontos megvizsgálni a társadalmi érdekek artikulációjának mechanizmusait, valamint az „ún." átbillenési pontot, amikor a társadalom egyes csoportjai feltárják és mások számára ismertté teszik a válság okait és megoldási lehetőségeket nyújtanak. A tudatosítást követően a társadalmi-politikai rendszer problémamegoldó reakciójának elmaradása esetén a tiltakozás, mint a válság okainak felszámolására irányuló cselekvés artikulálódik.[38] A tiltakozás nyilvánossá válása, globális szinten a nemzetközi közösség, helyi szinten az állam és annak szervei részéről válaszreakciókat vált ki és beavatkozásra kényszerít. A válság fokától, a beavatkozás mélységétől, annak irányától és mozgalmi aktivizmussal való kölcsönhatásának fokától

[38] Charles Tilly úgy gondolja, hogy a mozgalmak lehetőségek illetve fenyegetések hatására egyaránt mobilizálódnak. Aktivitásuk azonban visszaesik, ha e két körülmény csak kis mértékben van jelen. Abban az időszakban vagy azon feltételek között, amikor csekély az esélye a változásnak – akár pozitív, akár negatív irányba –, alacsony a csoportok hajlandósága tiltakozó akciók indítására (Szabó, 2008: 23).

függően a konfrontáció egészen a megegyezésig, vagy a válsághelyzet megoldási mechanizmusainak intézményesítéséig terjedhet[39]. A mozgalom hatása az elért sikerek és a válság fokának változásával növekedhet, vagy csökkenhet, szervezeti és vezetési problémák következtében pedig kudarcba is fulladhat. Azonban ha a válság továbbra is fennáll, új, sok esetben radikálisabb mozgalmak megjelenésére lehet számítani.

2.5. Társadalmi problémák, konfliktusok és ellenállás

A társadalmi mozgalmak életciklus elemzésénél láthattuk, hogy a társadalmi problémák felismeréséből és azok megváltoztatására irányuló szándékból kiinduló tiltakozás és ellenállás rendkívül fontos szerepet játszik a mozgalmak életében. Szabó Máté kiemeli, hogy a mozgalom nem intézményesített, formalizált együttműködési forma, hanem egy keret, amelyben kezdeményezések, irányzatok, szervezetek, különféle társadalmi csoportok, akár intézmények vesznek részt, éppen ezért a társadalmi mozgalmak definíciója nehézkes. Érdemesebb tehát a mozgalmakat a célrendszerük alapján meghatározni. A célrendszerben minőségi jegyként a társadalmi-intézményi változás, az innováció és modernizáció kérdései jelennek meg. A társadalmi mozgalom által célul kitűzött társadalmi változás a társadalmi mozgalmat létrehozó társadalmi problémák megoldására irányul (Szabó, 2001: 24). Ebben a tekintetben a mozgalom a társadalom struktúrájában már sajátos elemként jelenik meg, a társadalom, vagy egyes csoportjai alapviszonyainak közvetítőjeként.

Számos tényező (a politikai rendszer válsága és cinizmusa, a hagyományos társadalmi struktúrák szétesése, a gazdasági élet és környezetünkben történő változás, vagy jövőbeni változás tudata stb.) eredményezheti a társadalmi aktivizmus és ezen belül a tiltakozások különféle formáinak megjelenését. Ez nem minden esetben vezethető vissza az állam és a gazdasági élet szereplőinek legitimációs válságára. Habermas szerint amennyiben az életvilág egyes elemei átpolitizálódnak, a szociális kapcsolatok bürokratizálódnak, lehetőség nyílik a fokozott állampolgári aktivitásra, az alternatív, új mozgalmak létrejöttére. Szerinte az új társadalmi mozgalmak végső célját az életvilág gyarmatosításának megszüntetésében jelöli meg, amelynek egyik legfontosabb eszköze a tiltakozás. A válsághelyzetek ugyanis kibillentik a polgárok cselekvését a visszavonulás, illetve az aktivizmus irányába. Az aktivista oldalon jelennek a különböző új társadalmi

[39] A politikai keretfeltételek határozzák meg, hogy milyen konfliktusok milyen politikai formákban képesek hatékonyan intézményesedni (Szabó, 2001: 56).

mozgalmak, amelyeket főként a feminista, a zöld, a pacifista, a globalizációszkeptikus és a diákmozgalmak jelenítenek meg, melyek legfontosabb létezési közege, eszköze, identitásképzője és eredményességének fokmérője éppen a tiltakozás (Habermas, 1994). Albert O. Hirschman felhívja a figyelmet, hogy a tiltakozás energiával és költségekkel jár. A szervezet tagjai idejüket, pénzüket, szabadidejüket áldozzák fel a változtatás érdekében. Ez pedig állandóan formálja a társadalomból, vagy közéletből való kivonulás és a tiltakozás közötti kapcsolatot. A tiltakozás akkor reális alternatíva, ha megfelelő eredményt hoz, a befolyásolási és alkupozíció általa jelentős mértékű javulása kalkulálható. Ez függ a politikai-gazdasági konfliktusok megoldásának lehetőségétől és a konkuráló csoportok erejétől. A patthelyzet általában megszüli a kooperációt, amely valódi megoldást nyújthat, de el is odázhatja a megegyezést, mélyebb válságot előidézve ezáltal és beszűkítve a döntéshozók mozgásterét (Hirschman, 1995). A konfliktusoktól/konfliktusok elől visszavonuló csoportok, a hippik és egyéb szubkultúrák (drogfüggők, foglalt ház mozgalom stb.), valamint vallási mozgalmak külön alrendszert alkotnak és sok esetben gátolják a tiltakozás terjedését. Az aktivisták jelen vannak a társadalomban, míg a „kivonulók" kilépnek abból.[40]

Charles Tilly alkalmazta először a tiltakozási repertoár fogalmát, amely a későbbiekben a hasonló cselekvések egyik legáltalánosabb elfogadott fokmérőjévé vált. Tilly szerint meglepően korlátozott volt a kollektív cselekvések repertoárja a hetvenes években, annak ellenére, hogy a társadalom előtt számtalan erőforrás áll rendelkezésre jogainak kifejezésére. A repertoár a kilencvenes években a már említett technikai vívmányoknak köszönhetően bővült. Sidney Tarrow elfogadja Tilly definícióját, amikor a repertoár fogalma alatt a kollektív cselekvések egy adott időszak alatt kialakult változatait érti, azonban továbbfejleszti azt és megkülönböztet konvencionális és nemkonvencionális kollektív cselekvést (3. *táblázat*). A nemkonvencionális tiltakozásokat tovább bontja konfrontatív és erőszakos cselekvéstípusokra, melyek kilépnek az elfogadott normatív

[40] A politikai alrendszer működési mechanizmusainak korrekcióját bizonyos körülmények között nemcsak a tiltakozással, hanem más kollektív cselekvéssel is el lehet érni. A kollektív cselekvésbe természetesen beletartozik a passzivitás is.
A tiltakozás és a kivonulás közötti választás szorosan összefügg az egyes csoportok nagyságával, illetve az általuk folytatott cselekvési stratégiával az inkluzív kollektív javak megszerzését illetően. A kis csoportokban a tagok érdekeltek az együttműködésben, mert egy cselekvő kilépése vagy az együttműködés megtagadása mások számára is érezhető hátránnyal jár, más részről viszont néhány csoporttagnak még akkor is érdeke a kollektív jószág biztosítása, ha neki magának kell azok terheit viselnie. Az ökológiai mozgalmak által sokat használt tiltakozási formula a bojkott, egyes termékek, szolgáltatások, gazdasági szereplők ellen meghirdetetett ellenállás. A bojkott a kivonulás és a tiltakozás határmezsgyéjén lévő formula, ami ugyan tényleges kivonulást jelent, de az újbóli belépés ígéretével. Akkor tehát, ha a kiigazító mechanizmusok életbe lépnek a bojkottot alkalmazók visszatérnek a szervezet életébe. (Szabó, 2008: 31)

keretfeltételek közül. Kimutatja azt is, hogy a tiltakozások általában diszruptív cselekvésként indulnak, de a demokratizálódással folyamatosan intézményesülnek és később a jogállam keretei között folytatódtak, ciklikusan, időszakosan jelentek meg. A politikai keretfeltétel-rendszer kialakulásával tehát megteremtődik a lehetőség a közpolitikai döntéshozatalban való részvételre, ezáltal a mozgalom is nyitottabbá válhat (Tarrow, 1998).

A mozgalmak, illetve környezetük közötti versengés kihat a tiltakozási forma megválasztására, de meghatározza hatékonyságát is. Ruud Koopmans bővíti ki és finomítja Tarrow repertoár fogalmát különösen a konvencionális cselekvéseket, valamint az erőszakos tiltakozásokat illetően. Tarrow és Koopmans alapján a konvencionális és nemkonvencionális tiltakozások formái a következőképpen csoportosíthatók:

3. táblázat: Konvencionális és nem konvencionális tiltakozások formái

Konvencionális			***Nemkonvencionális***			
hagyományos	*direkt*	*meggyőző jellegű*	*konfrontatív*		*erőszakos*	
			Legális	illegális	„könnyű”	„nehéz”
Jogi útra terelés	Népi kezdeményezés	Demonstráció (felvonulás, tüntetés, performance)	Ülősztrájk	Illegális demonstráció	Lopás	Tulajdon megrongálása
Nyilatkozatok, felhívások közzététele	Referendum kezdeményezés	petíciók	útlezárás	Blokád	Fenyegetés, követés	Merénylet, levélbomba
Röpirat, köremail, internetes bejegyzés	-	Munkahelyi gyűlés	Szimbolikus cselekvések (pl. éhségsztrájk és fizikai önkorlátozás)	Titkos információk publikálása, tudatos megtévesztés	-	Szabotázs
Sztrájk	-	-	Bojkott	-	-	Politikai gyilkosság

Forrás: Tarrow, Koopmans és Szabó Andrea (2008) alapján a szerző

Manuel Castells azt állítja, hogy a társadalmi mozgalmakat gyakran saját önmeghatározásuk szerint kell felfognunk és tevékenységüket államhatalommal szembeni ellenállásuk alapján vizsgálnunk. Ez azt jelenti, a mozgalom reflexió a társadalom tüneteire

és befolyásolja a társadalmi struktúrákat, mindazonáltal ugyanazon hatások érik, mint a közösséget, közösségeket, amikből felépül és amelyekben kifejti mobilizációs képességét. Ez egyrészt rugalmasságot, gyors reagálási lehetőséget biztosít a mozgalmak számára, másrészt lehetőséget ad az *önmeghatározás* számára, mely szerepet játszik abban, hogy *társadalmi ellenállás* terepéről a társadalmi változás felé terelje a folyamatokat. Ezt a bonyolult képletet rendszerezi Castells Alain Touraine klasszikus tipológiája alapján, mely szerint a társadalmi mozgalmakat három elv alapján határozza meg:

- a mozgalom identitása,
- a mozgalom ellenfelei,
- a mozgalom víziója, társadalmi célja[41] (Castells, 2006: 106).

Touraine kifejti, hogy a mozgalmak – kezdetben legalábbis – kulturális területen alakítják ki a mozgásterüket, így a konfliktusok is mind kulturális gyökerűek, legyenek azok egyben szociális, gazdasági, vagy ökológiai kérdések is. A konfliktusok terepének, dinamikájának és lefolyásának meghatározása bonyolult folyamat és kérdéses melyik feszültséggócból válik valódi politikai vita. Bizonyos kérdésekben az ellenállás olyan mobilizációs képességeket tud igénybe venni, melyek segítségével a mozgalom/szervezet/csoport akarata begyűrűzik az uralom és hatalom területére és ellenhatást vált ki. A konfliktus keretein belül a mozgalom tagjainak viselkedése lehet destruktív, kreatív, kooperatív, és ezen magatartásformák a konfliktus lefolyása során változhatnak, részben a másik szereplő(k) hozzáállásától, részben a célok megvalósításának racionalitásától. Amennyiben a konfliktust kirobbantó csoport esélytelennek látja a küzdelmet, könnyen radikalizálódhat, eleve elvágva a továbblépés, vagy megegyezés útjait. Míg az angolszász kutatók elsősorban az állam intézményeivel, pártokkal és egyéb politikai szereplőkkel szemben elfoglalt álláspontjuk és viselkedésük alapján határozzák meg a társadalmi mozgalmakat, addig az európai elemzők – mint Rudolf Heberle, Melucci és Touraine – inkább új társadalomtípus hordozóinak tekinti azokat, elfogadva, hogy *a mozgalom a társadalomfejlődés alapkonfliktusának alanya* (Szabó, 2001). Jean Cohen és Andrew Arato szűkítik le a mozgalmak működésének kettősségét (belső szervezetrendszer fejlesztése és politikai-gazdasági rendszerre gyakorolt hatások), mikor a civil társadalmat identitásképző, önkorlátozó, demokratizáló, a valóságot közvetítő elemek összességeként aposztrofálják (Cohen – Arato, 1992).

[41] Mint látni fogjuk, a tipológia fontos eleme a környezetvédelmi mozgalom típusainak meghatározásának is.

A társadalmi evolúció végpontja a későkapitalizmus, amelyben az egyre komplexebbé váló rendszerszerű szabályozó mechanizmusok, a vezérlő médiumok (elsősorban a pénz és a hatalom) behatolnak az életvilágba, gátolják a megértést, és alávetik az anyagi újratermelés kényszereinek. Ez a nyomulás azzal fenyeget, hogy sérül a köznapi cselekvés, vagyis az életvilág három alkotóelemének, a társadalom egészének, a kultúrának és a személyiségnek szimbolikus újratermelődése. E folyamatot Habermas „az életvilág technizálásának" vagy másképpen az életvilág kolonializálásának nevezi, mely a kilencvenes évekre nem csak a szociális viszonyokra, hanem az életvilág minden más tényezőjére is kihat (Habermas, 2011).

A társadalmi mozgalmak terepe

A társadalmi mozgalmak általában az állam politikai határain belül fejtik ki tevékenységüket, tetteikkel önálló pólust hoznak létre a társadalmi és kulturális környezetükben, elhelyezik önmagukat a hatalmi-tudásbeli viszonyok versenyhálójában. A hatalmi viszonyokat vizsgálva Michel Foucault azt állítja, hogy a hatalom sokoldalú, decentralizált jellegű, állandóan változó rendszert jelent és összefonódik a társadalmi alrendszerekkel, ugyanakkor kevés teret enged az egyes társadalmi rétegek igényeinek, a gazdaságnak, a legális ellenállásnak, amely így nem lehet a hatalom alternatívája (Foucault, 1998). Ugyanakkor az ellenállásnak makro- és mikrodimenziói egyaránt vannak, így az állami beavatkozástól a helyi szintű egyéni aktivizmusig széles a lehetőségek palettája. Az, hogy éppen mely csomópontokban folyik a „küzdelem", azt a konfliktusok felmerülésének helye és módja határozza meg. Foucault azonban a nyolcvanas években még nem számolt a globális dimenzióval, amely mára áthat minden egyes alrendszert és meghatározó szerepe van az *ellenállás és együttműködés* terepének kialakításában. Ralph Dahrendorf (1994) szerint – amint az a zöldeknél is megfigyelhető – a demokratikus folyamatok egyik fő kockázata a mozgalmak kimerevedését jelenti, amennyiben az ellenállás nem lépi át a legális kereteket és a kooperációt a hatalom és részérdekek korporatív együttműködése határozza meg. Ez megnehezítheti a változásokat és új szereplők belépését a demokratikus küzdelem terepére, továbbá elsimíthatja a forradalmi kezdeményezések erejét, ugyanakkor növekedhet a kooperáció következtében megvalósítható célok száma és a megegyezés esélye.

Szervezettség, innovációs képesség

Egy társadalmi mozgalmat lehet rendszeren belül és azon kívül is értelmezni. Létrejöttének körülményei és okai választ adnak arra, hogy a szerveződés tiszteletben tartja a hatalmi struktúrákat, kvázi azokon belül képzel el változást, vagy kilép a megadott keretek közül és rendszerellenes attitűdöt képvisel. Utóbbi esetben nem kötik a szabályok, sem hatalmi konstellációk, azonban történelmi tény, hogy egy adott politikai rendszer keretei között létrejövő mozgalom fejlődéséhez a politikai lehetőségek kihasználására van szükség, ami feltételez egy bizonyos szintű *szervezettségi fok*ot a társadalom érintett csoportján belül. Az adott csoport szervezettsége a már létező társadalmi hálózaton és az erre épülő további kapcsolatokon alapszik. A társadalmi mozgalmak sokszínű, heterogén képződmények, számtalan érdeket, értéket és megközelítést foglalnak magukba, melyek az állam, a gazdaság, a politika és a társadalom jelenségeire reagálnak. James Surowiecki (2007) szerint a mozgalomban résztvevők sokfélesége két szempontból számít fontosnak. Egyrészt szélesebb távlatokat nyit, amelyek másképpen hiányoznának, másrészt hatástalanítja, vagy gyengíti a csoportos döntéshozatal ártalmas jellemzőinek egy részét. James G. March azt állítja, hogy a homogén csoportok idővel elveszítik a képességüket arra, hogy alternatívákat vizsgáljanak meg és reformokat hajtsanak végre. A döntéshozók elkezdenek hasonlítani egymásra gondolkodásmódban és a nélkülözhetetlen kompromisszumok foglyaivá válnak. Mind szorosabban kötődnek egy csoporthoz, egyre inkább függnek is tőle, elszigetelődhetnek a külső véleményektől és azt gondolhatják, a csoport nevében hozott döntéseik helyesek (March, 1991). Meglátásom szerint a túl fragmentált, sok cél és érdek mentén szerveződő csoport képtelen érdekközösséget teremteni, így – mint már említettem – szétválthat, szakadhat, a közös érdek a célok elérésének különböző útjaiban feloldódhat. Amikor a mozgalom törekszik a csoportjai által képviselt érdekek konszenzusára, a mozgalmi identitás elveszhet, ráadásul az eredeti cél is végleg átalakulhat, hozzásimulhat a politikai rendszerek konszenzusos sémájához.

Az ökológiai csoportok esetében – bár a vezetők itt is meghatározó szerepet töltenek be – éppen az figyelhető meg, hogy a döntéseket sok esetben feláldozzák a demokratikus véleménynyilvánítás és folyamatos diskurzus oltárán, ez pedig a hatékonyság rovására megy. A kijelentés még akkor is igaz, ha a mozgalmak eredményességének mérése rendkívül nehézkes és némiképp szubjektív tevékenység. A csoportgondolkodást a megbeszélés, kitárgyalás nemhogy bátorítja, de inkább az ellen dolgozik. A nyitottságon és a közös célok meghatározásán kívül tehát szükség van bizalomra, amely lehetővé teszi,

hogy a közösség tagjai vállalják véleményüket és képesek legyenek építő kritikát megfogalmazni. Ha kialakul egy közös értékrend és identitás, kialakul a kockázati hajlandóság is, azaz az aktivizmus jellege, amely a radikális ellenállástól és lázadástól a teljes elfogadásig és kompromisszumig terjedhet.[42] Összefoglalva kijelenthető, hogy a mozgalom bővülése, a folyamatos tagfluktuáció új tudást és új alkalmazkodási képességet hoz, mely állandó tanulási kényszert is jelent egyben. Mindez, párosulva a hatékony, decentralizációra építő vezetéssel, kommunikációval és egy szilárd szervezeti hálóval jó döntések meghozatalát eredményezheti. Az egyéni vélemények nem elég pontosak, következetesek, ezért az eredményes döntéshozatalhoz nélkülönözhetetlen a kognitív sokféleség. Ha megtörtént az ún. átbillenési pont, azaz a mozgalom tagjai már mások tetteit kezdik el utánozni és lemásolni – bízva abban, hogy jól és jót cselekszenek –, a közösség képes lesz olyan mintát mutatni, mely a társadalom számára is pozitív töltettel bír[43]. Mivel az emberek nagy része a környezetét követi, bízik mások véleményében, nem is merül fel bennük, hogy döntéseik helyesek-e. Erre apellálnak a zöldek is, amikor igyekeznek a környezettudatos magatartást beépíteni a mindennapok rutinjába (Surowiecki, 2007). Ebben nagy szerepe van a divatnak, az alternatívák nyújtásának, a rendszerszemlélet megteremtésének, követhető minták nyújtásának, lehetőségek felmutatásának.

Az állam és társadalmi mozgalom közötti kapcsolatok, valamint a két rendszeren belül is lehetőség van különféle kapcsolatokra, beleértve a kooperációt, a partnerséget, az ellenállást és elzárkózást, valamint a konfliktust. A társadalmi mozgalmak különböző formákat öltenek, különböző társadalmi alrendszerekben és dimenzióban mozognak, hálózatokat, kapcsolati rendszereket, ernyőszervezeteket hoznak létre. Az internet és a fejlett kommunikációs technológiák terjedésével az állandó kapcsolattartás és gyors reagálás, a közös akciók szervezése is könnyen megoldható.

A társadalmi mozgalmak olyan gyakorlatokat testesítenek meg, melyek ráépülnek a helyi kulturális kontextusokra, ugyanakkor közvetítő jellegűek is, amennyiben tudásokat áramoltatnak a helyi, regionális és globális szint között. A mozgalmi kihívások gyakran, de nem kizárólagosan a civil társadalom szféráján belül történnek, ahol az államtól némiképp függetlenül, de azt befolyásolni szándékozva alakulnak ki az ellenállás területei. Ezáltal a civil társadalom a cselekvéseket tekintve küzdelmi, köztéri és politikai folyamatok tereként is tekinthető, ahol a normák és identitások mellett a konfliktusok is kialakulnak (Mező, 1999: 1186). A mozgalmak általában olyan esetekben jönnek létre és lépnek fel, melyek az

[42] A tiltakozás és együttműködés kettőssége a nyomásgyakorlás komplexitásával van összefüggésben.
[43] Gondoljunk csak a szelektív hulladékgyűjtésre, vagy kerékpározás és biciklis divat elterjedésére.

életminőséget, a környezet épségét, valamely társadalmi értéket veszélyeztetnek. Nem csupán felhívják a figyelmet a válságjelenségekre, de megpróbálnak tenni is azok ellen. Egyfajta állandó társadalomkritikát valósítanak meg, melyben nem csupán az ellenállás és a konfliktus, vagy akár a kivonulás jelenik meg, hanem az intézményesült együttműködésen alapuló érdek- és érvütköztetés is (Boda, 2004: 180-181).

A jelenlegi társadalmi mozgalmak által kialakított különböző gyakorlatok válaszok a folyton változó, de egymással szoros összefüggésben lévő politikai, gazdasági, kulturális és ökológiai feltételekre. Mindezen szférák működési anomáliai hoznak létre olyan konfliktusgócokat, melyre a mozgalmak reagálnak, legyen szó makroszinten a termelési és fogyasztási szokások, az újraelosztás, a nemi szerepek és a társadalmi együttélés kérdéseiről, vagy helyi szinten az oktatás, egészségügy, településfejlesztés stb. témaköreiről. Nyilvánvaló, hogy az említett kérdéseket a 21. században már integráltan kell kezelni, olyan stratégiákat kell tehát alkotni és megvalósítani, melyek komplex jövőképet jelenítenek meg.

Erőforrás-mozgósítási és identitás-orientált elméletek

A társadalmi mozgalmakról szóló viták leggyakrabban az *erőforrás-mozgósítási és identitás-orientált elméletek* hatékonyságának vizsgálatáról folynak. A mozgalmi mobilizációban a résztvevők racionális döntéseket hoznak, tevékenységük tulajdonképpen az elvárt változás, a remélt hasznosság érdekében történik. Az erőforrás-mobilizációs elmélet már nem mint kollektív cselekvésű csoportra, hanem a mozgalom infrastruktúrájaként tekint a társadalomra, azaz a célok érdekében felhasználható egyének sokaságaként tekint környezetére. Charles Tilly (1978) azt állítja, hogy a mobilizációs kényszer a kollektív működés megteremtésére, a mozgalom céljaira, szervezésére, vezetésére, az elérhető forrásokra, a mozgalom lehetőségeinek bővítésére és stratégiájának megalkotására vonatkozik. A társadalmi mozgalmak által elindított változások csak demokratikus államokban mehetnek végbe erőszakmentesen, a fejlődő világban azonban szinte kizárólag forradalmi úton érhetők el. Mark Lichbach szerint Tilly kutatásai jó kiindulási alapok, de a hidegháború viszonyai között született publikációk a kilencvenes évek mozgalmi dinamikájára már kevésbé értelmezhetők. A szerző Dahlra, Gurra és Marshallra hivatkozik, amikor azt állítja, hogy a kollektív cselekvés megteremtése helyett/mellett a kisebb-nagyobb konfliktusok generálására és fragmentálódására helyeződött a hangsúly, amelyek mind globálisan – akár az Észak-Dél és Kelet-Nyugat

vitában, akár a Huntington-féle paradigma jegyében a civilizációk összecsapásában – mind regionális és helyi szinten földrajzi térben és időben eltérően, de egyaránt jelen vannak (Lichbach, 2010). Ezt erősítik Sidney Tarrow és Doug McAdam elemzései, akik azt mondják, hogy a globalizálódó és regionalizálódó posztmodern politika és társadalom a 20. század végétől egyre szélesebb körben produkálja a nemzetállam feletti trendek, összefüggések, folyamatok egész sorát, amelyek a politikai keretfeltételek összefüggéseinek dinamikájában gyökereznek. A keretfeltételek változásai az ágazati politikák kontextusában jelentkezhetnek és nem szükségszerűen az egész politikai rendszert formálják át. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény, hogy a globális ökológiai mozgalom szervezetei, a környezeti igazságossági és globalizációellenes mozgalmak, a különféle grassroots szervezetek, az (öko)feministák, a békemozgalmak és a single issue csoportok a kemény diktatúrák kivételével már mindenhol jelen vannak a világban. A nemzetközi társadalmi mozgalmak a kilencvenes évek elejétől nemzetek feletti szintéren jelenítik meg és szervezik az addig többnyire a nemzeti határokon belül megjelenő környezetvédelmi, pacifista, politikai küzdelmeiket.

2.6. Társadalmi részvétel és civil társadalom

A politikai hatalomgyakorlásban való részvételt biztosító jogok fejlődése lehetővé teszi a népképviselet elvének gyakorlati alkalmazását. Ez történhet képviseleti úton, választott képviselőkön keresztül, vagy közvetlen módon, mely esetben a polgárok szabadon dönthetnek, hogy részt vesznek-e az őket érintő kérdések megvitatásában. A 20. század végére nyilvánvalóvá vált társadalmi válságjelenségek újra és újra felvetik a részvétel problémáját. A politikai választásokon alapuló képviseleti demokrácia formálissá, kiüresedetté vált, olyan berendezkedéssé, ahol az elitek döntése érvényesül és az állampolgárok egyre inkább elfordulnak a közügyektől (Nizák – Péterfi, 2005: 7). Demokratikus berendezkedésű államokban a részvétel azon az elven alapul, hogy az állami szereplők mellett a társadalom és a gazdaság szereplői is részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban, teszik ezt önként és teljes jogú félként. A részvételi demokrácia eszméjének terjedését Ugrin Emese és Varga Csaba két tényezővel magyarázza:

1. A lokalitás és a részvételi elv eszméje válasz a globalizáció egyre nagyobb mértékű terjedésére.
2. A helyi érdekek előtérbe helyezésével elősegíteni a helyi terek versenyképességét nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt (Ugrin – Varga, 2007).

A társadalmi részvétel a közügyekben való egyéni, közösségi (szervezeti-civil) részvételt jelenti, mely vonatkozik különböző szinteken (helyi, nemzeti, regionális, globális) a társadalmat, vagy adott közösséget érintő döntések előkészítési folyamataiban való aktív részvételre, a szabad véleménynyilvánítására és a folytonos, kölcsönös információáramlásra. A részvétel alapvetően a képviselő-választásokon és a népszavazásokon túl minden olyan cselekvésre utal, amely lehetővé teszi az állampolgárok számára, hogy beleszólhassanak a mindennapjaikat érintő közügyekbe, alapvetően a települést, nagyobb területi egységet érintő fejlesztési kérdésekbe: fejlesztési programok, stratégiák előkészületeibe, azok véleményezésébe, vagyis a döntés-előkészítésbe, majd a megvalósításba, értékelésbe.

A társadalmi részvétel keretei politikai berendezkedésről, politikai kultúrától, a politikai elit nyitottságától függően változhatnak, ezért a folyamatra nem létezik egységesen kialakult és használatos fogalom, inkább csak szempontok vannak, melyek megléte esetében beszélünk a részvétel meglétéről, annak formáiról és szintjeiről. A részvétel (beleszólás) elve szorosan kapcsolódik a demokrácia elvéhez, hiszen a döntés lehetőségét az érintettek kezébe (is) kívánja adni (visszaadni) az őket érintő ügyekben, beleszólási jogukat igyekszik biztosítani a döntéshozatal során, megosztva ezáltal az erkölcsi felelősséget és megnyitva az utat a megegyezésre törekvés előtt. A demokratikus kormányzás előfeltétele, hogy lehetővé teszi és segíti a polgárok részvételét a döntéshozatalban. A társadalmi részvételt segítő fejlesztői munka épít a cselekvő kezdeményezésre, az önkéntességre, a szakértelem bővítésének igényére.

Alapvetően a részvételi demokrácia elve minden állampolgár számára biztosítja az alábbi jogokat:

- javaslattételi jog;
- informálás és informálódási jog;
- vitatkozási jog;
- döntési jog.

A probléma elsősorban a döntési jog biztosításában kereshető, ugyanis ez alapján az állampolgároknak valamilyen formában lehetőséget kell kapniuk minden fejlesztési és közügyi döntésben, aminek a gyakorlatban nincsenek meg a megvalósítási feltételei. Egyrészt a társadalmi szereplők bevonásának nem létezik egységesen működő formulája, másrészt az sem biztos, hogy a bevont szereplők előmozdítják a folyamatokat, egyáltalán képesek a feladataik ellátni (Reisinger, 2009).

A mai modern demokráciák döntően képviseleti demokráciák, azaz a politikai döntéshozatalban túlnyomórészt a választott képviselők dominálnak. A deliberatív demokrácia ideálja és gyakorlata nem kérdőjelezi meg a képviseleti rendszer fontosságát, nélkülözhetetlenségét. Azt vonja kétségbe, hogy a képviseleti rendszer hosszú távon képes-e a demokrácia megőrzésére, a fenntarthatóság és igazságosság, vagy méltányosság elveinek érvényesítésére. Nagy kérdés tehát, hogy a hatalmi elitnek szándékában áll-e a társadalmi részvétel formáinak fejlesztése, avagy a társadalmi vitát egyfajta kötelező aktusként fogja fel és a tényleges döntések az állampolgároktól távol történnek (Pataki, 2007). Az állam törekszik a „szervezett" társadalom kiépítésére, azaz nem egyénekkel, hanem különböző csoportok képviselőivel tárgyal és egyeztet. Ezen csoportok egyike a civil társadalom, mely az államtól függetlenül társadalmi interakciók révén létrejövő viszonyok hálózata. A civil társadalom autonóm, feladata az állam ellenőrzése és a társadalmi igények artikulációja a hatalom felé és mint ilyen, a demokrácia működésének fontos feltétele, továbbá a részvételi demokrácia fontos szereplője (Putnam, 1993).

A civil szervezetek többféle módon is erősítik a részvétel kultúráját, mint azt a fejlesztéspolitika esetében látni fogjuk. Egyrészt helyi – egyénileg, vagy különböző hálózatokon keresztül országos és szupranacionális – szinten helyet adnak az állampolgári részvétel művelésének, az együttműködés és érdekérvényesítés lehetőségeinek, másrészt megpróbálják felhívni a figyelmet a társadalmi problémákra és közreműködni azok megoldásában. Kákai László szerint a civil szervezetek céljaik érdekében átléphetik azt a keskeny sávot, amely a politika területétől elválasztja őket (Kákai, 2003). A határvonalat az *érdekérvényesítés és nyomásgyakorlás* mezsgyéjén kell keressük, ugyanis minden nyomásgyakorlás érdekérvényesítés is egyben, de nem minden érdekcsoport válik nyomásgyakorlóvá, azaz tudatosan távol marad a politikától. Azt azonban, hogy egy csoport mikor lép be a politika terébe, mikor kezd el politikai szereplőként viselkedni, nagyon nehéz megmondani. Környezeti ügyekben részben az átpolitizált közbeszéd, részben egyes civil szervezetek meglévő politikai irányultsága miatt vezettek oda, hogy a közvélekedésben a civilek a pártpolitikai csaták résztvevőivé, elszenvedőivé váltak. A különbség, hogy a civil társadalom nem kapcsolódik össze közvetlenül a hatalom ellenőrzésével, megszerzésével, és megtartásával, hanem a nyilvánosság szférájában zajló viták és együttműködések révén gyakorol nyomást a hatalomra, vagy próbálja formálni azt (Fisichella, 2006).

Érdekeiket általában kétféle formában képesek érvényesíteni. A konvencionális (formális, megadott keretek között, partnerségi alapon működő) formákon keresztül kapcsolatot építenek a különböző szintű hatalmi szervekkel, szakértői tevékenységgel, társadalmi tájékoztatással segítik azok munkáját. Másrészt nemkonvenciális tevékenységeken keresztül a társadalom egészét, vagy bizonyos csoportjait próbálják meg bevonni (mozgósítani, mobilizálni) bizonyos ügyekbe. A civil társadalom alapvető normatív jelentőséggel bír, mert olyan fogalmakat próbál érvényesíteni mind a társadalmi, mind a politikai életben, mint a tolerancia, méltányosság, erény és bizalom. Ezáltal a civil társadalom is egyfajta hatalmi ágként – de inkább alternatív működési terepként – értelmezhető és mint olyan, adott esetben a rendszerlogikát is képes átalakítani. Képes a materialistól a posztmateriális irányába terelni a társadalmat, a bürokratizált, egypólusú, instrumentális intézményi működést egy hálózatos, pluralizált együttműködés felé (Hauser, 2000).[44] Ebben az összefüggésben nyer értelmet az ökologizmus gondolatrendszere elsősorban a környezetet, életminőséget, társadalmi együttélést, egyszóval a jelen és jövő kérdéseit érintő ügyekben. A zöldek szerepvállalását a rájuk jellemző rendszerkritikai attitűd mellé politikai és a modern politikai dimenziókon – mint ideológiák, jobb-baloldal tipológia, törésvonalelmélet stb. – túlmutató értékek és üzenetek argumentálják, melyek a kormányzatok cselekvésképtelenségére, a multik és pénzvilág tényleges ellenőrizhetőségének hiányából fakadó bizonytalanságra és ezekkel szemben a helyi társadalom és gazdaság elsődlegességére helyezik a hangsúlyt (Boda, 2004; Sachs, 2002).

A kilencvenes években a civil társadalom globalizálódott, elsősorban az internet terjedésével, a telekommunikáció és a közlekedés fejlődésével hálózatok jöttek létre, az addig szinte kizárólag Nyugat-Európában és Észak-Amerikában jelen lévő nagy civil szervezetek megjelentek a volt szocialista blokkon belül, különböző áttételeken keresztül és formában Ázsiában, Afrikában, Dél-Amerikában és gyorsan bővítették támogatói körüket. Az állampolgári kezdeményezések, a grassroots (alulról szerveződő) mozgalmak politikaalakító tényezővé, sok esetben a demokratizáció elősegítőivé váltak.

Az ezredfordulón a demokratikus országokban jól megfigyelhető tendencia a részvétel „formalizálódása", azaz olyan neokorporatív struktúrák kialakulása, melyben a társadalmi érdekegyeztetés polarizált szerkezetben és szereplőkkel működik, a részvétel eszközeként funkcionáló civil szervezetek pedig sok esetben legalább annyira távol vannak az állampolgároktól mint a pártok. Amennyiben a döntések transzparenciája hiányzik és az

[44] Amint azt látni fogjuk, az együttműködés minősége eltérő a nyugat-európai országokban és Magyarországon.

állampolgárok úgy érzik, hogy véleményük nincs hatással a döntéshozók tevékenységére, az tovább rombolja a demokrácia formális és informális intézményrendszerét és a válságtünetek spirálszerűen növelik az elégedetlenséget. A részvétel és az érdekek valódi képviselete így tehát a legitimáció, a polgárok elégedettsége és a demokrácia minőségének szempontjából is fontos tényező. Társadalmi részvételről akkor beszélhetünk, ha a társadalmi szereplőknek a döntés korai fázisában van lehetőségük bekapcsolódni a közösségi döntési folyamatba, amikor még a szereplők között elképzelhető konszenzusos megoldás létrejötte (Elster, 1998).

Deliberatív döntéshozatal

A társadalmi részvétel a gyakorlatban legtöbbször programok, politikák kidolgozásában való közvetlen részvételi lehetőséget jelent többféle társadalmi érdeket képviselő csoportok (érintettek) számára. A deliberatív[45], részvételen alapuló döntéshozatalban való részvétel vonatkozhat az egész folyamatra, vagy csupán egy részére, legyen szó közpolitikai döntések előkészítéséről, fejlesztéspolitikai kérdésekről, költségvetés elkészítéséről, vagy stratégiai tervezésről. A részvétel önmagában is értéknek tekinthető, ugyanis számos érintett tudását és szempontjait képes integrálni a döntéshozatali folyamatokba. Ez segíthet az innováció fokának javításában és a döntés felelősségének szétterítésében. A deliberatív döntéshozatal integrálja a stratégiai tervezésben fontos részvételi technikákat, a neoliberális elméleten nyugvó érdekegyeztetési mechanizmusokat és biztosítja a posztmateriális értékek megjelenését. A különböző megközelítések közös eredője, hogy építenek a helyi közösségek potenciáljára és a szakértelemre, ezáltal összekapcsolódnak a közösség és fenntarthatóság fogalmának elemei. A fenntartható fejlődés fogalom egyik kritikája éppen a fenntarthatóság közösségeken keresztüli értelmezését hiányolja, a diskurzust még mindig a környezetvédelmi és technikai kérdések uralják, háttérbe szorítva a társadalmi és politikai vetületeit. *A fenntartható fejlődés elemeinek beépítése a tervezési folyamatba egy folyamatban lévő diskurzus, amely inkább a bizonytalanságokról, mint kiforrott elméletekről szól.* Inkább az integráció, alkalmazkodás, rugalmasság, sokszínűség és kölcsönhatás alapelveit érvényesíti a folyamatban (Bodorkós, 2010).

[45] Elster definíciója szerint a deliberatív demokrácia döntéshozatali folyamatában a döntés a polgárok és a képviselők között a kérdés megvitatásával jön létre, s ennek kapcsán érvelnek a mérlegelendő kérdés mellett vagy azzal szemben. Alapja a vita, amely valódi érveken nyugszik és a közjót szem előtt tartva, az összes érintett szereplő érdekét figyelembe véve folyik (Elster, 1998).

A demokratikus államokban napjainkban elterjedt, a kormányzás jellegét meghatározó *governance-elmélet*et a többszintűség, a sokszereplős hálózati terek, az állam és civil szervezetek közötti merev határok megszűnése jellemzi (Gajduschek, 2009: 61). A kétezres éveket a centralizált irányítási struktúra helyett a decentralizációban való gondolkodás, a diszkurzív döntéshozatal jellemzi, bár a 2008-as válság hatására a kormányzati szerepvállalás újra növekszik, egy enyhe recentralizációs folyamat vette kezdetét. Lényegében a governance-elmélet irányítja a közpolitikai döntéshozatalt és ez okozza azt, hogy a célrendszerek, alternatívák, szereplői érdekek bonyolult rendszerében a döntések racionalitása elveszik, vagy nem érvényesül kellőképpen. A governance értelmében vett kormányzás egyszerre hozza magával a fokozottabb társadalmi részvételt, illetve a közszféra piacosodását, azaz a magánérdekeken alapuló (piaci) koordinációs mechanizmusok terjedését. Tényként kezelhető, hogy a civil szervezetek a governance-jelenség keretében is világszerte fokozottabban vesznek részt a közpolitika megvalósításában (Boda – Jávor, 2012).

Annak ellenére, hogy a döntéshozatali mechanizmusban a(z) (ön)kormányzat érdekei dominálnak, nem kérdés, hogy a résztvevőknek kölcsönösen szükségük van egymás erőforrásaira céljaik eléréséhez, viszont így számolniuk kell a többi résztvevővel is, akiket saját céljaik motiválnak (Rhodes, 2006). Felmerül a kérdés, hogy amennyiben az állam érdekei élveznek elsőbbséget a többi szereplő érdekeivel szemben, mennyire tekinthető a hálózat hálózatnak és nem egy hierarchikus rendszernek, amely a vertikális munkamegosztást vezényli. Amennyiben azt feltételezzük, hogy az állam a közérdeket és nem partikuláris politikai, vagy gazdasági érdekeket tekint elsődlegesnek, akkor elfogadható, sőt, szükséges az állam elsődlegessége. Az állam szerepvállalása elősegítheti a döntéshozatal kereteinek meghatározását, a konfliktuskezelést, mediációt, azt, hogy a döntéshozatal megfelelő módon történjen.

Mint az első fejezetben említettem, a fenntarthatóság elveinek bevonása mellett az intézményi eljárások méltányosságának egyik fokmérője a döntésekben és a döntések végrehajtásában való társadalmi részvétel lehetősége és szintje. Ezért ma már viszonylag kevesen vannak, akik a participációt gyanakvással szemlélik, és a részvételre, az emberek bevonására való hivatkozást pusztán pr-akciónak, az elitek manipulációjának tekintik. John Dryzek (2000) a demokratikus országokban a kilencvenes években végbemenő „részvételi forradalomról" beszélt, számos kritika felmerült a részvételi formákkal kapcsolatban, melyek elsősorban a legitimációt kérdőjelezik meg, hiszen a választott képviselők mellett

olyanok is részt vesznek a döntéshozatalban, akik erre nem kaptak társadalmi felhatalmazást. Gajduschek György Sorensen és Torfing kutatásaira hivatkozik, amikor azt állítja*: „a governance networkök feltétlenül veszélyt jelentenek a képviseleti demokráciára, bár nem feltétlenül jelentenek veszélyt a demokráciára általában”* (Gajduschek, 2009: 69). Pierre Rosanvallon (idézi Boda – Jávor, 2012: 89) szerint a fejlett országok kormányzatainak az érzékelhető legitimitási problémákra adott egyik válasza a részvétel igényének elismerése volt, új intézményi megoldások bevezetésével, a decentralizáció, a helyi döntéshozatal, a participáció szélesítésével. Csak egy legitimnek elfogadott ügyről várható el, hogy politikai eljárásokat indítson el, ezáltal napirendé (agenda) váljon. John Parkinson (2003) azt állítja, az intézményesült demokrácia keretei között nem valósítható meg az érintettek teljes körű bevonása, ezért egyes vélemények elveszhetnek, míg olyan kerülhetnek be a döntésekbe, melyek nem a valós érdekeket tükrözik. Veszély továbbá az is, hogy a részvétel során megjelenő, a köz érdekeként aposztrofált „civil együttműködés” valójában egy adott civil szervezet, vagy csoport véleményét tükrözi. Ian Shapiro (1999) ennél is tovább megy, amikor felveti, a demokratikus részvétel lehetővé teszi a szélsőséges vélemények megjelenését, sőt, érvényre juttatását, ezért is fontos, hogy a részvételre meghatározott keretek között kerüljön sor, lehetőséget adva a stakeholderek bevonására, de kiszűrve a hátráltató tényezőket. Ez természetesen az olvasatomban nem egyezik az ellenvélemények, más álláspontok negligálásával, csak a résztvevők körének szűkítésével. Bruce Ackerman (1991) erre erősít rá, mikor azt mondja, a döntésben résztvevők számát kell korlátozni, a kisebb számú testületek könnyebben jutnak konszenzusra, mint a hatalmas létszámú grémiumok. Azt is felveti, hogy a döntéshozónak kellene kiválasztania azokat a szereplőket, akiket be szeretne vonni a struktúrába. Dryzek finomítja ezeket a megoldásokat. Ajánlása szerint a döntéshozónak az adott témában érintettek véleményét kell figyelembe venni, strukturáltan (levélben, fórum keretében, interneten stb.) megadva a lehetőséget mindenki számára a beleszólásra. Az érintettek bevonásával megalkotott ún. draft (terv) azután nyilvánosságra hozható, értékelhető, elemezhető, véleményezhető, majd egy megadott határidőt követően átdolgozható, szintetizálható és véglegesíthető. Az így megalkotott döntés (vagy annak előkészítése), stratégia stb. ideális esetben tükrözni fogja a döntéshozó és a stakeholderek véleményét, érdekeit, a közös gondolkodás eredményeit.

Talán akkor járunk legközelebb az ideális és a gyakorlatban is megvalósítható részvételhez, ha a Dryzek által felvázoltakon túl a *célrendszer* meghatározásával indítjuk el a döntéshozatalt és ahhoz rendelünk eszközöket, szereplőket. A célrendszer lehatárolása, legyen szó stratégiai, közpolitikai, szakpolitikai, vagy egyéb tervezési folyamatról, tükrözi

a kormányzati akaratot, igazodási pontot teremt, közös érdeket képezhet a résztvevők között. Amennyiben a társadalmi részvétel célja csupán a hatalom legitimitásának látszatát adja, a közpolitikai döntéshozatal pedig politikai, rosszabb esetben ideológiai töltetű döntéssé degradálódik, úgy nem beszélhetünk valódi társadalmi részvételről. Ekkor a kapcsolat egyéb – nemkonvencionális – formák felé transzformálódhat, vagy általános passzivitásba, közömbösségbe csaphat át.

2.7. Civil szervezetek részvétele a fejlesztéspolitikában

Általánosságban elmondható és az erre vonatkozó szakirodalmak mindegyike hangsúlyozza, hogy megfelelő keretek között a civil szervezetek fontos szerepet játszanak a fejlesztéspolitikában, elsősorban a *szakértelem-tanácsadás, a közvetítés-tájékoztatás és az ellenőrzés-monitoring* szempontjából. Boda Zsolt a következőképpen rendszerezte a civil társadalomra jellemző pozitív társadalmi szerepeket:

- A társadalom bizalomszintjének kialakítója, a társadalmi tőke letéteményese (bizalom, tolerancia, civil kurázsi);
- Érdekképviselet, érdekartikuláció (lobbitevékenység, partnerség, kooperáció);
- Ellenőrző (watchdog) funkció (politikai hatalomgyakorlás, finanszírozás, fenntarthatóság szempontjai, transzparencia);
- A politikai részvétel kultúrájának erősítése és intézményesítésében való részvétel;
- Politikai nyilvánosság szélesítése;
- Részvétel a közpolitikai folyamatokban (szakértői, javaslattételi, megfigyelői státusz), azokon keresztül a politikai döntéshozatal befolyásolása;
- Jóléti funkciók, szolgáltatások nyújtása;
- Új gazdálkodási formák kialakítása (Boda, 2011: 162).

A civil szerepvállalás a terület- és településfejlesztés, valamint helyi gazdaságfejlesztés területén jelenik meg leghatékonyabban, lévén, elsősorban ezeken a fejlesztési területeken érvényesülhet a fenntartható fejlődés fogalmi köreinél tárgyalt lokalitás, szubszidiaritás, csökkentés és alkalmazkodás (Pupek, 2005; Szépvölgyi – Szirmai, 2007; Gálosi-Kovács, 2010; Hajnal, 2010a; Glied – Barkóczi, 2013).

A település- és területfejlesztés egy olyan összetett folyamat, melyben nem csak vertikális szintű együttműködésekre van szükség, hanem egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a horizontális összefonódások és így a civil/nonprofit szervezetek is, valamint a

társadalmasítás és a partnerségen alapuló tervezés. Mint fentebb részletesen kitértünk rá, a helyi közösségek megjelenése és szakértő, konstruktív szerepvállalása elengedhetetlen a közösséget nagymértékben érintő koncepciók kidolgozásához, hiszen így a probléma az egyes érintett emberek szintjéről indul el és válik a társadalom közös, megoldandó feladatává (Kovách, 2005). Ezért válnak a részvételben meghatározóvá a civil szervezetek, melyek:

1. összekötő szerepet játszanak és információ-áramlást képesek megvalósítani a lakosság, az állami és a piaci szereplők között, képesek a különböző társadalmi szereplők között a társadalmi tőkét és a bizalmat erősíteni;
2. társadalmi kontrollként működnek, az intézmények működése így átláthatóbbá és nyilvánosabbá válik, társadalmi elfogadottságuk nő;
3. innovatív és multiplikáló funkcióval bírnak, tevékenységük rugalmas, költségkímélő, egyedi esetkezelésre képesek;
4. jelentős szellemi tőkét képesek mozgósítani, pályázatírásban és kapcsolatépítésben, lobbi tevékenységben komoly tapasztalattal bírnak;
5. rendelkeznek felesleges kapacitással;
6. tevékenységét problémaérzékenység és rendszerszemléletű gondolkodás jellemzi, hosszú távú jövőképpel rendelkeznek megalkotására;
7. közreműködése nélkül, azaz a partnerség hiányában az EU-s fejlesztésekre szánt támogatásai nem szerezhetők meg. Az EU alapelvei segítik a civil szervezetek bevonását a társadalmi, gazdasági folyamatokba;
8. működése rugalmas, kevésbé bürokratikus. Települési, kistérségi szinten olyan fontos helyismereti tőkével rendelkeznek, melyek – látszólag – elengedhetetlenek a helyzetfeltárás, értékelés és stratégiakészítés területén (Bucher, 2010).

A társadalmi részvétel és érdekegyeztetés elviekben és különböző jogkörrel (szavazati jog, tanácskozási jog, konzultációs jog), de minden egyénre és szervezetre kiterjed, akik a fejlesztésekben, országos, regionális és helyi szinten valamilyen formában érdekeltek. Az érdekérvényesítés folyamata, a társadalmi részvétel eredményesebb, ha a társadalom széles rétege áll mögötte, tehát kollektív érdekegyeztetésen, érdekazonosságon alapuló tevékenységről kell beszéljünk. Az érdekegyeztetési eljárásban négy szereplőcsoport különíthető el markánsan: döntéshozók, szakértők, közvetlenül érintettek, végrehajtók. A dolgozat témájának szempontjából a második és harmadik csoport lényeges, ahol az egyének és civil szervezetek megjelennek. *A fejlesztéspolitikai folyamatokba való bevonás*

alapvetően a stratégiai tervezésbe való bevonást jelenti. Ennek sikeressége a bevonás technikáján és a kölcsönös bizalom fokán múlhat (Szépvölgyi – Szirmai, 2007: 91).

Milyen szerepet töltenek be a civil szervezetek a település- és területfejlesztésben? (Pupek, 2005: 299-303):

1. Hozzájárulnak a közszolgáltatások ellátásához, magasabb szintű ellátásához.
2. Mobilizálják az állampolgárokat és pénzügyi forrásokat a közügyek érdekében.
3. Hálózatokat, csoportokat hoznak létre érdekérvényesítés, számos esetben nyomásgyakorlás céljából.
4. Közvetítő szerepet töltenek be, előmozdítják a kooperációt különböző szervezetek között. A kapcsolatépítés elengedhetetlen eszköze a fejlesztésekben megjelenő érdekek összehangolásának, a bonyolult szervezetrendszerek megismerésének, a hatékony és sikeres szalmai-tervezési munkának.
5. Tájékoztatnak és információkat nyújtanak – proaktivitás, alternatívák nyújtása.
6. Partnerségi lehetőséget jelentenek a tervezés, döntéshozatal, végrehajtás és a pályázati pénzek lehívása, elosztása és a felhasználásuk ellenőrzése, eredményessége terén – szakpolitikai egyeztetések, hatástanulmányok készítése, pályázati együttműködés, fejlesztési programok és projektek összehangolása.

Fontos szempont, hogy a fejlesztéspolitika kapcsán a hatékonyságot és eredményességet külön kell választani. A közpolitikai döntéshozatalban a networkök jelenlétének számos lehetséges előnye és hátránya van. Ha a kérdést a konkrét közpolitika szintjén vizsgáljuk, akkor elsősorban a hatékonyság kérdése vethető fel. A racionális döntési tradíció felől szemlélve a governance típusú döntéshozatali rendszerekben hatékony megoldás szinte csak véletlenszerűen következhet be, hiszen a célrendszer feloldódik a szereplők érdekeinek konszenzusában és a rövidtávú haszonszerzési potenciálok állandó jelenlétében. A hatékonysághoz nem előfeltétel a társadalmi részvétel, konzultáció, érdekegyeztetés megléte, de mindezek megléte esetén a döntések végrehajtása egyszerűbbé válhat és a legitimitás kérdése is ritkábban merülhet fel. Eredményességet különböző aspektusokból lehet mérni, a tervezési folyamat kezdetétől a végrehajtáson át, egészen az értékelésig. Eltérő időszakokat lehet összehasonlítani, lehet mérni a fejlesztések során végrehajtott projektek mennyiségét, a döntéshozatalba bevont szereplők számát, az elkölthető és elköltött összegek volumenét, a különböző hálózati kapcsolatokat, hatáskör átfedéseket, az ex ante, közbenső és utólagos bevonás különbségeit stb. Véleményem szerint az eredményességet, sikerességet más és más szempontok alapján ítél meg egy

(ön)kormányzat, egy tervező, egy hatóság és másképpen egy civil szervezet vagy egyén. A(z) (ön)kormányzat időkeretekben, jogszabályokban, volumenben, politikai érdekekben gondolkodik, a tervező-szakértő csapatot mindezek mellett a végrehajthatóság vezérli. A civilek kevesebb gondot fordítanak a jogszabályok adta lehetőségeknek, inkább elveket, értékeket, horizontális látásmódot hoznak a döntéshozatali-tervezési mechanizmusba. A fejlesztéspolitikához csatolt fejlesztési tervezés csak akkor lehet tehát eredményes, amikor a fent említett érdekek bizonyos értékminimumon konszenzusra jutnak, de ezalatt nem sérülnek a megfogalmazott célkitűzések.

Ahhoz, hogy a résztvevők tisztában legyenek egymás érdekeivel, ismerjék egymás szándékait, partnerségi viszonyt és bizalmi kört kell kialakítsanak, amely feltételezi az aktív és folyamatos együttműködést. A fejlesztési partnerség mellett pro és kontra érveket is lehet sorolni. Mint már a dolgozatban említettük, a partnerségi kapcsolat szükségszerűen beszűkíti a részvételben megjelenő szereplők számát, a legitimitással, nyilvánossággal és transzparenciával kapcsolatos problémákat vethet fel, ám gyorsítja a döntéshozatalt és a bizalmi kapcsolat is szorosabb a felek között. További veszély, hogy magában hordozza az „én civilem, te civiled" struktúrát, azaz a(z) (ön)kormányzat a hozzá lojális civilek véleményét kéri ki, függésben tartja azokat, így a kritikai meglátások eltűnnek, az érdekegyeztetés és érdekérvényesítés csupán formai aktus marad. Ennek kiküszöbölésére pontosan le kell fektetni a partnerség alapjait, meghatározni a hosszú távú terveket, biztosítani kell a szakértelem és részvételre képesség meglétét, ellenőrzési és felügyeleti funkciók érvényesülését, a média bevonását, lehetőséget kell adni további partneri kapcsolatok kialakítására. Magyarországon a négyéves politikai ciklusokban gondolkodó politikai elit általánosságban nem érdekelt a részvétel megteremtésében és minőségének javításában, a civilek pedig sokszor felkészületlenül, érdekérvényesítési képességek nélkül, súlytalanul vesznek részt a folyamatokban.

2.8. A részvétel formái

A részvételi demokrácia kétségkívül a ma ismert legalkalmasabb rendszer a hatalom és társadalom különböző érdekeinek összehangolására és érvényre juttatására. Azonban amint Gömöry János és szerzőtársai állítják, a társadalmi részvétel lehetséges pozitív hatásai ellenére sem alakultak ki a részvétel általános érvényű formái (Gömöry et al. 2003). A társadalmi részvétel tág fogalom, beletartoznak az egyéni és csoportos kezdeményezések, a népszavazás, a különböző társadalmi mozgalmak törekvései, akár a polgári engedetlenségi

mozgalmak. Az előzőekben részletesen vizsgált *civil részvétel* a társadalmi részvétel egy szegmense, speciálisabb mechanizmus, amely többnyire meghatározott ügyek mentén kerül kialakításra, akár folyamatosan, vagy meghatározott ideig, spontán, vagy formalizált rendszerben. Mindezek eredményeként a közösségi döntésekbe a társadalom és alrendszerei közvetlen bevonásának számos formája létezik. A társadalmi részvétel kifejezés különféle mechanizmusok megjelölésére szolgál, melyek segítségével egyes személyek vagy csoportok közügyekben kifejezésre juttathatják a véleményüket. A gyakorlatban ez rendkívül sokféle formában jelenhet meg (Pánovics, 2011: 42):

- Képviselőválasztásokon való részvétel;
- Képviselők jelölése, támogatása;
- Helyi népszavazások kezdeményezése és az azokon való részvétel;
- Kampányok, aláírás-gyűjtések szervezése;
- Konferenciák, kerekasztal-beszélgetések, fórumok szervezése, illetve az ezeken való részvétel;
- Részvétel különféle állami, önkormányzati testületek munkájában (szakértőként, meghívottként, megfigyelőként, vagy akár szavazati joggal is rendelkező tagként);
- Demonstrációk, tüntetések, tiltakozó akciók, egyéb figyelemfelkeltő akciók szervezése;
- Lobbitevékenység;
- Együttműködés a média képviselőivel, részvétel televízió- és rádióműsorokban;
- Petíciók, cikkek, sajtóközlemények írása;
- Újságok, szórólapok, hírlevelek és egyéb kiadványok megjelentetése és terjesztése;
- Polgári engedetlenség;
- Egyéb.

Az érintett egyének és NGO-k szempontjából tehát a döntéshozatalban való részvétel – főként egy-egy település határát átlépő kérdés esetén – rendkívül sokoldalú tevékenységet jelent, és a hatékony részvételhez számos eszköz, vagy azok kombinációját is igénybe lehet venni.

A társadalmi – elsősorban civil – szereplőket többnyire a kormányok, az önkormányzatok vagy a különböző szakmai szervezetek kérik fel arra, hogy vegyenek részt a döntéshozatalban, a döntések előkészítésében. A társadalom szereplői bevonásának jól

bejáratott és akár már hosszabb távon is működő, többrétű tapasztalatokat hordozó technikái és jogi keretei alakultak ki. Az érintett szereplők bevonására több általánosan elfogadott módszer is alkalmazható. Az eljárási kereteket a törvényi szabályozás adja meg, amely az állampolgári, a közösségi részvétel olyan alapelveire támaszkodik, mint a szubszidiaritás, partnerség, a részvételhez való jog, a megfelelő információkhoz való hozzájutás joga, vagy az ellenvéleményezéshez, a fellebbezéshez és a jogi eljárás indításához való jog (Fülöp, 2002). A folyamat során a tájékoztatás és információhoz jutás mindig a legmarkánsabb elem, mely hatékonysága formáitól függően változó (nyomtatott, elektronikus anyagok terjesztése, sajtón keresztüli tájékoztatás, gyűlések, lakossági fórumok szervezése stb.). A közösségi részvétel alapvetően civil szerveződésekben való részvételt jelent. A direkt részvételnek három formája létezik:

1. *Informálódó és tanácsadói részvétel*: a részvétel egyik fontos elemeként jelenik meg az információhoz való jog. Ahhoz, hogy az állampolgárok érdemben bele tudjanak szólni az őket érintő kérdésekbe, ismerniük kell a fejlesztési folyamatok dokumentumait. Míg az állampolgároknak a részvételhez információra van szükségük, addig a helyi hatóságok számára a legjobb információforrást éppen a lakosság jelentheti. Ez azt jelenti, hogy ha a helyi döntéseket hatékonyan szeretnék meghozni, ahhoz információkat kell kommunikálni az emberek felé, hogy képesek legyek a helyi szervekkel való kommunikálásra. A kétirányú kommunikáció mélysége attól függ, hogy milyen jellegű kérdésben kell döntést hozni.
2. *Döntésekben való részvétel*: ez az a jog, amely a mai demokráciákban kevés eséllyel biztosítható a lakosság számára.
3. *Megvalósításban való részvétel*: ez azt jelenti, hogy az állampolgárok teret kapnak a döntések végrehajtásában is (Reisinger, 2009).

Archon Fung elsősorban azt vizsgálta, hogy *kit, milyen formában és milyen céllal* vonjanak be az egyeztetésekbe úgy, hogy a döntéshozatal hatékonysága ne sérüljön és a legitimáció elve is érvényesüljön. A kutató öt különböző részvételi formát különböztet meg:

1. *Deliberatív modell:* Egyének és csoportok állandó részvétele az egyeztetési folyamatban. A demokrácia elvének biztosítása nyomán a legáltalánosabb részvételi modell. A résztvevők köre széles.
2. *Érdekegyeztetés és alkufolyamat modell*: Időszakos mechanizmus, melyben meghatározott témák mentén folyik az egyeztetés. Fontos szempont az érintettek

preferenciáinak figyelembevétele, alternatív megoldások keresése. A résztvevők köre szűkebb.

3. *Neokorporativista modell*: Kollektív jogalanyokra épített, a döntésekben érintett csoportok és a döntéshozók között, formalizált keretek között működő, a hatékonyságot szem előtt tartó egyeztetési mechanizmus, mely társadalmi, gazdasági érdekcsoportok és érdekképviseleti szervek hierarchizált együttműködésére épít.
4. *Problémaorientált modell*: Legtöbb esetben ad hoc egyeztetésről beszélünk, melyek konkrét probléma, vagy problémakör megoldására irányulnak. Az ok/okok megszűntével az egyeztetések is abbamaradnak.
5. *Szakértői modell*: Általában meghívásos alapon működő, bizalmi együttműködésen alapuló modell, amely szűk körű egyeztetéseket feltételez (Fung, 2006).

A részvételi formák közül is ki kell emelni a konfliktuskezelés lehetséges formáit: a legfontosabbak az érdekelt és érintett szereplők társadalmi, hatalmi helyzetei, érdekviszonyaik és elvárásaik feltárása, e csoportok tájékoztatása, illetve bevonása, kommunikációs csatornák kialakítása, kapcsolatfelvétel az érintetteket képviselő szervezetekkel, különböző kompenzációs mechanizmusok létrehozása, komplex hatástanulmányok készítése, vagy az alternatív vitamegoldási eljárások (Vári, 1999). Ezek mind olyan elemek, melyek többlet ráfordítással, a konzultáció elhúzódásával járhatnak, kényelmetlenek lehetnek a döntéshozók számára, azonban a partnerség, transzparencia és legitimáció és információáramlás szempontjából fontos szerepük van.

A társadalmi részvétel előnyei és hátrányai a döntéshozatalban

A részvételről szóló szakirodalom jelentős része a részvétel előnyeit hangsúlyozza, holott a gyakorlatban ez egyáltalán nem magától értetődő. Elsősorban azokat az ismérveket hangoztatják, amelyek a fejlesztésekben egyúttal fejlődési potenciált hordoznak, ahol az együttműködés kötődik a gazdasági teljesítőképesség, a közfeladatellátás hatékonyságának növeléséhez, egyúttal segíti a döntéshozók munkáját (Chanan, 1999):

- helyi közösségek szerveződése → lokalitás, életminőség javulás;
- demokratikus folyamatok erősítése → jó kormányzás, partnerségi kapcsolatok kialakulása;
- bizalom növekedése → partnerség erősítése, társadalmi tőke növelése;

- hálózati kapcsolatok kialakítása → hatékonyságnövelés, tőkevonzási képesség növekedése;
- döntések legitimációjának növekedése → bizalom, jó kormányzás, politikai tőke növekedése.

Az is nyilvánvaló azonban, hogy nem minden társadalmi csoport, szervezet tud részese lenni az érdekegyeztetési folyamatnak. Ez két szempontból fontos. Egyrészt a döntéshozók – amennyiben lehetőségük van rá – előszeretettel választanak és alakítanak ki együttműködést számukra ismert, „megbízható" szervezetekkel, akik szimbolizálják a kooperációra való nyitottságot, ugyanakkor a gyakorlatban is működő mechanizmust alakíthatnak ki. Az ilyen fajta kooperációk egyrészt magukban rejtik a minden áron való kompromisszum kialakításának és ezáltal a közérdek sérülésének veszélyét, amely azonban elveszi a függetlenség, civil kurázsi kibontakozásának lehetőségét, beszűkíti az ellenőrzést és elmossa a felelősségi szinteket. Olyan esetekben, ahol a vélemények és a kiindulópontok nagyon eltérő véleményen vannak, szinte lehetetlen a döntést konszenzusra hozni. Másrészt a „laikus szakértelem" megléte és megjelenése a döntéshozatal fázisaiban olyan hozzáadott értéket képviselhet, amely megalapozhatja a döntések eredményességét, vagy csak egyszerűn hozzáadott értéket képviselhet. További kérdés a kommunikáció érvényessége, amely feltételezi a résztvevők egyenlőségét. Az egyenlő felek racionális vitája ideáljának megvalósítása azonban számos gyakorlati nehézséget vet fel. Például a felek nem egyenlők, már csak vitakészségükben, fellépésük határozottságában sem. Hátráltató tényező, hogy mindig vannak olyan csoportok, amelyek kimaradnak az egyeztetési folyamatból, mégpedig a gyengébb érdekérvényesítő képesség, az információ hiánya vagy a laicitás miatt, melyet könnyen kihasználhat a szakszerű érvelés. Egyértelmű hátrányként említhető, hogy a részvétel plusz energia- és időráfordítással jár, amely a 21. századra állandó problémává vált. Főként Közép-Kelet-Európában, az Európai Unióhoz újonnan csatlakozó országok körében megfigyelhető, hogy a részvételre képesítés és maga a részvétel sem a megfelelő minőségben és a megfelelő keretek között zajlik. Sem idő, sem kapacitás nem áll megfelelő mértékben rendelkezésre a döntéshozatal hatékonyságának és ezáltal a döntések minőségének növeléséhez (Reisinger, 2009; Glied, 2009). Többek között ezért is szükséges az aktív hozzáállás, a széleskörű és szabályozott tájékoztatás és az ismeretszerzés lehetőségeinek növelése mind az egyes szereplői csoportokat, mind a potenciálisan érdekelteket tekintve.

2.9. Környezeti és/vagy társadalmi konfliktusok?

A környezeti konfliktusokat kiváltó tényezők tipológiáját Lányi András, Szántó Richárd, Vári Anna, Euro Beinat, Peter Nijkamp, Szirmai Viktória és mások elemzéseire alapozom. Azt vizsgálom, mely tényezők és milyen mértékben váltják ki a döntéseket övező társadalmi konfliktusokat. A környezeti ügyek kapcsán szintén meg lehet különböztetni helyi és globális szintet, de ebben a fejezetben a dolgozat fókuszában álló helyi szintre térek ki részletesen.

Minden, közvetlenül a természeti környezetet, vagy a környezeti fenntarthatóságot érintő, a környezet megváltoztatására irányuló, vagy környezeti értéket kisajátító, azt piacosítani szándékozó ügyet *környezeti ügy*nek nevezzük. Mint ilyen, hatással van a társadalomra is, hiszen az egészséges környezet kialakítása, megtartása, védelme mindenki felelőssége. Kimondhatjuk tehát, *minden környezeti érdek társadalmi érdek is egyaránt*. Miért nem egyértelmű ez mégis mindenki számára? Az ökológiai egyensúly megbomlása, a környezetszennyezés és természetrombolás merőben újszerű konfliktusok kialakulásával jártak. A modernizációs törekvések az igények felértékelődésével és mesterséges előállításával legtöbb esetben a környezeti érdekek rovására érvényesülhetnek. Jelenleg a gazdasági növekedés és a környezeti fenntarthatóság között fennálló, egymást kölcsönösen kizáró társadalmi igények, partikuláris érdekhierarchiák és értékválasztások szükségszerű ütközésének vagyunk tanúi.[46]

A környezeti érdek bonyolult, speciális érdek, hiszen olyan közjószág, melynek megvédése mindenkinek az érdeke, de senkinek sem a speciális érdeke. A környezeti érdek a különböző szereplők környezettel kapcsolatos érdekein keresztül artikulálódik. A szerepek is adottak, van beruházó, szennyező, közvetlen kárvallott, hatóság, nem kárvallott helyi lakosság, civil szervezetek, helyi politika. A helyzetet bonyolítja, hogy helyi környezeti ügyek esetében a szerepek egymást is fedik, nem ritka, hogy egy szereplő önmagával is érdekkonfliktusba kerül egy adott eset kapcsán, hiszen tudja/érzi mi lenne a helyes cselekvés, a politikai-gazdasági érdekek felülírhatják az etikai érveket[47] (Tóth, 2002). Lányi szerint a környezeti konfliktusok minden esetben társadalmi okokra vezethetők vissza, hiszen a konfliktusokat kiváltó okokat társadalmi szereplők idézik elő. Az elemzést nehezíti továbbá, hogy kétféle társadalmi érdek van. Az egyik a megelőzésben, a

[46] Innovatív fejlesztés a környezetbarát technológia használatát, az energiafogyasztás csökkentését és az újrafelhasználást jelenti.

[47] Ez elsősorban a helyi politikusokra igaz, hiszen meg kell felelniük a lakosság akaratának és a beruházó igényeinek is, továbbá saját pártvezetésük elvárásainak. Kerülik a felelősséget, bizalmatlanok a lakossággal szemben.

csökkentésben és az elhárításban érdekelt, míg a másik a növekedésben és bővülésben. A 20-21. századi beruházáspárti politikai attitűd a környezet védelmében fellépőket a haladás és fejlődés kerékkötőjének tekinti, a környezeti ügy tematizálása és magyarázata ebből kifolyóan nagyon eltérő lehet, különböző szemszögekből más és más értelmezést kap. A konfliktus nem kezelhető önmagában, csak nagyobb kontextusban, társadalmi összefüggéseiben vizsgálva lehet megoldást keresni rá. A „környezeti ügy" megjelenése sok esetben nem oka, inkább tünete és következménye a fennálló érdekellentéteknek, melyek gyökerei a gazdasági törekvésekben, érdekérvényesítési, politikai, ideológiai okokban kereshetők (Lányi, 2001). Ha a környezetinek mondott konfliktusokat tágabb társadalmi-gazdasági keretben értelmezzük és az ellentéteket is ebben a rendszerben vizsgáljuk, a megoldásokat is így kell keressük. A környezeti érdek az érdekek hierarchiájában csak akkor érvényesülhet, ha a különböző részérdekek kiegyenlítik egymást és a gazdaság elsőbbsége mellett erkölcsi és társadalmi megfontolások is szerepet játszanak a döntések során. Mivel a modern társadalmakban az együttélés rendjét nem a normatív egyetértés biztosítja, hanem az intézményesült közvetítések formalizált rendszerében zajló kommunikáció, nem beszélhetünk össztársadalmi érdekről, csupán részérdekek vetélkedéséről.

A környezetet érintő közösségi döntések születhetnek helyi, regionális, országos, valamint szupranacionális (nemzetközi és/vagy globális) szinten is. Azok a döntéshozók, akik a természeti környezetre jelentős hatást gyakorló döntéseket hoznak, bizonytalanságokkal, nehézségekkel találkoznak, melyek az ilyen típusú kérdések komplexitásából fakadnak. A döntések következményeként fennáll a természeti környezet visszafordíthatatlan károsodásának esélye, ez pedig komoly felelősséget ró az érintettekre. Az esetleges hatások nem pontosan meghatározhatók, előfordulhat az is, hogy csak jóval később – a beavatkozás után – derül ki, valójában milyen folyamatokat indított el az intézkedés (késleltetett hatások). Időben és térben a hatások kiterjedtek lehetnek, tehát nagy az érintettek köre. A szereplők sem egyszerre, egy időben és különböző információkkal, esélyekkel lépnek be a döntéshozatali folyamatba. A beruházó általában igyekszik a lehető leggyorsabban lefolytatni a szükséges eljárásokat és a társadalmi egyeztetés folyamatát, lehetőség szerint szűk körben. A környezetvédők és az érintett lakosság a „cső végén", azaz már nem az előkészítő szakaszban lépnek be a döntési folyamatba. Ilyenkor már csak a kisebbik rossz gyanánt javasolhatják egy-egy megkezdett projekt beszűntetését, elhalasztását, áttelepítését stb. Mire a társadalmi párbeszéd kezdetét veszi, az események már a korábbi döntések, ígéretek, politikai-gazdasági megfontolások kényszerpályáján

mozognak. A beruházó ekkor már nem a probléma megoldásában, hanem valamilyen megoldásban érdekelt és az elkészült környezeti hatásvizsgálatok elkészítésének költségeire, egyéb fejlesztésekre hivatkozik, továbbá a beruházás pozitív eredményeit hangoztatja. Amennyiben a helyi egyének, csoportok igazolni tudják érintettségüket, részt vehetnek az engedélyeztetési eljárásban és kifogásokat emelhetnek. Ha nincs lehetőség az eljárásba való bekapcsolódásra, maradnak a tiltakozás különböző formái.

A környezetet érintő döntések általában egymással versengő érdekcsoportok konfliktusai mentén zajlanak. Beinat és Nijkamp (1998) szerint a környezet és az erőforrások használatával kapcsolatos döntéseket a következő konfliktusok jellemzik:

- *Szereplők/szerepek közötti*: A gazdasági növekedés vagy a környezet minősége élvezzen-e prioritást. A különböző prioritások és érdekütközések különböző érdekcsoportok közötti konfliktust is jelentenek egyúttal: A) Társadalmi érdekcsoportok: vállalatok kontra környezetvédők. B) Döntéshozói érdekcsoportok: infrastruktúra fejlesztésért, foglalkoztatásért felelős állami szervek, minisztériumok kontra helyi érdekeket képviselő önkormányzatok. C) Civil szervezetek kontra lakosság egy része. D) Vállalat / önkormányzat kontra lakosság és civil szervezetek.

  Ide sorolhatók az általában kisebb konfliktussal járó, ún, rejtett környezeti ügyek, mint a hulladékgazdálkodás átszervezése, hulladéklerakó létesítése. Ezek olyan közszolgáltatás megvalósítását jelenti, ahol a vállalkozás állami szervek (önkormányzatok) befolyásával működik. A beruházó gyakran az önkormányzat, vagy egy részben önkormányzati tulajdonban lévő szervezet, és így a befektetői érdekek és a hatósági feladatok összemosódnak (Kiss, 2012).
- *Települések/régiók közötti*: Negatív externáliák okozása más településeknek, régióknak vagy országhatárokon átívelően.
- *Generációk közötti*: A jelen és a jövő nemzedékek érdekeinek konfliktusa, melyek látens jelennek meg egy adott ügy kapcsán és a jövő nemzedékre vonatkozó felelősséggel állnak kapcsolatban. A jövő nemzedékek választási lehetőségeit mai döntéseink befolyásolják (szűkítik be, vagy tágítják), melynek következtében bizonyos életlehetőségek számukra nem lesznek hozzáférhetőek.
- *Személyek közötti*: Eltérő egyéni érdekek miatti konfliktusok, általában különböző egyéni haszonszerzési és politikai nézetbeli különbségből fakadóan.

2.10. A környezethez való jog és az Aarhusi Egyezmény

Az egészséges (tiszta) környezethez való jog az emberi jogok harmadik generációjához tartozó jogok közé tartozik. A környezettel kapcsolatos döntéshozatal során az állami szervek, önkormányzatok és a beruházók mellett egyre gyakrabban megjelennek azok az érintettek (helyi lakosság, civilek stb.), akik közvetlenül szeretnének részt venni a róluk szóló döntéshozatalban és jogi eszközök igénybe vételére is lehetőségük van. A részvételi jogok (participatory rights) magukban foglalják a döntéshozatal átláthatóságát, a döntéshozatali folyamatban való részvétel, és az elszámoltathatóságot biztosító mechanizmusokhoz való hozzáférés lehetőségét. Az érintettek részvétele a döntéshozatalban olyan demokratikus alapkövetelmény, amely alapján magától értetődően felmerül a jövő generációk érdekeinek a figyelembevétele. Olyanokkal kapcsolatban állít fel kötelezettséget és felelősséget, akik nem léteznek (Pánovics, 2010).

1992-ben Rióban százötven ország állam- és kormányfői írták alá a riói nyilatkozatot a benne szereplő huszonhét alapelvvel. A 10. alapelv a közösségi részvételről komoly befolyást gyakorolt a tagállamok környezetvédelmi, sőt azon kívüli hatósági rendszerének kialakítására és működtetésére. Az alapelv szerint a környezeti problémákat az érintett polgárok részvételével lehet a legjobban kezelni a megfelelő szinten. Nemzeti szinten minden egyénnek biztosítani kell a hatóságoknál rendelkezésre álló környezeti információhoz való hozzáférést, ideértve a közösségekben a veszélyes anyagokra és tevékenységekre vonatkozó információt, továbbá lehetőséget kell biztosítani a döntéshozatali eljárásokban való részvételre. Az államoknak a környezeti információ széles körű terjesztésével elő kell segíteniük, és bátorítaniuk kell azt, hogy a nyilvánosság tudomást szerezzen ezekről a lehetőségekről és gyakorolja részvételi jogosultságait. Biztosítani kell ezen felül a hatékony bírósági és közigazgatási jogorvoslati lehetőségekhez való hozzáférést, ideértve a kártérítést és a károk helyrehozatalát is (Fülöp, 2008).

Már az Amszterdami Szerződés (1997) előkészítésekor felmerült az igény, hogy az EU fokozottan vonja be a környezetvédelmi civil szervezeteket egy olyan tervezet kidolgozásába, amely biztosítaná a nyilvánosságot, a közvélemény információhoz való szabad hozzáférését és döntéshozatali eljárásban történő részvételét a környezetvédelmet érintő beruházások esetén. Az említett célok az Aarhusi Egyezményben kerültek lefektetésre, európai, észak-amerikai és ázsiai szakértők részvételével. Az egyezmény a magyar jogban a 2001. évi LXXXI. törvényként szerepel.

A környezeti ügyekben a nyilvánosság részvételének három hagyományos pilléréről, *az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a környezeti döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló egyezmény*t 1998-ban fogadta el az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (ENSZ-EGB) 36 tagállama a dániai Aarhusban. Az egyezmény az információhoz való hozzáférés terén konkrét jogokat és kötelezettségeket határoz meg, elsősorban az információk továbbításának határidejére és azon indokokra vonatkozóan, amelyek alapján a hatóság bizonyos típusú információk tekintetében visszautasíthatja a hozzáférést. Az elutasítás három esetben lehetséges:

- ha a hatóság nem rendelkezik a kért környezeti információval;
- ha a kérés egyértelműen ésszerűtlen, vagy túlságosan általános módon fogalmazták meg;
- ha a kérés olyan anyagra vonatkozik, amely előkészítés alatt áll.

Az információra vonatkozó kérés elutasítását ezenkívül indokolhatja még a hatósági eljárások titkossága, a honvédelem, a közbiztonság, az igazságszolgáltatás zökkenőmentes menetének lehetővé tétele vagy a kereskedelmi és ipari információ bizalmas jellegének tiszteletben tartása, szellemi tulajdonhoz fűződő jogok, az adatokra vonatkozó titoktartási kötelezettség vagy olyan harmadik fél érdekei, amely az információt önként biztosította, noha az elutasítás eme indokai szűken értelmezendők, figyelembe véve az információ feltárásához fűződő esetleges közérdeket.[48]

A 2001-ben életbe lépett egyezmény a környezeti demokrácia érvényesítésének egyik legsikeresebb vállalkozása, mert először fogta egységes, logikus rendszerbe a közösségi részvételnek a nemzetközi jogban és az egyes nemzeti jogokban elszórtan már meglévő egyes jogintézményelemeket. Az információhoz jutás, a beleszólás és a jogorvoslat jogának a részletes szabályai az összes lehetséges forrásból származó leghatékonyabb megoldásokat használják fel, kiegészítve azokat a megfelelő alapelvekkel, definíciókkal és a részvételre képesítés szabályaival. Az egyezmény alapállása nyilvánvaló: csak a megfelelően informált nyilvánosság képes a környezet állapotának és az állami szervek ténykedésének ellenőrzésére (TEEN, 2006). Az egyezmény különbséget tesz a társadalom valamennyi tagja, és az adott ügyben érintett személyek között. Az „érintett nyilvánosság" a nyilvánosság azon részét képezi, amelyet a környezeti döntéshozatal befolyásol, vagy

[48] Az Aarhusi Egyezményről: http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/l28056_hu.htm (Letöltve: 2012. 09.11)

valószínűleg befolyásol, vagy ahhoz érdeke fűződik. Az egyezmény által biztosított jogok terén az egyénekkel egyenrangú jogokat kaptak a zöld szervezetek is, ami az egyik legradikálisabb újításnak tekinthető. A civilek kezdettől fogva az egyik legfontosabb motorját és garanciáját jelentik az egyezmény folyamatos fejlődésének. A *részvételre képesítés* az egyezmény fontos része, azaz nem csak a részvételi demokráciát erősíti, hanem a részvétel minőségét is fejleszteni próbálja és fontosnak tartja, hogy az állam intézményi kereteket, pénzügyi eszközöket tegyen az egyeztetési mechanizmus kialakítása mögé. Fontos hangsúlyozni, hogy az egyezmény egyedülálló lehetőséget ad a környezetvédelmi NGO-k számára, hogy érintettként részt vegyenek a környezetet érintő ügyekben. Közvetítésükkel a környezeti információ hatékonyabban juthat el az érintett lakossághoz és olyan ügyekben is aktívak lehetnek, amikor a közösség nem érzi magát érintettnek, azaz a környezet védelme érdekében kizárólag a civilek emelnek szót (Fülöp, 2008: 106).

2.11. Társadalmi részvétel környezeti ügyekben

A környezet védelmével összefüggő döntéshozatal folyamatának számos olyan fázisa létezik, amely lehetőséget biztosít az érintettek számára a közvetlen részvételre, az aktivitásra. Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben a környezeti döntések meghozatalával kapcsolatban a társadalmi részvételt biztosító eszközök óriási fejlődésen mentek keresztül. Ez a folyamat látványosan összekapcsolódott a környezetvédelem intézményesülésének folyamatával, és a kilencvenes években érte el a csúcspontját, amint azt az Aarhusi Egyezmény kapcsán is láthattuk (Pánovics, 2010).

A zöldek – politikai vagy civil szervezeti szinten egyaránt – előszeretettel hirdetik a képviseleti demokráciával szemben a *közvetlen demokrácia* eszközeinek a fontosságát, amelyek biztosítják az érintettek *közvetlen beleszólás*át a döntések meghozatalába. A környezeti ügyekben a társadalmi részvételi igény – más gazdasági-társadalmi területeken születő döntésekhez képest – egyébként viszonylag gyakran és időnként különösen erősen jelentkezik, elsősorban a veszélyérzett nagyságától függően. Egy környezeti döntés esetében a döntésben résztvevők köre és preferenciája mérvadó, az eltérő érdekeknek megfelelően az értékelési kritériumokra, vagy az alternatívákra vonatkozó egyéni preferenciák nagyon eltérhetnek egymástól. Ha a döntési folyamat ideálisan kerül megtervezésre, és az érintettek minél szélesebb köréből gyűjti be az értékelést végző a modell inputadatait, akkor ezzel a társadalmi részvétel magasabb szintje biztosítható,

hiszen így lehetőségük van az érintetteknek arra, hogy részt vegyenek az alternatívák meghatározásában és az általuk fontosnak tartott szempontok alapján kerüljenek kiértékelésre az egyes megoldásváltozatok (Bela – Pataki – Valené Kelemen, 2003).

A részvételi folyamat

Thomas C. Beierle szerint a környezeti ügyekben adott társadalmi részvétel lehetőségét a demokrácia fokaként is fel lehet fogni. Olyan tényezőket említ, melyek a döntéshozatalban és társadalmi párbeszédben való részvétel bizalmi szintjét emelik és az egyéni érdekeket a társadalom számára fontos szempontok alá rendeli, még akkor is, ha az egyeztetési folyamat nem egyenlő felek párbeszédeként zajlik. Ebben nagy szerepet játszik a környezetvédelmi szabályozás hatékonysága és a jogszabályok betartásának, betartatásának lehetősége, a környezeti érdekek képviseletének motivációi, azok a belső késztetések, melyek túlmutatnak a politikai rövidlátás keretein. A környezeti döntéshozatalban való részvétel *tanulási folyamat* (1), amely emeli a környezettudatosság szintjét és erősíti a környezeti információhoz való hozzájutás lehetőségét, ugyanis nyitott és konstruktív egyeztetés esetén a döntéshozó/beruházó oldalnak nem áll érdekében a környezeti információk eltitkolása. Az ideálistól eltérő módon a környezeti ügyek sokszor nem az egyeztetésekről szólnak, hanem a *veszélyelhárítás*ról és a környezeti kockázat csökkentéséről (2).

A kockázat felismerése, érzékelése és az érintettek felé tálalása eltérő lehet, itt a legnagyobb kérdés a reális helyzetértékelés és a lehetséges veszélyek megelőzése, vagy azok csökkentése. A tanulási folyamatban fontos szerepet kap és a veszélyek megelőzésének is előfeltétele a *szakértői részvétel* (3), amely a döntések minőségét biztosítja. Alapvető azonban, hogy a technokrata szakértelem egyensúlyban legyen a konszenzusos laicizmussal és a kettő egészítse ki egymást. Lényeges szempont, hogy a civil szakértelem egyúttal alternatívát is jelentsen és speciális témákban – energia, közlekedés, természetvédelem stb. – segítse a döntéshozók munkáját.

A részvétel emeli a *demokratikus intézményrendszer*be vetett bizalmat (4), az egyének közötti kapcsolatokat, szoros társadalmi kapcsolathálókat, erős civil szervezeteket, valamint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezekből fakadó normáit, a különböző társadalmi csoportok problémamegoldó potenciálját (Beierle, 1998). A társadalmi tőke szorosan kapcsolódik a „civil kurázsi” fogalmához, felhívja a figyelmet arra, hogy a civil kurázsi sokkal hatékonyabb, ha a kölcsönös társadalmi kapcsolatok sűrű, intenzív és

kiterjedt hálózatába ágyazódik, amely társadalmi értékekre és kooperációra épít (Putnam, 2000:19).

Az egyeztetés folyamata csökkenti a résztvevők közötti konfliktusok kialakulásának esélyét és növeli az elfogadott döntések végrehajtásának hatékonyságát (5). A konfliktus megelőzésben fontos szempont a normák lefektetése és a nyitott kommunikáció megléte. Az előző öt szempont eredményeként csökkenhet a meghozott döntések kockázata, az egyeztetések idő- és költséghatékonysága növekedhet (Beierle, 1998). Van azonban egy olyan tényező, melyet ritkábban említ az ideális egyeztetési mechanizmus eredményeként a szakirodalom. A civilek már említett ellenőrzési funkciója nem csupán a hatalom irányába jelenik meg, de kölcsönös is lehet, ugyanis lényeges, hogy az egyeztetés civil oldalát se lehessen kisajátítani, „uralni", az egyéni érdekeknek olyan teret adni, amely maga alá gyűri a közérdeket.

Környezeti érdek és részvétel

Szirmai Viktória és szerzőtársai (2005) felteszik a kérdést, hogy kinek vagy kiknek az érdeke környezeti ügyekben a társadalmi részvétel, az érdekek egyeztetése? Azonnali válaszként azt mondhatnánk, hogy mindenkié, hiszen mindenki érdekelt a környezet védelmében. A valóságban azonban ez bonyolultabb kérdés, főként ha a gazdasági és politikai érdekek előnyt élveznek a döntéshozatal során. A piacgazdaság és fogyasztói társadalom hatalmi viszonyai és érdekstruktúrái, a politikai pártok érdekei, a gazdasági szempontok érvényesülésének szinte kizárólagos prioritásai, valamint a térségek fejlődését alakító gazdaságfejlesztési stratégiák maguk alá gyűrték a környezet védelmét. A természeti-környezeti érdekek, valamint a környezetvédelemben érdekelt társadalmi szereplők hátrányos helyzetbe, a civil környezetvédelmi szerveződések, mozgalmak a döntésmechanizmusok perifériájára kerültek, inkább hátráltató tényezőként tekintenek rájuk, mint partnerként, azonban fel is használhatják azokat a döntések igazolására.

Nem véletlen, hogy a környezeti ügyek kapcsán először a konfliktusok kerülnek előtérbe, hiszen sok esetben csak érdekütközések, tiltakozások révén akkumulálódnak, kerülnek felszínre. Nem csak az állampolgárok, de számos esetben az érintett civil szervezetek is csak egy adott beruházás megkezdése után, vagy annak befejeztével értesül a projektről, ezért esélye sincs konszenzusos úton, konfliktusok nélkül érvényt szerezni az érdekeinek. A részvétel erősödésével és a környezetvédelem társadalmi felértékelődésével megjelentek olyan szervezetek is, amelyek nem csupán a problémák feltárására, bemutatására képesek,

nem csak tájékoztatnak, hanem alternatívát nyújtanak a rendszer javaslataival szemben, sőt igényt mutatnak a rendszer döntéseinek formálására (Szabó A., 2008). A társadalom környezeti döntésekben való részvétele tehát kívánatos, annak ellenére, hogy az önmagában nem tekinthető elegendőnek a környezeti problémák megoldásában. Annak, hogy a társadalom környezeti döntésekben való részvételének környezeti szempontból pozitív hozadéka legyen, feltétele például a környezeti problémák ismerete, a környezeti szempontok megjelenése a résztvevők értékítéletében, a környezeti értékek megóvásának feltétele az azok károsodásában való tényleges érintettség stb. Mindezek ellenére a társadalom bevonása a döntéselőkészítés és döntés folyamatába kívánatos és a demokrácia szellemiségével megegyező aktus. A társadalmi részvételen alapuló döntési folyamatok megléte tehát minden demokratikus állam célja kell hogy legyen, alkalmazása pedig olyan tanulási folyamattal jár együtt, amelynek során a módszer alkalmazói és a társadalom közösségi érzése erősödik (Bela – Pataki – Valené, 2003: 16). A szervezetek egyrészt lehetnek a globálisan is jelen lévő, nagy szervezetek (Greenpeace, WWF, Transparency International stb.), nemzeti, regionális és helyi érdekeltségű civil csoportok, mozgalmak egyaránt. Egyének, civil szervezetek, mozgalmak szerepvállalását környezeti, vagy környezetet érintő ügyekben négy csoportba sorolhatjuk. A skála a tiltakozástól, tehát az elutasítástól az együttműködésig és ellenőrzési tevékenységig terjedhet, egy adott ügy és maguk a szereplők határozzák meg, melyik szerepvállalás érvényesül.

1. *Tiltakozás* (a jogszabályokat betartva [legális], vagy jogszabályellenesen [illegális])

   a, egy tervezett, vagy már működő beruházás ellen (*megelőzés*).

   b, a környezetszennyezés ténye ellen, követelve, hogy állítsák le a szennyező tevékenységet, vizsgálják ki az esetet és vonják felelősségre a károkozót.

   c, tiltakozás a kormányzat, önkormányzat fejlesztési politikája ellen (nyomásgyakorlás).

2. *Részvétel* a fejlesztésekhez kapcsolódó ügyekben a hatályos jogszabályok által megszabott keretek között: stratégiák, koncepciók kidolgozása, részvétel a közpolitikai döntéshozatal fázisaiban, elsősorban a terület- és településfejlesztés, vidékfejlesztés, és különböző szakpolitikák) – a környezeti és fenntarthatósági érdekek érvényesítésének feladata.

   a. *Érdekartikulációs szerep*: specifikus érdek, szükségletek megfogalmazása, vitás kérdések felvetése.

   b. *Információnyújtás és tájékoztatás.*

c. *Szakértelem és tanácsadás:* A jelenlegi és jövőbeni szükségletek, irányok meghatározásának igénye.

d. *Innováció:* Új megoldások, megközelítések kifejlesztése, javaslatok a működő rendszerek (energia, közlekedés, oktatás, egészségügy, szociális ellátás, adópolitika, részvételi formák, fejlesztéspolitika stb.) átalakítására, „jobbítására".

e. *Konfliktusok kezelése:*

- érintett szereplők hatalmi viszonyainak, érdekeinek feltárása;
- az érintett csoportok tájékoztatása és bevonása, kommunikációs csatornák kialakítása;
- kompenzációs mechanizmusok létrehozása;
- komplex hatástanulmányok készítése (Horváth – Szirmai, 2000).

3. *Partnerségi viszony* a kormányzat/önkormányzat munkájában állandó együttműködés alapján. Elsősorban tanácsadói és tájékoztatási szerepkör, amely feltételezi a lojalitást, a szakértelem meglétét és a társadalmi ismertséget, másodsorban közszolgáltatás ellátás kapcsán. Meghatározott, az állami szerv által kiválasztott, létrehozott szervezetekkel való kooperáció, illetve munkacsoport vagy bizottság, amely állandó vagy ad hoc szakértő csoportként jön létre, és a szakpolitikai preferenciákkal kapcsolatban fogalmaz meg ajánlásokat.

4. *Jogi útra terelés:* a civil szervezet ügyfélként részt vesz egy tervezett beruházás engedélyeztetési eljárásában és jogi akadályokat gördít egy beruházás megvalósítása útjába. A közösségi részvétel jogát alkotó pilléreket, az információhoz jutás, a beleszólás és a jogorvoslat joga az ügyféli jog önállósodott részjogosítványa. Az elmúlt két évtizedben megerősödött lakossági igények az egyes, az adott közösség szempontjából fontos közigazgatási eljárásokban való részvétel iránt mintegy természetesen foglalták el az ügyféli jog egyes jogosítványait, anélkül azonban, hogy igényt tartottak volna azokra. (Fülöp, 2012; Pánovics, 2011; Gajdics, 2012). A közigazgatási és egyéb döntéshozatali eljárásokba való bekapcsolódás egyik alapvető dilemmája a korai és a jól tájékozott részvétel összehangolása. Ha csak a korai részvételre koncentrál a döntéshozó, akkor előfordulhat, hogy a lakosság és szervezetei számára még nem áll rendelkezésre elegendő információ a tervezett beruházás megítéléséhez. Ha pedig várnak addig, mire az összes lényeges információ rendelkezésre áll, többnyire

addigra a beruházó anyagilag és erkölcsileg is teljesen elkötelezte magát valamilyen megvalósítási alternatíva mellett, és a döntéshozók fejében is már körvonalazódott a lehetséges döntés, a részvétel tehát könnyen formálissá válhat.

5. *Monitoring szerep:* a fejlesztések nyomon követése, elsősorban fenntarthatósági szempontok (környezet, gazdasági) figyelembevételével (watchdog funkció). A civil szervezetek feladata, hogy kövessék, illetve felmérjék az adott szakpolitika megvalósításának eredményeit. Fontos, hogy ehhez hatékony és átlátható követőrendszer álljon rendelkezésre, amely biztosítja, hogy az adott szakpolitika/program elérje eredeti célját, abban a fenntarthatóság elvei érvényesülnek, legyen szó a fenntarthatóság bármelyik aspektusáról.

A részvételi lehetőségek a demokrácia keretei között adottak, jogszabályok, egyeztetési mechanizmusok gondoskodnak arról, hogy a vélemények, kifogások és javaslatok intézményes formában kerüljenek artikulálásra és közvetítésre a döntéshozók felé, valamint a társadalom irányába. Ezen folyamat hatékonysága nagyban függ a már említett nyitottság és bizalom fokától, melyek előfeltételként jelennek meg az egyeztetési eljárás vonatkozásában. Enélkül az együttműködések üres formaságok lehetnek, nagyban csökkenthetik a legitimációt és a döntések lakossági elfogadottságát. A társadalmi és gazdasági siker erősen függ a környezetvédelmi (és egyéb) döntések társadalmi megalapozásától, az érintett társadalmi szereplők részvételétől, aktivitásától. (Szirmai, 2005; Sebestény, 2005).

A partnering technika

Szirmai és társai 2005-ben készítették el együttműködési, döntés-előkészítési modelljüket, mely meghívásos alapon és a helyi érintettek bevonásával előzi meg a konfliktusok kialakulását. Olyan módszert dolgoztak ki, amely adaptálható és a mai viszonyok között hatékonyan biztosíthatja a társadalmi részvételt a helyi környezeti döntésekben. Elsősorban konszenzuson alapuló társadalmi részvételi eljárás alkalmazásáról van szó, amely – főként a jogi kezelési technikákkal szemben – kedvező eredményekre vezethet. A *partnering technika* a konfliktushelyzet kialakulása előtt lehetőséget ad a felek nézeteltéréseinek a megoldására, és amely a legalkalmasabb a helyben felmerülő problémák kezelésére. A javasolt eljárásmód alkalmas az érintett helyi szereplők bevonására, valamint a résztvevők körének változtatására, képes kihasználni a helyi sajtó tájékoztató szerepét, valamint alkalmas arra, hogy intézményesült közvetítő szervezetek bevonása nélkül is biztosítsa az

érintett felek érdekeinek érvényesülését. A partnering a tárgyalásos együttműködést nem garantálja, de megteremti az alapot ahhoz, hogy hosszabb távon is sor kerüljön az érdekeltek között kialakuló potenciális nézeteltérések rendezésére.

Lényeges szempont a helyi kooperatív menedzsment kialakítása, ez teremtheti meg és állandósíthatja az együttműködés környezetét, az érdekeltek közötti hatékony kommunikációt, a megfelelő információáramlást. Törekedni kell a menedzsment politikamentességére, hogy választási ciklusokon átívelő kooperációk születhessenek. A partnering meghívásos alapon vonja be az érintetteket: a lakosság képviselőit, civil szervezeteket, az illetékes hatóságokat, az érintett szabályozó és eljáró szerveket, a döntéshozók helyi-területi képviselőit, a helyi médiát, a lehetséges hatásokkal is érintett önkormányzatokat, az érdekképviseleteket és gazdasági szereplők testületeit. Az általuk kialakított kooperatív menedzsment megállapodásos vezetője irányítja a partneringet. Előírás az is, hogy mindig utalni kell arra, hogy a konkrét ügy hogyan érinti a szóban forgó feleket, milyen hatások jöhetnek számításba. A partnering kiépítése során fontos szempont, hogy a konkrét döntések előtt kell megtenni a jelzett első lépéseket. A közvéleményt tájékoztatni kell a nyilvános viták lehetőségéről, a vonatkozó jogszabályokról, a tervekről és engedélyekről, az erre vonatkozó információk forrásáról, a részvétel módjáról, valamint a panaszlehetőségekről. Minden érintettel ismertetni kell a javasolt tevékenységet is, amelyre majd az esetleges későbbi döntések vonatkoznak, de tájékoztatni kell az előre látható lehetséges döntések természetéről vagy tervezetéről, illetve a döntéshozatalért felelős hatóságról és a várható későbbi eljárásokról (Szirmai, 2005). A partnering bizonyos elemei felhasználásra kerülnek, de a döntéshozónak nem érdeke a túlzott átláthatóság megteremtése, így a modell lényegében írott dokumentum, jó elmélet marad.

2.11.1. A Nimby-jelenség

Ismert tény, hogy az emberek többnyire nem szeretik, ha szomszédságukban, szűkebb környezetükben veszélyes, vagy veszélyesnek ítélt üzem épül.[49] Ez a *NIMBY-jelenség* (Not In My Backyard – Ne az én kertembe!). Az állampolgárok ugyan elismerik, hogy bizonyos üzemeknek, erőműveknek, ipari és katonai létesítményeknek, hulladéklerakóknak meg kell épülniük egy országban, legtöbbjük elutasítja, hogy ez az objektum a környezetükben valósuljon meg. Ennek a jelenségnek egy szélsőségesebb formája, mikor a lakosok már a

[49] A veszély realitásának bizonyítására nem is minden esetben kerül sor, sőt, előfordul, hogy a cáfolat szakértői alátámasztása sem jelenti a konfliktus megoldását. Egy tevékenységhez, létesítményhez fűződő lakossági tudata, félelem felülírja a realitást. Ezt a civilek ügyes taktikával ki tudják használni.

létesítés jogosságát is megkérdőjelezik, és a kezdeményezést elvi síkon is elutasítják. Ezt nevezhetjük *BANANA* (Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anybody) jelenségnek, vagyis „Semmit sehová ne építsünk”[50]. NIMBY kapcsán erőteljesen megjelenik a személyes érintettség és ennek kapcsán fellépő személyes kockázat, mely a tiltakozásban és elutasításban mint közös célban jelenik meg. A kollektív cselekvéssé formált elutasítás legtöbb esetben semmilyen kompromisszumot nem hajlandó elfogadni egészen addig, amíg a beruházó el nem áll a helyszíntől, vagy nem ellentételezi (kompenzálja) azt kellő időben és megfelelő mértékben. A kompenzáció mértékének kiszámítása elsősorban közgazdasági megközelítéssel történik, ráfordítás-haszon elemzést követően. Ennek során figyelembe veszik a telepítés helyszínének pénzügyi helyzetét, természeti adottságait, infrastrukturális ellátottságát, az ott élők életkörülményeit. Mindezek összegzéseként a befektető reális ellentételezést ajánl, mely szerinte elegendő a feltételezett lakossági ellenállás eliminálására. Michael O’Hare (1977) arra hívja fel a figyelmet, hogy a számítások általában nem fektetnek hangsúlyt kellő mértékben a pszichológiai hatásokra, melyek ugyannyit nyomhatnak a latba, mint a pénzügyi megoldások. Ennek meghatározó eleme az élőhely lehetséges szakrális felértékelése, a kiterjesztett egyéni szféra érzet megléte, mely a környezet megváltoztatására irányuló törekvést az intim szférába történő belépésbe érzékeli, a veszélypercepciók felnagyítása, a telepítés elleni tiltakozás hatalommal szembeni kiállásba transzformálása és a látszólag ok nélkül kialakuló dac. O’Hare azt is vizsgálta, hogy a látszólag racionális egyéni cselekvésekből, miként válik irracionális közösségi cselekvés, melyben az eltérő vélemények nem közösségi érdekek mentén képződnek, hanem egyéni javaslatok halmazává állnak össze, nem konvergálódnak egymás irányába. A kutató ezt a „közösség foglya dilemmának” nevezte el, ami azt jelenti, hogy akár 90%-os elutasítottság mellett is megvalósulhat egy nem kívánatos beruházás, amennyiben a maradék 10% a közösség érdekeire hivatkozva meggyőzi a többséget. Ez még inkább így van, amikor a kisebbség a település, városrész prominensei közül kerül ki, vagy az önkormányzat áll mögé.

A NIMBY viselkedés kialakulásának főbb okai (Kraft – Clary, 1991):

- bizalmatlanság a befektető céggel, vagy annak képviselőjével szemben;
- információhiány, titkolózásra utaló jelek;

[50] Kormánya 2011 májusi döntése alapján Németország 2022-re kivezeti az atomenergiát a villamosenergia-termelésből. Ez azonban gyökeres rendszerátalakítást jelent az energiaellátás területén és elsősorban a megújulókra, valamint a földgázra helyezi a hangsúlyt. Az új rendszer kibővítése és az infrastruktúrafejlesztés ellen már megindult a tiltakozás.

- a telepítés előnyei és esetleges negatív következményei nem egyenlítik ki egymást;
- helyi hagyományokban rejlő konfliktusosság;
- hasonló jellegű telepítések negatív emlékezete.

A környezeti konfliktusok és a NIMBY megértéséhez érdemes megvizsgálni Doug McAdam (1986) mozgalom-bővülési és mobilizációs elméletét, mely választ adhat a környezeti ügyekben tapasztalható összefogás hátterére. A kutató megkülönbözteti egymástól az alacsony kockázatú és kis költséggel járó aktivizmust, valamint a magas kockázatú, időt, pénzt és áldozatot követelő részvételt. Előbbi általánosabb célokat fogalmaz meg, elutasítja a jövőbeni veszélyes, feltehetően környezetkárosító beruházásokat – pl. radioaktívhulladék-tároló, cementgyár stb. – egy adott településen és igyekszik ezen törekvéseket jogszabályi szinten rögzíteni, koncepciókban megjeleníteni. Ennek érdekében beadványokat fogalmaz meg és juttat el a döntéshozóknak, aláírást gyűjt, cikkeket publikál, utcai kitelepüléseket szervez. Az alacsony kockázatú cselekvés esetében főképpen egy szervezet, mozgalom aktivistái tevékenykednek a velük kapcsolatba kerülő emberek (a lakosság, „az utca embere"), vagy meghatározott társadalmi csoportok (egyetemisták, szakemberek, politikusok stb.) tájékoztatása, meggyőzése érdekében. Magas kockázatú részvétel kapcsán konkrét érintettségről beszélünk, azaz lakóhely, iskola, munkahely, érzelmi töltettel rendelkező hely közelébe történő beruházás megakadályozásáért formálódó közösségről. A mozgalom az ilyen esetekben lazább szervezeti kötődésekből épül fel, hiszen az identitást nem annyira egy szervezethez való lojalitás, vagy homályos eszme alakítja ki, hanem a személyes kötődés és az esetleges jövőbeni ártalmaktól való félelem. Az ilyen mozgalmi szövetségek általában addig aktívak, amíg a probléma fennáll, azután feloszlanak, vagy szüneteltetik tevékenységüket, azonban példa értékűek lehetnek más kezdeményezések számára.

A kilencvenes években elsősorban Ronit Shemtov, David Snow és Celene Krauss kutatásai helyezték el a NIMBY-jelenséget a konfliktuskutatás palettáján. Az említett kutatók egyetértenek abban, hogy a NIMBY egyének és csoportok helyi hálózata, mely összekötő közeget jelent a globális és lokális tiltakozás között. A tiltakozás érvrendszere köthető helyi jellegzetességekhez és erősíthető általános gondolatokkal, melyek nyomatékot adnak, alátámasztják a csoport követeléseit. A hálózatok többnyire nem előzmények nélkül jönnek létre, ismeretség, közös érdeklődési kör alapozza meg a bizalmat. Bár nem minden kezdeményezés utasítja el a kompromisszumos megegyezés lehetőségét, az érdekütközések következményeként a felek inkább ellenségként mint ellenfélként

tekintenek egymásra.[51] A helyi politika magatartása alapvetően befolyásolja a NIMBY csoport esetleges radikalizálódását. Amennyiben a döntési pozícióban lévő politikusok elfordulnak a társadalmi akarat kezelésétől, nem vállalnak részt a megoldás keresésében és nem képesek közvetíteni az érdekek között, legitimációs válsághoz vezethet. A kezdeti tiltakozás később kiterjedhet egyéb területekre és olyan szövetségeket alakíthat ki, amelyek „természetes" körülmények között nem működnének együtt. Az is előfordulhat, hogy a mozgalom kezdeti sikerei következtében egy nagyobb, átfogóbb formáció jön létre, mely akár a politikai szereplést is felvállalja célja(i) elérése érdekében (Krauss, 1994). Al Gore (1993) szerint a NIMBY tünetegyüttes egy egészséges tendencia kezdete, mert megérteti a döntéshozókkal, hogy az „udvar" valójában az egész emberiség közös lakóhelye.

A NIMBY kezdeményezések céljaikat tekintve hat jellemző alapján csoportosíthatók:

1. Legális hulladéklerakók, tárolók, szemétégetők létrehozása elleni tiltakozás.
2. Nagyfeszültségű vezetékek, transzformátorok, kőolaj- és földgázvezetékek lakóhely közelében történő elvezetése elleni tiltakozás.
3. Erőművek, kiemelten az atomerőművek létrehozása elleni tiltakozás.
4. Szennyező gyárak, sugárzó létesítmények, bányakomplexumok, ipari, katonai létesítmények létrehozása elleni tiltakozás.
5. Zajjal járó közintézmények (mentő, rendőrség, tűzoltóság) építése elleni tiltakozás.
6. Tiszta környezetért mozgalom (proaktív tevékenység a település, településrész tisztán tartása, takarítása érdekében).
7. A biztonságos alternatíváért, biztonságos jövőért mozgalom.

Mint említettem, a single issue kezdeményezés céljai és eszközei a tiltakozás-egyeztetés folyamat során változhatnak. Míg az eredeti cél érvényes marad, addig a tiltakozó csoport bővülése újabb érdekek beszivárgását teszi lehetővé, egyrészt helyi szinten, másrészt a kezdeményezés egészét tekintve nagyobb térségi, vagy országos szinten is. A retorika is sok esetben változik, igazodik a célrendszerhez és a lehetőségekhez. A kezdeti „közvetlen célretorika", azaz a beruházás megakadályozása, az ellenállás uralja a tiltakozó egyének és közösség kommunikációját. A diskurzus később értéktöbbletet is kaphat a globális környezeti értékek védelmének hangoztatása, illetve a „kiszolgáltatottság kurzus" használatának eredményeként. Ez utóbbi célja, hogy a tiltakozókat mint a vállalatok, ipari

[51] A lakosság bizalomvesztése olyan méreteket ölthet, hogy a tiltakozás elutasítja a megegyezés lehetőségét, a helyi ellenállásból nagyobb térségi, vagy országos tiltakozás is létrejöhet. (Della Porta és Diani, 1999)

óriások és a politika játékszereit mutassa be, ezáltal a közvéleményt a kezdeményezés mellé állítsa. David Snow és Robert D. Bendford (1988) kutatásai azt bizonyítják, hogy a megfelelő retorika megválasztásánál fontos szempont a tiltakozók társadalmi pozíciója, anyagi helyzete, iskolai végzettsége és bizalmi indexe. Ott lehet a legsikeresebb a NIMBY, ahol középosztálybeli, felső középosztálybeli, jó politikai kapcsolatokkal rendelkező egyének, csoportok vesznek részt a kezdeményezésben (Shemtov, 1999).

A NIMBY konfliktusok szereplőiként, a beruházást ellenzők oldalán általában megjelennek a zöld szervezetek, hálózatok és igyekeznek felnagyítani a várható kockázatokat. Terance J. Rephann (1996) elkészítette a különböző telepítésekre vonatkozó tiltakozások tipológiáját, melyben kiemelte a zöldek felelősségét. Azt állítja, hogy a NIMBY-ben a zöldek konfliktusgeneráló és nem közvetítő szerepben jelennek meg, hiszen felhívják a figyelmet a veszélyre, de nem nyújtanak alternatívát. A teljesség kedvéért meg kell jegyezzük, előfordul az is, hogy egy szennyezőnek ítélt létesítmény elhelyezése érdekében lép fel a helyi közösség, vagy megtűri azt a remélt/elvárt kompenzáció miatt. A lakosság azt reméli, hogy a beruházás haszna (pl. iparűzési adó) ellensúlyozza a negatív hatásokat. Ezt a jelenséget Put In My Backyard (PIMBY) jelenségnek nevezzük.

2.11.2. A környezeti konfliktusok feloldása

A különböző érdekcsoportok érdekeinek megértése a közöttük feszülő konfliktusok föloldása és kompromisszumos megoldások kidolgozása alapvető feltétele a társadalmilag fenntartható döntéseknek. Egy-egy döntés ugyanis jelentősen befolyásolhatja az egyének jólétét, a befolyásolás mértéke pedig egyénenként, társadalmi csoportonként eltérő lehet. Adott döntés társadalmi támogatottsága függ attól, hogy a döntés tovagyűrűző hatásai milyen csoportokat és hogyan érintenek (Bela – Pataki – Valené Kelemen, 2003).

A *pszichológiai megközelítés* elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a konfliktusok azért alakulnak ki, mert a helyi érintettek kockázatészlelése nagymértékben eltér a beruházó szemléletétől, illetve másként ítélik meg egy adott beruházás környezeti és biológiai hatásait. A konfliktust elsősorban a kockázat eltérő percepciója okozza. A beruházók – az előírt jogi procedúra lefolytatása mellett – általában szakértőket kérnek fel a helyzet tisztázása érdekében és igyekeznek legitimálni döntéseiket a lakosság szemében. Tisztában vannak továbbá az általuk alkalmazott technológiákkal, azok környezeti hatásaival. A helyi érintettek ugyanakkor laikusok a beruházó és létesítendő létesítmény tevékenységét illetően, nem ismerik részletesen a vállalat működését és azt a technológiát, amelyet a

beruházó használ. Különböző pszichológiai kutatások kimutatták, hogy a szakértők és a laikusok kockázatészlelése alapjaiban tér el egymástól, az előbbi a kockázatokat technikai mérőszámnak tekinti – a bekövetkezési valószínűségek és a káros hatások eredőjének –, utóbbi csoport a kockázatokat más dimenziók (például azok ismertsége vagy negatív tapasztalatai, esetleg a média által alkotott kép alapján) értékeli. Az ok tehát az, hogy a kockázatforrásokat a felek eltérően értékelik, nem pedig maga a tényleges kockázat. A pszichológiai megközelítés hangsúlyozza, hogy mindkét fél kockázatpercepciója érvényes lehet, egyik sem előrébb való a másiknál (Vári, 2002).

A *közgazdasági megközelítés* ezzel szemben két utat vázol fel. Az első, amikor a beruházás negatív hatásait vagy kockázatait a beruházók különböző kompenzációs csomagok kialakításával (utak, iskolák, egyéb intézmények építése, felújítása) ellentételezhetik. Ezzel a beruházók elismerik, hogy a beruházásnak ténylegesen lehetnek káros következményei, azonban, a neoklasszikus közgazdasági elméletnek megfelelően, ezek a negatív következmények ellentételezhetők. A másik – és manapság szintén gyakran használt érvrendszer – szerint a beruházás közvetlen, vagy extern haszna (foglalkoztatás, helyi adóbevételek emelkedése, infrastruktúra fejlesztése, működő tőke vonzás, helyi vállalkozások helyzetbe hozása) felülírja a negatív környezeti, biológiai hatásokat. A megközelítés szerint a konfliktusok azért alakulnak ki, mert a beruházók nem, vagy nem kellőképpen komoly kompenzációt ajánlottak fel az érintett lakosság és annak képviselői számára. Sokszor azt feltételezik, hogy a beruházással járó, említett előnyök önmagukban megfelelő ellentételezést jelentenek, és nem hajlandóak mérlegelni másfajta kompenzációk alkalmazását.

A *morálfilozófiai megközelítés* a beruházási döntésekre jellemző igazságtalanságokban látja a konfliktusok fő forrását. A megközelítés szószólói szerint csak elvétve találunk olyan döntéseket, ahol méltányos, fair módon hajtották volna végre a beruházásokat, mert tisztában voltak a helyi lakosság tiltakozási potenciáljával. Legtöbbször nem kérik ki a közvetlen érintettek véleményét, és nem is vonják be a feleket a döntések kialakításába, ami érthetően elégedetlenséget válthat ki belőlük, úgy érzik, a fejük felett döntöttek, holott az Aarhusi Egyezmény és egyéb jogszabályok kötelezővé teszik az információszolgáltatást környezeti ügyekben (Pánovics, 2010). A megközelítés hívei azt is kiemelik, hogy gyakran nem a beruházás folyamata titkos, méltánytalan, hanem a haszonelvű közgazdasági logikának köszönhetően éppen azoknak kell elviselniük a legnagyobb terheket és kockázatokat, akiket egyébként is számos negatív hatás súlyt. A beruházók gyakran azért

telepítenek bizonyos térségekbe környezeti szempontból kockázatos létesítményeket, mert úgy gondolják, a hátrányos helyzetű lakosok még a várható káros hatások dacára is elfogadják a fejlesztéseket, mondván, azok új munkahelyeket teremtenek és nagyobb adóbevételeket generálnak.

A *szociológiai megközelítés* a beruházási döntések kudarcainak fő okát a társadalmi intézményrendszerekben, a kulturális különbségekben, vagy éppen a politikai folyamatok kedvezőtlen alakulásában látja. Abból indul ugyanis ki, hogy különböző társadalmak eltérően vélekednek különböző kockázati tényezőkről. Ezek a kockázatok az emberek számára ugyanis nemcsak valószínűségeket és káros határértékeket jelentenek, hanem társas konstrukciókat, közösségi kognitív hagyományokat, attitűdöket is. A kockázat észlelése társadalmilag meghatározott, amelyet a beruházóknak figyelembe kell venniük, igaz, ezeket a társadalmi folyamatokat csak nehezen befolyásolhatják. A kommunikációs megközelítés a telepítési döntéseket övező kommunikációs problémákra hívja fel a figyelmet. Az előbbi négy elméleti jellegű megközelítéssel szemben a kommunikációs modellek gyakorlatias módon igyekeznek feltárni, hogy milyen kommunikációs megoldásokkal lehet sikeres telepítési döntéseket hozni. A megközelítés szerint elsősorban a hatékony kockázatkommunikáció hiánya vezet a beruházási döntések kudarcaihoz: a beruházók a gyakorlatban nem aknázzák ki az előző négy megközelítés által feltárt összefüggések tanulságait: rendre a top-down (fölülről lefelé) irányultságú, elsősorban szakértői véleményekre építő kommunikációs kampányokra építenek, a helyi közösségeket legjobb esetben is csak tájékoztatják arról, hogy mit készülnek tenni. A kockázatkommunikáció általában elsődleges feladatának a bizalom és a hitelesség megteremtését tekinti. A törődés és az igyekezet az érintettek számára fontosabbnak tűnik, mint a tudás és a szakértelem, vagy talán kissé meglepő módon, mint a nyitottság és az őszinteség.

Ez az előzőekben már vázolt közgazdasági kockázatfelfogás gyakorlati megjelenése a konfliktusmenedzsmentben. Bár az efféle kompenzációs tervek sok esetben nem kerülnek teljes egészükben nyilvánosságra (elképzelhető, hogy titkos alkuk is köttettek a részt vevő felek között), két nyereség mindenképp adódik a befogadó település számára. Magától értetődően a környezeti-társadalmi konfliktusok rendezésének kulcsa azonban nem kizárólag a beruházó cégek és az érintett helyi hatóságok kezében van. A közpolitikai döntéshozók hasonlóan felelősek a konfliktusba torkolló helyzetekért. A jogrendnek és gyakorlatnak is támogatnia kellene azokat a participatív – a helyi társadalom és érintett

lakosság részvételére építő – megoldásokat, amelyek egyes nyugat-európai országokban (például Dánia, Ausztria, Németország stb.) már eredményesen működnek. A részvételi döntések esetén ugyanis a lokális tudásformák is megjelenhetnek a döntés során, olyan ismeretek épülhetnek be a döntési folyamatba, amelyek a kommunikációs megközelítésnél tárgyalt top-down döntéshozatali módszereknél általában nem kerülnek napirendre. A participatív technikák alkalmazásával a beruházóknak el kell ismerniük, hogy a helyi társadalom ismeretei, tudása – a saját szakmai érvrendszerükhöz hasonlóan – érvényes, és laikus „bölcsesség", ahogy az sokszor megjelenik a beruházók érvelésében. Ebben a kontextusban kap nagy szerepet a tudományos közeg, amely alátámaszthatja, vagy éppen cáfolhatja a felek érveit. Kölcsönösen elfogadott szakértők bevonásával olyan közös tanulási folyamat indulhat meg, amelyből minden érintett profitálhat. A helyiek bevonására építő döntéshozatal másik nagy előnye, hogy várhatóan a döntések későbbi támogatottsága is nagyobb mértékű lesz, ha abban minden érintett részt vesz, ráadásul a végrehajtásban a polgárok is aktívan közreműködhetnek. Vári Anna és Joanne Caddy (1999) könyvükben részletesen elemzik a környezeti konfliktusok kialakulásának hátterét. Arra a következtetésre jutnak, hogy azoknál a szakaszoknál, ahol törekedtek az érintettekkel való együttműködésre, illetve sor került valamilyen formában a helyiek bevonására, a környék lakossága azonosulni tudott a döntéssel, és a tiltakozások is elmaradtak vagy legalábbis veszítettek erejükből (Szántó, 2008a).

A kockázat szakirodalmában gyakran hangzik el a megállapítás, mely szerint a társadalom, amennyiben korábban már elfogadott egy kockázati szintet, azt vélhetően a későbbiek során is el fogja fogadni. Szirmai (1992) szerint azokon a településeken, ahol már korábban megtelepedett valamilyen környezetet terhelő vállalat, illetve üzem, a lakosság valószínűleg az újabb környezetszennyezést is el fogja fogadni, vagy kevésbé fog az ellen tiltakozni. Számos egyeztetési modell megtervezésére sor került az elmúlt évtizedekben, melyek megelőzhetik a környezeti ügyek kialakulását, de ennek ellenére időről időre új konfliktusok pattannak ki, ami azt jelenti, hogy az érdekek különbözősége alapvetően határozza meg a társadalmi, gazdasági és politikai prioritások kialakulását.

2.11.3. Társadalmi Egyeztetés Eljárási Normarendszere (TEEN)

A következő három alfejezetben olyan, civil szervezetek és kutatók kezdeményezésével megalkotott programokat mutatok be, melyek alkalmazása hatékonyabbá teheti a részvételt. A részvételi akciókutatás egy speciális modell annak érdekében, hogy egy adott

közösséget képessé tegyen. A modellben a top-down és bottom-up kezdeményezések vegyesen jelennek meg. A cél az, hogy a kutatók bevonásával indult közösségi részvétel önfenntartóvá váljon és szolgálja mind az érintettek, mind a település, településhálózatok és ezáltal egy adott térség fejlődését, jelen esetben „talpon maradását".

A fejlesztésekben megjelenő partnerség elméleti alapjára épített ideális együttműködés modelljét, a Nonprofit Információs és Oktatási Központ kutatói által megalkotott Társadalmi Egyeztetés Eljárási Normarendszere (TEEN) Program[52] a társadalmi részvétel megteremtésének gyakorlati szempontjait dolgozta ki 2006-2007 során. Olyan eljárási rendszert alakítottak ki, amely az állami döntésektől független, a civil szakértelemre támaszkodó, érvelő és konstruktív véleményeket kialakító civil szervezetekre alapoz. Az egyeztetések szereplőinek megtalálása és kiválasztása mind az állami, mind a civil szféra részéről kihívás. Problémát okozhat, hogy az állami/önkormányzati/gazdasági szereplő nem tudja beazonosítani a partnereket, kik és honnan jöttek, kit/mit képviselnek, milyen elvárásaik vannak. Ezt kell tehát elsőként feltárni és orvosolni, hiszen minden érintett számára fontos, hogy átlátható, igazolható érdekeket és célokat képviseljenek, valamint véleményük komoly szakmai hátteret feltételezzen. A Szirmai-féle partnering elképzeléshez hasonlóan cél tehát egy olyan, folyamatosan frissülő adatbázis létrehozása, amelyben a szakértőkön kívül a civilek, a gazdasági és az állami szféra szereplői is szerepelnek, így a jövőben könnyebben azonosíthatók és megszólíthatók a felek. Az elsősorban a területfejlesztés egyeztetési mechanizmusára kialakított TEEN egy országos, regionális és ágazati partnerségi adatbázis kialakítását javasolja. Mindegyik szint képviselve lenne ezáltal és az ügy megvitatására is azon a szinten kerülne sor, ahol megjelenik, így erősítve a szubszidiaritás elvét és a szakértelem megjelenését. Mivel a TEEN keretében a társadalmi egyeztetések célja a döntések széles körű támogatottságának megteremtése, problémákat szül a civilek részvételének korlátozása. Amennyiben nincs elég idő és humánkapacitás a megalapozott előkészítésre, úgy nem is lehet szakszerű döntést várni. A TEEN ajánlása alapján a társadalmi egyeztetésre 12 hét állna rendelkezésre, az üléseket, találkozókat kötelező lenne dokumentálni és az ott elhangzottakat elérhetővé tenni mindenki számára.

A társadalmi egyeztetés hasznát a TEEN a következő pontokban foglalja össze:

- A meghozott döntések legitimációja növekszik;

[52] Lásd bővebben: Oprics Judit (szerk.) Elmélet és gyakorlat, elvi alapkövetelmények és gyakorlati problémák. Vitaindító anyag a Társadalmi Egyeztetések Eljárási Normarendszere program országos munkacsoportjának első üléséhez. NIOK Alapítvány, Budapest, 2006.

- A széleskörű bevonás jobb minőségű döntéseket eredményez;
- A megalapozott döntések végrehajtásának sikeressége növekszik;
- Megelőzhetőek a konfliktusok. Az előzetes egyeztetések során kialakuló nézeteltérések elsimítása és az érdekek egyeztetése kevesebb feszültséggel és energiával jár, mint az utóbb kialakult konfliktusok;
- A folyamat megteremti a különböző érdekek leghatékonyabb artikulációját és konszenzusos érvényesítését;
- Az érintettek bevonása demokratikusabb döntéshozatalt eredményez;
- Az együttműködés során növekszik a bizalom.

A társadalmi egyeztetés munkafolyamatának hatékonysága is több feltétel megvalósulását feltételezi. A kommunikációhoz elengedhetetlen a nyilvánosság és a nyitott hozzáállás. Törekedni kell arra, hogy az egyeztetésben részt vevő partnerek tevékenysége strukturált és átlátható, az együttműködés pedig folyamatos legyen. Ha ez – külső körülmények megváltozása miatt – mégsem valósulna meg, akkor a felek reális és rugalmas helyzetértékelésére van szükség annak érdekében, hogy gyorsan és szakszerűen tudjanak reagálni. Az egyeztetések lezárultával mindkét fél érdekét szolgálja, hogy az egyeztetési folyamat utólag ellenőrizhető, igazolható legyen. A társadalmasítás során elkövetett „hibák" kiküszöbölésének legfontosabb eszköze egy monitoring-rendszer felállítása és működtetése.

A társadalmi egyeztetés sémája öt lépésben mutatja be a folyamatot:

1. *A civil és állami szervek működésének transzparenciája*. Az érintett feleknek tisztában kell lenniük azzal, milyen tevékenység folyik a partnernél, és követniük kell a másik munkájának folyamatát. Ismerniük kell, mely szervezetekhez fordulhatnak és mely szereplőket kereshetik meg bizonyos, civileket is érintő ügyekben. A gyakorlati tapasztalatok alapján nem mondható el egyik félről sem, hogy igyekeznének teljes egészében megjeleníteni a másik számára tevékenységüket, segítve ezzel a társadalmi együttműködést.

2. *A probléma azonosítása, a társadalmi egyeztetés kezdeményezése***,** mely érdekében két folyamat generálhat társadalmi kooperációt: a kormányzat oldaláról kitűzött feladat, vagy a civil kezdeményezés. Mindkét esetben kiemelkedő fontosságú a megfelelő dokumentáció és nyilvántartás. A jogszabályok az esetek jelentős részében már konkrétan meghatározzák azokat a feladatokat, melyekben szükséges a társadalmasítás.

3. *A társadalmi egyeztetés megszervezése és az előkészületek*. Ezt a lépést több területre kell bontani: partnerek meghatározása, kommunikációs csatornák kiválasztása, egyeztetés formájának kiválasztása, forráskeresés, ütemezés.

A tervezésnél legelőször is figyelembe kell venni, hogy mindennek az alapja a kezdeményezők és a megfelelő partnerek egymásra találása, hiszen csak így alakulhat ki érdemi egyeztetés. Míg nyugaton az aktivitás általában magasabb mint Kelet-Európában, ezért utóbbi esetben törekedni kell arra, hogy a felek nyitottabbak legyenek. Sok esetben ezek a problémák odáig vezetnek, hogy egyoldalú egyeztetési folyamat alakul ki, mely az érintettek nélkül zajlik le.

4. *Az egyeztetés megvalósítása, a végrehajtás*. Kiemelt figyelemmel kell kísérni a nyilvánosság meglétét, az összes partner számára követhető egyeztetési mechanizmusokat szükséges létrehozni, melyeket létfontosságú megfelelő módon dokumentálni.

5. *A konszenzusos anyag létrejötte*. Itt már a döntéshozatali folyamat eredményéről beszélhetünk. Gyakorlatban ez igen sokszor érdemi változtatás nélkül történik, minimális egyeztetéssel. Vagy a civil kezdeményezések/javaslatok nem jutnak el a döntéshozókig, vagy a döntéshozók nem találnak megfelelő civileket, akik érintettek is a témában és érdemben, szakértőként tudnak velük kommunikálni. A civilek elenyésző kisebbségeket alkotnak a bizottságokban, testületekben, legtöbbször csak jelenlétükkel legitimálják a döntéseket (TEEN, 2006).

2.11.4. A részvételi kódex

„A modern demokráciák egyik legnagyobb problémája az állampolgárok elidegenedése a politikai folyamatoktól. Ebben a kontextusban, ahogy sok másban is, a civil társadalom fontos elemét képezi a demokrácia gyakorlatának, alternatívát kínálva az állampolgároknak a politikai pártokkal és lobbikkal szemben, a nézetek széles körét közvetítve, és biztosítva az érdekképviseletet a döntéshozatali folyamatokban." (A döntéshozatalban való állampolgári részvétel jó gyakorlatának kódexe, Bevezetés[53])

Míg a TEEN civil oldalról közelített meg a döntéshozatalokban történő ideális társadalmi részvétel folyamatát, addig a részvételi kódex a társadalmi egyeztetés megerősítésében érdekelt, összegyűjtve és rendszerezve különböző európai tapasztalatokat. A döntéshozatalban való állampolgári részvétel jó gyakorlatának kódexe, azaz a részvételi

[53] A döntéshozatalban való állampolgári részvétel jó gyakorlatának kódexe, Nemzetközi Civil Szervezetek Konferenciája, 2009. október 1., CONF/PLE(2009)CODE1, http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Hungarian_final.pdf (Letöltés ideje: 2012. október 14.)

kódex az Európa Tanács[54] kezdeményezésére, több ország szakértőinek bevonásával jött létre. A kódex egy keretdokumentum, amely a gyakorlatban ösztönző és képessé tevő környezetként funkcionál, támogatja a civil szervezetek és a döntéshozók munkáját, egyeztetéseit, meghatározza a részvétel fogalmát, elméleti kereteit és gyakorlati eszközrendszerét. Kiindulási alapként szolgálhat az egyeztetések szereplői (kiemelten a civil szervezetek és az állami szereplők) számára a részvétel kialakításában, tevékenységük megtervezésében, megvalósításában. Összefoglaló, áttekintő jellege és közérthető logikája az, ami miatt széles körben használható eszköz lehet a társadalmi egyeztetés megerősítésében.

Az Európa Tanács mellett működő Nemzetközi Civil Szervezetek Konferenciája 2007-ben kapott felkérést a Tanácstól, hogy alakítsa ki a döntéshozatalban való civil részvétel jó gyakorlatának alapelveit. A munkában részt vevő civil szervezetek célja az volt, hogy egy általános, az államigazgatási döntéshozatal minél szélesebb körére kiterjedő, abban praktikusan alkalmazható referenciakeretet hozzanak létre. A részvételi kódex alkalmas arra, hogy az államigazgatásban dolgozó és a civil szereplők egyeztetési tevékenységének egyaránt alapja legyen.[55]

A részvételi kódex meghatározza azt a keretrendszert, amely egyáltalán lehetővé teszi, hogy a civil szervezetek hatékonyan részt vegyenek a döntéshozatali folyamatok befolyásolásában:

- a jogállam,
- az alapvető demokratikus alapelveknek való megfelelés,
- politikai akarat,
- kedvező jogszabályi háttér,
- átlátható eljárások,
- a fenntartható civil társadalom számára és érdekében rendelkezésre bocsátott hosszú távú támogatások és erőforrások,
- a párbeszéd és együttműködés közös terei,
- kölcsönös bizalom,
- a részvételi demokrácia közös értelmezése,
- civil szervezetek társadalmi elismertsége és támogatottsága (Oprics, 2012).

[54] Az Európa Tanács (Council of Europe) 47 európai állam együttműködésének keretében létrejött szervezet, Magyarország is tagja 1990-től.

[55] A kódex az állampolgári részvétel kérdéskörét annyiban érinti, hogy a civil szervezetekre úgy tekint, mint a polgárok önszerveződő csoportjára, és ebben az értelmezésben az egyéni érdekképviselet megvalósításának egyik formája.

A részvétel intenzitásától függően a civil részvétel különböző fokozatait határozza meg a részvételi kódex. Készítői egy jól használható, közérthető négyfokozatú skálát alkalmaznak:

1. *Tájékoztatás* – Az információhoz való hozzáférés az egyeztetések alapja, a részvétel legalacsonyabb szintje. Ezen a szinten a döntéshozók információt szolgáltatnak, és nem várják, hogy a civil szervezetek reagáljanak, részt vegyenek a döntéshozatalban.
2. *Konzultáció* – A konzultáció szintjén a döntéshozó kezdeményez, megjelöli a témát, tájékoztatja a civil szervezeteket valamilyen aktuális kezdeményezésről, majd kikéri a civil szervezetek véleményét, szempontjait és visszajelzését egy bizonyos témában vagy fejlesztési kérdésben.
3. *Párbeszéd* – A párbeszéd szintjén a részvétel legfontosabb jellemzője, hogy bármelyik fél kezdeményezheti, lehet széles körű vagy együttműködésen alapuló. A széles körű párbeszéd a nézetek, vélemények rendszeres kétirányú kommunikációja, egyeztetése (például nyilvános közösségi meghallgatás vagy civil-állami tematikus találkozók formájában). Az együttműködésen alapuló párbeszéd célja valamilyen közös ajánlás, jogszabály, stratégiai dokumentum megfogalmazása. Megalapozottabb, mint a széles körű együttműködés, általában valamely kérdés közös megbeszélésének sorát jelenti (a megbeszélések sűrűn megtartottak és rendszeresek is lehetnek).
4. *Partnerség* – A partnerség az előző szintekhez képest felelősségmegosztást is jelent, megjelenhet a döntéshozatali folyamat bármely fázisában. A részvételt a civil szervezetek és a döntéshozók közötti szoros együttműködés jellemzi, nem veszélyeztetve a civil szervezetek függetlenségét, önálló mozgásterét (például ilyen eszközök lehetnek: feladat civil szervezetekhez történő delegálása, részvételi fórumok, közös döntéshozó testületek felállítása).

A részvétel ezen formái a döntéshozatali folyamatok bármely fázisában alkalmazhatóak, de súlyuk különböző az eljárási szakaszok függvényében.

A részvétel módjai. A részvételi kódex a döntéshozatali folyamatot hat fázisra osztja: programok kidolgozása, megszövegezése, döntéshozatal, szakpolitikák megvalósítása, követése és újrafogalmazása. A politikai döntéshozatal ezen lépései minden kontextusban alkalmazhatóak, helyi szintű döntéshozataltól a nemzetköziekig. Minden döntéshozatali fázishoz az egyeztetés, együttműködés különböző eszközeit kapcsolja a részvételi kódex,

és e két dimenzió mentén kialakul egy részvételi mátrix, amelybe a fontosabb részvételi eszközök kerülnek.

A részvételi kódex pontosan rögzíti, hogy az egyes döntéshozatali fázisokban a civil szervezeteknek milyen lehetséges cselekvési területei vannak, melyek az állami szervek kötelezettségei, továbbá melyek azok az eszközök és mechanizmusok, amelyek alkalmazhatóak az adott fázisban történő egyeztetésekben, attól függően, hogy a részvétel mely szintjén (tájékoztatás, konzultáció, párbeszéd vagy partnerség) történik az egyeztetés. A civil részvétel főbb cselekvési területei a következők:

1. Érdekartikulációs és érdekérvényesítő szerep
2. Információnyújtás és tájékoztatás
3. Szakértői tevékenység, tanácsadás
4. Innovációkban való részvétel, katalizátor-szerep
5. Szolgáltatásnyújtás (közszolgáltatások és társadalmi szolgáltatások terén)
6. Ellenőrzési funkció (monitoring, hatásvizsgálatok)

Az állami szervek kötelezettségeit a következőképpen csoportosítja a részvételi kódex (szintén hangsúlyeltolódásokkal és más-más konkrét tevékenységekkel a döntéshozatali folyamat különböző fázisaiban):

1. *Információ megosztása* – naprakész, pontos, átfogó jellegű és időszerű információk nyújtása könnyen hozzáférhető módon, minden érintett fél részére, a döntéshozatali folyamat minden fázisában.
2. *Eljárások* – átlátható döntéshozatali folyamat létrehozása, betartása, nyitott részvételi eljárások kialakítása és megvalósítása.
3. *Erőforrások biztosítása* – a civil társadalom aktív részvételének segítése források biztosításával (például pénzügyi támogatás, természetbeni támogatás, adminisztratív szolgáltatások nyújtása, megfelelő konzultációs eszközök és időrendek biztosítása).
4. *Reagálókészség* – az érintett hatóságok aktív részvételének biztosítása (az aktív részvétel elemei: elérhetőnek lenni, meghallgatni, megfontolni, reagálni, visszajelzést adni, hozzájárulást figyelembe venni) (Oprics, 2012).

Mind a TEEN-ben, mind a részvételi kódexben leírtak érvényesülése sok tényezőtől függ. Az ügy jellege, a körülmények, az időtényező, a kapacitások megléte, vagy hiánya, a bizalom foka, a politikai rendszer a politikai és részvételi kultúra, a nyitottság és

transzparencia foka mind hatással vannak a társadalmi részvétel minőségére és eredményességére. A döntéshozatalok során alkalmazott részvétel lehetőségét és az együttműködés kereteit nemzeti jogszabályok határozzák meg. Az, hogy egy adott egyeztetés – az mellett hogy megfelel a jogszabályi minimumnak – mennyiben tekinthető sikeresnek, csak a döntéshozatali folyamat értékelésekor derül ki. Az értékelések és visszajelzések a részvételben résztvevők önreflexiója is egyben. Tehát nem csupán az együttműködési mechanizmus kialakítása és működtetése, de annak tartalma is fontos értékelési szempont. A döntéshozói attitűd megváltozásának nehézkes folyamatában a civil szervezeteknek is meg van a szerepük, tevékenységük és együttműködésük ezen a területen is hasznos lehet. Ehhez azonban be kell látni, hogy a civil szervezetek kapacitásfejlesztése, azt célzó programok nélkül a civil részvétel érdemben nem fejleszthető. A finanszírozás megteremtése mellett képzések, egyeztetési tréningek, civilek közötti helyi, országos vagy nemzetközi tapasztalatcserék, a jó példákat megmutató bemutató különböző projektek is, például csereprogramok, rendezvények, nyilvános esetgyűjtemények járulhatnak ehhez hozzá.

A részvételi kódex maga is sokrétűen fejleszthető, igazítható speciális döntéshozási folyamatok, érdekképviseleti csoportok igényeihez, innovatív eszközök alkalmazási lehetőségeihez. Alkalmas arra, hogy nemzetközi, uniós, illetve nemzeti szinten szakpolitikai, ágazati kódexeket dolgozzanak ki, lehetőség szerint a civil és az állami szakemberek közös munkájának eredményeként.

2.11.5. Részvételi akciókutatás

A részvételi akciókutatás a részvétel és környezeti ügyek speciális, de pragmatikus dimenziójában helyezkedik el és jó példája a teoretikus megközelítések gyakorlatban történő használhatóságára. Az akciókutatás a tudományos kutatás és tudásteremtés sajátos megközelítése, mely kifejezetten a társadalmi változások előidézése érdekében végzett társadalomkutatás (Bodorkós, 2010). Esetünkben a civil társadalom, a fenntarthatóság és a tudományos szféra eredményeinek összehangolásáról, az élet különböző területein használható pragmatikus tudás megszerzéséről, modellezéséről és továbbadásáról van szó. Arról, hogy a részvétel megteremtésével egy adott közösség számára biztosítsák a fenntartható fejlődés lehetőségét, főképpen a fejlődésre való képességek megteremtésével. Már elemeztük, hogy a részvétel milyen kockázatokkal jár, milyen nehézségekkel küzd, a társadalmi részvétel során megalkotott döntések sok esetben nem tükrözik a társadalom

egy részének, vagy egészének igényeit. A pusztán a részvételt célzó erőfeszítéseket mind a részvételi fejlesztés, mind a környezetvédők egyaránt bírálják, arra hivatkozva, hogy nem megfelelő együttműködési formákat alakít ki. A részvételi akciókutatás egyszerű alapról indít és közel áll az általam preferált participációs modellhez: tulajdonképpen azokat tekinti beleszólásra jogosultnak, akiket egy adott környezeti/társadalmi kérdés érint. Ezáltal közösséget hoz létre, amely a közös érdekek mentén szerveződik. Ebben az esetben a részvétel nem valami ellen, hanem valami mellett alakul ki, progresszív, együttműködő formában és jóval kevesebb figyelmet szentel a közösségen belüli társadalmi hierarchiának, hatalmi viszonyoknak, társadalmi interakcióknak mint a hagyományos részvételi konstellációk. A hangsúly a tanuláson és a tudásteremtésen van, melyet a közösség önerőből és helyi erőforrásokra építve tehet meg.

A részvételi akciókutatás nem kapcsolódik egyetlen diszciplínához sem, valójában egy kutatási módszertan, ami azt mutatja meg, miként kellene a tudománynak szolgálnia a társadalmat. Az eleinte az egészségügyre, oktatásra, foglalkoztatás-fejlesztésre, közösségfejlesztésre használt sajátos kutatási módszertan és a fenntarthatóságra épülő közösségek „egymásra találása" adott volt (Greenwood – Levin, 1998). A részvételi akcióra épülő tervezés kommunikációs teret hoz létre, amelyet fel lehet használni a későbbi tervezés, cselekvés és reflexió során. Hátránya, hogy a célrendszerre való koncentrálás miatt a hatalmi viszonyok a tervezést keresztülhúzhatják, azaz egyes érdekek „jobban" érvényesülhetnek mint mások, másrészt elsősorban kis léptékekben, kisközösségekben megvalósítható. Nagyobb településeken a formáit adaptálni kell a viszonyokhoz.

Az akciókutatás általában egy konkrét település, vagy térség esetében képes stratégiát kialakítani és ebben hasonló eszközökre támaszkodik mint a már említett jövőkutatás. A település életében is megteszi azokat, a stratégiák megalkotásához szükséges lépéseket, melyek a helyzetfelméréstől és -elemzéstől a konkrét koncepció megfogalmazásáig, majd az akciótervig jutnak, azaz a víziótól a cselekvésig tartanak. Pataki és kutatótársai (2011) azt állítják, hogy a részvételi akciókutatást minden esetben kontextusba kell helyezni, azaz figyelemmel kell lenni a körülményekre, adottságokra és igazodni ahhoz. Ezért fontos, hogy ne elszigetelt, csak egy adott településre vonatkozó kezdeményezésről legyen szó, hanem térségi (és nem közigazgatásilag lehatárolt kistérségi/járási, vagy regionális) együttműködésről, melyben az identitás megléte növeli a település és környéke iránt érzett felelősséget. A társadalmi részvétel és kutatás során megalkotott modellek, jó gyakorlatok lehetnek a minták a súlyos válságban lévő – elsősorban – vidéki közösségek számára.

3. KÖRNYEZETI ÜGYEK A DÉL-DUNÁNTÚLON ÉS PÉCSETT

A harmadik és egyben záró fejezet esettanulmányokon keresztül mutatja be az első két fejezetben vázolt elméleti megközelítések magyarországi leképződését. Röviden vizsgálja a magyarországi zöld civil szektor fejlődését, érdekérvényesítő képességének lehetőségeit és a társadalmi részvétel minőségét. Ezt követően rátér Dél-Dunántúl és Pécs, mint szűkebb vizsgálati terep elemzésére és olyan „ideáltipikus" eseteket vesz górcső alá, mint a NIMBY-jelenségként értelmezhető atomtemető-ügyek, valamint a nagy port felkavart Zengő-Tubes lokátor-ügy. Mindkét esetben az ökologizmus is szerepet játszott az ellenállás és tiltakozás terepének a meghatározásában és kiemelten jelent meg a kommunikáció fontossága. Az együttműködés és fenntartható fejlődés elveinek döntéshozatalban történő érvényesítése, valamint a társadalmi részvétel lokális minősége és eredményessége kapcsán jó példa a Dél-Dunántúli Regionális Civil Egyeztető Fórum működésének és a Zöld Régiók Hálózata projekt részletes vizsgálata. A partnerség kapcsán előremutató kezdeményezés a városrehabilitációban és társadalmi innovációban is egyaránt fontos szerepet kapó Balokány-liget projekt, melyen keresztül bemutatom a civil konstrukciónak elnevezett, európai uniós civil pályázati forrást.

3.1. Magyarországi zöld civil szervezetek

Magyarországon az 1980-as évek közepétől jelentek meg azok az új típusú, akciócentrikus szerveződések, melyek környezetvédelmi kérdésekben hallatták a hangjukat. Az évtized második felében a zöld mozgalmak a rendszerrel szembeni társadalmi elégedetlenség fontos kifejezési formái voltak, a bős-nagymarosi vízlépcső ügye kitűnő terepet jelentett számukra. 1984-ben megalakult a Duna-kör, melynek keretein belül pezsgő vita indult meg a környezetvédelmi kérdések mellett az aktuális társadalmi, politikai kérdésekről. A vízlépcsővel kapcsolatos kormányzati politikai megváltozásával (az építkezés leállítása magyar részről 1989-ben) a konfliktus jellege megváltozott, a demonstrációk, fórumok az 1990-es országgyűlési választások közeledtével elültek. A szembenállás már nem a társadalom és az állam között állt fenn, hanem elsősorban külpolitikai síkra terelődött. A rendszerváltást követően után kialakult új intézményrendszerben és pártstruktúrában csak marginális szerep jutott a zöld mozgalomnak, részben azért, mert nem volt képes választ találni az embereket közvetlenül érintő társadalmi és gazdaságpolitikai kérdésekre, részben mert a pártosodás az eleve komoly bázissal rendelkező „mozgalmak" szerveződését segítette, mint az SZDSZ, az MDF, vagy a Fidesz (Szabó, 1999: 16). A zöld mozgalom

legismertebb alakjainak egy része az újonnan létrejött pártokban kezdett politizálni, mások a kutató szektorban találták meg a számításaikat. A rendszerváltás utáni évek a környezetszennyező kommunista múlt kárenyhítéséről és a rohamos ütemben zajló gazdasági-társadalmi változásokról szóltak, melyben a környezetvédelem, egészen az 1995-ös törvény megszületéséig marginális szerepet játszott. Magyarországon a bős-nagymarosi vízlépcső ügye fontos ügy volt a nyolcvanas évek második felében, de a szocializmus bukását követően nem tudott olyan szerepre szert tenni, mint Németországban az atomenergia ügye, amely kapcsán egymásra találhatott volna a zöld, antiglob és pacifista mozgalom, kialakítva egy mozgalmi, újbaloldali kötődésű hálózatot (Mikecz, 2012: 72). Bebizonyosodott, hogy *issue*, azaz ügy nélkül a nyolcvanas években még aktív zöld mozgalom támogatottsága valójában igen csekély, a zöld politika nem vált olyan területté, amely komolyan befolyásolhatta volna a választások eredményét (Szirmai, 1999). A gyors átmenet generálta kapitalista piacgazdaság és szabadság „csillogása" elterelte a figyelmet a környezetvédelem fontosságáról, a fogyasztás és növekedés váltak a társadalom tagjainak mércéivé. A társadalom többsége a demokratikus átmenetet a jóléttel azonosította, a szabadságjogok megjelenése magától értetődő volt, az életszínvonal inkább mennyiségi mint minőségi formában jelent meg. Az ökológiai mozgalmak tevékenységi területe így csakhamar kiterjedt a szűkebb értelemben vett környezetvédelmen túlra is: gondolkodói a „minden mindennel összefügg" elve alapján felismerték, hogy e problémák kezelése nem lehetséges a modern társadalmat feszítő egyéb ügyektől (fogyasztói életmód, társadalmi igazságosság, emberi jogok stb.) elszigetelten (Móra, 2008: 120). A kilencvenes években több felmérés[56] is azt bizonyította, hogy a társadalom fontosnak tartja a környezetvédelmet, de nem tud és nem akar áldozni annak érdekében. A környezetvédelmi szervezeteket gyengének véli, azonban jóval nagyobb bizalommal viseltetik irántuk mint más szektorok irányába. Az is sokatmondó, hogy a válaszolók 74%-a a kormányzatot tartja annak a szereplőnek, amely meg tudja oldani a környezeti problémákat és felelős a környezetvédelemért (F. Nagy et al., 2002). Ez egyértelműen kifejezi a magyar átlagpolgár etatista attitűdjét, azt a *paternalista gondolkodás*t és *alattvalói attitűd*öt, melyet a 19. században intézményesült politikai elitizmus és szocializmus és a rendszerváltás örökül hagyott. Az állampolgárok eleve megosztott voltak környezeti ügyekben, a gazdasági növekedést és munkahelyteremtést, valamint az anyagi (fogyasztási) biztonság megteremtését a környezetvédelem elé sorolták. A zöld mozgalom fejlődését az is

[56] A Gallup és Tárki felmérése a környezettudatosságról (1992, 1994, 1996);
KVM, MTA, GKI, WWF Hungary közös felmérése a környezetvédelmi szervezetekről (2001);

nehezítette, hogy Magyarországon a környezettudatossági szintje jóval alacsonyabb volt mint Nyugat-Európában. Hiányoztak továbbá a tömegmozgósításra alkalmas alternatív, a gazdasági-politikai rendszer által hirdetett elvektől eltérő módszerek, vagy piacot korlátozó attitűdök. Továbbra sem alakult meg a fősodortól eltérő, kísérletező, alternatív kezdeményezéseket átfogó, országos szervezet annak ellenére, hogy ilyen igénnyel jött létre pl. a Magyar Természetvédők Szövetsége (MTVSZ). Ennek oka egyrészt a mozgalom képviselőinek eltérő indíttatásában és értékrendszerében, másrészt személyi ellentétekben is kereshető volt. A zöldeket a média ebben az időszakban a fejlesztések hátramozdítóiként, spirituális, vallásos idealistaként, parazitaként stb. tüntette fel, ahogy Tamás Gáspár Miklós egy glosszájában[57] világosan megfogalmazta. A mozgalom tagjai ráadásul egzisztenciájukat féltve sok esetben nem léptek fel a környezetszennyező vállalatok ellen, nem tettek bejelentést. Ha pedig igen, jó hírnév megsértése, vagy rágalmazás vádjával később ellenük indult eljárás. Az 1990-2000 közötti időszakban az érdekérvényesítésben a stagnálás volt a jellemző, még akkor is, amikor a civil szektor ugrásszerűen bővült és növekedett a környezetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek száma (Kákai, 2004).[58]

A kilencvenes évek végén úgy tűnt, újra szárnyra kapott a zöld mozgalom, az 1998-as Horn–Mečiar kormányfői találkozót követő tiltakozás, vagy néhány nagyobb budapesti és vidéki beruházás miatt felmerült környezetvédelmi konfliktus után úgy tűnt, hogy a különféle zöld szervezetek képesek lesznek a helyi ügyekben elért sikereikből olyan társadalmi támogatást maguk mögé állítani, amely aztán alapot adhat az integrációra és a közös fellépésre. Nem így történt, a gyakran hangoztatott ún. *„Szent-Flórián-elv”* érvényben maradt. Ez azt jelentette, hogy a zöld mozgalmak csupán a lokális ökológiai problémákra irányították a figyelmüket, az országos ügyekbe való beleszólásra már nem volt erejük, vagy lehetőségük (Szabó, 1999). A heterogenitás inkább fragmentálta a mozgalmat, nem adott közös identitást, mint az a kétezres évek közepétől tapasztalható volt. A bizalmatlanság nem csak a kormányzat irányába, hanem egymással szemben is megmutatkozott. A vízlépcső ügy után a mozgalom visszaszűkült helyi szintekre, sorra jöttek létre a települési és egyetemi zöld szervezetek. Az országos léptékű zöld szervezkedés a kétezerben bekövetkezett tiszai ciánszennyezés kapcsán vett újra lendületet, mely párhuzamosan a magyarországi globalizációkritikus agenda mentén megjelenő

[57] http://www.greenfo.hu/hirek/2006/10/21/tgm-a-zold-mozgalom-egyike-a-kitaszitott-kisebbsegeknek_1161456938

[58] Jelenleg körülbelül 1400 ökológiai civil szervezet van Magyarországon (Móra, 2008).

félcivil-félpolitikai szervezetekkel együtt megalakította a Védegyletet. A budapesti központú szervezet – bár önmagát civil szervezetként aposztrofálta – hamarosan ökopolitikai agytrösztként kezdett működni. A Védegylet rendkívül gyorsan ismert szervezetté vált, köszönhetően Sólyom László köztársasági elnöki jelölésének és megválasztásának, valamint olyan ügyeknek, mint az iraki háború elleni tiltakozás ellen megrendezett békejel rendezvényen, vagy a Zengő-ügyben való fellépés. A szervezet körül a „régi" zöldek mellett egy új generáció is feltűnt Schiffer András, Jávor Benedek, Scheiring Gábor, Tordai Bence és mások vezetésével. Később a szervezeten belüli ellentétek, érdekeltolódások a Védegylet jövőjéről odáig fajultak, hogy Lányi András és követői 2005-ben kiléptek a szervezetből és megalakították az Élőlánc Magyarországért Mozgalmat.[59] Schiffer és köre hosszas előkészítést követően három évvel később látta elérkezettnek az időt a pártalapításra. Az Ökopolitikai Műhely Alapítványra és a Védegylet tagjaira épülő párt 2008-ban alakult meg a Lehet Más a Politika néven. A párt mögé rövid időn belül felsorakozott a zöld, alterglob, antiglob, emberi jogi és más alternatív civil szervezetek jelentős része, illetve egy komoly befolyással bíró kutatógárda.

Mint említettem, Magyarországon nem volt olyan országos issue, amelyre a mozgalom felépíthette volna identitását és egyben mozgósító erőt jelentett. Nem volt olyan párt sem, amely tisztán ökológiai programmal jelentkezett (zöld gazdaság, atomenergia-ellenesség), mint történt ez Nyugat-Németországban, vagy Ausztriában. A nyugat-európai zöld pártosodást megelőző időszakban számos olyan kérdés (atomenergia, savas esők, levegőszennyezés) volt napirenden, amely – bár mindenki tisztában volt azok súlyosságával – megosztotta a társadalmat, politikai tőkét lehetett belőle formálni, majd az elért politikai sikerek birtokában integrálni a helyi csoportokat egy nagy közös szervezetbe (Gergely, 2009).

Magyarországi zöld szervezetek tipológiája és néhány példája:

- Tematikus szövetségek (Humusz, Energiaklub, Levegő Munkacsoport)
- Regionális szervezetek (Csemete, E-misszió, Élet-fa, Csalán, Reflex)
- Helyi szervezetek (Pécsi Zöld Kör, Zöld Híd stb.)
- Issue szervezetek (Civilek a Zengőért Mozgalom, Civilek a Mecsekért Mozgalom, NeMecsek)
- Hálózatok (Kötháló)

[59] Lásd részletesebben: Lányi, 2009.

- Ernyőszervezetek (Lehet más a világ, Ökotárs Alapítvány, MTVSZ)
- Globális szervezetek (Greenpeace, WWF)

Fontos megemlíteni azokat az összekötő szerepet betöltő egyesületeket, melyek a környezetvédő civil szervezetek közti információ átadást, segítségnyújtás és párbeszédet hivatottak elősegíteni. Ilyen például az 1992-ben a zöld szervezetek és magánszemélyek által létrehozott Ökoszolgálat Alapítvány (ÖKOSZ), mely kifejezetten lakossági környezeti tanácsadással foglalkozott. 1995-ben megalakult a Környezeti Tanácsadók Egyesülete (KÖT) a lakossági megkeresések nagymértékű megnövekedése miatt. A különböző civil szervezetek felvállalták ezt az ügyet és kialakult a jelenleg 19 tagszervezet együttműködésével a Környezeti Tanácsadó Irodák Hálózata (KÖTHÁLÓ). Azok a zöld szervezetek, melyek bekapcsolódtak a hálózatba, lakossági tanácsadást vállalnak a környezetvédelmi ügyekkel kapcsolatban. A hálózat egyaránt szolgálja a nemzetközi, regionális és helyi környezeti érdekek érvényesítését, a környezetvédelemmel kapcsolatos információk, tevékenységek és szolgáltatások bemutatását. A szervezetek közötti kapcsolattartás és információcsere legfontosabb fórumává az 1989 óta évente más-más szervezet által rendezett, 300-500 fő részvételével tartott Országos Találkozók (OT) váltak. A Zöld OT-nak nevezett rendezvényeket évente más-más településen rendezik meg. Az éves találkozók közötti időszakban munkacsoportok üléseznek megadott témakörökben. Ezek tagjait (delegáltak) az OT-ken választja meg a plénum.

A kétezres évek és a hálózatosodás

A kétezres évek komoly változásokat hoztak a zöld mozgalom életében. Magyarországon is irodát nyitott a radikalizmusáról és direkt akcióiról ismert Greenpeace, illetve egyéb nagy transznacionális szervezetek, melyek nemzetközi és európai kampányokat indítottak el hazánkban[60]. Megjelent a globalizálódás és európaizálódás a magyar civil szektor életében, a magyar szervezetek hálózatok, ernyőszervezetek tagjává váltak. Ez egyrészt a minták átvételével járt, másrészt erőforrásaikat – külföldi alapítványi és egyéb támogatásoknak, együttműködéseknek köszönhetően, mind humán, mind financiális értelemben – ideiglenesen növelni tudták. Hazánkban a kétezres évek elején jelent meg a tudományos életben és a közbeszédben a globális klímaváltozás problémája. A zöldek úgy

[60] Ilyen volt pl. a klímatörvény kampány 2009-2010-ben. http://www.klimatorveny.hu/

gondolták, hogy ez egy olyan issue, melyre globális elkötelezettséget és helyi szintű cselekvést lehet illeszteni.[61]

A részvételre lehetőséget biztosító jogszabályi háttér megteremtése és a Phare-források lehívásában, valamint elköltésében való részvétel addig ismeretlen, vagy formalizált keret nélkül működő partnerségi kapcsolatokat, együttműködési lehetőségeket nyitott meg a civilek előtt. A civilek felismerték, hogy közösen nagyobb súlyra tehetnek szert a döntéshozatalok során, aktívabb részvételre képesek az európai uniós és nemzeti operatív-, akcióprogramok, stratégiák véleményezésében, később az Európai Uniótól érkező pénzek elosztásának ésszerűbbé tételében. Egyrészt tehát az uniós csatlakozásra való felkészülés, majd új tagországként a fejlesztési programok elkészítésében történő részvétel miatt vált szükségszerűvé a korábbinál szorosabban együttműködő, formális és informális keretek között működő civil hálózatok létrehozása, valamint a meglévők erősítése. A 2004 előtt megfigyelhető társadalmi részvételtől az különbözteti meg a 2004 után tapasztalt, minden addiginál aktívabb szerepvállalást, hogy míg egyes – általuk a környezetre károsnak ítélt – beruházások esetén csupán a tiltakozás marad a civilek egyetlen eszköze, addig az EU-s programok előkészítésének társadalmi vitájába már mint javaslattevő/döntés-előkészítő aktorok vehetnek részt. Ezen együttműködések legaktívabb szorgalmazói között ott vannak a zöldek, akik katalizátorként működnek a civil részvétel kialakításának és fejlesztésének folyamatában. A 2004-2005-től kezdődött részvétel – bár eltérően régiók, települések szerint – kölcsönös tanulási folyamatnak tekinthető, amely komolyabb nyomásgyakorló csoporttá tehetik a hazai civil szervezeteket. Kérdésként fogalmazódott meg az, hogy a magyarországi civil szektor szereplői – jellegük alapján – képesek-e betölteni hagyományos szerepüket a társadalom és a döntéshozók között, egyúttal szolgáltató-ellátó tevékenységet folytatni és olyan szakértői tudást biztosítani, amely birtokában nem csak szemlélői, hanem formálói és résztvevői lehetnek a társadalmat érintő, a fenntartható fejlődést szem előtt tartó közép- és hosszú távú folyamatoknak (Glied, 2009). Válaszként elmondható, hogy a civil szektor egyértelműen résztvevője a döntéshozatali folyamatoknak, de eltérő ügyekben, csupán mérsékelten képes formálni azt és érdekeit érvényesíteni. A sokat emlegetett együttműködési-tanulási folyamat a szereplők állandó cserélődése, a közigazgatásban tapasztalható fluktuáció miatt mintha mindig újra kezdődne. A számos részvételi ajánlás, modell, kutatás ellenére, melyek az ideáltipikus, progresszív részvétel kialakításában érdekeltek, a részvétel legtöbb esetben formális és

[61] Prominens zöld vezetők egy része úgy gondolja, talán túl nagy teret kapott ez a kérdés és minden egyéb ügyet maga alá gyűr.

csak ún, *soft* ügyekben lehet eredményes, mint stratégiakészítés, tervezés során felmerülő javaslattétel stb. A *hard* ügyekben, azaz a milliárdos beruházások kapcsán a részvétel már nem kívánatos. Úgy vélem, a részvételről szóló vita önmagában is ilyen soft ügy, hiszen eltereli a figyelmet a valóban fontos ügyekről. Amolyan társadalmi szelepként és gumicsontként is egyaránt funkcionál, kvázi játékteret biztosít a döntéshozók és egyéb politikai szereplők számára.

2005-öt követően a zöld mozgalom struktúrája megszilárdult, belső eljárásrendje „beállt": az írott és íratlan szabályok által meghatározott együttműködés stabilizálódott és bizonyos mértékig rutinszerűvé vált. Ez teszi lehetővé az egységes és viszonylag gyors érdekérvényesítést – pl. közös állásfoglalások, nyilatkozatok tétele alkalmával –, ami a mozgalom szervezettségének kulcsa és talán legfőbb erőssége. A társadalmi beágyazottság mindezek ellenére csekély maradt, mozgalom tagsága a kétezres évek közepére „elhasználódott". A ún. második generáció, a húszas, harmincas korosztály generációs attitűdként hozta magával a hálózatosodás üzenetét, az internet és egyéb kommunikációs csatornák felhasználását. Móra Veronika azt állítja, hogy bár ismertségük ennek hatására nagyobb lett, a társadalom szemében a környezetvédelem súlya tetszőlegesen nem növekedett (Móra, 2008). Ez egyrészt a poszt-environmentalizmus következménye, miszerint a rendszerváltás után, a jogrend teljes átalakítása során a frissen létrejött szervezetek sokkal fontosabbnak találták az erős környezetvédelmi szabályok megalkotását és a környezetvédelmi szabályzók rendszerének megalkotását mint a társadalmi beágyazottság növelését. Másrészt a posztmaterialista értékrend elterjedése nagyon lassan történik, a társadalom nagy részének a multik által is támogatott fogyasztás jelenti az értéket, „szavazatát nem a közéletben, hanem a boltok polcain adja le". A társadalom jelentős részének elfordulása a politikától egyúttal a közügyektől való elfordulást is jelentette. A közömbösség, az egyéni felelősség alacsony szintje, a bizalmatlanság, a valóságostól a virtuális felé fordulás mind olyan tényezők, melyek nem segítik a zöld gondolatrendszer és értékek terjedését.

Azt is elmondhatjuk azonban, hogy a tiszai ciánszennyezés, a dunai és tiszai árvizek, a belvizek problémája, a Balaton szennyezésével, a part beépítésével kapcsolatos gondok, az időjárási anomáliák szaporodása, a városi szmog mértékének növekedése, a Rába habzás, vagy a vörösiszap katasztrófa egytől-egyig figyelmeztető jel a társadalom számára. A „single issue" néhány kivételtől eltekintve ebben az időszakban is érvényben maradt, de ez mellett megjelent az állandó együttműködések terepe különféle fórumokon (kerekasztalok,

partnerségi megállapodások, egyeztető fórumok stb.) keresztül. Az egyeztetési struktúra kiépítését a kormányzat kezdeményezte, ezért top-down folyamatnak nevezhetjük, még akkor is, ha a fórumok szervezése és az azon belül folyó munka a résztvevő szervezetek hatáskörébe tartozott. A fórumok feladatait nehezítette – és nehezíti napjainkban is – a tapasztalathiány, hiszen nincs követhető mintájuk a társadalmi egyeztetésben történő részvétel jellegéről, a hatáskörök, érdekek pontos lehatárolásáról. 2000-2003 között ugyan zajlott egy, az Európai Bizottság által szervezett „NGO Dialog" elnevezésű, hét alkalomból álló sorozat, amelyen kelet-közép-európai környezetvédelmi civil szervezetek vettek részt. A találkozók, workshopok, konferenciák során az Európai Unióban megszokott egyeztetési-döntéshozatali folyamatokról tartottak előadásokat szakértők, azonban ez a fórum Magyarország uniós csatlakozását követően megszűnt. Az EU elvárja, hogy tagállamaik érvényesítsék az európai kormányzásról szóló, Európai Bizottság (EB) által 2001-ben kiadott ún. *Fehér Könyv*ben foglalt meghatározó elveket (nyitottság, civil szervezetek bevonása és kiemelt szerepe a konzultációs folyamatokban, számonkérhetőség, hatékonyság, koherencia). A Fehér Könyv leszögezi, hogy nincs semmilyen ellentmondás a széles körű konzultáció és a képviseleti demokrácia fogalma között. A jó kormányzás feltétele, hogy hatékony kommunikációt alakítsanak ki az érdekeltekkel, és a civil szervezeteknek fontos szerepe van abban, hogy a polgárok érdekeit közvetítsék. Különösen a nagy hiányosságokat felmutató újonnan csatlakozott országokban szükséges segíteni a civil szervezetekkel való konzultációs kultúra kialakítását (TEEN, 2006).

A civilek nem ítélik meg egyértelműen pozitívan a 2004-es európai uniós csatlakozást, bár a támogatások volumene nagymértékben nőtt (4. számú táblázat). A szektor jelentős része pénzügyileg légüres térbe került, hiszen a közösségi pénzek az eleve forráshiányos civil szervezetek számára különböző adminisztratív okok miatt nehezen lehívhatók, miközben a nemzeti támogatások és a magánalapítványok adományai az uniós forrásokra hivatkozva csökkentek. Az európai uniós támogatások és más nemzetközi pénzalap (norvég, svájci) sajátos pályázati piacot hoztak létre, ahol a szervezetek mint egymás konkurensei, másrészt potenciális együttműködő partner jelentek meg. Csak azok a civil szervezetek tudtak sikerrel pályázni, melyek rendelkeztek megfelelő tőkével az előfinanszírozáshoz, hiánypótlásra, vagy más adminisztratív kifogásra alapozott késedelmes fizetések esetén is képesek voltak működésüket finanszírozni (Glied, 2009). Az erősebb támogatói háttérrel, humánerő-kapacitással, társadalmi bázissal, jó kapcsolatokkal rendelkező civil szervezetek amolyan multiként kezdetek el viselkedni a pályázati piacon. Maguk köré gyűjtötték a hasonló területen mozgó szervezeteket, hálózatokat kreáltak. Ennek egyik oka kétségkívül

a nyomásgyakorlás növelése volt, míg kimondva-kimondatlanul így akartak szélesebb körű információhoz jutni, kibővítve cselekvési terület, akciórádiuszukat. Ez a környezetvédelmi szektorban egyértelműen a watchdog funkciók kiterjesztését jelentette, többek között a bankszektorra, a vetőmagok ellenőrzésére (GMO-mentesség megsértése) és a fogyasztóvédelemre.

A zöldek az uniós csatlakozást követően – hasonlóan más civil szektorok egyéb területein működő szervezeteihez – *projektszemlélet*re tértek át. A közösségtől érkező, jelentős támogatásokat elsősorban nem működésre és fenntartásra, sokkal inkább egy adott fejlesztésre, programra lehet fordítani. Ez a tényező azt hozta magával, hogy sok szervezet egyszerűen projekteket talált ki a kiírt felhívásokra, majd azokat a projektidőszak végeztével nem képes fenntartani, így azok egyszerűen elhalnak. A zöld hálózatok létrehozásában, a partnerségi kezdeményezésekben is ez a szemlélet dominál, így ez is egyfajta új single issue-vá vált.

4. táblázat: Környezetvédelmi civil szervezetek támogatásának alakulása 1995-2005 között

Forrás típusa	Normatív költség-vetési támoga-tás	Nem normatív költség-vetési támoga-tás	SZJA 1%	Központi alapoktól kapott támoga-tás	Normatív önkor-mányzati támoga-tás	Nem normatív önkor-mányzati támoga-tás	Összesen (millió Ft)
1995	0	114,1	N.A.	94,2	0	58,6	266,9
2000	0	983,9	105,6	1 139,40	0	858,1	3 087
2005	0	7 713,50	373,3	3 492,30	0	1 974,40	13 553,50

Forrás: Móra, 2008.

Ha nem tudod meggyőzni, vegyél magadnak civilt

A zöld mozgalom és az üzleti szektor kapcsolata a kezdetektől ellentmondásokat szül, még akkor is, ha feltételezzük, a feleket a jószándék és a kölcsönös előnyök elérése (win-win) vezérli a partnerség kialakításában. A környezeti konfliktusok többségében érintett egy, vagy több gazdasági szereplő (beruházó, építtető stb.). Példák sokaságát lehetne felsorolni azt bizonyítva, hogy egy gazdasági társaság, etikus magatartását, környezetvédelmi erőfeszítéseit miként támasztja alá civil szervezetek véleményével, támogatásával, akik a támogatásokért cserében „legitimálják” az adott cég tevékenységét. Őket nevezi a

szakirodalom „álcivileknek”, vagy enyhébb esetekben a civil szektoron kívül elhelyezkedő civil szervezeteknek (Márkus, 2009: 163). Érdekes helyet foglal el ebben a struktúrában az önkormányzat és a helyi politikai elit, hiszen – mint már a NIMBY-ről szóló fejezetben kifejtettem – hármas a felelősségük. Egyrészt felelősséggel tartoznak a helyi társadalom felé (állampolgárok és civilek egyaránt), melyből ők is érkeztek és melynek részei. A köz érdekében törekedniük kell munkahelyek teremtésére, a tőkevonzó képesség növelésére, a gazdaság működtetésére, kultúra ápolására, ugyanakkor politikai hatások is befolyásolják döntéseiket, melyek néha sem az első, sem a második felelősségi körnek nem részei. Látható tehát, hogy szinte szükségszerűen érdekütközésekkel jár a vállalati források bevonása és az érdekek hierarchizálása. Hozzá kell tenni, hogy egy vállalat számára a környezetvédelmi szervezetek és célok támogatása kevésbé vonzó, inkább plusz feladatot, mint megtérülő befektetést jelent.

A 2008-ban indult pénzügyi-gazdasági válság elemi erővel hatolt be a magyarországi civil szektor területére is. A környezetvédelem ügyének rövid ideig tartó felfutása a gazdasági növekedés újbóli beindításának, a válságkezelési intézkedések kapkodó, esetekben téves irányú elképzeléseiben megtorpant, visszaszűkülni látszik. A természet- és környezetvédelmi igazgatási rendszer átalakításként aposztrofált, 2006-tól történő fokozatos leépítése, a vidéki zöld szervezetek ellehetetlenülése, a támogatási rendszer anomáliái közül egyik sem a „zöld ügyet” segíti és valószínűsíthetően a stabilitás újbóli megteremtéséig nem is fogja.

3.2. Társadalmi (civil) részvétel Magyarországon

Jogi szempontból Magyarországon a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló törvényen kívül az önkormányzati törvény, a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről (részvételi törvény) szóló törvény, az adatvédelmi törvény, hulladékgazdálkodása törvény, a civil törvény és néhány kormányrendelet biztosít teret a társadalmi részvételt is magában foglaló tervezésben. A jogszabályokban foglaltakon kívül a tervezésben érintett szereplők között létrejött tartós, vagy időszaki partnerségi megállapodások, lakossági fórumok, közmeghallgatások, konferenciák és szakértői megbeszélések adnak lehetőséget a részvételre. Hazánkban a volt szocialista blokk országaihoz hasonlóan a kilencvenes évek során kezdtek kiépülni a részvétel formái. A képviseleti demokrácia intézményeinek révén megteremtődtek a participáció feltételei, megszülettek az ezt biztosító szükséges jogszabályok. Magyarországon, a jelenlegi

gyakorlatban, a társadalmi részvétel nem alulról szerveződő folyamat, hanem jogszabályokkal kialakított. A nemzetközi egyezményeknek és Magyarország európai uniós integrációjának köszönhetően a jogi keretek kialakítása történt meg először, és – néhány esettől eltekintve – ezt követte a gyakorlat. A magyarországi társadalmi részvétel értékelésével kapcsolatban általában ambivalens tanulmányok születnek, melyek üdvözlik a társadalmi részvétel meglétét, de bírálják annak formáit és minőségét. Hogy miként sikerült átültetni a részvétel elméletet a gyakorlatba, arról a kétezres évek közepétől, főképpen hazánk európai uniós csatlakozásától kezdődően vannak kutatások. A részvétellel kapcsolatos jogszabály az 1995-ben életbe lépett, a környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény (Kvtv.) egy bekezdésében kerül említésre a részvétel lehetősége, melynek értelmében az állampolgárok jogosultak részt venni a környezettel kapcsolatos eljárásban, a környezetvédelmi civil szervezetek pedig ügyféli joggal rendelkeznek a környezetvédelmi ügyekben. Fülöp Sándor szerint ezt a lehetőséget szűken értelmezték a hatóságok, akiknél környezetvédő civilek jelezték ügyféli részvételi szándékukat. A társadalmi részvétel keretei lassan, nehézkesen alakultak ki hazánkban. Nem jött létre egységes gyakorlat arra nézve sem, hogy mit tekintenek a hatóságok környezetvédelmi ügynek[62]. A kétezres évekig a környezetvédelmi hatóságok csak a környezetvédelmi hatásvizsgálatot fogadták el környezetvédelmi ügynek, semmilyen más ügytípusban nem voltak hajlandók ügyféli jogot biztosítani a civil szervezeteknek. Folyamatos panaszként merült fel, hogy a társadalmi konzultáció egyes beruházások esetében meghosszabbítaná az engedélyeztetési eljárást, így a kétezres évek második felére a hatóságok igyekeztek a kiemelt beruházások – pl. autópályák és kiemelt létesítmények – engedélyezési eljárásait felgyorsítani (Fülöp, 2012).

A részvétel a magyar kultúrában eleve nem erős, a civil szervezetek érdekérvényesítő képessége gyenge és hatásuk nem jelentős. Boda Zsolt és Jávor Benedek azt vizsgálták, hogy a nemzetközi adatok és tendenciák mennyiben érvényesek a hazai körülményekre. Azt állítják, hogy a John Dryzek által hivatkozott „részvételi forradalomról" Magyarországon semmiképpen sem beszélhetünk (Boda – Jávor, 2012: 90). Az egyik

[62] A Legfelsőbb Bíróság a környezetvédelmi civil szervezetek ügyféli joga szempontjából megfogalmazta a környezetvédelmi ügy fogalmát. A jelenleg hatályos, 4/2010. (X. 20.) KJE számú jogegységi döntés lényegében átvette a LB 2004-es határozatának gondolatmenetét. Ezzel ugyan a bíróság a vitát a maga részéről lezárta, azonban alapvetően formális, eljárási szempontokra támaszkodott a környezetvédelmi tartalmat és a demokráciát értékelő, fejlesztő szempontok helyett.
A környezeti ügyekben való tisztánlátáshoz elengedhetetlenül fontos a környezeti adatokhoz való hozzáférés lehetősége. Ennek egyik alapkérdése a megbízható, kellő részletességű és kiterjedtségű környezeti adatok megléte (Fülöp, 2012).

magyarázat szerint a társadalmi „kereslet” nem elég jelentős, tehát az állampolgárok, a civil szervezetek nem lépnek fel részvételi igénnyel, és még a jogszabályok adta lehetőségeket sem használják ki. Ez a civil szektor „gyengeségére”, társadalmi beágyazottságuk alacsony szintjére, a politika színteréről történő kivonulás és passzivitás jelenségére vezethető vissza (Kákai, 2004). Az is kimondható, hogy a magyar átlagpolgár nincs tisztában a lehetőségeivel és részvételi jogaival. A másik oldalon a részvételbe bevont intézmények maguk sem nyitottak a részvételi próbálkozásokra: az állampolgárok és a civil szervezetek jogszabályi vagy adminisztratív korlátokkal találják magukat szemben. A hatályos jogszabályok ugyan teret adnának teret a participáció kiteljesedésére, a végrehajtás gyakorlata nem megfelelő, azaz az állami intézmények működésükbe nem tudták beépíteni, vagy megvalósítani a részvételiség mozzanatát.

Oprics Judit azt állítja, hogy megállapítható, a valós és hatékony civil részvétel feltételei szinte teljes mértékben hiányoznak a mai magyar közpolitikai szintérről, vagy csak nagyon lassan alakulnak ki. A civil részvétel ösztönzéséhez hiányzik, vagy nagyrészt nincs meg például a politikai akarat (főként a politikai kultúra és történelmi sajátosságok miatt), a kedvező jogszabályi háttér, az átlátható államigazgatási, döntéshozatali eljárások, a civil (és állami) erőforrások, a már működő egyeztetési terek, a szektorok közötti bizalom, a részvételt meghatározó közös elvi alapok, és a partnerség kialakulásához nem elég erős a civil szervezetek társadalmi támogatottsága sem. Fülöp ezt az állam visszaszorulásával és a nemzetközi tőke nyomásában látja, mely tudatosan kísérli meg csökkenteni a környezetvédelemre, oktatásra, egészségügyre fordított pénzek arányát (Fülöp, 2012).

A társadalmi párbeszéd kialakítására az Európai Unió kiemelt figyelmet fordít (partnerség és szubszidiaritás elve) és jogszabályi kötelezettsége a Magyar Kormánynak is. A civil szervezetek bevonását a társadalmi folyamatokba az 1996. évi XXI. és az azt módosító 2004. évi LXXV. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről, az 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről, a 258/2004. (IX. 16.) Korm. rendelet a megyei (fővárosi) közigazgatási hivataloknak a kistérségi fejlesztési tanácsok és a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács létrehozásával és a térségi fejlesztési tanács átalakulásával kapcsolatos feladatairól, a megalakulással és átalakulással kapcsolatos eljárás rendjéről, továbbá az egyeztető fórumok létrejöttének és működésének szabályairól, valamint a jogszabálynak nem minősülő, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium által kidolgozás alatt álló Civil Cselekvési Terv és egyéb kormányzati civil stratégiák tartalmazzák (Glied, 2010).

A részvétel jogszabályi környezete alapjaiban változott meg 2011. január 1-től. A Parlament az új jogalkotási törvény létrehozásával párhuzamosan megalkotta a részvételi törvényt (2010. évi CXXXI. törvény), amely a jogszabály-előkészítési folyamathoz kapcsolódóan rögzíti az egyeztetendő joganyagok körét, a nyílt internetes konzultáció szabályait és a közvetlen egyeztetés (stratégiai partnerség) kereteit. A részvételi törvény a civil szervezetek számára is biztosítja a jogalkotásban való társadalmi részvételt, mind a teljesen nyitott eljárásokon keresztül, mind pedig stratégiai partnerségek által (Oprics, 2012).

A minisztériumoknál, államtitkárságoknál, önkormányzatoknál történő döntéshozatalba való civil bevonással kapcsolatban a fő gyakorlati tapasztalat az, hogy amely hivatalok kialakítanak együttműködéseket civil szervezetekkel, a partnerek kiválasztásában ott is a minisztériumi elképzelések dominálnak, kevéssé a civil szakmaiság. Általánosságban kijelenthető, hogy az állami szereplők a részvételi kódexben rögzített főbb kötelezettségek (információ-megosztás, átlátható döntéshozatal, erőforrások biztosítása, megfelelő reakciókészség) egyikét sem teljesítik kielégítően, így a részvétel alapszintje (tájékoztatás) sem valósul meg a gyakorlatban. Az államigazgatási és önkormányzati döntésbefolyásolást tekintve sem találunk komoly civil részvételt, sem pedig előrelépést az állami, önkormányzati oldal szándékaiban, vagy a civil szervezetek motiváltságában, felkészültségében. Az Aarhusi Egyezményben megjelenő információhoz való jog érvényesülése tekintetében a hazai joggyakorlat sokszor él az információhoz jutás jogának bonyolult akadály- és kivételrendszerével, amelynek főbb elemei az adatszolgáltatás ideje, formája, költségei, valamint az állami, hivatali és harmadik személyek érdekére hivatkozással megállapított kivételek. 2007 és 2012 között a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosához számos olyan beadvány érkezett, melyben a civilek arról panaszkodnak, hogy egy adott ügyben a hatóságok nem biztosították a résztvevő civil szervezet információhoz való jogát azzal, hogy nem engedélyezte a környezeti hatástanulmány lemásolását üzleti titokra hivatkozva. Nyilvánvaló, hogy a hatósági eljárás rendelkezésére bocsátott szakértői anyagok az eljárási anyag részét képezik, a hatóság döntése is azokon alapul, ezért azokat az összes ügyfélnek és érintettnek joga van maradéktalanul megismerni (Fülöp, 2012).[63] Akár az engedélyeztetési eljárás elején, akár később történik az érintettek értesítése az ügy megindításáról, döntő lehet, hogy a hatóság

[63] Az érintettekre, ügyfélre és a civil szervezetek vonatkozó kitételeket és eljárási módokat a közigazgatási eljárásról szóló törvény (Ket.), a környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény (Kvtv.) és az az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló törvény tartalmazza (lásd bővebben: Gajdics, 2012).

vagy más döntéshozó milyen módon, milyen eszközökkel, milyen körben ad hírt az eljárásról. A magyar közigazgatási eljárásjogban 2009-ben történt változás törölte a nagyszámú érdekelt értesítésével kapcsolatos általános rendelkezéseket, a hatásterületen élők ügyféli jogának automatikus megállapítása kivételessé vált, így a kiterjedtebb hatással rendelkező beruházások engedélyezése és üzemeltetése során, a közigazgatási ügyekben az összes érintett ma már nem kapja meg a megfelelő tájékoztatást. [64]

Óriási veszély – és ennek tapasztalható jelei vannak Magyarországon – hogy a részvétel önmagában is issue-vá vált. A hangsúly nem a részvétel során alkalmazott formákra, technikákra, eszközökre helyeződik, nem az érdekérvényesítés eredményességét tekinti elsődlegesnek, hanem a részvételi hierarchia formálását, egyáltalán a részvétel megteremtésének lehetőségét teszi diskurzus tárgyává, ezáltal pedig a deliberatív döntéshozatal valódi előnyét veszi semmisnek.

Összességében elmondható, hogy a civil részvétel hazai megítélése és gyakorlata rendkívül ambivalens. Lényegében a társadalom többsége, de különösen a fiatalok passzívak és kevéssé nyitottak a részvételi folyamatokra. Van ugyanakkor a magyar társadalomnak egy olyan, nem elhanyagolható része, amely fontosnak tartja a közügyekben való aktív részvételt egyénileg, vagy civil szervezeti keretben. Úgy tűnik a politikai adok-kapok konfliktusokba belefáradt a lakosság, ez pedig a részvételen is lecsapódik. A részvétel a közösségi kohézió megerősítését, és nem a konfliktusok fokozását jelenti. Egyetérthetünk Boda Zsolttal és Jávor Benedekkel, akik szerint „van terepe és bázisa tehát a részvételi folyamatoknak hazánkban, ám azok megtervezésekor különös gondossággal kell eljárni: meg kell találni az azokba bekapcsolódni kívánók körét, ki kell választani a megfelelő technikákat, törekedni kell a közösségi érzés megerősítésére és garanciákat kell biztosítani a részvételi folyamat félrecsúszásával szemben” (Boda – Jávor, 2012: 100).

3.2. Dél-Dunántúl és Pécs

A tervezési-statisztikai régió Baranya, Tolna, valamint Somogy megyéket foglalja magában. Délen Horvátországgal, északon a közép-dunántúli, északnyugaton a nyugat-

[64] 2012 nyarán hozták nyilvánosságra a környezetvédelmi engedélyezés – közösségi részvétellel összefüggő – módosításainak tervezetét. A tervek szerint az engedélyezési eljárás során az érintettek véleményének begyűjtése érdekében tartott közmeghallgatást hangfelvétel vagy képfelvétel útján is dokumentálhatja a környezetvédelmi felügyelőség, írásbeli jegyzőkönyvnek nem kell készülnie. A jegyzőkönyv írásba foglalási kötelezettségének eltörlése azért sérelmes, mert ez gyakorlati segítség volt az érintett lakosok és kisebb civil szervezetek számára, hiszen megkönnyíti a közmeghallgatáson elhangzott vélemények kereshetőségét, értelmezését, használatát. Bendik Gábor: Újabb sortűz a közösségi részvételi jogokra. http://www.greenfo.hu/hirek/2012/10/20/ujabb-sortuz-a-kozossegi-reszveteli-jogokra (Letöltve: 2012.01.23.)

dunántúli régióval határos, keleten pedig a Duna választja el a Dél-Alföldtől. A régió központja a közel 158 ezer lakosú Pécs. A régióhoz az ország területének 15%-a, népességének alig egytizede tartozik. 70 fő/km²-es népsűrűségével az ország legritkábban lakott térsége. A régió változatos természeti adottságai, kellemes éghajlata és kiváló turisztikai adottságai ellenére mind országos, mind nemzetközi összehasonlításban a fejletlenebb régiók közé sorolható. Ennek oka elsősorban a régió nagy részének rossz megközelíthetősége, valamint a határ menti fekvés, ami a történelem során kialakult elszigeteltség miatt fékezte a régió fejlődését.

A Dél-Dunántúl tehát történelmileg nem sorolható Magyarország legnépesebb és legfejlettebb térségei közé, de több egyedi sajátossággal bír (Duna, Dráva, Balaton déli partja, Mecsek, déli országhatár), melyek évszázadok óta – időről időre új elemekkel kiegészülve (Paksi Atomerőmű, Pécsi Tudományegyetem, uránérc bányászat stb.) – meghatározzák fejlődési útját és jelenkori helyzetét, illetve egyfajta gazdasági és politikai érdekközösséget adnak az itt élők számára. A régió feltételrendszere a római kor örökségeként is értelmezhető határ mentiség, részben a *limes* jelentősége, részben az országhatár menti elhelyezkedés, mely lehetőséget ad/adhat a déli államokkal történő szoros kooperációra, mégis, a földrajzi és geopolitikai helyzet inkább kedvezőtlennek ítélhető, főként abban a tekintetben, hogy a fővárostól és a nyugati határtól való távolság eleve csökkenti a gazdaságfejlesztéshez és munkahelyteremtéshez fontos tőke beáramlásának lehetőségét, ugyanakkor az elszigetelődésben rejlő lokális lehetőségeket erősítheti (pl. Ős-Dráva Program). A rendszerváltást követő évek gazdasági és politikai átalakulása, a bányászat[65] és nehézipar szinte teljes leépülése, a munkanélküliség és a végleg leszakadó kistérségek problémája elemi erővel jelent meg a Dél-Dunántúlon is (Glied – Tarrósy, 2011: 25).

A Dél-Dunántúl a legtöbb magyar régióhoz hasonlóan nem rendelkezik jelentős politikai, közigazgatási hagyományokkal. A régiók formai kereteinek kialakítása ellenére nem jött létre egységes regionális gondolkodás és öntudat, pedig a Dél-Dunántúl tekinthető az első régiónak, amely leghamarabb megszervezte önmagát. A térség az egyik legfejletlenebb, stagnáló, gazdaságilag hanyatló része Magyarországnak, de európai uniós összehasonlításban is rendkívül rossz helyen áll. Az uniós konvergencia célkitűzések

[65] A dél-dunántúli térségben hivatalosan 74 „működő” és 4 szünetelő bánya van. Az uránérc-felhozatal 1995-től teljes egészében megszűnt, azóta a térségben csak rekultivációs tevékenységet folytatnak, a meddőhányók kezelését, a zagytározók uránmentesítését, továbbá az elszivárgó vizek megtisztítását. 2004-től a szénbányák esetében is csak környezetvédelmi tevékenységek zajlanak. Az uránérc-bányászatot illetően egy ausztrál érdekeltségű vállalat (Whitehorse) végez kutatásokat Kővágószőllős térségében.

kritériumainak megfelel, a GDP értéke nem éri el az országos átlag 75%-át (Pálné, 2009: 13-20). Az 1990-es évek elején tapasztalt alulról építkező regionális együttműködési folyamat az évtized második felére megtorpant. A közös gondolkodás, a regionális léptékű fejlesztések helyébe a széthúzás és a külső forrásorientáció lépett. Sem a mindenkori regionális fejlesztési tanács, a megyei önkormányzatok, sem a megyeszékhelyek nem törekedtek állandó együttműködésre. Az Európa Kulturális Fővárosa–Pécs2010 (EKF) program kapcsán ugyan indultak kezdeményezések közös projektek indítására, de ezek inkább csak a meglévő programok becsatornázását jelentették az EKF keretébe. A régió székhelyéről szóló vita is gyengítette az integráció esélyeit, Kaposvár megkérdőjelezte Pécs hagyományos regionális vezető szerepét. A verseny felülkerekedett a kooperáció lehetőségein (Hajdú, 2006: 67).

Az Új Magyarország Fejlesztési Terv és az Országos Területfejlesztési Koncepció keretében meghirdetett felzárkózatási program hosszú távú célkitűzéseit 2020-ig a Dél-Dunántúli Operatív Program fogalmazta meg. Ebben kiemelt szerepet kapott a magas környezeti minőségű modellrégió kialakítása, melynek következtében javul a régió vonzereje. A célokhoz rendelt prioritástengelyek a városi térségek fejlesztését, a turisztikai potenciál erősítését, a közösségi településfejlesztést, a humán közszolgáltatás-fejlesztést és a térségi infrastruktúra regionális fejlesztését emelték ki. A kétezres évek második felében a leszakadás lelassult, de nem állt meg, a hatalmas reményekkel induló EKF projekt sem volt képes érzékeltetni a hatását regionális szinten, számos pozitívuma mellett a rendszerszintű léptékváltást nem tudta elindítani.

A kilencvenes évek gyökeres változásai felértékelték Magyarország geopolitikai és gazdasági helyzetét, hazánk a volt keleti blokk országai között vezető pozícióba került, azonban ebből a régió központja, Pécs – egyéb középvárosoktól (Győr, Székesfehérvár, vagy Szombathely) eltérően – érdemben nem tudott profitálni. A reális helyzetkép felmérésének és értékelésének szükségessége a kilencvenes évek második felében meghozott terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos jogszabályok és Magyarország európai uniós csatlakozásának előkészületei kapcsán merült fel, majd később, az egyes operatív programokhoz (főként a Regionális Operatív Programhoz) megalkotott stratégiai környezeti vizsgálatok (SKV), akciótervek (AT), a különböző területfejlesztési koncepciók, településrendezési tervek, fejlesztési stratégiák kidolgozása tekintetében kötelezővé vált. Egyértelműen a helyzet körültekintő értékelése az első lépés tehát a stratégiaalkotás és tervezés folyamatában. Olyan fázis, amely alapvetően meghatározza és

egyben be is határolja egy adott település és környéke közép- és hosszú távú fejlesztési útjait és lehetőségeit. Mindeközben Pécsett a stratégiaalkotási/projekt tervezési tevékenység döntési-cselekvési szabadsága és alkalmazkodási lehetősége a város adósságállományának növekedésével, 2004-től egyre inkább beszűkült, a cél leginkább a pénzügyi összeomlás és a perifériára szorulás megelőzése lett. Egyfajta kiútkeresés, amely nem, vagy csak részben tette lehetővé a megfontolt, racionális, felelősségteljes és jövőformáló fejlesztési koncepciók kialakítását, a politikai elit is inkább napi kommunikációs sikereket keresett és talált, a stratégiai gondolkodás szinte eltűnt a városvezetés környékéről. A leszakadás elől való „menekülés", a város kapcsán már-már közhelyként megjelenő erősségekre és lehetőségekre való hivatkozás (kapu és átjáró dél, észak és nyugat között, az egyetem tudásbázisa, multikulturalizmus és erős kultúra-közvetítő szerep, a helyi identitástudat, mediterrán jellegű mikroklíma, vagy a dinamizmus, illetve az innovatív attitűd) és a visszacsatolási potenciál megteremtése (a helyi, civil társadalom minél szélesebb körű bevonása, partnerségi keretek kialakítása) határozták meg – ha nem is tudatosan – a kétezres évek stratégiainak nevezett lépéseit. Sok esetben az általános modellek helyi viszonyokra történő átültetése is elmaradt, azok konkretizálását és megvalósítását nem formálta saját arcára a közösség, így azok végrehajtásában sem vállalt komoly szerepet. Ez azzal járt, hogy a helyi társadalom különböző csoportjai egyszerűen elveszítették az érdeklődésüket a lokális ügyek iránt és közömbössé, passzívvá váltak. Természetesen a koncepciók, tervek és projektek tervezése kapcsán sok állandó (földrajzi és környezeti adottságok, lakosságszám, intézményi struktúra stb.), de számos bizonytalan tényezővel (gazdasági és pénzügyi válság, nyitottság foka, innovációra és alkalmazkodásra való képesség stb.) is kell számolnunk, melyek mentén a hosszú távúnak nevezett stratégiák egész egyszerűen kettéhasadhatnak és paradox módon a 10-15 éves időhorizontra tervezett célrendszerek lehúzódhatnak rövidtávra. A stratégia jellege és módszere is érvényben marad, azonban választási ciklusokon átívelő gazdaság- és társadalomszerkezeti koncepciók helyett jogszabályalkotási, szervezet átalakítási és politikai egyeztetési periódusok váltakoznak spontán jelleggel olyan instabil környezetet eredményezve, melyben az eredeti célok egyszerűen feloldódnak, átalakulnak, vagy egyszerűen eltűnnek (Glied – Tarrósy, 2012).

Fodor István szerint Dél-Dunántúl nem tartozik a környezeti szempontból kiemelkedően terhelt térségek közé, amit javarészt a megkésett ipari fejlődéssel lehet magyarázni, azonban több tényező miatt is érdekes lehet Tolna, Baranya és Somogy környezeti vizsgálata, valamint ehhez kapcsolódóan a fenntarthatóság aspektusainak értelmezése és a

partnerség (főként a civil és állami/önkormányzati) megvalósulásának lehetőségei (Fodor, 2001). Ugyanakkor ki kell hangsúlyoznunk, hogy a térségben található Magyarország egyetlen atomerőműve, amely időről időre – főként a világban történt nukleáris balesetek, katasztrófák kapcsán – témát ad az energiabiztonságról, atomenergiáról és nukleáris hulladékok tárolásáról kipattanó vitáknak. A veszélyérzetet táplálja az uránbányászat kétes megítélése, tényleges, vagy képzelt kockázatai.

A régióban a környezetvédők álltak a környezeti ügyek során kipattant tiltakozások és a partnerségi feladatokkal kapcsolatos civil tevékenységek élére, aktívan igyekeztek összefogni az egyéb területeken tevékenykedő szervezetekkel. A beruházásokat elbíráló döntéshozatali rendszer anomáliáit és a tájékoztatás hiányosságait ismerve sokszor csak a tiltakozásra van esélyük, ahogy történt ez az ófalui atomtemető, vagy a nagy port kavart, előbb a Zengőre, majd a Tubesre tervezett NATO-lokátor esetében. A környezeti konfliktusok sora hosszasan folytatható lenne a horvátok által a Drávára megálmodott, később elvetett novo virje-i vízerőmű, a cikói hulladéklerakó fejlesztése, a mecseki erdőirtások, a pécsi hőerőmű, a beremendi, bükkösdi és királyegyházi cementgyár-ügy, az atomtemető létesítésével kapcsolatos ügyek, vagy az M6-os autópálya és gyorsforgalmi út megépítése és a növekvő forgalom környezeti hatásai körül kipattant esetek kapcsán. Fontos azonban kiemelni, hogy az ezen esetek kapcsán kialakult civil együttműködések, kapcsolatok a jövőben alapjait adták és adják a regionális civil hálózatok megteremtésének, a manapság oly nehézkesen hasznosítható civil kurázsi megteremtésének és használatának[66]. Ahogy Tarrósy István írja: *„olyan kölcsönhatásokról beszélhetünk az együttműködések kapcsán, amelyek az egyén és a közösség részvételi (politikai) kultúráját erősítik, és hozzájárulnak egy új bizalmi kontextus és társadalmi integráltság kialakulásához. Pécsett számos kezdeményezés született az elmúlt évtizedben az Ökováros-Ökorégió Programtól kezdve, a Pólusprogramon keresztül az EKF-ig, melyek a sikerek és kudarcok sorát vonultatta fel, és amelyek kétségtelenül kibillentette a pécsi (és bizonyos értelemben az országos) kulturális elitet, civil társadalmat és politikai vezetést egy új eszmeiség, egy új együttműködési kultúra „meghonosítása" felé. Az, hogy a kívánt partneri viszonyok miért nem létezhetnek még mindig hazánkban, nagymértékben politikai szocializációnk felelős. Nem is csak a rendszerváltás előtti évtizedek patronizáló és*

[66] Pécs – és ez inkább érzés mint kutatásokkal bizonyítható jelenség – egyfajta civil fellegvárnak számít a közgondolkodásban. Interjúim során szinte minden esetben felmerült, hogy Pécsett nagyon erős a civil aktivitás, az együttműködés, amely megalapozza a társadalmi tőkét. A tüke életérzésből fakadó patriotizmus, a multikulturalizmus, a nyitottság, a kultúra kiemelt szerepe, az egyetem táplálják ezt az érzést

atomizáló közege, hanem magának a rendszerváltásnak a szocializációs intézményei és a rendszerváltás csődje tehetnek erről." (Tarrósy, 2011: 38).

3.3. Hálózatosodás és környezet ügyek a Dél-Dunántúlon és Pécsett

A Dél-Dunántúlon magyarországi viszonylatban már nagyon korán, az 1980-as évek végén megjelentek olyan issue-k, melyek lakossági ellenállást váltottak ki, illetve keretet adtak a környezetvédelemmel foglalkozó civil szerveződések, csoportok fellépésének. A garéi hulladéktároló esete volt az első olyan környezeti ügy a régióban, amely széles körben megmozgatta a környéken élő lakosságot. A nyolcvanas években a környéken élők több esetben a kutak vizének minőségromlására és állatelhullásra panaszkodtak. A lefolytatott vizsgálat felderítette, hogy a folyékony hulladékot tartalmazó fémhordók egy része sérült, és szivárog. Egymásnak ellentmondó vízvizsgálati eredmények és viták után később bebizonyosodott, hogy a szennyeződés elérte a víztartó réteget, és ezáltal bekerült az ivóvízbe is. A hulladéktárolót később felszámolták, de a környezeti károk óriásiak voltak. A rendszerváltást követően a tolnai és baranyai szén- és uránbányászat tönkrement, a bányákat felszámolták, azonban a rekultivációs munkálatok a mai napig nem fejeződtek be, a kitermelés újraindításáról pedig időről időre újabb hírek kapnak szárnyra, elindítva a civil összefogást. A régióban, Pakson található Magyarország egyetlen atomerőműve, ezen tényező pedig eleve felvet lakossági kérdéseket a sugárzás mértékéről és a keletkező sugárzó hulladék elszállításáról.

Atomtemető ügyek

Az atomtemető létesítésével kapcsolatos ügyek elemzéséhez támpontot a már tárgyalt NIMBY- és PIMBY-jelenség, a telepítési döntésekkel szemben megfogalmazott kockázatok és veszélyek, veszély-percepciók, valamint a kompenzációs megközelítés adhat. Kutatások támasztják alá, hogy a radioaktívhulladék-tárolók ellenzői egészségügyi és biztonsági, gazdasági, környezetvédelmi, társadalmi, valamint technikai és döntési eljárással kapcsolatos aggályokat fogalmaztak meg (Szántó, 2008b). Nagy kockázati tényezőt és hosszú ideig fokozott figyelemmel járó problémát jelent az atomerőművek működése során létrejövő melléktermék, vagyis a radioaktív hulladék elhelyezésének a problematikája. A kis- és közepes aktivitású hulladékok elhelyezésével kapcsolatos tervek már a rendszerváltást megelőzően társadalmi, politikai és környezeti konfliktust eredményeztek. A nyolcvanas évek közepén napvilágot látott tervek szerint a hulladékokat

a szocialista blokk országai közösen, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsán (KGST) belül akarták kezelni, vagyis a felhalmozott hulladékot egy, Magyarország határain kívül eső területre kívánták szállítani. Később ez a koncepció különböző okok miatt meghiúsult, így a paksi atomerőmű vezetősége számára világossá vált, hogy az elhelyezést az országhatárokon belül kell megoldani (Szíjártó, 2010: 75). Több lehetséges helyszínen végeztek geológiai vizsgálatokat és fúrásokat, majd azok eredménye alapján leszűkítették a szóba jöhető alternatívákat. A kutatások és az engedélyek begyűjtése már az 1970-es évek végén megkezdődtek, de erről sem a társadalmat, sem az ott lakókat nem értesítették, illetve semmiféle felvilágosítást nem adtak az érintetteknek a hulladéktároló szükségességéről, ami természetesen jellemző volt az akkori szocialista kormányzati viszonyokra. Több lehetséges helyszín megvizsgálása és elvetése után 1983-ban döntés született arról, hogy Feked–Véménd–Ófalu térsége megfelelő egy hulladéktároló megépítésére.[67] A térség azért is megfelelt az elvárásoknak, mivel prioritást élvezett, hogy a helyszín közel legyen a nukleáris hulladékok keletkezési helyéhez. A lakosság számára az atomhulladék-tároló tervezetét az atomerőmű csak négy évvel később hozta nyilvánosságra, de ekkor már nem mint terveket, hanem kész tényeket közölt. Nem meglepő, hogy a lakosság hangot adott felháborodásának, nem csupán a létesítmény vélt kockázata, de a tervezés elhallgatása miatt is. Az ófalui létesítmény elleni tiltakozás ezen túlmenően igen komplex, nagyon sok érdek és emocionális-mentális beágyazódást tartalmaz (Szijártó, 2008), melyek közül nagy szerepet játszott az 1986-ban történt csernobili katasztrófa emlékezete és a létesítés körüli „titkolózás”. A kipattant konfliktus több szempontból is érdekes. Az atomerőmű szakértői és az államigazgatást képviselők nem értették a helyiek részéről tapasztalt elutasítás valós indokait, így nem is jöhetett létre olyan kommunikációs tér, melyben a konfliktus megoldhatóvá vált volna. Másrészt a civil együttműködésnek nem volt mintája, olyan ügy, melyre építhették volna a helyiek az ellenállásukat, tehát kijelenthető, hogy fokozatosan „tanultak bele” a protestálásba.

A tiltakozók társadalmi összetétele igen vegyes képet mutatott. A mezőgazdaságból élő lakosok, akiket leginkább az érzelmi töltet vezérelt, a veszélyérzetre, az ismeretlentől való félelemre hivatkoztak, továbbá arra, hogy a telepítés teljesen felborítaná a faluban megszokott életvitelt. A tiltakozás radikalizálódásában nagyon fontos szerepet játszottak a faluban élő fiatalabb generációk is, akik már a Kádár-korszak szabadabb, kevésbé autoriter korszakában nőttek fel. A rendszerváltás közeledtével a nyilvánosság is egyre nagyobb

[67] Lásd részletesen: Balogh János – Schweitzer Ferenc – Tiner Tibor: Az Ófalu mellé tervezett radioaktív-hulladék lerakóhely földrajzi környezete. In. *Földrajzi Értesítő* XXXIX. évfolyam, 1-4. füzet, 1990.

teret nyert, a sajtó „rácsapott” az ügyre, a média belépett a konfliktustérbe, leginkább semleges tájékoztató szerepben. A médiafigyelem megjelenésével párhuzamosan egy újabb szereplőcsoport tűnt fel a konfliktusban. Motivációi hasonlók voltak a Bős-Nagymaros-ügyben megfigyelhetőkhöz. Egy értelmiségiekből álló laza szervezettségű csoport jelent meg az ügyben, elsősorban Ófalu környékéről és Pécsről. Tagjai tanárok, orvosok, illetve különböző értelmiségi csoportosulások voltak, akik leszögezték, hogy a falu érdekeit hivatottak képviselni. Ennél a csoportnál el lehet mondani, hogy a segítségnyújtásban már nem az emocionális szempontok játszották a főszerepet, csupán egyetlen egy szempont vezérelte őket – ami megjelent mindegyik társadalmi csoportnál, hol erőteljesebben, hol pedig kevésbé –, mégpedig az állam és a döntéshozatal formája elleni fellépés gondolata. Felismerték, hogy egy környezetvédelmi konfliktus kapcsán kisebb kockázattal élhetnek kritikával a kommunista hatalommal szemben, hiszen nem direkt politikai kritikával illették a politikai elitet, hanem egy környezetvédelmi üggyel kapcsolatosan világítottak rá a telepítési eljárás esetleges hiányosságaira és jogi szabályozatlanságokra, ezen keresztül pedig bírálták a rendszer anomáliáit, elsősorban az elhallgatás tényét. Az újonnan alakuló ellenzéki tömörülések, a Fidesz és az MDF is felismerte, hogy az atomtemető elleni fellépés remek ugródeszkának bizonyul majd a szerveződő pártjuk megerősöítésében és ismertsége megteremtésében, ugyanis a konfliktus igen erőteljes mediatizált vonatkozású is volt, így a tömegkommunikáció által könnyen tudták hallatni a hangjukat televízión és rádión keresztül, vagy akár gond nélkül oszthatták meg gondolataikat az újságok hasábjain. Az ügy fontos táptalajnak bizonyult továbbá a leendő civil szervezeteknek, egyesületeknek és szakértőknek egyaránt (Vámosi, 2012). Az állam a politikai-gazdasági rendszer mély válsága következtében nem mert felvállalni egy további konfliktust és teljes egészében áthárította a felelősséget a paksi atomerőműre. A PAV próbálkozott a falu kompenzációjával is, melyek leginkább infrastrukturális fejlesztéseket takartak: orvosi rendelő és szolgálati lakások építése, egy vendégház létesítése, továbbá hozzájárulás az út és iskola felújításokhoz.[68] Ez a „gesztus” nem érte el a célját, mert a falu lakossága az elhúzódó egyezkedés miatt úgy érzékelte, meg akarják vesztegetni. A lakosok ennek a véleményüknek közmeghallgatásokon és a médiában igen erőteljesen hangot is adtak. A kompenzáció esetleges elfogadásában az akkor még ismeretlen munkanélküliség sem játszhatott komoly szerepet, a rendszerváltás idején a munkaerőpiacon megjelenő válságot a prosperáló helyi mezőgazdasági szövetkezetek

[68] http://www.rendszervaltas.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19890420&ni=135745&ty=1&gb=6913

tompították. Az 1987 óta nyilvánosságra került atomhulladék létesítmény terve, és az azt követően kipattant tiltakozás során a PAV fokozatosan veszítette el a presztízsét és jó hírét. Az ügyet végül politikai döntés zárta le az állampárt részéről 1988-ban, amely nem adta meg az építési engedélyt Ófalu térségében.

1997-ig a Paksi Atomerőmű alacsony aktivitású radioaktív hulladékát a püspökszilágyi Radioaktív Hulladék Feldolgozó és Tároló fogadta. A létesítmény azonban feltelítődött, így a veszélyes anyagnak mindenképpen új helyet kellett találni. A kis és közepes aktivitású radioaktív hulladékok elhelyezésére alkalmas objektumok kiválasztása céljából 1993-1996 között az illetékes hatóságok szakemberei az ország teljes területét megvizsgálták.[69] 1997 elején az a döntés született, hogy a részletes kutatások Bátaapáti térségében kezdődjenek meg, immáron a nyilvánosság teljes biztosításával. 2003-ra befejeződtek a felszíni földtani kutatási munkák, melyek eredményei alapján az illetékes hatóság megállapította, hogy a Bátaapáti telephely földtanilag alkalmas a radioaktív hulladékok végleges elhelyezésére. Az „atomtemető" építésének előkészítése kapcsán a garéi és ófalui ügyben együttműködő civilek újra „egymásra találtak", azonban mivel a falu komoly mennyiségű pályázati pénzhez és egyéb juttatásokhoz jutott, a létesítmény pedig körülbelül ötven helybélinek teremt munkalehetőséget, lényeges lakossági támogatást nem kaptak a lehetséges kockázatok miatt protestálók. A magyarországi gyakorlatban a kompenzáció jelentős szerepet játszik a környezeti döntések meghozatalának befolyásolásában. A kompenzáció gyakran alkalmazott eszköz a települések lakosságának és a pénzügyi gondokkal küzdő önkormányzatok meggyőzésében. Jellemzően alacsony bevételi forrással rendelkező, kis lélekszámú településeken létesítenek például hulladéklerakót, Bátaapáti pedig ezen kritériumoknak megfelelt. A település egy völgyben fekszik, zsáktelepülés, a munkanélküliség magas volt. A hátrányos helyzetű települések, amelyeken a lakosság körében magas a munkanélküliség, alacsonyak a jövedelmek és az önkormányzat is szűkös forrásokkal rendelkezik, általában szívesen fogadják a tervezett beruházásokat az azzal járó gazdasági előnyök és a felajánlott fejlesztések miatt (Kiss, 2012: 170). Bátaapátiban 2003-ban befejeződtek a felszíni földtani kutatási munkák. 2005. július 10-én a településen népszavazást tartottak, ahol 75%-os részvétel mellett a lakosság 91%-a támogatta a tároló megépítését, a közvetlen véleménynyilvánítás tehát megerősítette az létesítést és egyben legitimálta is azt. 2005 és 2012 között, 68,5 milliárd forintból épült meg a

[69] Ezek között szerepelt Ófalu is, 1994-től már kiemelt célpontként.

radioaktívhulladék-tároló, a térség kompenzációja a nukleáris hulladékszállításától kezdődően évi 300 millió forint, amit a térség falvai és községei százalékos arányban osztanak fel egymás között[70] (Glied, 2009).

Már 1989 óta folynak a Mecsekben kutatások egy nagy aktivitású hulladéktároló megépítése kapcsán. A földtani vizsgálatok a Nyugat-Mecsekben fekvő Boda térségét alkalmasnak találták a tároló telepítésére 2020 és 2046 közötti időszakban. A Bodán, 2011-ben az Radioaktív Hulladékokat Kezelő Kht. által elvégzett közvélemény-kutatás szerint, a térség lakóinak a 27%-a teljes mértékben elfogadja a tervezett tároló tényét és 40,3%-a csak a megfelelő vizsgálatok alapján tud dönteni, 32% elutasítja azt.[71] Az uránbányászat újraindítása ellen és a tervezett bodai lerakó telepítése ellen már formálódik egy új mozgalom, NeMecsek néven, amely a NIMBY minden jellegzetességét magán hordozza és fő érve, hogy a nukleáris hulladéklerakó légvonalban csupán néhány kilométerre található Pécstől és más lakott településektől (Glied, 2013).

A Zengőre, majd a Tubesre tervezett lokátor ügye volt az első olyan nagyszabású akció, amely elindított valamiféle magasabb szinten folyó párbeszédet, hálózatot, de a regionális szint ebben az esetben is inkább Pécsre és környékére korlátozódott. A NATO radarállomás elleni tiltakozó akciókba ugyan országos (globális) szervezetek is bekapcsolódtak (Védegylet, Greenpeace), a regionális szint azonban kimaradt, hiszen a probléma földrajzi aspektusaiból és a helyi érdekek szerepének felértékelődéséből adódóan nem volt motivációjuk a régió egyéb zöld szervezeteinek a mozgósításra. A Tubes-ellenes nyilatkozatot országszerte 36 szervezet írta alá, melyek között természetesen akadtak a dél-dunántúli régió egyéb megyéiből is támogatók.

3.4. A Zengő-Tubes-ügy

Az utóbbi évek egyik legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó, részben környezetvédelmi ügyként kezelt konfliktusa a Baranya megyében található Zengőre, később Tubesre tervezett NATO-lokátorral kapcsolatban pattant ki. A két eset szorosan összefonódik, mégis számos eltérő mozzanatot hordoz, melyek különböző kereteket, sajátosságokat adnak a folyamatoknak. A konfliktus kapcsán rengeteg szakértő, politikus és civil

[70] Megépült a település szennyvíz- és gázhálózata, új burkolatot kapott a zsákfalu három kilométer hosszú bekötőútja. Felújították a község művelődési házát, egy régi parasztportát közösségi házzá alakítottak. Amikor a posta bezárta helyi hivatalát, akkor a falu megvette az ingatlant, és teleházzá építette át. http://www.nol.hu/archivum/archiv-337524 (Letöltés: 2012. 12.24.)

[71] Radioaktív Hulladékokat Kezelő Kht., www.rhk.hu/hir/kozvelemeny/nymtit_2011.ppt (Letöltés: 2012.12.30.)

szervezet szólalt meg, az érvek és ellenérvek kapcsán számtalan igaz, vagy igaznak vélt szóbeszéd kapott szárnyra, egymást érték a lakossági fórumok, közmeghallgatások, tájékoztatók, demonstrációk. A lokátor kivitelezésének tényleges megkezdését az elhúzódó botrány következtében előbb a Zengőn, majd a Tubesen elhalasztották, a 2006 szeptemberére már átadni tervezett radarállomást végül a Tolna megyei Medinára telepítik.[72] Hazánkban a rendszerváltást követően a Zengőhöz hasonló méretű összefogás és közös civil-lakossági fellépés nem alakult ki, ezért sokan a zöld integráció kezdeteként definiálták a lokátor megépítése ellen tiltakozó mozgalmat, helyi képviselőtestületek, pártok, a különféle profilú, környezetvédelemmel is foglalkozó szervezetek közös akcióját. Vannak, akik a média szerepvállalásának tulajdonítják a civil sikert, megint mások a politikai felelősségvállalás alacsony fokával magyarázzák a történteket. Az esettanulmányban azt elemzem, milyen vonzatai voltak a vízlépcső utáni időszak legnagyobb port kavart környezeti ügyének. A konfliktus lezárultát követően választ kaptunk számos kérdésre, melyeket összefoglalok.

A magyar politikai elit a rendszerváltást követő években mindössze néhány kérdésben volt képes konszenzusra jutni. Ezek egyike az euro-atlanti csatlakozás volt, amelyet hazánk a NATO, majd Európai Uniós csatlakozással elért. A NATO magyar légtér és taszári légibázis használatáról szóló kérésére az országgyűlés ugyan nagyon rövid idő alatt engedélyt adott az 1995-ös és 1999-es boszniai és szerbiai bombázásokat megelőzően, a Gripen-üggyel kapcsolatos botrányok aláásták, a tagsággal járó kötelezettségek elmulasztása és a katonai presztízsveszteségek pedig kimondottan hűvössé tették a viszonyt a szervezet és Magyarország között. Nem vetett jó fényt a magyar honvédelmi vezetésre és a politikai elitre a Zengő-Tubes lokátorállomás körül kialakult botrány sem. A NATO magas rangú tisztségviselői többször is azzal szembesültek, hogy a hozzájuk eljuttatott hivatalos információk és a civilek által hangoztatott érvek egymásnak ellentmondanak, a honvédség vezetői pedig sok esetben megalapozatlanul és homályos kontextusban hivatkoznak az atlanti szervezet főtitkárára.

A Zengő-ügy kronológiája pontosan ismert, számos helyen feldolgozásra került, értelmezése azonban máig kérdéseket vet fel. Egyrészt a Zengő-ügy dinamikus, azaz a zöld mozgalom és a helyiek által megvalósított szerepvállalás sikere – szemszögükből a radar áthelyezése sikernek tekinthető –, másrészt új értelmezési keretbe (framing) helyezte a konfliktus által felszínre került mozgalmi szervezettséget és potenciált, az együttműködés

[72] Jövőre már épül a medinai NATO-radar. http://nol.hu/belfold/jovore_mar_epul_a_medinai_nato-radar (Letöltés: 2011.10.11.)

kultúráját, a média szerepvállalását és az ökopolitika, Magyarországon abban az időszakban kibontakozó elveit. A társadalmi mozgalmaknak, lévén a politika legkevésbé intézményesült szereplői, nincs olyan szervezeti, ideológiai hátterük, mint a pártoknak. A Civilek a Zengőért Mozgalom (CZM) profilja egy jól körülhatárolt konfliktushoz kapcsolódik (radar), amelynek – bár kötődhet egységes értékrendhez (ökologizmus) – nem kell célja elérése érdekében egy lezárt, koherens, az élet minden részletét érintő ideológiát kidolgoznia, hanem sokkal inkább egy olyan jelentéskörnyezetet kell létrehoznia saját maga számára amelyben lehetővé válik a cél eléréséhez szükséges mobilizáció és kollektív cselekvés. A Zengő-Tubes-ügyben a dolgozatban megjelenő összes, ökologizmussal, tiltakozással, kollektív cselekvéssel kapcsolatos felvetés (fenntartható fejlődés dilemmái, társadalmi mozgalmak, média szerepe, környezetjog – Aarhusi Egyezmény) megjelent.

A Zengőre tervezett radarállomás a NATO jelenlegi stratégiájában nyomon követhető elemek szerves részeként azt a feladatot látta volna el, hogy a Magyarország (Európai Unió) felé, a Duna vonalában, Szerbia irányából érkező repülőgépeket időben észleli. Nem mellékesen a 682 méter magas csúcs kitűnő rálátást biztosít az egész Balkán-félszigetre (és egyes információk szerint a közel-keleti térség egyes részeire is). Hasonlóan kedvező fekvésű terület a közelben Graz felett található, azonban Ausztria az 1955-ös semlegességi szerződés értelmében nem léphet be egyetlen katonai szervezetbe, így a NATO-ba sem. A magyar országgyűlés 1995-ben hozott parlamenti döntése értelmében a NATO három nagy hatótávolságú lokátort helyezhet el hazánk területén, az észak-magyarországi Bánkúton, Békéscsabán és a Baranya megyei Zengőn (Vay, 2005: 79). A NATO 1994-ben megkezdett projektje – teljes egyetértésben minden érintett magyar kormánnyal – elleni tiltakozás már 1996-ban megindult a tervek napvilágra kerülését követően, akkor még a közvetlenül érintett pécsváradiak és hosszúhetényiek körében. A politika már korántsem reagált ennyire világosan, lényegében nyolc év kellett ahhoz, hogy az akkori pécsi ellenzéki és független képviselők állást foglaljanak a lokátor megépítése ellen.

Antall József magyar miniszterelnök 1993. március 8-án értesítette levélben Manfred Wörner NATO-főtitkárt hazánk csatlakozási szándékáról. A katonai szervezet részéről egy évvel később, 1994 elején érkezett felkérés arra vonatkozóan, hogy Magyarország területére három lokátorállomást telepítsenek. A kérésben foglaltakat az országgyűlés egy évvel később jóváhagyta és a 2003-as évet jelölte meg a kivitelezés tényleges kezdetének. Mint említettem, a kijelölt helyszín elleni civil tiltakozás 1996-ban megindult, de akkor még a sajtó nem foglalkozott mélyebben az üggyel, hiszen még az építkezés előkészületei

nem kezdődtek meg, az engedélyeztetési eljárások pedig a háttérben zajlottak. A HM – okulva az ófalui esetből – már az országgyűlés döntését követően kompenzációt ajánlott fel az érintett két településnek. Pécsváradnak tanuszodát, Hosszúheténynek pedig új iskolát és elkerülő utat ígértek. 1998-ban a minisztérium munkatársai meggyőzték a Duna-Dráva Nemzeti Park – a beruházás várható környezeti ártalmaira és a Zengő északi oldalán található, ún. zengővári rom tönkretételére hivatkozó – vonakodó, az építési engedélyt négy esetben visszautasító illetékeseit arról, hogy a legmesszemenőbben figyelembe veszik a terület ökológiai szempontjait.[73] A 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokat ért terrortámadás felgyorsította a radar építésének engedélyeztetési eljárását. 2002 márciusában a Fidesz vezette koalíciós kormányzat rendeleti úton tette lehetővé az építési engedélyek kiadását és a Honvédelmi Minisztérium (HM) hatáskörébe utalta a beruházás teljes lebonyolítását (40/2002. sz. (III.21.), ezáltal eltolva magától az egyre problémásabbá váló beruházást.[74] A NATO elfogadta a 23,5 milliárd forintos beruházás terveit és a lokátor építési munkálatainak befejezését 2006. szeptember 30-ra határozta meg.[75]

A Zengő a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet része, számos védett és fokozottan védett növényritkaság – közülük is kiemelkedik a bánáti bazsarózsa – élőhelye, ennek köszönhetően a Berni Természetvédelmi Egyezmény és az EU környezeti irányelvei (EU 6. környezetvédelmi irányelv – 2002)[76] alapján létrehozott Natura 2000 hálózat védettségét élvezi. A tájvédelmi körzet kiemelkedő jelentőséggel bír a közeli helységek lakói számára, mert a Zengő természeti szépsége kedvez a turizmusnak, ezáltal az ökoturizmusra alapozó környező települések egyik munkahelyteremtő lehetősége lehet a jövőben. Érthető, hogy óriási felháborodást váltott ki a Zengőre tervezett NATO lokátorállomás építésének bejelentése, amely azonnal meg is osztotta a helyieket, mondván, egy ekkora katonai

[73] A HM nem is volt hajlandó szakhatósági véleményt kérni a Kulturális Örökségvédelmi Hivataltól (amit később Lenkovics Barnabás, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa hiányolt). A tárca ennek ellenére kilenc millió forintot biztosított régészeti feltárásra, amely azonban tudományosan értékelhető eredményt nem hozott.

[74] A rendelet a katonai és honvédelmi célú építmények hatósági engedélyezési eljárását a honvédelmi szervek körébe utalta, amelyet az Alkotmánybíróság 2003. február 3-án különvélemény nélkül nyilvánított a jogbiztonság követelményével összhangban állónak. (Erre a rendeletre később több esetben is hivatkozott a HM).

[75] A megállapodás alapján az Észak-atlanti Szervezet az összköltségvetés több mint 99%-át állja abban az esetben, ha a lokátor 2006 végéig felépül. Magyarországnak a projektből mindössze 153 millió forintot kellett volna finanszíroznia (Vay, 2005: 79).

[76] Jogi szempontból ez a változás mégsem módosít az alapproblémán, mivel az EU-direktíva a 6. cikkelyben kimondja: „A prioritást élvező természetes élőhelynek és/vagy prioritást élvező fajnak otthont adó terület esetében csak az emberi egészség vagy a közösség biztonságára vonatkozó megfontolásoknak, az elsődleges, kedvező környezetvédelmi hatásoknak, valamint a Bizottság véleményének, illetve a magasabb közérdeket képviselő szempontoknak. (Még mindig a Zengő: Vagdalkozás a paragrafusokkal. http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=103379)

beruházás szintén munkahelyeket teremtene. 2003 márciusában és áprilisában két lakossági fórumot is tartott a Honvédelmi Minisztérium a tervezett lokátorral kapcsolatban. A megjelent pécsváradi és hosszúhetényi lakosok többsége továbbra is tiltakozott a létesítmény kialakítása ellen, ezért a szaktárca a kialakult helyzet rendezése érdekében számos kompenzációt ajánlott fel. Egyebek mellett felmerült, hogy a katonai üdültetési programba bevonnák a Zengő környékét is, a HM a saját munkatársai számára bérelné ki a helyi fizetővendég-szobákat, így segítve a falusi turizmust. Bocskai István, a HM kommunikációs főigazgató-helyettese kifejtette, jó ötletnek tartják és megvizsgálják a lehetőséget, hogy az üdültetést végző szervezet megfelelő igény esetén felvegye a környéket a kínálatába. Hosszúhetény képviselő-testülete a márciusi fórum után tartott ülésén hivatalosan is állást foglalt a Zengőre tervezett lokátorállomással kapcsolatban. Faragóné Cseke Blanka, a község polgármesterének nyilatkozata alapján világossá vált, hogy az önkormányzat nem ért egyet azzal, hogy a település közelében felépüljön a katonai objektum. Fő érve az volt, hogy a HM nem tájékoztatta kellőképpen az önkormányzatot az építkezés körülményeiről. Ennek ellentmondott a tárca azon állítása, hogy az építkezéshez, telekkisajátításhoz szükséges engedélyek egy részét az érintett települések adták ki, tehát tisztában kellett lenniük a folyamatokkal.

Az Előzetes Környezetvédelmi Hatástanulmány egyértelműen kimutatta azt, hogy a katonailag elképzelhető alternatívák (Tubes, Hármas hegy, Mórágy) közül a zengői helyszín jelentette a legkisebb környezeti beavatkozást, amellyel az arányosság kérdése is más értelmezést nyer. Mint kiderült, a zengői helyszín nem váltható ki egyenértékűen egy másik állomással, hiszen ahhoz a légtér teljes lefedése érdekében esetleg több kiegészítő radart is ki kellene alakítani, ami növelné a telepítés költségeit. A HM szerint a helyszín kiválasztása interdiszclipináris vizsgálatok és az ezeken alapuló javaslatok eredménye volt. Ennek során a hatástanulmányban kiemelt nemzetbiztonsági, gazdaságossági kritériumok mellett a természeti környezet megóvása, valamint a lakosság egészségi és életkörülményei is vizsgált követelmények voltak, azonban a szempontrendszer ezen eleme Lenkovics Barnabás ombudsman 2004-es, környezeti szempontokat nyíltan előtérbe helyező jelentésébe nem került át.

2003-ban kapcsán először adott hírt a sajtó arról, hogy civil szervezetek is mozgolódnak – a tiltakozás megindulásával egyidőben és annak koordinálására létrejött, öt különböző szervezet együttműködéséből alakult Civilek a Zengőért Mozgalom –, több helyen aláírásgyűjtés kezdődött a létesítmény ellen. Az összegyűlt tiltakozó íveket, 6300

aláírással, pedig már 2003 júliusában bemutatták a HM illetékeseinek.[77] A helyieket felbátorította az a tény, hogy Sólyom László, volt alkotmánybíró, későbbi köztársasági elnök a televízióban jelentette ki, hogy egyetért a tiltakozókkal. Sólyom tagja volt a civil tiltakozás egyik főszervezőjeként elhíresült Védegyletnek. Juhász Ferenc honvédelmi miniszter korábbi ígéretének megfelelően tájékoztatta az államfőt a lokátorállomás mellett szóló nemzetbiztonsági indokokról. Sólyom azonban kitartott „civil" álláspontja mellett, és 2005-ben részt vett a hegy védői által szervezett túrán, igaz, nyilatkozata szerint nem államfőként, hanem egyszerű természetbarátként. Ez a politikai aktus beleillett Sólyom László köztársasági elnöki szerepvállalásába. Egyszerű emberként, a jog és igazságosság eszméjét hirdette a pártpolitikai adok-kapok és a profitelvűség helyett.[78] *„Az alkotmány mögöttük áll. Tudniillik az nem úgy van, hogy a kormány vagy az országgyűlés szabadon eldöntheti, hogy most a honvédelmi érdeknek ad elsőbbséget vagy a környezetinek, hanem az alkotmány egyértelműen azt mondja, hogy az elért természetvédelmi szintből nem lehet hátralépni." (Sólyom László)* (Vay, 2005: 84).

Az elhúzódó konfliktus és hazánk uniós csatlakozása következtében kialakult helyzetből kifolyólag csak egy évvel később, a 2004 júniusában megtartott európai parlamenti választások után néhány nappal alakult meg a zengői radartelepítés körülményeit vizsgáló független testület. Felállításáról április 6-án döntött a kormány, miután hazai környezetvédők és helyi civil szervezetek – a Greenpeace támogatásával – 2004 februárjában megakadályozták a csúcsra vezető út építésének előkészületeit, a fakivágások megkezdését (Zengő-csata). A kabinet bejelentését a zöldek egyszerre értékelték győzelemként és időhúzásként. Mindkettőben igazuk volt: Medgyessy Péter miniszterelnök, az MSZP egyébként is meredeken zuhanó népszerűségi mutatói miatt nem vállalta az esetleges erélyes fellépést követő negatív sajtóvisszhangot, inkább a munkálatok felfüggesztése mellett döntött. Fontos volt, hogy az akkor még többpárti konszenzust élvező projekt ne szolgáltasson támadási felületet a kampány során. A Láng István akadémikus elnökletével megalakult, a tudományok minden területéről érkezett tagok részvételével felálló bizottság az eljárásrendről, az átvizsgálásra kerülő iratok köréről határozott. A testületnek többek között azokat a döntéseket kellett véleményeznie, amelyek alapján az illetékes államigazgatási szervek meghozták az elmúlt évek valamennyi lokátorral kapcsolatos döntését. A biztosság végül 2004 augusztusában a következő

[77] Lokátor: cserébe katonaüdültetés? http://www.dunantulinaplo.hu/index.php?apps=cikk&d=2003.03.14&r=1&c=188507

[78] Később sok kritika érte, amiért nem állt ki a Tubes-ügyben a Zengőhöz hasonló elszántsággal.

állásfoglalást hozta: „katonai szempontból a Zengő a legjobb megoldás, de környezetvédelmi szempontból nem.” A 250 oldalas jelentés időrendben számol be a Zengő védelmének eseményeiről, és sajtódokumentációs tárat is tartalmaz. A szerzők idéznek egy tanulmányt, amely egy 1997-es vizsgálat alapján kimondja: tervezni sem lehetne ilyen típusú objektum építését a fokozottan védett természeti környezetben. Egy másik fejezet a növény- és állatvilág átültetési kísérleteinek eredménytelenségét írja le (az átültetett bazsarózsák 90%-a elpusztul később).[79]

2004 tavaszán a lokátor elleni tiltakozást a kisebbik kormánypárt, az SZDSZ, valamint a nagyobbik ellenzéki párt, a Fidesz próbálta meg kihasználni. Mindez koalíciós feszültséghez vezetett, hiszen a liberális környezetvédelmi miniszter, valamint a Fidesz egyaránt civilek és a környezetvédelmi érdekek pártjára állt az eredeti helyszínhez ragaszkodó szocialista vezetésű honvédelmi tárcával szemben. Ugyanakkor a kormány a koalíciós ellentéttől eltekintve sem tudott egységes és határozott álláspontot kialakítani a kérdésben, amely személyesen a 2004 szeptemberében hivatalba lépett Gyurcsány Ferenc miniszterelnök esetében is feltűnő volt. A kormányfő mintha maga is hozzájárult volna a kabinet számára korántsem kedvező ügy elnyújtásához. 2005 februárjában bejelentette, hogy a Zengőre tervezett NATO-lokátor nem épülhet meg a korábban engedélyezett módon, mert akkor több tucat fát kellene kivágni. Ekkor már szinte „hadviselő” félként néztek szembe egymással a hegyen a környezetvédők és a honvédelmi minisztérium munkatársai. A Greenpeace aktivistái és helyi aktivisták éjjel-nappal a helyszínen járőröztek. Az indulatok akkor lángoltak fel újra teljes erővel, amikor a honvédelmi és környezetvédelmi miniszter látogatást tett a helyszínen. Ezzel egyidejűleg sokadszorra megindult a nyilatkozatháború. A Zengő-ügyben az MSZP a másfél éves, eredménytelen huzavona után egyre nagyobb presztízsveszteséget könyvelhetett el, az ellenzék pedig képtelen volt saját céljaira felhasználni a történteket, elsősorban azért, mert a civilek permanensen elutasították a pártok közeledését. Tőlük függetlenül azonban a különböző politikai formációk nyilatkozatokat, állásfoglalásokat tettek közzé, melyek oka már nyilvánvalóan a társadalmi hangulat mentén kialakított politikai igazodás, mintsem a közérdek megértése volt.

2005 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a kormánypárt számára a kármentés maradt az egyetlen lehetőség, melynek célja a politikai riválisok ellenségként való feltüntetése és a diskurzus átpozícionálása volt. Gyurcsány Ferenc több nyilatkozatában emlékeztette a

[79] Nagy Vajda Zsuzsa: Akadémikusi ügy a Zengő. http://www.dunantulinaplo.hu/index.php?apps=cikk&d=2004.07.13&r=2&c=325752

közvéleményt arra, hogy kabinet szakított a civilekkel nem egyeztető elődök gyakorlatával, valamint hangsúlyozta, hogy a Zengőre kiadott építési engedélyről még az Orbán-kormány döntött. De ezt tette Juhász Ferenc honvédelmi miniszter is, amikor Zengőről szóló döntés visszhangját kihasználva kijelentette, hogy a NATO-nak tett – Magyarország számára részben teljesíthetetlen – felajánlások még az előző kormányok idején születtek. A Fidesz képviselői szintén kármentés céljából azzal vágtak vissza, hogy a lokátor Zengőre telepítéséről szóló döntést már a szocialista-szabad demokrata kormány hozta meg, sőt, a Gyurcsány-kormány alatt történt meg, hogy a környezetvédőket erőszakkal próbálták eltávolítani a helyszínről. A Fidesz véleménye szerint ráadásul a Medgyessy és Gyurcsány kormányoktól csak koncepciótlanságot, tanácstalanságot, és kapkodást lehetett tapasztalni a Zengő-ügy kapcsán.[80] Látható hát, hogy a valódi ügy kezdett elveszni a sérelmi politizálás sehova sem vezető magyarországi gyakorlatában. De elveszett a gyakorlatban is, amikor 2005 nyarára világossá vált: a kabinet más helyszínt keres a lokátorállomásnak.

A radar megépítése elleni tiltakozás kereteiként kijelölt fogalmak *racionális és spirituális értelmezési dimenziók*at is megteremtettek. A természet- és környezetvédelmi kifogások egyértelműen felmerültek az érvrendszerben. Ezek szimbólumává a bánáti bazsarózsa vált, amely kifejezte a helyiek Zengő iránt érzett mély szeretetét. Ahogy azt Herbert Tamás, a CZM szóvivője megfogalmazta: *„A lokátorállomás terve olyan kulturális közegbe érkezett, ahol ebből a szempontból sincs helye. Szellemileg, lelkileg és fizikailag együtt él velünk ez a hegy. Nem minden a tudás, azon kívül van érzékelés is. Ráéreztek az emberek, hogy a Zengő ügye mellé szemléletre, pártállásra, vallásra, ízlésre, társadalmi állásra való tekintet nélkül oda lehet és oda kell állni.”* A környezetvédelmi érvelésekre rakódtak rá olyan antiglobalizációs-antikapitalista felhangú megfogalmazások, melyek a beruházások, építkezések, főként a katonai jellegű létesítmények haszontalanságára, feleslegességére figyelmeztettek. Arra hívták fel a figyelmet, hogy a befektetői érdekek nem állnak a környezetvédelmi érdekek felett az érdekhierarchiában. A civilek a rendszerváltás során oly sokszor hangoztatott nyilvánosság, érdekpluralizmus tereit követelték vissza, melyben a társadalmi részvétel a konfliktusok megoldási terepe, nem pedig a központilag meghozott döntések. Olyan ökologista paradigmát teremtettek ezáltal, amelyben a racionális érvelések nem vehették fel a küzdelmet a fenntarthatóság megelőzés és megőrzés elvével, illetve a lakosság többségének meggyőződésével. A Zengő a hatalommal, a modernizációval, a

[80] Ki veszített a zengői csatában? http://www.hirszerzo.hu/cikk.php?id=6426

politika mindenhatóságával szembeni ellenállás és az önmagunkkal való szembenézés szimbólumává vált.

A Civilek a Zengőért Mozgalom issue-mozgalomként jött létre, egyértelműen alulról építkező, grassroots-szerű kezdeményezésként. Független csoportként tág szervezeti formát alkotott a Mecsekre tervezett beruházás megakadályozásáért. Kezdetben adminisztratív eszközökkel (aláírásgyűjtés, fórumok, közmeghallgatás, nyílt levél), később, az építkezés megkezdésnek közeledtével és a fővárosi szervezetek csatlakozását követően radikálisabban foglalt állást a telepítéssel szemben. 2004-et követően már nem volt esély a megegyezésre, a kijelölt cél (aim) csak a lokátorállomás építésének megakadályozása lehetett. 2003-től már a média is folyamatosan követte az eseményeket, erre a Védegylet rá is erősített, folyamatosan bombázta a sajtót a civilek álláspontjaival és reakciójával. A közvélemény így nem csupán a hivatalos HM állásfoglalásokat, de a másik oldal álláspontját is követhette. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy a társadalom jelentős része elutasította a radar Zengőre telepítését és nyíltan vagy passzívan, de a civileket támogatta (Scheiring, 2008). A civilek pontosan azokat az apolitikus tereket próbálták meg betölteni, ahol az emocionális tényezők és a jogi érvelések (alapjogok, alkotmány, nemzetközi egyezmények stb.) platformot teremtettek az ökologizmus és nyilvánosság/transzparencia eszméivel, még ha ezt nem is tudatosan tették. Ebben próbálták meg felhasználni a médiát és a nyilvánosság egyéb fórumait[81]. Arra a felvetésre, miszerint a Zengő-ügy a zöld mozgalom új korszakát nyitotta meg Magyarországon, ma már látjuk, nincs egyértelmű válasz, az azonban világossá vált, hogy a mozgalom elutasította a politika közeledését, tömblogika alapján történő besorolását, sem bal, sem jobb oldalra nem kívánt elmozdulni. A radarügy egy issue-n keresztül erősítette meg a meglévő hálózatokat, használta fel a médiát, az internet és mobil kommunikáció adta új lehetőségeket.[82] Kötődéseket teremtett meg, melyek az ügy közben és utána is éreztették hatásukat és igazolták azt a tézist, hogy egy, környezeti ügyektől terhelt térségben nagyobb siker reményében indul egy ökopárt a választásokon.[83]

---

[81] Nyílt levél Medgyessy Péternek a lokátor ügyében, negyven ismert ember aláírásával. 2004. április 8. (Vay, 2004: 107-109).

[82] Az internet és a mobiltelefonos kapcsolat lehetővé a gyors mozgósítást, a riadólánc működtetését, egyúttal megoldotta a belső kommunikációt.

[83] Az LMP pécsi választókerületekben indult jelöltjei az országos átlagot magasan meghaladó, 12%-körüli eredményeket értek el. A 2010 őszén tartott helyhatósági választásokon a Baranya megyei LMP szervezet jelöltjei a 19 pécsi választókerület mindegyikében képesek voltak összegyűjteni az induláshoz szükséges ajánlószelvényeket, továbbá összegyűltek a Baranya megyei lista állításához szükséges ajánlószelvények is. A kompenzációs listákról Pécs Megyei Jogú Város Közgyűlésébe 2 képviselő, a Baranya Megyei

A nyilvánosság meghatározásával magát a társadalmi rendszert lehet befolyásolni. Nem véletlen, hogy a modern nyilvánosság megjelenésével egy időben, a civil társadalom kialakulásával jelentek meg a modern értelemben vett társadalmi mozgalmak. Azok a csoportok, melyeknek nincs stabil társadalmi bázisa, sokszor csak a sajtóra támaszkodhatnak, a médiafigyelmet tehát fenn kell tartaniuk. Egy követelés támogatottságát, elfogadottságát annak legitimitása adja. Ennek ellenére napjainkban a magas legitimitású célok is csak akkor váltanak ki különösebb érdeklődést, ha azokat mediatizálni lehet. Már a kétezres évek közepén sok kérdést felvetett a Zengő-Tubes-ügyben megfigyelhető médiajelenlét, amely a megszokottól eltérően többnyire nem negatív színben tüntette fel a zöldeket/tiltakozókat.

Az elektronikus médiumok Zengővel kapcsolatos híradásai és az azokkal kapcsolatban megjelenő kommentek a közvélemény (internetkapcsolattal rendelkező és azt használó) rezonálásának azonosítására voltak alkalmasak. A HM üzenetei világosak voltak és lényegében két központi argumentációra épültek, miszerint *biztonságpolitikai okai* vannak a jogszerűen épülő katonai beruházásnak és a késlekedés költségnövekedést fog okozni a jövőbeni kivitelezés során. A helyiek és környezetvédők a HM érvrendszerével megegyezően *nem érvényteleníteni*, hanem *hatástalanítani* akarták a másik argumentumait, mikor a környezeti érdekek elsődlegességét és a lokátor szükségtelenségét hangsúlyozták, nem megkérdőjelezve a honvédelem fontosságát (Mikecz, 2007). Problémaként merült fel a tiltakozókkal kapcsolatban, hogy „sokfejű sárkányként" nyilatkoztak, az elmondottak nem minden esetben voltak koherensek egy másik tiltakozó véleménnyel. Ez egy mozgalom sokrétűségének és laza kötődési kapcsolatainak tudatában elfogadható, de a közvélemény és média tájékoztatása kapcsán már nem. A felvetett aggályok, kérdések megválaszolására a Védegylet munkatársai kommunikációs stratégiát dolgoztak ki, kanalizálták a zöldek érveit és igyekeztek olyan érthető érvrendszerrel dolgozni, mely érthető és elfogadható az állampolgárok számára. A mozgalmat befogadónak, az ügyet közös ügynek állították be, ahol a „Mi" lényegében az összes, önmagát a környezetért és jövőért felelős embert jelentette. Sokszor elhangzik a civil érvelésekben a helyi, szabadidő, kirándulás, természeti értékek, a természeti kincs kifejezés, melyek mindenki számára emocionális töltettel bírnak, emlékeket ébresztenek.

Önkormányzat Közgyűlésébe egy képviselő jutott be az párt színeiben. http://lmpecs.blog.hu/ (Letöltve: 2013.01.22.)

Érvek és ellenérvek rendszerében összegzem a konfliktus legfontosabb üzeneteit, összegyűjtve mind a Honvédelmi Minisztérium (HM), mind a civilek argumentumait. Elsőként vegyük sorra a HM által használt érveket:

1. Két másik lokátor már megépült lakossági tiltakozás nélkül Békéscsabán és Bánkúton.

2. A radarállomás felépítése katonai szükségszerűség, amit a magyar állam csekély saját önerővel biztosítani tud, hiszen a költségek többségét a NATO állja. A lokátor erősíti Magyarország biztonságát.

3. A Zengő beruházás kapcsán megfelelő társadalmi egyeztetés zajlott, jogszerűen jártak el az engedélyeztetés során, ennek ellenére és megmagyarázhatatlanul erős a lakossági-civil tiltakozás.

4. A tiltakozás fő oka a radarállomás sugárterhelése, ami a szakemberek szerint nem haladja meg az egészségügyi határértéket, nem veszélyesebb a mobilhálózatok tornyainál.

5. A tiltakozást távolról érkező, profi környezetvédők gerjesztik.

6. Az ügy politikai indíttatású, a nagy magyar pártpolitikai háború egyik mellékhadszíntere.

A civilek válaszai és érvei:

1. A másik két radar Bálványoson és Békéscsabán létező objektumok felújításával valósulnak meg, ezért nem indult komoly tiltakozó kampány

2. Csökken Magyarország stratégiai jelentősége a régióban a délszláv-válság végeztével. Magyarország nincs biztonságpolitikai veszélynek kitéve, illetve nem olyan mértékűnek, amely egy ilyen volumenű radartelepítést indokolna. Nem hangzott el továbbá a NATO részéről, hogy csak a Zengőt fogadják el a lokátorépítés helyszínének.

3. A Civilek a Zengőért Mozgalom tagjai (Pécsi Zöld Kör, Védegylet, Greenpeace, Zöfi, MTVSZ, helyi szervezetek és egyének) és az érintett önkormányzatok sérelmezték, hogy érveiket nem vették figyelembe az engedélyeztetési eljárás során. Környezetvédelmi és egyéb kifogásaikat a hatóságok leszerelték, a beruházással kapcsolatos információkhoz alig-alig jutottak hozzá, pedig az Aarhusi Egyezmény 2001-es ratifikációját követően a környezeti információ közzététele kötelező aktus Magyarországon is.

4. A rendszerváltás utáni építési és beruházási láz minden egyéb érvet mellőzve feléli az erdőket, parkokat, zöldterületeket. Ez sokkal többet árt az országnak, mint bármely külső fenyegetés. A haza valós védelmét azok a hosszúhetényi, pécsváradi, zengővárkonyi lakosok szolgálják a civil szervezetek munkatársaival és szimpatizánsaival együtt, akik testükkel akadályozták meg az újabb természetpusztítást a Zengő oldalában. A tiltakozók érvei között ugyan helyenként valóban felbukkan a lokátorállomás sugárzásának veszélye, de alapvetően nem ez motiválja a demonstrálókat. Könnyű és érdemes ezt az érvet kiemelni, hisz a hasonló létesítmények sugárzásának egészségügyi kockázatairól valóban nincs végleges és perdöntő tudományos álláspont. A valódi veszély a természetpusztítás (Jávor, 2004).

5. A tiltakozást helyi civilek kezdték, az országos szervezetek később kapcsolódtak rá a tiltakozásra, elsősorban a Védegylet és a Greenpeace.

6. A pártpolitikai vonatkozású megnyilatkozásoktól a civilek távol tartották magukat, de ez nem azt jelenti, hogy visszautasították volna a pártok támogató nyilatkozatait. Nem igazolható, hogy az ügyben történt hivatalos egyeztetés a CZM és bármelyik párt között.

A Tubes-ügy – bekapcsolódnak a pécsiek is

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztériumban tett látogatását követően, 2005. február. 18-án jelentette be, hogy környezetvédelmi szempontból nem megfelelőek a tervek, ezért új koncepciót „rendelt meg” a Honvédelmi Minisztériumtól. Juhász Ferenc törekvése volt, hogy nyilvánosságra hozzák a lokátorállomással kapcsolatban eddig végzett vizsgálatok eredményét, amelyből – az ő olvasata szerint – egyértelművé válik az, hogy a tárca minden kérdésben szabályszerűen járt el. A lokátorállomás társadalmi elfogadottsága és a jövőbeni katonai beruházások szempontjából továbbá remek alkalom volt arra, hogy a tárca demonstrálja együttműködő készségét a civilekkel. A honvédelmi miniszter 2005 júliusában úgy nyilatkozott az MTI-nek, hogy már vizsgálják, a Zengőn kívül milyen más helyszínek jöhetnek még szóba. Hozzátette, hogy a helyszín kiválasztását legkésőbb 2006 első negyedévére be kell fejezni. A NATO beruházási ügynöksége ezzel párhuzamosan beleegyezett, hogy egy későbbi időpontban készítsék el és szállítsák Magyarországra a lokátort. Eközben a Honvédelmi Minisztérium tárgyalásokat kezdett a zengői építkezés kivitelezésére eredetileg kiválasztott

pécsi Bayer Center Kft.-vel, hogy a Zengőre kiírt közbeszerzési eljáráson győztes cég kapja a másik helyszín kivitelezési munkálatait.

A kormányfő – némiképp váratlanul – 2005. november 23-án bejelentette, hogy a tervezett NATO-lokátor új helyszíne a Pécs felett található Tubes és azonnal megkezdte a kommunikációs kármentő akciót. A miniszterelnök – aki Juhász Ferenc honvédelmi miniszter és Persányi Miklós környezetvédelmi miniszter társaságában egyeztetett az államfővel – közölte, hogy Sólyom László támogatja a kormány szándékát. *A Nagy Tubesen már áll egy honvédelmi objektum, ez is közrejátszott abban, hogy a kormány ide „helyezte át" az eredetileg a Zengőre tervezett radart. Az utóbbi évek, hónapok társadalmi vitájából megértettük, hogy 2001-ben az Orbán-kormány által hozott döntés rossz döntés volt* – mondta sajtótájékoztatóján Gyurcsány Ferenc. Habár a Tubes csak 611 méter magas, a Zengő 682 méteres magasságával szemben, a mérések egyértelműen igazolták, hogy a Tubes minden szempontból megfelel a NATO elvárásainak és ezt később a szervezet főtitkár-helyettese meg is erősítette.[84]

Annak ellenére, hogy a Tubes mint helyszín felmerült az eredeti telepítési tervekben, azt nem tudni, hogy pontosan milyen alkuk és megfontolások álltak a Pécs közeli helyszín meglepetésszerű bejelentése mögött.[85] A Zengőt védő szervezetek egy része győzelemnek értékelte a döntést és eleinte habozva bár, de elfogadta a Tubest alternatív megoldásként, a helyi ellenzék (Fidesz) pedig leginkább azt kifogásolta, hogy a Tubes-hegy kirándulóhely, tönkretétele esetén újabb kirándulóhelytől esne el a baranyai megyeszékhely. A Gyurcsány-féle bejelentést követően a zengőinél is szélesebb tömegmozgalom kezdett kibontakozni a Tubes-hegy védelmére, bár ebben az esetben már nem csupán a környezetvédelmi szempontok, hanem már a lakóhely iránti aggodalom motiválta az embereket, ugyanis kezdetben azzal érveltek, hogy egy jövőbeni légitámadás esetén a lokátor biztosan katonai célpont lenne.[86] A tervezett radar néhány száz méterre feküdt

---

[84] Gyurcsány Orbánra fogja. http://www.hirszerzo.hu/cikk.php?id=6214

[85] Mivel 2005 októberében vált biztossá, hogy Pécs lesz Európa Kulturális Fővárosa 2010-ben, sokan azonnal megtalálták a két döntés közötti összefüggést. Ez az „összeesküvés-elmélet" sok szóbeszédnek adott hátteret.

[86] Biztonságpolitikai szempontok mellett számos egyéb érv is elhangzott a lokátor építése ellen. Más nyugat-európai országokhoz hasonlóan hazánk is jogszabályba foglalta a meglévő és a jövő szempontjából számításba jöhető ivóvizet adó területek védelmét, vízgyűjtő területük megóvása érdekében. A 123/1997 sz. kormányrendelet szabályozza ezt a kérdést. Az érdekelt területeket érzékenységük alapján osztályozták. Ugyanez a rendelet gondoskodik és előírja a kérdéses területek vízvédelmi terveinek elkészítését és hatósági határozatba foglalását. Ennek alapján elkészült a Tettye forrás védterületének terve, és az illetékes hatóság 4719-1/2006-4948 szám alatt határozatban rögzítette a védelemhez szükséges előírásokat.
A Tubes csúcs a Tettye forrás védterület közepe táján van, és a védő fokozata a hidrogeológiai védterülethez tartozik. A hivatkozott kormányrendelet erre vonatkozóan a 13. bekezdés „A" pontjában a következőket mondja: „Tilos olyan létesítményt elhelyezni, melynek jelenléte, vagy üzeme a felszín alatti víz minőségének károsodását okozza". A „B" pont így folytatja: „Tilos olyan tevékenységet végezni, melynek során olyan

volna a Mecsek oldalába épített házaktól. Érdekesség, hogy a konfliktus során nagy szerepet kapott a közelben lakó, a tiltakozás élére álló ügyvéd hölgy személye, aki érintettként végigküzdötte a négy éves folyamatot.

A framing tehát már kezdetben más jellegű volt mint a Zengő esetében és több elemből építkezett. Eleinte a legerősebb civil érv a radarral szemben az volt, hogy Pécs katonai célponttá válna egy esetleges támadás esetén. Ez az argumentáció épített a pécsiek uránbánya-sugárzás-veszély percepciójára, továbbá az emberek ellenérzésére a katonai létesítményekkel szemben. Erre alapozott a mecseki vízbázis védelmére utaló hivatkozás és az indokolatlanul nagy teherautó forgalom következtében kialakuló környezetterhelés is. A sugárzás mint érv szintén komoly súllyal jelent meg a diskurzusban és a HM frame-formálásának eredményeként ez az – egyébként több évtizedre visszatekintő, hiteles kutatási eredmények hiányában se nem cáfolható, se nem megerősíthető – argumentáció a civilek „leggyengébb" pontjává vált. Megjelent továbbá az a „szokásos" indok, hogy a kormány kommunikációja „kívánalmakat hagyott maga után", valamint az is, hogy Magyarország a NATO „csatlósaként" minden kérést szolgalelkűen végrehajt.

Pécs MSZP-s polgármesterével csak néhány héttel korábban tudatták a dolgot, ahogy Toller László fogalmazott: *„korrekt tájékoztatást kaptam a kormányfőtől […] ha ezt az ország honvédelmi érdekei követelik meg, akkor azt el kell fogadni"*. A polgármester az elsők között üdvözölte a kormány döntését azzal, hogy „*ismét egy több milliárdos beruházás kerül Pécsre, ami kedvezőleg hat a gazdaság fejlődésére*". *Ha NATO-város leszünk* – így a polgármester – *akkor egyéb fejlesztéseket kell végrehajtani, ami jelentheti a pogányi repülőtér felszálló pályájának a meghosszabbítását is".*[87] Arra azonban nem kaptunk választ, hogy a kormány, vagy a honvédelmi tárca előzetesen ígért-e cserébe valami kompenzációt Pécsnek, vagy úgy vélték: az EKF-cím megfelelő ellentételezés.

A lakossági aggályok mellett még katonapolitikai szempontból is megkérdőjelezhető volt a Tubesre telepítendő lokátor. 2006 elején Kurucz István, a Honvédelmi Minisztérium

---

lebomló anyag jut a vízkészletbe, amelynek mennyisége, jellege vagy bomlásterméke a felszín alatti víz minőségének károsodását okozza". A hivatkozott rendelet 5. számú mellékletének iparral foglalkozó része pedig kimondja, hogy új létesítmény esetében ott tilos ásványolaj termékek tárolása. A radarállomás zavartalan működéséhez feltétlen szükség van egy nagyteljesítményű áramfejlesztőre, mely áramkimaradás esetén biztosítja a működéshez elengedhetetlen energiát. Az áramfejlesztő üzeméhez szükség van a helyszínen tárolt sok ezer liter gázolajra.

A Tubes csúcs környékén a karszt teljesen fedetlen, tehát a kikerülő folyadékot azonnal elnyeli és leszállítja a vízszintig. Egy liter szénhidrogén származék folyékony állapotban 40 millió liter víz minőségét teszi tönkre. A jogszabály ilyen esetekben a kétszeres biztonsággal kiépített tározót esetlegesen megengedi, de persze nem tér ki az olyan különleges létesítményre, mint a radar. (Vass Béla építészmérnök esszéje. Pécsi Hét, http://www.cmm.hu/?cat=story&id=39) (Letöltve: 2007. 05.23.)

[87] Varga Attila: Lokátor a város hegyén. http://www.pecsihet.hu/hirek.php?id=320 (Letöltve: 2007. 05.24.)

légvédelmi programjának felelőse azt nyilatkozta, hogy a radar sugárzása nem jelent veszélyt a lakosságra nézve, viszont légvédelmi szempontból nem a legjobb döntés, ugyanis kiegészítő radarokat és egy azokat üzemeltető századot is fenn kell tartani, mivel a tubesi lokátor az alacsonyan repülő gépeket nem tudja bemérni.[88] Ez plusz költségekkel járt volna, melyet a civilek úgy aposztrofáltak: azt a magyar államnak kell majd fizetnie.

A Tubes-hegyre tervezett lokátor építése komoly vitákat váltott ki a pécsi közgyűlésben is.[89] Lengvárszky Attila, az Összefogás Pécsért Egyesület képviselője feltette a kérdést a város vezetésének, hogy lehet-e 160 ezer ember lakhelyét veszélyeztetni? Továbbá javasolta a Tubes tájvédelmi körzetté nyilvánítását. Toller László polgármester véleménye az volt, hogy a lokátor nem veszélyezteti Pécs lakóit. Papp András, az MDF országgyűlési képviselőjelöltje és a Védegylet tagja kifejtette, hogy szívesen venne részt egy népszavazás megszervezésében. Az MDF frakciója leszögezte, hogy támogatja a lokátor felépítését a Tubesen, de azt csakis pontos tájékoztatás mellett, valamint kompenzáció fejében.[90] A párt szerint az ügy komoly NATO-ellenességet generált a pécsiekben. Arra hivatkozott, hogy a megkérdezettek szerint nem az ország érdekéről van szó, hanem idegen lobbiérdekek érvényesüléséről.

2006. február 9-én rendkívüli közgyűlést tartottak Pécsett a tubesi lokátor ügyében. Sorra felszólaltak a Fidesz, az MDF, valamint a KDNP önkormányzati képviselői. Mindannyian ellenezték a lokátor Tubesre telepítését, de különböző érveket sorakoztattak fel. Az MSZP, párbeszéd helyett csak egy rövid sajtótájékoztatót tartott, melyben közölték, hogy képviselőik közvetlenül a közgyűlés előtt kapták meg a napirendi pontokat, így nem állt szándékukban felkészületlenül vitába bocsátkozni. Toller László akkor még hozzátette, hogy ő semmilyen olyan döntésről nem tud, amely biztosan a Tubesre helyezné a NATO lokátort, így maga a közmeghallgatás is felesleges (hivatalos kormánydöntés nem született), így Toller nem volt hajlandó szavazni a civilek szervezetek képviselőinek meghallgatásáról. A jelenlévő képviselők közül mindössze kettő szavazott igennel szavazott a civilek indítványára, így az első hivatalos „összecsapás” elmaradt.

Körömi Attila független országgyűlési képviselő új mederbe terelte a civilek és pártok együttműködését, hiszen nyíltan felszólította a civileket az ellenállásra, mondván, a Nagy-Tubes hegy is természetvédelmi terület. Véleménye az volt, külföldön nincs példa arra,

[88] A Tubes rosszabb a Zengőnél. Szemle, 2006. január 30.
[89] Az engedélyeztetési eljárásban Pécs MJV építésügyi hatósága volt jogosult eljárni, mivel a Tubes Pécs közigazgatási hatásán belül helyezkedik el.
[90] Ez alatt pl. a turistautak fejlesztését értették.

hogy ilyen katonai objektumot egy Pécshez hasonló nagyvároshoz ilyen közel helyezzenek el, már csak azért sem, mert egy esetleges támadásnál a radarok elsődleges célpontnak számítanak. 2005-ös év végén Körömi Attila a NATO főtitkárhoz intézett levelében írt a Tubest érintő tervezett beruházás helyben tapasztalt jelenségeiről és lehetséges hatásairól, valamint arra kérte a főtitkárt, hogy a 2006-ban esedékes országgyűlési választások befejezéséig ne járuljon hozzá a beruházás elkezdéséhez.[91]

2006 júliusában a Zöld Völgyért, az Összefogás Pécsért, az Istenkúti Közösségért, valamint a Polgári Értékkör Egyesületek csatlakoztak a Civilek a Mecsekért Mozgalomhoz (CMM) annak érdekében, hogy megkezdődjön a párbeszéd a kormányzat és a város lakosai között a 2005 novembere óta húzódó tubesi lokátor ügyében. A CMM érvrendszere jelentősen bővült a kezdetek óta és személyi állománya is felcserélődött. A mozgalmat létrehozó tagok, egyetemi oktatók, tanárok, zöldek egy része különböző indokokból háttérbe vonult és egy aktívabb második hullám került előtérbe, amely ügyesen használta a médiát és a marketinget a cél érdekében.

A CMM ügydöntő helyi népszavazást kezdeményezett 2006 augusztusában a tubesi lokátor telepítésének megakadályozása érdekében és az ehhez szükséges 18 ezer aláírást rövid időn belül sikerült összegyűjteniük. A helyi népszavazás megszervezése kétségtelenül legitimálta a CMM kezdeményezését és kollektív cselekvésre sarkallt. A referendum előtti hetekben élénk kampány zajlott a Tubes-radar ellen, kiélezve kommunikációt a vélt, vagy valós veszélyekre. Ugyanakkor a CMM-nek arra már nem maradt kapacitása és ideje, hogy megfelelő erőforrás-mobilizációs lépéseket tegyen és egyértelműen pártsemlegesnek definiálja magát. Ennek több oka is volt. Egyrészt számos pécsi szervezet nem állt a CMM mögé, mert idegenkedett annak radikalizmusától és tartottak a pártok közelségétől. Ez a megosztottságot sugallta kifelé. Másrészt az ellenzéki pártok a civilek többszöri elutasítása ellenére is támogatásukról biztosították a radarellenes kampányt. Ez a közvélemény egy részében a pártelköteleződést vetette fel és mint olyan, nem hozott szavazatokat. A város csak a rendezési terv módosítása révén tudta megakadályozni a lokátor megépítését, ezért a CMM a bonyolult hatásköri viszonyok miatt csak rendkívül nyakatekerten fogalmazhatta meg a népszavazás kérdését, amely így szólt: „Egyetért-e ön azzal, hogy a pécsi építési szabályzat és a szabályozási terv módosuljon akként, hogy Pécs közigazgatási határán belül ne épülhessen katonai radar?”. A radarellenes válasz tehát az „igen” volt, ami megzavarhatott számos szavazót. A referendum végül érvénytelenül zárult. A választásra

[91] Körömi is szót kért a Tubes-ügyben. http://www.pecsinapilap.hu/?id=18094

jogosult 127 128 állampolgár 32,51%-a, azaz összesen 41 328 járult az urnák elé a Tubes-hegyre tervezett katonai lokátor-építésről szóló helyi népszavazáson. Az érvényes szavazatokat leadott választók 94,3%-a, azaz 38 870 elutasította a telepítést, 5,7%, azaz 2343 ember pedig támogatta azt.[92] A népszavazást a civilek nem érzékelték kudarcnak, mert úgy gondolták, a közel 40 ezer ember elutasító szavazata megfelelő nyomaték lesz az önkormányzat számára a radarellenes döntés meghozatalában.

Toller László 2006 júniusában történt, végzetes autóbalesetét követően a radar-ügy kényszerpályán mozgott. Úgy is mondhatnánk, kormányzati oldalon a politikai felelősség elhárítása, ellenzéki részről a pártpolitikai haszonszerzés kapott elsődleges szerepet. Toller utódja, Tasnádi Péter leszögezte, hogy akkor is figyelembe fogják venni a lakosság véleményét, ha a népszavazás érvénytelen lesz. Ebben az időszakban a konfliktus megint új keretet kapott és 2009-re lassan átcsúszott egy kvázi vidék-Budapest ellentétbe, amelyben a helyi hatalmi érdekek átvették, vagy részben elnyomták az országos politikai kívánalmakat. 2006-2007-ben Pécs általában negatív színezetben került az országos hírekbe, részben az EKF-beruházások, a projekt kapcsán történt lemondások és a civilek teljes kiszorítása, részben a Tubes-ügy kapcsán. Közel három évig tartó jogi huzavona indult meg, melyre a dolgozat keretei miatt nem térek ki részletesen. A pécsi közgyűlés ellenzéki oldala többször is rendkívüli közgyűlést hívatott össze, s arra akarta rávenni a testületet, hogy rendeljen el változtatási tilalmat a Tubesre. Az MSZP-SZDSZ-többség erre csak 2007 decemberében volt hajlandó, addigra azonban a HM kiadta az építési engedélyt. Ezt több pécsi magánszemély és szervezet megtámadta, a felperesek oldalán később beszállt a pécsi önkormányzat és a jövő nemzedékek ombudsmanja. A tárgyalás idejére a Fővárosi Bíróság elrendelte az építési engedély felfüggesztését, 2009 novemberében azonban jogerősen elutasította az építési engedélyt támadó keresetet.[93] 2008-2009 folyamán érvek és ellenérvek ütköztek, a Tubes politikai ütőkártyává vált. A CMM demonstrációt, élőláncot, pikniket, családi napot és őrtűzgyújtást szervezett, riadóláncot alakított, a Zengőn is megfigyelhető folyamat ekkor már túllépett a megegyezés lehetőségén. A mozgalom felhívására négyezer pécsi jelezte: ha megépül a lokátor, kártérítési követeléssel lépnek fel az állam ellen, mert a létesítmény csökkenti ingatlanuk értékét. 2009-ben a Tasnádi Péter halála miatt megtartott polgármester-választás kampányában a Tubes erőteljesen megjelent, de mind a szocialista jelölt, Szili Katalin,

[92] Érvénytelen volt a népszavazás a radarról. http://index.hu/belfold/lok349/ (Letöltve: 2012.03.24.)
[93] Tubesi radar: minden kezdődhet elölről. 2010. március 17. http://nol.hu/belfold/tubes__uj_eljarasra_koteleztek_a_hm-et (Letöltve: 2013.01.15.)

mind a fideszes Páva Zsolt ellenezte a beruházást. A politikai oldalak természetesen egymást hibáztatták a kialakult helyzetért. 2009 decemberében csak az önkormányzat útlezárásának köszönhető, hogy nem kezdődött meg az építkezés, míg 2010. március 17-én végül érvénytelennek nyilvánította a Legfelsőbb Bíróság a NATO-lokátor építési engedélyét és 2011-ben az is eldőlt: nem Pécs lesz a radar megépítésének helyszíne.

A tiltakozás során a civilek – megint csak hazánkban úttörő jelleggel – minden alkotmányos lehetőséget igénybe vettek, és sikerrel alkalmaztak addig ismeretlen nyomásgyakorló eszközöket:

1. *Tudás megszerzése, szakértői grémium létrehozása:* a civilek sokat tanultak a Zengő-ügyből, független szakértők bevonásával fokozatosan igyekeztek tárgyalópartnerei lenni a HM szakembereinek. A közmeghallgatásokon, lakossági fórumokon a civilek egyenrangú félként vettek részt a diskurzusban.
2. *Informálás, tájékoztatás:* a civilek az ügy napirenden tartásával igyekeztek a média látókörében maradni, ehhez néhány esetben a demonstráció formáit alkalmazták, ismert emberek bevonásával. Több esetben tartottak lakossági fórumokat, melyeken rendre több százan jelentek meg.
1. *Hálózatépítés:* A Tubesen építendő radar elleni tiltakozás zászlóshajójává vált Civilek a Mecsekért Mozgalom pártoktól független szerveződésként jött létre, mintegy tíz szervezet és több száz magánszemély laza csoportja, nem áll mögötte jogi személy. A CMM mellett azonban több kisebb horderejű kezdeményezés indult, melyek nem értettek egyet a mozgalom által alkalmazott módszerekkel. Az egyik legismertebb ezek közül a Tubes-nyilatkozat, melyben 36 civil szervezet fejezte ki szolidaritását Pécs város környezettudatos polgáraival az ország számos részéről.[94]
3. *Arénaváltás:* A politikusok által használt eszköz a közvélemény befolyásolására, melynek lényege az, ha egy adott érv nem használható, akkor egy másikat kell alkalmazni még abban az esetben is, ha az csak közvetetten érinti a kérdést. Jelen esetben érdekes volt a civilek arénaváltási stratégiája: mivel nem tudták bizonyítani, sem hitelesen megcáfolni a radar emberi szervezetre káros hatását, a biztonsági és környezetvédelmi kérdéseket kezdték hangoztatni, melyek alapján Pécs kiemelt célpont lenne egy katonai támadás esetén, környezetre és vízbázisra egyaránt veszélyes a lokátor.

[94] Tubes: vasárnap ügydöntő népszavazás. http://hu.indymedia.org/node/5322 (Letöltés: 2012. 03.20)

4. *Jogi útra terelés*: A CMM szervezetei a négyéves folyamat során több beadványt is eljuttattak a pécsi városi bírósághoz, a Fővárosi Bírósághoz és az Alkotmánybírósághoz, illetve megtámadták az építési engedélyt, a környezeti hatástanulmányt minden létező jogi fórumon.
5. *Ellenőrzés*: a riadólánc létrehozása és a civil járőrözés nem hagyományos ellenőrzési feladatnak, hanem a tiltakozás egyik fajtájának tekinthető.
6. *Tiltakozás, telepítés-ellenes kampányok*: A civilek demonstrációkat szerveztek a pécsi Széchenyi térre, illetve több alkalommal a Színház térre, hogy ezzel adjanak nyomatékot követeléseiknek. Szórólapokat osztogattak, és az interneten terjedő emailekkel hirdették a tervezett beruházás káros hatásait (gerillamarketing).
7. *Partnering elősegítése*: mind a Zengő, mind a Tubes kapcsán sor került szakmai egyeztetésekre, melyeken a HM szakértői mellett civilek, politikusok és független szakemberek is részt vettek.

5. kép: Radar-ellenes plakátok

A plakátok, bannerek elemzésekor legszembetűnőbb a lokátor méretének kihangsúlyozása. Ez a hatalom tömegkommunikációs szimbólumvilágával áll összefüggésben, melyben a lokátor

felnagyított tárgyként jelenik meg. A jobb felső képen az egyén (állampolgár) azonban a radar felé magasodik, kidönti azt, rámutatva, hogy lehetséges a „hatalom” által Pécsre erőltetett döntés megváltoztatása. Megjelenik továbbá az erő asszociációt keltő halál képi világa, mely a feketével együtt a sötét jövőképet sugallja. Érdekesség, hogy Pécs egyik szimbólumának számító TV-torony több ábrázoláson is keresztként is értelmezhetően bukkan fel (Zöld OT 2008), továbbá a székesegyház tornyainak átrajzolása is az egyház és hit világában közvetít. Meglátásom szerint a grafikai tervezéskor nem tudatos, vagy csupán részben tudatos szándékról volt szó. A torony nem elsősorban a római katolikus egyház és a zöldek közötti együttműködést és értékközösséget mutatja, hanem a Mecsek spirituális üzenetét, a lelki kötést. A lokátorstop elnevezésű ábrázoláson felbukkan a radar közepébe helyezett szem, mely az állandó megfigyelés érzetet adja, utalva George Orwell 1984 című művében megjelenő „*A Nagy Testvér figyel téged*” elhíresült részletre. Megjelenik továbbá az édesanya gyermekével, mely a legerősebb érzelmi kötődést és az idilli otthont szimbolizálja, együtt a hegy tetejéről sugárzó, életidegen tárggyal, továbbá a Pécs, a mediterrán város asszociációra felfűzött, egyértelműen pragmatikus üzenetet hordozó mondat: Pécs, ahol süt a nap, de az ingatlanár esik. Utóbbi a turizmus lehetőségeinek további beszűkülését is jelenti egyben.

A zöldek a Zengő kapcsán a civil összefogás erejéről beszéltek, és precedens esetet emlegettek, míg a hivatalos verzió arról szólt, hogy a Honvédelmi Minisztérium – megértve a környezetvédők aggályait – egy alternatív, de katonai szempontból egyenértékű helyszínt keres a beruházáshoz. A Tubes esetén már egészen más érvek merültek fel, mint a Zengővel kapcsolatban. A Pécs felett található hegycsúcs kijelölése elleni tiltakozásban a környezetvédelem kisebb szerepet játszott – lévén, hogy az említett helyszín nem természet-, illetve tájvédelmi körzetben található –, ugyanakkor a biztonságpolitikai veszélyek, és a háttérsugárzás magas mértékének hangoztatása komoly lakossági ellenállást váltott ki.

3.5. A Dél-Dunántúli Regionális Civil Egyeztető Fórum (DDRCEF[95])

A civil egyeztető fórumok olyan top-down kezdeményezések, melyek az európai uniós támogatások kapcsán kötelezően megszabott döntéshozatali, stratégiai-tervezési struktúrában a civil részvételt jelentik. A kilencvenes évek elején, alulról építkező kistérségi együttműködésekben a különböző civil kezdeményezéseknek már jelentős

[95] Röviden CEF.

szerep jutott, az 1997-től fokozatosan létrejövő regionális fejlesztési tanácsok életre keltésénél pedig számos civil szereplő bábáskodott. Az intézményesülést követően, kistérségi, megyei és regionális szinten is kezdetét vette a programozás-tervezés időszaka, melyben a civil részvétel 2004 előtt ugyan részben ad hoc jelleggel működött, hazánk uniós csatlakozását követően azonban Brüsszel számon kéri a partnerség, szubszidiaritás és addícionalitás irányelveinek megvalósulását. Ahogy a fejlesztéspolitikában érdekelt szereplők figyelme az infrastruktúrafejlesztés irányából egy komplexebb, a gazdaság, a környezet, a szociológia területéről merítő tervezés felé fordult, úgy értékelődtek fel azok a civil szervezetek és együttműködési formák, amelyek tapasztalattal rendelkeztek környezetpolitikai-területfejlesztési kérdésekben (Schwertner – Szoboszlai, 2008). A közösségi programok kidolgozásában és értékelésében való részvétel uniós követelményének eleget téve a hazai civil szervezetek egyrészt komoly lehetőséget kaptak véleményük érvényre juttatásában, másrészt átlépve az „alkalmi" kapcsolatok kialakításán, folyamatos jelleggel működő hálózatok létrehozásában váltak érdekeltté.

A területfejlesztésben ugyancsak időben megindult a strukturális alapok fogadására való felkészítés jegyében a civil szektorral való együttműködés előkészítése. A Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség (DDRFÜ) 2005 és 2008 között négy alkalommal szervezett partnerség-építő, illetve kommunikációs képzéseket, melyeknek voltak civil résztvevői is, ezzel segítve a szféra érdekérvényesítő képességének fokozását. A TIPP elnevezésű program, céljait tekintve megyei és kistérségi területfejlesztési ügynökségeknek, helyi önkormányzatoknak, a helyi önkormányzati tulajdonban levő intézményeknek, a régió non-profit szervezeteinek és vállalkozásainak nyújtott ismereteket, melyek jó alapot adtak az állami, vállalkozói és civil szektorok közötti együttműködéshez szükséges tudás kialakításához, megerősítéséhez.

A magyar kormányzat 2002 őszén kezdte meg az egyeztetéseket egy minden addiginál átfogóbb civil stratégia kialakításáról. A stratégia összeállítói (Miniszterelnöki Hivatal) arra törekedtek, hogy az EU elvárásai mellett átláthatóbb legyen a szektor finanszírozása, valamint racionálisabb a támogatási struktúra. A 2001-2002. évi költségvetési törvény például 47 rovatban közel 150 milliárd forint, a civil szervezetek által elérhető forrást nevesített tényleges rendező elv és átláthatóság nélkül. A nyilvánosság korlátozottsága miatt a civil szervezetek nagy része nem is tud a források elérhetőségéről, nincs megfelelő

tájékoztatás ezek felhasználásáról. A legfelsőbb szinten olyan hálózatok, testületek létrehozására törekedtek, amelyekre a későbbiekben támaszkodni lehet.[96]

5. számú táblázat

A nonprofit szervezetek száma a Dél-Dunántúlon tevékenységcsoportok szerint, 2010

Tevékenységcsoport	***Száma***
Környezetvédelem	163
Kultúra	843
Kutatás	67
Oktatás	769
Sport	812
Politika	35
Szociális ellátás/Egészségügy	540
Gazdaságfejlesztés	567
Terület- és településfejlesztés	567
Szabadidő és hobbi	1309

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2010. KSH Budapest, 2012.[97]

Több olyan jogszabály is született az uniós csatlakozással kapcsolatos törvénykezési folyamat során, amely a civil szektor regionális kiépülésére is jelentős hatást gyakorolt, főként a pályázati rendszer és a társadalmi vita lefolytatásának tekintetében. A társadalmi párbeszéd kialakítása a strukturális alapok működtetése során jogszabályi kötelezettsége a magyar kormánynak is. A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2004. évi LXXV. törvény – amint az a jogszabály indoklásából is kiderül – a különböző szintű fejlesztési tanácsok munkájában részt vevők körének bővítésével a partnerség elvének érvényesítését szolgálta, hiszen így a gazdasági élet szereplői, a munkaadók és munkavállalók érdekképviseleti szervezetei mellett, a civil szerveződések is közreműködhetnek a területfejlesztési döntések meghozatalában.

A jogszabály a területfejlesztést érintő kérdések megtárgyalására ún. egyeztető fórumok létrehozását tette lehetővé, amelyek képviselői konzultációs és/vagy tanácskozási joggal

[96] Kormányzati Civil Stratégia 2008. – vitairat. MEH KITKH Civil Kapcsolatok Főosztálya, www.civil.info.hu (Letöltve: 2008. 10.11.)
[97] http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/nonprofitregio.pdf

rendelkeznek a tanácsok ülésein. Az egyeztető fórumok munkájában a bejelentkezett és nyilvántartásba vett szervezetek vehetnek részt. Ezek lehetnek:

- környezetvédelmi, természetvédelmi szervezetek,
- nők és férfiak esélyegyenlőségéért küzdő társadalmi szervezetek,
- területfejlesztési kérdések megtárgyalásában érintett egyéb társadalmi szervezetek.

A jogszabály tehát a klasszikus civil szervezetek számára kívánta fenntartani a jogot, hogy tagjává válhassanak valamely civil egyeztető fórumnak. A szervezeteknek a bejelentkezéshez be kellett mutatniuk:

- a működésük hatókörét,
- az előző naptári év működési hatókört igazoló programjait, eseményeit, szolgáltatásait,
- társadalmi szervezet esetén a taglétszámot és annak területi bontását,
- alapítvány esetén a nyújtott szolgáltatások igénybe vevőinek számát és területi megoszlását.

A 258/2004. (IX. 16.) kormányrendelet a megyei (fővárosi) közigazgatási hivataloknak a kistérségi fejlesztési tanácsok és a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács létrehozásával és a térségi fejlesztési tanács átalakulásával kapcsolatos feladatait, a megalakulással és átalakulással kapcsolatos eljárás rendjét, továbbá az egyeztető fórumok létrejöttének és működésének szabályait, valamint a jogszabálynak nem minősülő, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium által kidolgozás alatt álló Civil Cselekvési Terv és egyéb kormányzati civil stratégiákat tartalmazza.

A dél-dunántúli CEF megalakulására 2004. november 10-én került sor. A fórumok létrehozása jogszabályi kötelezettség volt a Regionális Fejlesztési Tanácsok (RFT) számára, módosításra a jogalkotók szerint az egyre inkább erősödő feladat- és hatáskörrel rendelkező civil szféra és a tanácsok együttműködésének és szakmai kapcsolatrendszerének intézményesítése miatt volt szükség. Jelentkezni kezdetben Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács (DDRFT) elnökéhez intézett szándéknyilatkozat benyújtásával lehetett, amelyet a DDRFT és a Dél-dunántúli Regionális Közigazgatási Hivatal bírált el. Az integrálódni kívánó szervezetek később közvetlenül a CEF-hez adták be csatlakozási kérelmüket, önkéntes alapon. A felvételt elutasítani nem lehetett, amennyiben a jelentkezők megfeleltek a következő alapkritériumoknak. Nyitottá vált tehát a lehetőség, hogy a tagok az érdekeltségükkel kapcsolatos, a civil szférát egyaránt érintő

kérdéseket előzetesen megtárgyalják és közös álláspontjukat a CEF elnöke révén ismertessék az RFT ülésein, ezáltal befolyásolva annak döntéseit. A hivatalos okiratok megléte esetén a jelentkezés elfogadásáról a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács adott ki igazolást. A tagságra vonatkozó mandátum a kilépésig érvényes, a fórumon való részvétel önkéntes alapon történik, tanácskozásokon való megjelenési kötelezettség azonban nem volt és nincs.

A CEF-ben kezdetben is már az ismertséggel, karakteres vezetővel rendelkező szervezetek, leginkább a zöldek vitték az ügyeket, újonnan alakult civil szervezet nem jelentkezett. 2006 nyara előtt a régió kistérségi, megyei és regionális szintjein működő CEF-ek között nagyon gyenge volt a kapcsolat, a 24 kistérségi CEF közül mindössze egy-kettőről volt információ megyénként. 2007 májusára 21 kistérségről volt már adat, 11 kistérségben – a személyes ambícióknak és a folyamatos szakmai segítségnek köszönhetően – megindult a közös munka. A fórum alapvetően Pécs-központú, az üléseket is szinte kizárólag a baranyai megyeszékhelyen tartották (PZK iroda, Megyei Kulturális Központ, Regionális Fejlesztési Ügynökség iroda). Ez folyamatos problémát okozott a más településen élő tagoknak, hiszen a beutazás költségekkel jár és időigényes, a munkatársak pedig szinte kivétel nélkül társadalmi munkában végzik civil feladatukat. A Pécsi Zöld Kör 2006-2007-ben több fórumot is szervezett, melyek célja a területfejlesztési tanácsok mellett működő civil egyeztető fórumok megerősítése, a civil aktivitás fokozása, a hálózati kapcsolatok létrehozása volt. A részvételre képesítés azért volt kiemelten fontos, mert az általános tapasztalat az volt, hogy a kistérségi civil szervezetek tudás- és erőforrás-bázis tekintetben nem eléggé felkészültek ahhoz, hogy beleszóljanak a regionális tervezésbe, vagy részt vegyenek a döntéshozatali folyamat egészében, viszont fontos részei a struktúrának, hiszen közvetlenül tudják követni a helyi folyamatokat, részletesen ismerik a problémákat, lehetőségeket és gyorsabban tudnak reagálni a kihívásokra. Amíg azonban a regionális fórum fejlődött, újabb tagokkal bővült, addig a kezdeti lelkesedést követően – néhány kivételtől eltekintve – a megyei és kistérségi civil együttműködés megtorpant. A megyei fórumok létjogosultságát a kezdetektől többen megkérdőjelezték, lévén, a tagok a kistérségi és regionális szint között meg tudják találni a kapcsot (személyes ismertség révén), ráadásul a személyek sok esetben fedik egymást, tehát tagjai valamely kistérségi CEF-nek és képviselik szervezetüket a regionálisban is. A dél-dunántúli regionális CEF havonta ülésezett, általában a DDRFT ülései előtt. A CEF elnöke rendszeresen részt vett a fejlesztési tanács ülésein, véleményezte a fejlesztési dokumentumokat. Szintén ő volt az, aki igyekezett közvetíteni a kistérségi, megyei és a regionális fórum között több-kevesebb

sikerrel. Ennek legegyszerűbb módja az internet, ahol jelenleg is egy közös levelezőlista működik, így minden, arra feliratkozott tag láthatja a köremaileket. Működött régiós CEF honlap, mely elősegítette a horizontális viszonyok kialakulását, előremozdította a hálózatosodást (www.ddrcf.hu), mindhárom közigazgatási szintet összefogta. A fórum adminisztrációs feladatait a munkaszervezet, a Regionális Fejlesztési Ügynökség munkatársai látták el, ők tartották a kapcsolatot a CEF elnökével, és közvetítettek a RFT és egyéb kormányzati szervek felé.

DDROP Stratégiai Környezeti Vizsgálat (SKV) véleményezési munka

A CEF első „komoly" megmérettetésére a DDROP és az ahhoz kapcsolódó SKV előkészítésének „társadalmasítása" során került sor, bár már korábban is folytak egyeztetések különböző stratégiák véleményezése kapcsán. Ilyen volt a második Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT-II) régiós helyzetelemzése, melyhez kiegészítéseket fűztek. A fórum tagjai nem támaszkodhattak előzetes tapasztalatokra – sem a javaslattétel szakmaiságát, sem az egyeztetések nyomán kialakuló konszenzusos döntéshozatal meghozatalát illetően –, így a megbeszélések eredménye kevésbé a javaslatok hasznáról, mint a működési mechanizmus alapjainak lefektetéséről szólt. A hét tematikus alcsoportban folyó egyeztetési folyamat során világossá vált, hogy a régió különféle térségeiből érkező civilek egymástól eltérő érdekeket képviselnek, így CEF tagjai igyekeztek a regionális fórumokra a kistérségi és megyei egyeztetéseket követően olyan döntésekkel érkezni, melyek elsősorban egy adott ágazat szempontjait tartják szem előtt és csak másodsorban tartalmaztak területi prioritásokat.

A CEF tagokkal és a kormányzati szereplőkkel készített interjúkból egyértelműen kiderült, hogy mind a DDRFÜ munkatársai, mind a civilek tanulási folyamatként fogták fel a DDROP véleményezési munkáját. A javaslattételi folyamat négy hónapja során világossá vált, hogy a CEF nem tárgyalja külön a DDROP és az SKV anyagait, hanem ágazati albizottságokra lebontva teszi meg javaslatait. A ROP esetében még általános megjegyzések, fogalmi eltérések magyarázata került be a véleményekbe, az SKV kapcsán azonban konkrét kérdésekről folyt érdemi vita. Ez természetesen köszönhető a zöldek aktivitásának és a döntéshozatali mechanizmus folyamatos fejlődésének. A társadalmasítás során nem merült fel komoly konfliktushelyzet. Főként azért, mert nem érvényesült különösebb társadalmi elvárás, hiszen a DDROP előkészítési, véleményezési munkálatait a közvélemény nem követte, nem került a média előterébe sem. Ugyanakkor beszélnünk kell

az ún. *„kettős felelősség”* fogalmáról, amely az egész folyamatot végigkísérte. Ez azt jelentette, hogy a kormánynak viszonylag szűk határidőkkel kellett összeállítani a 2007-2013-as programozási periódusra vonatkozó operatív programokat és a hozzájuk tartozó SKV-kat, éppen ezért az anyagok kidolgozásával megbízott partnerek és a kapcsolattartásért felelős szervek (jelen esetben a Regionális Fejlesztési Tanács és a Regionális Fejlesztési Ügynökség) is rendkívül szoros határidőket szabtak. Felmerült a kérdés, hogy a jogszabályban foglalt társadalmi párbeszéd-civil véleményezés kapcsán kiket, milyen szinten és milyen metódus használatával szólítsanak meg úgy, hogy hasznos munkát végezzenek, de képesek legyenek egyúttal betartani a megadott határidőket is. Tehát mind a tervezésben érdekelt szervek, mind a civilek nyitottsága kellett ahhoz, hogy a megadott szoros határidők tudatában érdemi munkára kerüljön sor.

Az SKV-t készítő gazdasági társaságok és a DDRFÜ munkatársainak közreműködésével több kistérségi workshop megtartására is sor került a régióban, amelyeken bátorították a civileket a részvételre. Kezdetben bizalmatlanul viselkedtek egymással a DDRFÜ és a CEF munkatársai, a tapogatózó lépések után azonban megindult a rendszeres, közös munka a felek között. Az interjúk során elhangzott, hogy kezdetben mindkét fél azt gondolta, a párbeszéd csupán egy formális aktus, sok jelentősége nincs. A civilek úgy érezték, hogy kötelezőnek, de némiképp feleslegesnek tartják részvételüket a kidolgozás alatt lévő vizsgálat véleményezési munkájában. A közös munka során az SKV-t kidolgozók számára is világossá vált, hogy a civil partnerek javaslatai között számos megfontolandó van. Nagy mennyiségű információ áramlott a CEF felé, amelyet nem voltak képesek megfelelően kezelni, feldolgozni kapacitáshiány miatt. Komoly segítséget jelentett volna, ha az érkező anyagokat valaki rendszerezte, valamiféle előszűrőként értékelte volna.

Végül két véleményezési kört és számos személyes egyeztetést követően született meg 2006 decemberére a végső DDROP SKV dokumentum, amelybe többé-kevésbé bekerültek a civilek véleményei is. A fórum tagjai az interjúk során egyöntetűen állították, hogy nyíltan elmondhatták ötleteiket, megtehették javaslataikat, azokat azonban a tervezők nem integrálták maradéktalanul a végső anyagba, vagy több esetben nem az eredetivel azonos tartalommal. Olyan is előfordult, hogy egyes javaslatokat egyszer már elfogadtak, később azonban mégsem szerepeltek a végső verzióban. Eleinte néhány kérdésben a civilek megfelelő szakértelem hiányában nem tudtak állást foglalni. Komolyabb vita a CEF-en belül a szennyvízkezeléssel, hulladékgazdálkodással, felhagyott lerakók rekultivációjával, közösségfejlesztéssel (egészségvédelem, prevenció és kistelepülések fejlesztési

lehetőségei, település társadalmi fejlesztése – állampolgári aktivitás növelésének módszere), a civilek bevonásával, valamint a környezetpolitikával kapcsolatban alakult ki. Elsőként fontosnak tartották az alapvető fogalmak tisztázását, mindenekelőtt a fenntartható fejlődés értelmezését a különböző területek/szakpolitikák számára. A tanulási és a fejlődési folyamat részének tekintik azt a módszert, mely szerint először a nagy horderejű kérdésekben törekednek markáns álláspontok kialakítására, és amennyiben ez megtörtént, csak akkor foglalkozzanak a részletekkel. A hangadók itt is a környezetvédők voltak, leginkább 5-6 személy véleménye volt döntő jelentőségű, de szinte minden tagtól érkeztek támogatott javaslatok. Ezeket közösen vitatták meg, a döntések és a végső javaslati anyag alapos tárgyalás után született meg.

A javaslatok hét fő terület köré épültek:

1. Fogalmak pontos meghatározása: gazdasági növekedés, környezeti infrastruktúra, környezeti modell.
2. Közlekedésfejlesztés: közútfejlesztés, autópálya-nyomvonaltervek (pl. M9), vasútfejlesztés, tömegközlekedés-fejlesztés.
3. Környezetvédelem, környezetfejlesztés: megújuló energiaforrások, barnamezős beruházások.
4. Turizmus: regionális turisztikai potenciál erősítése, Dráva turisztikai hasznosításának jellege.
5. Közösségfejlesztés: közösségi programok szervezése, felnőttképzés, új társadalmi intézmények létrehozása a társadalmi párbeszéd erősítésének céljából.
6. Civil társadalom fejlesztése: oktatás – felnőttoktatás, civil képzések indítása, társadalmi kommunikáció elősegítése, családbarát munkahelyek létrehozása, esélyteremtő programok indítása.
7. Terület- és vidékfejlesztés: aprófalvak lakosságmegtartó erejének növelése, Pécs belváros jövője, parkolási gondok megoldása, városrehabilitáció módszerei.

Miután a CEF vezetői kérték, hogy a fórum delegáltja kapjon helyet/helyeket az OP Menedzsment és Monitoring Bizottságban (regionális monitoring albizottság – RMA), a CEF elnöke tagjává vált a testületnek, és véleményezési jogot kapott. A monitoring bizottság munkájában három civil delegált vett részt a környezetvédelem, a szociális ellátás és az esélyegyenlőség területéről, a CEF-nek tehát – ha csekély mértékben is – szerepe volt a tanács döntéseinek véleményezésében.

Akciótervek (DDAT) 2007-2008

2007 januárjában indult meg a dél-dunántúli nagyprojektek akcióterveinek társadalmasítása, melynek megszervezését a CEF a DDRFÜ munkatársaival közösen bonyolította le. A kistérségi véleményeket 2007. január 31-ig kellett elküldeni a CEF elnökéhez, a fórum május elejéig építette be ezeket saját javaslati csomagjába. Ezzel kapcsolatban két fontos elemet szükséges kiemelni, melyek az SKV esetében tapasztalt munkafolyamatoktól eltértek. Egyrészt az SKV véleményezéstől eltérően az Akcióterv már sok konkrétumot tartalmazott, melyekhez a civil szervezetek munkatársai célzottan hozzá tudtak szólni, javaslataik az általuk tapasztalt hiányosságok megoldására összpontosítottak. Másrészt a fórum kezdett ismertségre szert tenni, ennek következtében újabb tagokkal bővült a szervezet, ez pedig segített a feladatok leosztásában, az egyes munkafázisok esetén szükséges speciális tudás megteremtésében. Utóbbi leginkább a – parázs vitákat kiváltó – „kerékpáros közlekedés fejlesztése" pályázat akcióterve esetében (melynek szakértői véleményezését a Pécsi Túrakerékpáros és Környezetvédő Klub végezte) és a hőerőmű biomassza blokkjának környezeti hatástanulmány-véleményezése kapcsán vált világossá. Ez előbbi volt az első olyan pályázat, melynél a CEF tagjai a kiírás mellett a konkrét támogatási összegeket is láthatták.

Az akciótervek véleményezésénél egy olyan probléma is előtérbe került, amely az SKV kapcsán még nem okozott fennakadást a munkában. Kiderült, hogy viszonylag nehéz a kistérségből érkező javaslatokat és a helyi adottságokhoz és szükségletekhez igazított igényeket regionális szinten kezelni és egységes CEF álláspontot kialakítani. Gondot okozott továbbá olyan prioritásokat meghatározni, valamint egységes értékelési kritériumrendszert alkotni, melyek a fenntarthatóságot tartják szem előtt, figyelembe veszik a kistérségi adottságokat, de regionális szinten is értelmezhetők. A fórum tagjai ezért már 2007. április 4-i tanácskozásukon felvetették, hogy más régiók akcióterveinek tanulmányozására lesz szükség a dél-dunántúli civil javaslat elkészítése kapcsán. Ez azután a *civil konstrukció* megjelenésében érett össze három évvel később.

Az akcióterv esetében nyilvánvaló a fórum tagjainak fejlődése véleményformálás tekintetében, hiszen konkrét, tömör és a kiírásokhoz kapcsolódó témákban érkeztek javaslatok:

1. Fejleszteni az önrendelkezést, a részvételi demokráciát, a civil szférát erősítő prioritást és konkrét intézkedéseket. Példa lehetne erre az észak-alföldi AT-ben lefektetett

konstrukció. A régiós civil szervezetek társadalmi szerepvállalásának növelése, együttműködéseinek megerősítése;

2. A közösségi településfejlesztés mellett a településszintű közösség-, és demokráciafejlesztés;
3. A DDAT túlságosan centralizált, azaz a helyi tudás hasznosítása, illetve a program helyi társadalmi/környezeti viszonyokhoz való adaptálási lehetősége nagyon gyenge. Mivel a fejlesztések jelentős része infrastrukturális jellegű, ezért érdemes a helyi gazdasági szféra fokozottabb bevonását előtérbe helyezni, ez természetszerűleg új munkahelyeket is teremtene, melyek létrehozására, bővítésére szintén lehetne pályázni;
3. Fontos lenne minden projektet a régió civilszervezetei segítségével a fenntarthatóság szempontjából vizsgálni. Szükség esetén közös munkával – a partnerség elve alapján – környezeti szempontból jobbá lehet tenni a projektet. Ez összhangban lenne az EU négy közösségi politikai alapelvével: partnerség, esélyegyenlőség, nyilvánosság, fenntartható fejlődés. Erre modellként szolgál a nyugat-dunántúli régió, ahol széles körű egyeztetés során a civil szervezetek egy saját pontozási rendszeren keresztül véleményezhetik a projekteket saját (környezeti, társadalmi, fenntarthatósági, lokalitási) szempontjaik szerint;
4. A biomassza-program támogatása. Problémát okoz, hogy a hazai zöld-áram (4,2 % a teljes termelésben) 90%-a nagy biomassza-tüzelésű erőművekből származik. A Dél-dunántúli ROP egyik fontos prioritása lehetne a megújuló energiaforrások hasznosítása, ezen beruházások támogatása;
5. Területfejlesztés: a jelenlegi tervek a Duna-völgy komplex fejlesztéséről szólnak, melybe a Sió-völgy is beletartozna. A magyarországi alsó Duna-szakasz jobb partjának térsége is kerüljön fel egy, a bács-, kiskunsági Homokhátsághoz hasonló preferencia-listára, beleértve a teljes Sió-völgyet is.

A TEEN-t készítő szakértői csapat már 2007-ben leszögezte, hogy a régiók nem fogják tudni allokálni az összes olyan témát, amelyben érintettek. Nincs olyan hivatalos szerv – pl. RFÜ – amely átfogóan tisztában lenne azzal, hogy éppen milyen folyamatok zajlanak. Gyakorlati tapasztalat, hogy azokban az ügyekben, ahol a regionális ügynökségekkel közösen szervezték az egyeztetési folyamatokat, ott partnerek voltak a régiók is, többek között rengeteg érdekes anyagot feltöltve a kapcsolódó honlapokra. A honlapok látogatottsága azonban csak azután ugrott meg, hogy a fórumokon meghirdették a tervezési anyagok elérhetőségét és társadalmasították a stratégiai dokumentumok terveit.

Problémaként jelentkezett a hatalmas információtöbblet, hisz annyiféle honlap létezett, hogy azokat már nem lehetett követni, valamint a társadalmasítás során a CEF-ek felé áramló hatalmas anyagmennyiség.

2008-ra a különböző szintű CEF-ek aktivitása szinte teljese egészében a regionális fórumra koncentrálódott. A tagok sorra cserélődtek, sok civil szervezet tönkrement, megszűnt, sokuknak nem volt kapacitása a fórumokon való részvételben. Az DDSKV és DDAT véleményezésének tapasztalatai arról győzték meg őket, hogy javaslataik valójában nem sokat nyomnak latba a döntéshozatal tervezési-programozási szakaszában. Ennek ellenére elkészült a DDOP 2009-2010-re szóló akciótervének társadalmi véleményezése, melyet a Pécsi Zöld Kör akkori elnöke készített. A vélemények a következő témák köré csoportosíthatók:

1. A 30 napos társadalmasítási „folyamat" nem biztosít elegendő lehetőséget ahhoz, hogy az érintettek megalapozott javaslatokat tegyenek az Akcióterv (AT) tervezetével kapcsolatban;
2. A dokumentum nehezen átlátható, csekély azoknak a civileknek száma, akik rövid úton képesek megtalálni a benne található újdonságokat, és az esetleges hiányosságokat;
3. A CEF hangsúlyozza a társadalmi részvétel fontosságát a tervezés során, amely biztosítja a tervezési folyamat átláthatóságát és nyitottságát, segít becsatornázni az érdekeket, továbbá demokratizálja a területfejlesztési döntéshozatalt. Amennyiben az egyes polgárok, civil szervezetek stb. már a kezdetektől fogva hatással lehetnek a döntésekre, szélesebb körű konszenzusra lehet építeni a fejlesztési elképzeléseket, ami által az állampolgárok a szűkebb vagy tágabb közösségük felelős, aktív, környezetük iránt érzékeny és tudatos tagjaivá válhatnak. Az állampolgári részvétel fokozásával pedig a konkrét projektekkel kapcsolatos esetleges szembenállás is mérséklődni fog, a konfliktusok elkerülhetők lesznek;
4. Az Akcióterv a fenntarthatóságot (fenntartható fejlődést) egyrészt pusztán finanszírozási kérdésként jeleníti meg a projekt kiválasztási szempontok, vagy – az előző Akciótervhez hasonlóan – mint környezetvédelmi problémát jeleníti meg, leszűkítve a hatályos környezetvédelmi jogszabályoknak való megfelelésre. Az egyes konstrukciókhoz fűzött fenntartható fejlődésre utaló részek csupán sematikusan, az összefüggésekre tekintet nélkül kerültek beillesztésre, pedig a fenntarthatóság rendezőelveit és elemeit beépítve a programokba, komplex gazdasági és társadalmi fejlődést támogató mechanizmusokat lehetne megvalósítani;

5. Pozitív fejlemény a leghátrányosabb helyzetű (LHH) térségek érdekeinek az előző AT-hez képest sokkal hangsúlyosabb figyelembevétele, ezzel összefüggésben a kísérleti akciók és programok megjelenése a tervben;
6. A szálláshelyek és turisztikai szolgáltatások fejlesztése terén az Akcióterv az előző pályázatok alapján a régióban várható, jelentős kapacitásbővülést megvalósító új szálláshelyek kialakítása helyett a meglévő szálláshelyek minőségi fejlesztésére, a kapcsolódó szolgáltatások fejlesztésére helyezi a hangsúlyt;
7. Továbbra sem szerepel kifejezetten a civil szervezetek számára forráslehetőséget biztosító konstrukció, pedig más magyarországi régióban létezik erre példa.

A regionális CEF működése 2010-re az évi 6-8 alkalomról évi 1-2 találkozóra szűkült le, a kommunikáció leginkább emailen történt. A 2011-2013-ra szóló Akcióterv véleményezése nem készült el, lévén a kiküldött tervezési anyag táblázatok és számok, laikusok számára áttekinthetetlen halmaza volt. A CEF azonban levelet fogalmazott meg, amelyben a szakértelem és ellenőrzés kapcsán rámutatott a területfejlesztésben megjelenő civil felelősségre, a régió leszakadásának problémájára és a társadalmi részvétel hiányosságaira. A nyílt levélben (*4. melléklet*), melyet 52 civil szervezet írt alá régió-szerte, arra kérték a DDRFT-t, hogy vizsgálja meg egy civil konstrukció elhelyezésének lehetőségét a DDOP 2013-ig tartó kiírásában. A később tárgyalt Balokány-liget projekt már erre az összefogásra épül.

3.6. Zöld Régiók Hálózata

Az európai uniós pályázati források felhasználásának tapasztalatait 2007-2008-ban már több éves periódust vizsgálva tudták értékelni a döntéshozatal különböző szintjein bevont civil szervezetek. A támogatási és pályázati rendszer anomáliái, a civil szervezetek felkészületlensége, túlzott kockázatvállalása számos ígéretes projektet buktatott be. Részben ezen tendencia ellensúlyozására és a civil kontroll hatékonyabb érvényesítésének céljából hozta létre a Magyar Természetvédők Szervezete a Zöld Régiók Hálózatát (ZRH) 2009 januárjában Veszprémben.[98] A rendhagyó módon szerveződő hálózat közösségi pályázati pénzből valósult meg, így nem tekinthető hagyományosan alulról szerveződő kezdeményezésnek, mégis a bottom-up felépítés jellemzőivel rendelkezik. Az új szervezetbe kizárólag olyan MTVSZ tagokat hívtak meg, melyek mind aktívan részt vesznek a regionális CEF-ek munkájában és bizonyos fokú szakértelemmel rendelkeznek,

[98] A projekt TÁMOP finanszírozás keretein belül valósul meg.

melyet már egyéb együttműködés keretein belül bizonyítottak. Az ország minden régiójából jelen lévő, környezetpolitikával foglalkozó civilek egységes álláspontot fogadtak el az uniós pályázati alapok elosztásának és elköltésének hatékonyabb társadalmi ellenőrzéséről. A 2010-ig tartó program fő feladata az volt, hogy régiónként öt projektet vizsgáljon előre meghatározott ismérvek alapján (döntéshozatali mechanizmus, a projekt átláthatósága, nyilvánossága, fenntarthatósági elvek érvényesülése, szakmai értékelés stb.), a 35 elemzett projekt tanulságait azután zárótanulmányban összegezze.

A ZRH a következő, megoldásra váró problémákat vetette fel a projekt során:

Passzív civilek a fejlesztéspolitikában – kevés szervezet vesz részt aktívan a társadalmi véleményezésben, a meglévő partnerségi testületekben;

Centralizált irányítás a fejlesztéspolitikában – a regionalizáció megállt, a döntések és források országos szinten koncentrálódnak, nincs rövidtávon politikai akarat a decentralizációra;

Szűk csoportérdekek befolyásolják a fejlesztéspolitikát – a fejlesztéspolitikai döntéshozatalt áthatják a pártpolitikai és a helyi gazdasági lobbik érdekei;

Álcivilek – a területfejlesztésben sok a politikai, gazdasági vagy egyéni szempontok alapján működő, ál civil szervezet;

Civil szaktudás hiánya – a civil szektor, abban a környezetvédő szervezetek még mindig keveset tudnak a területfejlesztésről és fejlesztéspolitikáról;

Nem elszámoltathatók a döntéshozók – a regionális fejlesztési tanácsok tagjainak többsége nem szakmai érdekképviseleti, hanem egyértelműen politikai módon kerül kinevezésre. A tanácsok tagjai elszámoltatása a delegálók által kevéssé működik;

Sok pénz, sok fejlesztés, sok környezeti hatás – a mintegy nyolcezer milliárd forint értékben megvalósuló EU és hazai fejlesztéseknek nagy nyomása van az erőforrásokra és a természeti és emberi környezetre;

Döntéshozók nem értik a civil szférát – a regionális és országos politikusok, szakemberek sok esetben nem értik a civil szféra működését;

Társadalmi részvétel deficitjei, állegitim társadalmi részvétel – a civil érdektelenség, passzivitás, a döntéshozói tapasztalatlanság sokszor teret ad olyan struktúráknak, ahol csak névleg folyik a társadalmi egyeztetés;

Értékvesztés a civil szférában – a civil szervezetek közötti bizalom csökkent az elmúlt években, nőtt a verseny a forrásokért, ami aláásta az együttműködést;

Régiós munkaszervezet nem illeszkedik a közigazgatási struktúrába – a fejlesztési ügynökségek és tanácsok nem részei a közigazgatási struktúrának, ezért mind állami, mind civil részről nem használhatóak a közigazgatás jogi eszközei;

Fejlesztéspolitikai dekoncentrált szervezetek működése nem átlátható – a tanácsok és ügynökségek partnerségi, nyilvánossági stratégiája esetleges, sokszor deficites;

Zöldszervezetek lépéselőnye a fejlesztéspolitikával kapcsolatban – a zöld szervezetek több mint egy évtizede aktívak a fejlesztéspolitikában, szakmailag és társadalmilag felkészültebbek általánosságban a többi civil alszektornál;

Civilek túlzott várakozása és kiszorulása a fejlesztéspolitikai forrásokból – a civil szervezetek jelentős forrásokat vártak az EU alapokból, de valójában csak néhány alszektor (pl. munkaügy, szociális, turizmus) tud érdemi pályázati lehetőséghez jutni;

Túlbürokratizált pályázati rendszer – az EU források elérése nehézkes, a civilek nem tudják megírni és megnyerés esetén végrehajtani a projekteket sok esetben;

EU érzékeny a zöld szempontok integrálására az Uniós források elköltése során – az Európai Unió szabályaiban kötelezővé teszi a környezeti szempontok integrálását;

Van civil lehetőség az intézményes részvételre a különböző bizottságokban – a monitoring bizottságok, civil egyeztető fórumok intézményes lehetőséget nyújtanak a civil szervezeteknek a társadalmi részvételre.

Előzményeként elmondható, hogy már 2006-ot követően, az EU-s források lehívásának második periódusában, a 2007-2013-as költségvetési időszakra vonatkozó programozás során megfogalmazódott az igény a regionális hatáskörrel bíró magyarországi környezetvédelmi szervezetek részéről, hogy valamilyen módon ellenőrizzék és ezen keresztül befolyásolják az uniós pénzek elköltésének hatékonyságát. Egyúttal összekössék ezt azzal a kívánalommal, amely a fenntarthatóság elveinek megjelenését és érvényesülését volt hivatott nyomon követni a település- és területfejlesztési projektekben. Az együttműködés célja a hazai környezetvédők felkészítése a fenntarthatóság érdekeinek képviseletére a regionális és országos fejlesztési tanácsok munkájában volt. A tevékenységek regionális koordinációját tapasztalt zöld szervezetek végezték. 2004 óta a koordinátorok a regionális, megyei és kistérségi területfejlesztési tanácsok mellett működő civil egyeztető fórumokban is meghatározó szerepet vállalnak.

A régiókban önálló életet élő komplex tevékenységek céljai:

- a területfejlesztési folyamatok átláthatóságának elősegítése, információk gyűjtése és továbbadása, a társadalmi részvétel lehetőségeinek kibővítése a civil kontroll biztosítása érdekében;
- a fenntarthatóság érvényesítése a regionális politikával kapcsolatos döntéshozatalban;
- együttműködési rendszerek kialakítása, kapacitásépítés zöld és nem zöld szervezetek körében;
- a regionalizmus erősítése a döntéshozatalban.

A fórumok, illetve azok koordinátorai a következő tevékenységeket végezték 2009 és 2012 között:

- Fórumok szervezése a régiókban területfejlesztési és környezetvédelmi témákban.
- A regionális szervezetek hírleveleket adnak ki területfejlesztési és környezetvédelmi, természetvédelmi témákban, több-kevesebb rendszerességgel.
- Együttműködés a regionális fejlesztési ügynökségekkel, eseti részvétel a regionális területfejlesztési tanácsok munkájában, azok bizottságaiban.
- Aktív szerep a regionális civil egyeztető fórumok munkájában.
- Részvétel a Nemzeti Fejlesztési Terv, a 2004-2006 és a 2007-2013-as Regionális Operatív Programok és ehhez kapcsolódó akciótervek, az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció és az Új Magyarország Fejlesztési Terv véleményezésében, illetve szervezték a régiókban a környezetvédő civil szervezetek közös véleményezését.

A projekt három lábra épült:

A, A régiók közötti együttműködés 2009-ben, a regionális hálózatépítés 2010-ben kezdődött. Első lépésként a csatlakozásra felkért környezetvédelmi szervezetek belépési nyilatkozatban igazolták, hogy kérik felvételüket a Zöld Régiók Hálózatába. A belépési nyilatkozatot a Dél-Dunántúlon 28 szervezet írta alá, Pécs, Barcs, Kaposvár, Ibafa, Hosszúhetény, Szekszárd, Bonyhád, Pécs-Somogy, Somogyfajsz, Bükkösd településekről. A belépés önkéntes, de meghívásos alapon ment, így kiszűrve a nem működő, vagy egyszemélyes szervezeteket, melyek a későbbieknek akadályozhatják az együttműködést. A ZRH valójában egy keretet alkot a regionális zöldek számára, nem kötelezi őket

kooperációra. A különböző fejlesztési tervekben történő véleményezési munkával és az ellenőrzéssel kapcsolatban nyújt metodológiai segítséget a civil szervezeteknek, összegyűjtve és kiadványokban publikálva a tapasztalatokat.

B, Pécsett 2009 és 2012 között négy, fejlesztésekkel foglalkozó regionális konferenciára és civil kerekasztal-beszélgetésre került sor a Nevelők Házában „Civil források, önkormányzati és területfejlesztési reformok" címmel.

C, A projekt folyamán öt, DDOP-ból finanszírozott pályázat szakmai értékelését végezte el a ZRH dél-dunántúli csoportja megadott fenntarthatósági szempontok alapján. A legnagyobb volumenű elemzés az EKF-projekt volt, amely feltárta, hogy Pécsett és környékén a szállodafejlesztésre kiírt pályázatok nyomán megvalósuló fejlesztések nem lesznek fenntarthatók, hasonlóan a megépülő nagyberuházásokhoz (Kodály Központ, Nagy Kiállítótér). A fejlesztésekkel kapcsolatos aggályait a ZRH regionális titkárságaként funkcionáló Pécsi Zöld Kör eljuttatta a DDRFÜ-nek. A 2008-tól begyűrűző válság azután „megoldotta" ezt a problémát, lévén, a tervezett pályázatok többsége nem valósult meg. Az elemzett projektek a következők voltak:

1. Európa Kulturális Fővárosa–Pécs 2010;
2. Baranyai Élménykörút;
3. Integrált mikrotérségi oktatási központ fejlesztése a 21. század kihívásaink való megfelelés jegyében a böhönyei mikrotérségben;
4. A 67-es főút Szigetvár-Sellye-Dráva irányába történő meghosszabbításának vizsgálata a társadalmi nyilvánosság és a fenntarthatóság szempontjából;
5. A cikói hulladéklerakó fejlesztése.

A ZRH projekt bizonyította, hogy van igény a hálózati együttműködésekre, hiszen az uniós pénzekhez való hozzáférés és a forrásokkal kapcsolatos információk fontosak a civilek számára. Az is igaz azonban, hogy egy mesterségesen létrehozott hálózat csak addig lesz életképes, amíg finanszírozási háttér áll mögötte, tud programokat szervezni, együttgondolkodást generálni. Finanszírozás nélkül a regionális kooperációk elhalnak, visszaszűkülnek helyi szintekre, ahol a természetes közegük van. A ZRH keretében az európai uniós alapokból finanszírozott projektek fenntarthatósági vizsgálati szempontrendszere készült el. A Dél-Dunántúlon a ZRH-együttműködés leghasznosabb eredménye a civil konstrukció és ezáltal egy új civil forrás megjelenése a DDOP kiírásában.

3.7. A civil konstrukció és a Balokány-liget

A Balokány-liget egy környezeti-társadalmi ügyben megjelenő jó példa, mely a partnerséget felhasználva fog össze több funkciót a városrehabilitációtól, a közösségfejlesztésen keresztül a városi zöldfelület növeléséig. Bizonyítja, hogy a társadalmi tőke nem képzelhető el kapcsolati hálók létrehozása és működtetése nélkül.

A Pécsi Zöld Kör kezdeményezésére a regionális CEF 2009 végén határozta el, kampányt indít annak érdekében, hogy a dél-dunántúli régió civil szervezetei ne csupán a pályázati kiírások, stratégiák kidolgozása, véleményezése során játsszanak szerepet, hanem elkülönített uniós forrásokhoz is juthassanak a DDOP megvalósításának utolsó három évében, azaz a 2011-2013 közötti időszakban. A kezdeményezés alapgondolata kezdettől fogva az volt, hogy megfelelő segítséggel a szociális, ifjúsági, kulturális, környezetvédelmi és számos egyéb területen működő civil szervezetek, illetve hálózatai képessé tehetők arra, hogy a régiós szinten elérhető uniós források felhasználásával hozzájáruljanak a Dél-Dunántúl fejlődéséhez, amely az Eurostat jelentése szerint az Európai Unió húsz legszegényebb régiója között szerepel. A néhány civil pólus köré csoportosuló szervezeti hálózat és kifejezetten a Pécsi Zöld Kör tanácsokat kapott a Zöld Régiók Hálózatában együttműködő, más régiókat képviselő tagoktól, hogy miként lehet sikeres források lehívása az uniós keretből civil fejlesztésekre vonatkozóan.

A regionális CEF 2010 februárjában kért tájékoztatást a DDRFÜ akkori ügyvezető igazgatójától, hogy a DDOP konstrukciói keretében, az első DDAT időszakában (2007-2008) meghirdetett pályázati felhívásokra a régióból hány civil szervezet nyújtott be önállóan pályázatot, és az általuk benyújtott pályázatok milyen arányban nyertek el uniós támogatást. Egy leendő civil konstrukció szempontjából itt csak azok a felhívások jöttek szóba, amelyek keretében civil szervezetek önállóan is pályázhattak. A civil szervezetek definíciójának értelmezése körüli problémák miatt a CEF hangsúlyozta, hogy „civil szervezet” alatt azokat a társadalmi szervezeteket érti, amelyek az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján jöttek létre, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.) alapján létrejött alapítványokat, illetve e szervezetek jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységeit (kivéve a pártokat, a párt által alapított alapítványokat, a párt részvételével létrehozott egyesületeket, a létesítő okirata szerint munkaadói, munkavállalói vagy gazdasági érdekképviseletet ellátó szervezeteket, a biztosító egyesületeket és a közalapítványokat). A pályázati kiírások ugyanis ennél jóval szélesebb kört tekintettnek „civil” szervezetnek, pontosabban a pályázók körének

meghatározásánál inkább a nonprofit jelleget vették alapul, ami – lévén az egyházak is bekerültek ebbe a körbe – jelentős versenyhátrányt okozott a „klasszikus” civil szervezetek számára. Néhány példától eltekintve a 2004 utáni időszakban nem volt érdemi lehetőség a civil szervezetek számára, hogy a DDOP keretében rendelkezésre álló forrásokat igénybe vehessék céljaik eléréséhez. 2007 óta nagyjából két tucat civil szervezet indult önállóan a DDOP pályázatokon, és töredékük jutott végül forrásokhoz, közülük is több finanszírozási és pályázat menedzselési problémákkal szembesült, arról pedig még nem állt rendelkezésre információ, hogy sikeresen tudták-e végrehajtani a programjukat.

A Konvergencia Regionális Fejlesztési Bizottságok Monitoring Bizottságának 2010. június 10-én, Pécsett tartott ülésén döntés született arról, hogy mindazokban a régiókban, ahol a 2007 óta eltelt időszakban egyáltalán nem szerepelt még civil konstrukció, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) javasolni fogja az illetékes regionális fejlesztési tanácsoknak (így a DDRFT-nek is), hogy vizsgálják meg ezek kialakításának lehetőségét. Ennek köszönhetően a Regionális Fejlesztési Ügynökség június végén, a Civil Fórumon keresztül együttműködésre kérte fel a régió civil szervezeteit egy új, önálló pályázati lehetőség közös kialakítására. A Fejlesztési Tanács szeptember végén hozott határozatot a civil pályázati konstrukció elindításának támogatásáról, ami egyben a civil kampány sikerét is jelentette.

A 2011-13. évi DDAT tervezése rendkívül feszített időütemezés mellett, 2010 októberében kezdődött. A civil igények felmérése érdekében a DDRFÜ a civil szervezetek számára elküldött adatlapokon keresztül várta az ötleteket, ami alapján a DDOP 3. prioritása („Humán közszolgáltatások fejlesztése”) keretében kidolgozásra kerülhet az említett konstrukció. A hazai területfejlesztési rendszer anomáliái miatt működési, képzési, szemléletformálási és hasonló típusú tevékenységekre az országos operatív programok (TÁMOP, KEOP stb.) keretében állnak rendelkezésre jelentős uniós források, és mivel nem lehetnek átfedések az országos és a regionális szintű operatív programok között, a Regionális Operatív Programból 2014-ig eleve csak a civil szervezetek (együtt)működéséhez szükséges infrastrukturális feltételek fejlesztését támogató pályázati konstrukció elindításának támogatására volt lehetőség. Oktatási-képzési vagy szolgáltatás nyújtásával kapcsolatos tevékenységek legfeljebb csak ezek kiegészítőjeként jelenhettek meg.

Az október végéig beérkezett több mint 80 adatlap több mint egymilliárd forint feletti forrásigényt tartalmazott. Ennek ellenére a Regionális Tervezési Bizottság 2010. október

27-én a civil konstrukció összegét az NFÜ ROP Irányító Hatósága által javasolt 500 millióról 200 millióra csökkentette, amit a Tanács november 11-én jóváhagyott. Ez a javaslat került tehát a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség elé, amely november 30-án bocsátotta társadalmi egyeztetésre a 2011-2013-ra vonatkozó akciótervek tervezeteit. A dél-dunántúli tervek között azonban nem szerepelt önálló civil konstrukció, hanem a „3.1.3 – Egészségügyi és szociális szolgáltatások fejlesztése" konstrukció keretében. Világossá vált, hogy a DDOP utolsó éveinek összesen mintegy 45 milliárd Ft-os keretéből a civileknek szánt 200 millió Ft-os keretösszeg legfeljebb arra lesz elegendő, hogy a három megyében, kísérleti jelleggel – a kapacitáshiány miatt elsősorban önkormányzati vagy egyéb partnerekkel – legalább néhány szervezet jelentős infrastruktúra-fejlesztést és programot valósíthasson meg.

A kiírás társadalmi egyeztetésének problémái

A pályázati kiírás tervezetének társadalmi egyeztetésére két másik magyarországi régió hasonló dokumentumával (Észak-Magyarország és Észak-Alföld) egyszerre, 2011 májusában került sor. A dél-dunántúli kiírással kapcsolatban az egyeztetés két hete alatt mindössze négy észrevétel érkezett. Jellemző volt a regionális CEF működésére, hogy tagjai többszöri kérés ellenére sem éltek a véleményezés lehetőségével az NFÜ honlapján keresztül. A passzivitásnak nyilván nem csupán az lehet az oka, hogy az éppen folyó egyeztetéshez történő hozzászóláshoz külön regisztrációra volt szükség és az sem, hogy szűkös volt a véleményezési határidő. Az érkezett hozzászólások ráadásul gyakran alapvető tévedésektől, szakszerűtlen megfogalmazásokról, hiányosságokról tanúskodtak, ami nem vetett jó fényt a civil „szakértelemre" (Pánovics, 2012).

Ami a pályázók körét illeti, a pályázati kiírás tervezete a régiós szinten rendelkezésre álló keretösszegből mindössze 6 db támogatott pályázattal számolt, a 40 millió Ft-os maximum pályázható összeg figyelembevételével. A teljes keret fix összegét tekintve így még indokolatlanabbnak tűnt az önálló pályázás lehetőségének biztosítása az 55-tel kezdődő KSH-kóddal rendelkező szervezetek számára:

- egyesületek,
- alapítványok,
- nonprofit gazdasági társaságok (KSH besorolás 57),
- egyházak, egyházi intézmények, egyházi jogi személyek (1990. évi IV. tv. alapján; KSH besorolás 55).

A pályázati kiírás tervezetéből látható volt, hogy a civil konstrukció kidolgozása során mintaként az észak-alföldi régió – NFÜ által sikeresnek tekintett – kiírásai kerültek felhasználásra. Nem világos, hogy az NFÜ miért döntött végül az egyházak, egyházi intézmények, egyházi jogi személyek pályázati lehetőségének biztosítása mellett. Ilyen esetekben részletesebb, valódi indoklásra lett volna szükség az NFÜ tervezői részéről, amennyiben rendelkeznek tapasztalatokkal az említett szervezetek pályázóként való részvételét illetően. Ez azonban – legalábbis a regionális operatív programok vonatkozásában – nehezen elképzelhető, hiszen a szélesebb értelemben vett civil társadalom eddig nem jutott valódi szerephez a DDOP pályázati kiírásai keretében. A DDRFÜ-nek sincsenek megbízható információi a civilekről, különösen nem az ehhez képest speciális jellegű egyházi szervezetekről. A civil konstrukció egyik nagy tanulsága a „klasszikus" civilek számára éppen az lesz majd, hogy ezek a szervezetek a dél-dunántúli régióban milyen arányban, és milyen hatékonysággal vesznek részt a források megszerzésében.

A civil pályázat társadalmi egyeztetésére szabott szűk határidőhöz képest viszonylag gyorsan sor került a végleges kiírásra. A pályázatokat 2011. augusztus 1. – 2011. november 30. között lehetett benyújtani. Ez az időszak elegendőnek tűnik egy konkrét pályázat elkészítéséhez még akkor is, ha az adott pályázó a kiírást megelőzően nem készült fel tudatosan, nem kezdett hozzá a megírás előkészítéséhez. A kiírás értelmében a pályázat benyújtására konzorciumi formában is volt lehetőség, de valószínűsíthető, hogy az elmúlt évek kedvezőtlen tapasztalatai miatt a pályázók ezzel a lehetőséggel inkább nem fognak élni. Önállóan csak és kizárólag (2008. január 1. előtt megalakult) civil szervezetek pályázhatnak, konzorciumvezető is csak olyan szervezet lehet, amely önállóan is jogosult lenne a pályázat benyújtására. Konzorciumi partnerként viszont az alábbi szervezetek is megjelenhetnek:

- nonprofit gazdasági társaságok,
- települési önkormányzatok,
- jogi személyiséggel rendelkező önkormányzati társulás,
- többcélú kistérségi társulás,
- nem jogi személyiségű társulás esetén a társulási megállapodásban rögzített székhely szerinti önkormányzat (gesztor), illetve a tanácsi határozatban a társulás nevében, a társulás tagjai közül a konzorciumban való részvételre kijelölt önkormányzat.

A Balokány-liget kitűnő példája az önkormányzat, a fejlesztésért felelős szervek és a civilek együttműködésének. Az Európa Kulturális Fővárosa–Pécs2010 projekttel párhuzamosan, először mint a területet védelmező, később a fejlesztési tervekben katalizátorként, kezdeményezőként megjelenő helyi civil szervezetek. A liget környezeti állapota a rendszerváltás utáni években gyorsan romlott, hajléktalanok és csövesek vették birtokukba az elvadult területet. A város szívében található zöld terület egy részét az önkormányzat eladta, a megmaradt rész pedig az enyészeté lett. Az egykori strandfürdő területének hasznosítására a Pécsi Fürdő Kft. 2007 májusában írt ki pályázatot, melynek nyertese, a hazai fürdőfejlesztéseiről ismert Aquaprofit Zrt. első ütemben egy 1,5 milliárdos wellness-központot kívánt létrehozni 2009-ben, majd ehhez kapcsolódóan, mintegy 2,5-3 milliárd forintos beruházással egy 4 csillagos szállodát 2010-re, remélve, hogy a kulturális főváros programjaira érkező turisták, az azt követő években wellness-szolgáltatásokat keresők látogatják majd. Már akkor kétséges volt, hogy az EKF-évadra létesítendő szállodák kihasználtsága (6-7 db szálloda felépítésének ötlete merült fel 2006 és 2008 között), megtérülése, továbbá a 2008-ban kezdődött válság a tervezett projektek felét eliminálta. A Balokány területén felépítendő szálloda kihasználtsága, főleg hosszabb távon erősen kétséges, főleg ha nem egy nemzetközi szállodalánc tagjaként kezd működni. A statisztikai adatok pedig azt mutatják, hogy az elmúlt években az Európa Kulturális Fővárosa cím odaítélése ellenére sem növekedett a Pécsre (és a megyébe) érkező vendégek száma. A Balokány-liget állapota azonban jól hozzáilleszthető továbbá az EKF balul sikerült fejlesztéseihez is. Az 1990-es évek elején bezárt, igen népszerű strand területét a pécsi önkormányzat ugyanis eladta egy szállodafejlesztést tervező beruházónak. A terv azonban különböző okok miatt meghiúsult, a terület visszavásárlására az önkormányzatnak pedig már nem volt forrása. Az EKF-projekt szempontjából ez azért jelent problémát, mert a 2010-ben még fel nem újított állapotban lévő Balokány-liget a Kodály Központ, a Zsolnay Negyed és a Tudásközpont között helyezkedik el. A leromlott állapotban lévő Balokány-liget tehát jelentősen rontotta az EKF-projektek összképét.

Végül civil kezdeményezés indult a Balokány-liget felvirágoztatásáért, mely a 2011 nyarán a Balokány-ligetért Egyesület megalakulásával öltött hivatalosan is testet. A rendszeres önkéntes tevékenységeknek köszönhetően a városvezetés is felfigyelt a fejlesztésre, 2011 júliusában pedig az önkormányzat helyi védettség alá helyezte a tavat és környékét.

A Balokány-liget projekt esetében tehát jelentős szerepet töltött be a civil kezdeményezés, mely egy közös cél érdekében képes embereket tömöríteni, felhasználva ezzel a társadalmi

tőke pozitív hatását. Amint azt Füzér Katalin is írja városrehabilitációról szóló tanulmányában, a társadalmi tőke bevonása legalább olyan fontos szereppel bír, mint a pénzügyi források rendelkezésre állása, mert olyan humánerő-kapacitást és bizalmi tőkét szabadít fel, amely fontos a fejlesztések és azok közösségi elfogadottsága, támogatása terén. A rehabilitáció sikerének egyik kulcskérdése, hogy sikerül-e összeállítani egy új, multidiszciplináris csapatot, amely új eljárásokat, munkakapcsolatokat és módszereket fejleszt ki a rehabilitáció sikere érdekében, tervezi, irányítja és koordinálja a folyamatot. A társadalmi tőke vizsgálata során megkülönböztethető továbbá mikro- és makrotársadalmi csoportokat. Mikrotársadalmi csoportba tartoznak a családi, rokonsági, baráti és szomszédsági kapcsolatok. Makrotársadalmi vagy más néven intézményi szinthez a munkahelyi kollégák, civil, politikai és vallási szervezetek kapcsolathálózatai sorolhatók.

A magyarországi civil szektor gyengesége semmiképpen sem szolgál erős táptalajul a városrehabilitációval kapcsolatos, valamint az egyéb társadalmi kezdeményezési projektek sikeres szerveződéséhez és véghezviteléhez. A magyar társadalmat alkotó egyének társadalmi tőkéjének növelésére van szükség. A különböző módszerekkel megvalósított társadalmi tőke növelése nem csupán az egyének számára jelenti egy jobb élet lehetőségét, hanem a különböző fejlesztések is nagyságrendileg lesznek sikeresebbek a társadalmi tőke figyelembe vételével. Így írja ezt Füzér Katalin is a városrehabilitáció kapcsán: A legáltalánosabb szinten mondhatjuk, hogy a társadalmi tőke koncentrációjának növelése az egyik legolcsóbb és leghatékonyabb módja annak, hogy a városrehabilitációban érintett helyi társadalmak helyzete javuljon (Füzér, 2005).

A területfejlesztési projekteknek egyik legfontosabb célja, hogy az érintettek bevonásával határozzák meg a fejlesztési célokat és a kezelésre szoruló problémákat. Majd végül a pályázat kiértékelésénél is bevonják a helyieket. A területfejlesztés egy olyan összetett folyamat, melyben nem csak vertikális szintű együttműködésekre van szükség, hanem egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a horizontális összefonódások és így a civil/nonprofit szervezetek is, valamint a társadalmasítás és partnerségen alapuló tervezés (Glied – Tarrósy, 2011). Ezt Füzér társadalmi tőkéről és a városrehabiltációról írt tanulmánya is alátámasztja: „*A programok sikerességének a pénzügyekhez fogható súlyú feltétele, hogy a tervezés és a kivitelezés fázisában rendelkezésre állnak-e a komplex beavatkozáshoz elengedhetetlen, az érintett szereplők között megfelelőképpen kialakított kapcsolathálózatok*.” (Füzér, 2005).

A Balokány-liget a civil pályázatok és összefogások tükrében

Mint említettem, a civil konstrukció kidolgozása során az érintett szervezetek olyan információk birtokába jutottak, melyek segítették a civil tervezés hatékonyságát. A széles társadalmi összefogásra épülő Balokány-ligetért Egyesület számára is lehetővé vált egy KEOP, majd egy DDOP pályázat beadása egy helyi civil szervezeten és a városon keresztül, miután 2011 júniusában a Pécsi Megyei Jogú Városi Önkormányzata helyi védettség alá helyezte a tavat és környékét. Az hogy a város fantáziát látott a Balokány-ligetben a folyamatos önkéntes munkának köszönhető. Itt is látható a már említésre került társadalmi tőke pozitív hatása és a mediatizálható partnerség megjelenése. A Balokány-ligetért tevékenykedő önkéntes csoportnak sikerült ugyanis elérnie, hogy a városvezetés is prioritásként kezelje a tó és környékével kapcsolatos fejlesztéseket.

A nyertes KEOP pályázat céljaiként az élőhelyvédelem és helyreállítás mellett a vonalas létesítmények természetkárosító hatásának mérséklése, valamint az élettelen természeti értékek védelme szerepelt. A pályázat keretében lehetőég nyílik a zöldterület rehabilitációjára, azaz a tó és környékének megújítására. A fejlesztések következtében a terület ismét kikapcsolódásra alkalmas természetközeli hellyé képes válni az Európa Kulturális Főváros Városnegyedének szívében.

2011 őszén a DDOP civil konstrukció pályázat is beadásra került az önkormányzattal partnerségben, mely szintén támogatást kapott. A Pécsi Zöld Kör nagyon szerepet játszott abban, hogy a Regionális Civil Egyeztető Fórum javaslatára egy 200 millió forintos keretet különítettek el a DDOP-n belül, melyből pályázatok útján pénzeket a regionális civil szervezetek infrastrukturális feltételeinek fejlesztése céljából lehetséges lehívni. A Balokány-ligetért Egyesület és partnerének DDOP pályázata az ingatlanon található pavilonépület felújítását célozta meg, melyben a civil szervezet helyét biztosító központ is megvalósulhat. Az egyesült mégis azt tartja a legnagyobb sikerének, hogy az önkormányzat belátta a liget tarthatatlan állapotát és potenciált látott annak közös fejlesztésében.

Hosszabb távon számítani lehet a lakosság és szponzorok támogatására. Ez többek között abból is következik, hogy a Balokány-ligetért eddig is példátlan együttműködések születtek. A város történelmében egyébként ehhez hasonló együttműködésre nem igen volt példa. Az önkormányzattal szorosabbra fűzött kapcsolat illeszkedik a város Civil Stratégiájába, a Balokány-ligetért Egyesület is kifejezetten azzal a céllal alakult, hogy a városvezetéssel a szervezet képviselői tárgyalni legyenek képesek. Mindenképpen

megjegyzendő, hogy a pécsi önkormányzat rendkívül nehéz anyagi helyzetben van, a város 2004 óta egyre súlyosabb adósságcsapdában vergődik. Ebből az okból kifolyólag szinte lehetetlen az önkormányzat pénzügyi támogatására számítani. Éppen ez a szituáció értékeli viszont fel a civil kezdeményezések szerepét, amennyiben közszolgáltatások, fejlesztések terén képesek önmagukat pozícionálni.

A Balokány-ligetért Egyesület által elnyert pályázatok társadalmi tőke építő hatásai

A különböző fejlesztési projektek során fontos szerepet tölt be a tagok közötti együttműködés, hiszen a közös cél érdekében összeszerveződött csoport sikerességének a tagok közti zökkenőmentes együttműködés szolgál mércéül. Fontos szempontot képez még a helyi lakosság bevonása is. A projekt sikerességét ugyanis nagyban előremozdítja, ha helyieket már a projekt során bevonják a munkálatokba, növelve ezzel a társadalmi tőkét, a kollektív tudatot, felelősségérzetet, elköteleződést egyaránt.

Fontos kiemelnünk, hogy a Balokány-liget esetében a társadalmi tőke építő hatása már a pályázat benyújtása előtt megkezdődött, hiszen mint ahogy már az már említésre került, sok szervezet és egyén részt vett a ligetben történő különböző munkálatokban. A lakosság már a kezdeteknél történő közreműködése, azért mondható rendkívül előnyösnek, mert így már a pályázatírók már a pályázat készítése során figyelembe tudják venni a lakosság véleményét. Egy, a helyiek által támogatott projekt megvalósulása pedig egyértelműen sikeresebbnek mondható mint az, amelyből kihagyják a lakosságot.

A társadalmi tőke bővítését az Összefogás a Balokány-ligetért nevű szerveződés is kiválóan példázza. Már az említett pályázatok beadása előtt létező Összefogás a Balokány-ligetért Általános Adományi Program során széles körű együttműködés alakult ki cégekkel, más civil szervezetekkel, több sikeres rendezvény lebonyolítására került sor számos közösségépítő takarítási akció mellett.

A Balokány-ligetért Összefogásban a következő civil szervezetek és cégek vesznek részt: Arany Híd Alapítvány, Baranya Megyei Természetbarát Szövetség, Európai Gondolatok Egyesülete, Ifjúsági Unió Pécs, Mecsek Egyesület, Mecsekszabolcsi Környezet- és Érdekvédelmi Egyesület, Misina Természet- és Állatvédő Egyesület, Ökováros-Ökorégió Alapítvány, Ökozóna Környezetvédelmi Egyesület, Pannon Filharmonikusok, Patacs-Rácváros Egyesület, Pécsi Gastro Club Közhasznú Egyesület, Pécsi Közgazdász Egyesület, Pécsi Zöld Kör, Rigóder Domb Egyesület, Tegyünk Egymásért Egyesület, Tett-

Hely Ifjúsági Egyesület, Trilla Kulturális Közhasznú Alapítvány, Vadvirág Egyesület, Vasasért Egyesület, Zsolnay Örökség Kezelő Nonprofit Kft.[99]

A pályázatok keretében egy civil és önkormányzati fenntartásban működő parkot hoznak létre a Balokány-liget területén, mely családi parkként funkcionál majd. A civil szolgáltató ház, azaz a központ a benne található irodák és munkaállomások mellett a látogatók számára is különböző szolgáltatásokat biztosít majd. A helyszín kiválóan alkalmas a kikapcsolódásra, a kisgyermekes családok, idősek és fiatalok számára egyaránt. A ligetben történő időtöltések során új kapcsolatok alakulhatnak ki, mely a társadalmi tőke típusok szerint a linking, azaz az összekapcsoló típushoz tartozik. A liget természetesen fenntartja a már meglévő kapcsolatait is. A Balokány-liget mint egységes fejlesztési zóna tovább kívánja építeni kapcsolatait és minél szélesebb körben kíván megjelenni a nyilvánosság előtt is. Ezzel kapcsolatban már számos előrelépés történt. Megszületett a http://balokany.hu weboldal, valamint létrehozták a Balokány-liget facebook oldalát is. A Balokány-liget történetéről egy kisfilm is készült, mely többek között megtekinthető a youtube-on is. Ezen tevékenységek a briding, azaz hídverő társadalmi tőke típushoz tartoznak.

Az EKF hatalmas volumenű fejlesztésének keretében sem jutott lehetőség a Balokány-liget rehabilitációjára, amely így „beékelődött" a Kodály-központ és a Zsolnay Kulturális Negyed közé. A hivatalos városfejlesztési kategóriák közül a Balokány-liget projekt egyértelműen a funkcióbővítő kategóriába sorolható, ezt a 2009-es Városfejlesztési Kézikönyv fogalommagyarázata is alátámasztja. A funkcióbővítő rehabilitáció alapvető célja a városi területek olyan integrált, akcióterületi alapú megújítása, amely érdemben hozzájárul ahhoz, hogy a város gazdasági és társadalmi aktivitása élénküljön, a város vonzereje erősödjék mind a lakosság, mind a betelepülő vállalkozások illetve intézmények, szervezetek számára (Városfejlesztési Kézikönyv, 2009).

A Balokány-ligetben az elhagyatott szemetes parkot, vagyis egykori strandot kívánják a pályázatírók új funkciókkal felruházni és bővíteni. Maga a fejlesztésre szoruló Balokány-liget megjelenik a 2008-as Integrált Városfejlesztési Stratégiában is. Az IVS az EKF projekt miatt kívánta volna fejleszteni a Balokány-ligetet, hiszen az földrajzilag a projekt három kulcsberuházása között helyezkedik el. Az imént leírtakból viszont tudjuk a tényleges fejlesztésre csak 2011-es évtől kezdődően került sor. A „ne rombold!" alapelvének stratégiai célkitűzéseként történő figyelembe vétele mellett számos olyan és

[99] www.balokany.hu

programelem alkalmazható a városi térségek komplex rehabilitációjának kivitelezésében, amelyek kifejezetten a társas kapcsolathálózatokra építenek, avagy segítik azok kialakulását és megerősödését ott, ahol szakadozottak (Füzér, 2005). A Füzér Katalin által írottak teljes mértékben igazolhatók a Balokány-liget projekttel. Az elsőként egyértelműen társadalmi tőkére épülő szemétszedéssel induló akciók ugyanis később újabb kapcsolatokat kiépítve tovább tudtak terjeszkedni és civil szervezetek valamint cégek támogatását és el tudták nyerni. Végül pedig eljutottak arra a szintre, hogy az önkormányzat is prioritásként kezdte kezelni a Balokány projektet, amely ezáltal sikeres együttműködésnek tekinthető és a további partnerség alapját adhatja.

Összefoglalva a harmadik fejezetben az első két nagy fejezet teoretikus megközelítéseit igyekeztem gyakorlati példákkal, esettanulmányokkal alátámasztani, azokat a gyakorlati példákkal megmagyarázni és elemezni. A magyarországi zöld mozgalom, mint láthattuk, más szerveződési sémák alapján épült fel és más politikai-társadalmi-kulturális háttérrel rendelkezik mint a nyugat-európai. Hazánkban nincs olyan állandó issue, amelyre a közös mozgalmi identitást fel lehetne húzni és az is elmondható, hogy a környezettudatosság alacsony fokából, a nyugatinál alacsonyabb szinten lévő átlagos életszínvonalból és a gazdasági problémákból fakadó problémák sem segítik a zöld szervezetek társadalmi beágyazottságának növekedését és a zöld gondolat gyors terjedését. Annak ellenére, hogy az environmentalizmus hazánkban is teret nyert, a fenntarthatóság elvei fontos szerepet játszanak a stratégiai tervezésben, a fenntartható fejlődés elveinek érvényesülését a társadalmi részvétel alacsony foka, a gazdasági nehézségek és a társadalmi közömbösség hátráltatják. Úgy ítélem meg, hogy a részvétel önmagában is issue-vá vált, így a hangsúly nem a részvétel során alkalmazott formákra, technikákra, eszközökre és a részvétel céljaira helyeződik, nem az érdekérvényesítés eredményességét tekinti elsődlegesnek, hanem a részvételi hierarchia formálását, egyáltalán a részvétel megteremtésének lehetőségét teszi diskurzus tárgyává, ezáltal pedig a deliberatív döntéshozatal valódi előnyét veszi semmisnek.

Szűkebb vizsgálatom terepéről, a Dél-Dunántúlról és Pécsről tipikus eseteket választottam, melyek magukban hordozzák az elméleti elemzések bizonyos szeleteit, vagy komplexen mindegyiket, környezettel kapcsolatosak és elhelyezhetők a tiltakozás és együttműködés vállalt keretrendszerében. Az atomtemető létesítésekkel kapcsolatos ügyek tipikus NIMBY-szerű esetek, melyek egy atomerőmű és radiokatív hulladéka elhelyezésének

problémáját vetik fel, magukban hordozva a modernizáció negatív hatásainak kérdéskörét. A Zengőre, majd Tubesre tervezett NATO-lokátor kapcsán komplexen jelenik meg minden tárgyalt kérdés. Egy rendkívül hosszú és bonyolult ügyet igyekeztem elemezni megadott ismérvek alapján és az ügy részleteinek feltárásával, melyek jogi, politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági kérdéseket egyaránt érintettek és a média, valamint az új kommunikációs csatornák fontos szerepét is bemutatják. Ezen esetekben a tiltakozás játszotta a legfontosabb szerepet, nem úgy a további három ügyben, ahol az együttműködés partnerség volt a fő mozgatóerő.

A civil egyeztető fórum jó példája a felülről szervezett részvételi rendszernek, melyben a tanulási-egyeztetési folyamat sok egyéb kezdeményezéshez hasonlóan lényegében elhal és a döntéshozatal véleményezési és ellenőrzési funkcióját sem látja el hatékonyan. A CEF-ek létrehozása és működése a fejlesztéspolitika terén megjelenő kooperációban jelentett volna fontos véleményezési és civil szakértői szintet, ahol a tervezői-politikai-civil együttműködés megvalósulhatott volna. A fórumok jelentőségének az elhalványulását számos tényező befolyásolta, melyeket részletesen elemzek, de végeredményben a részvétel szükségességének a megkérdőjelezéséhez vezetett. Részben erre adott választ a Zöld Régiók Hálózata elnevezésű bottom-up kezdeményezés, mely a fenntarthatóság elveit igyekszik érvényesíteni a civilek kontroll funkcióján keresztül, elsősorban az EU-s támogatások elköltésének hatékonyságában. A pécsi Balokány-liget pedig egy előremutató kezdeményezés, mely egy városrész rehabilitációjának részeként kezel egy olyan projektet, ahol a civil-önkormányzati partnerség érvényesül és egy fenntarthatóbb irányba mozdítja el a városfejlesztés bizonyos szegmenseit és „együttgondolkodást” feltételez.

Konklúzió

Kontextusban a környezeti ügyek

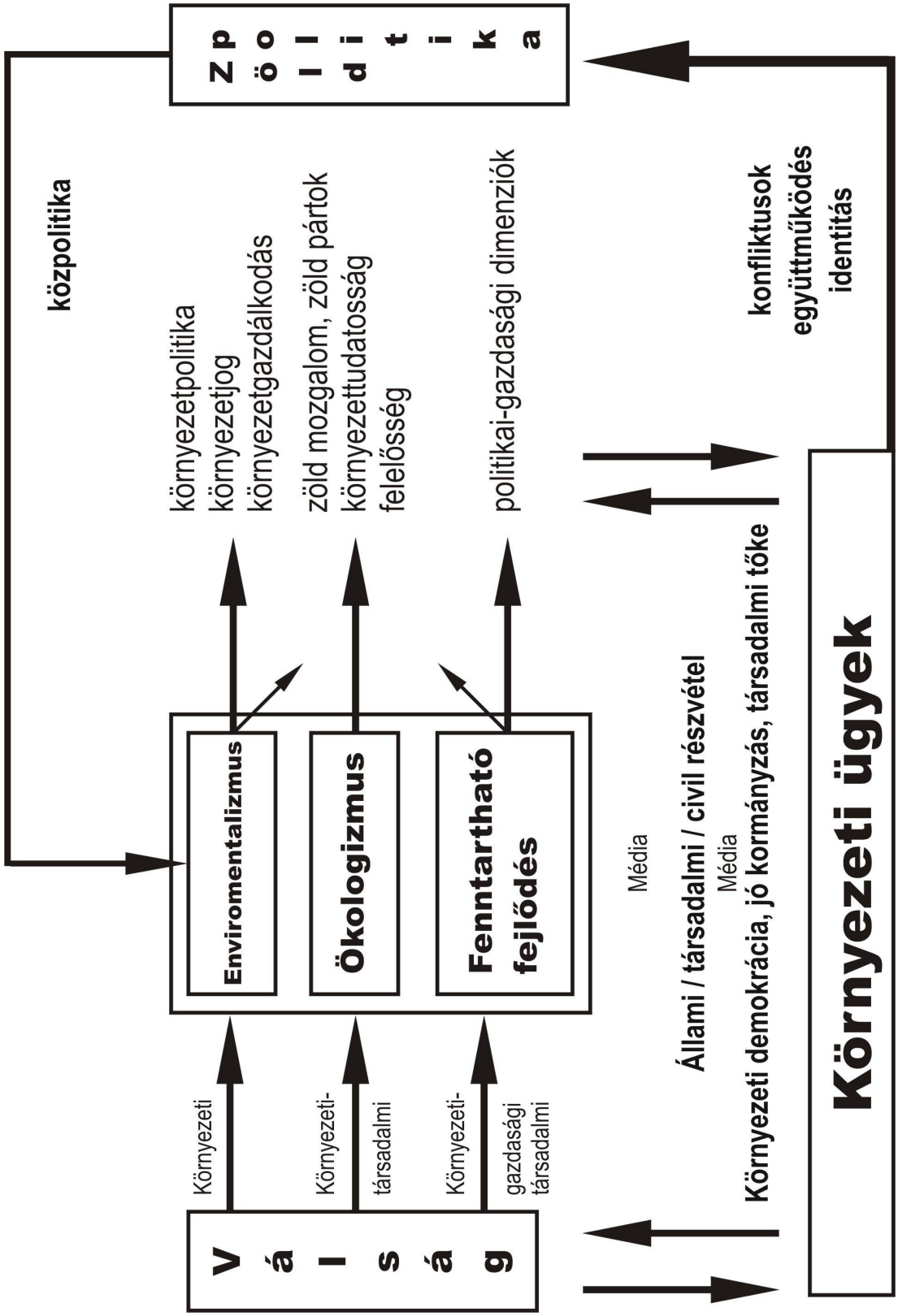

A disszertáció összefoglalásaként készített folyamatábrán azt a bonyolult rendszert igyekszem felvázolni, amely a környezeti ügyek, az azokat érintő döntéshozatali rendszerek, a döntések valamely szintjén megjelenő, azok ellen tiltakozó, vagy azokba bevont, együttműködő társadalmi szervezetek egymáshoz való viszonyát, a cselekvés dimenzióit meghatározó elméleti és jogi aspektusokat és a média szerepét sematizálja.

Kiindulópontom az volt, hogy jelenleg környezeti (ökológiai), társadalmi (morális) és gazdasági (vélt, vagy valós) válságjelenségek szemtanúi vagyunk. A dolgozatban a környezeti válság hatásait vizsgáltam, kiemelve, hogy azok minden esetben társadalmi, kulturális és gazdasági tényezőkre vezethetők vissza, tehát komplex, egymástól lényegében elválaszthatatlan egységet alkotva. A hatvanas-hetvenes években kettős folyamat indult meg, gondolok itt részben az új társadalmi mozgalmak, részben az ökológiai gondolat megjelenésére, melyek egymásra is komoly hatással voltak. A nyolcvanas évekre megalkotott, az alternatív, zöld szervezetek számára, de a politikai és gazdasági döntéshozók számára is igazodási pontot cselekvési teret jelentő fenntartható fejlődés fogalom számos dilemmát hordoz, melyek jelenleg feloldhatatlanok, elsősorban azért mert nincs más alternatíva a kapitalista rendszer és fogyasztói társadalom átalakítására. A fenntartható fejlődés azonban olyan normatív elemeket foglal magában, melyek kiterjednek a fejlesztéspolitikai (ágazati fejlesztések), tervezés, döntéshozatal, részvétel és ellenőrzés dimenzióira egyaránt. Ebben a kontextusban kapnak szerepet a társadalmi szervezetek, melyek ideológiai hátterét és társadalmi, politikai cselekvési kereteit a környezeti etikára, felelősségvállalásra és környezettudatosságra építő, a fenntartható fejlődésnél tágabb fogalom, az ökologizmus adja. Az ökológiai gondolatrendszer (ideológia) az említett keretek mentén fogalmazza újra az egyén szerepét a társadalomban, az állam és egyén, a társadalom és a gazdaság viszonyrendszerét, illetve jelent mobilizációs alapot, konfliktusvállalási potenciált a civil szektor, abban pedig a zöld szervezetek számára. Az ökologizmus pragmatikus leképződését az environmentalizmus jogi, gazdálkodási és politikai aspektusai jelentik, mely kiegészülve a környezeti demokrácia és deliberatív döntéshozatal fogalmával felelősségteljesebb és az ökológiai fejlődést szem előtt tartó rendszerré válhatna.

Mivel a környezeti ügyeket/konfliktusokat többnyire előidéző fejlesztéspolitika a gazdasági növekedésben érdekelt, a törékeny egyensúly megtalálása nehéz és belátást igénylő folyamat a hosszabb távon értelmezhető stratégiai tervezés és a rövid távú (és sok esetben rövidlátó) politikai célok között. Ezen összefüggésrendszerben az állam és

társadalom közötti színtéren jelennek meg a civil szervezetek, szintén számos dilemmát, a részvétel különböző módszereit, előnyeit és hátrányait is hordozva, de mindenképpen erősítve az átláthatóság és jó kormányzás elveit, valamint a bizalom megteremtésével, erősítésével emelve a Magyarországon alacsony szinten lévő a társadalmi tőkét. Mindezeket szélesebb kontextusba helyezve láthatjuk, hogy a demokratikus döntéshozatali rendszerek problémái, a modernizáció, globalizáció és neoliberalizmus kapitalizmus anomáliái, valamint a fogyasztói társadalom tagjainak közömbössége és beszűkülő gondolkodása váltják ki a tiltakozás különböző formáinak megjelenését. A részvételi modellek kiforratlansága, a különböző participációs technikák „kudarca", a politikai védőburok áthatolhatatlansága és a politikai elit cinizmusa, továbbá a rendszer önfelértékelése szintén a közügyektől való elfordulást és egy alternatív világnézetet eredményezhet, amely a kivonulást, esetleg a politikai rendszeren belüli egyéb utakat választ, akár politikai, akár társadalmi, vagy kulturális dimenziókba helyezve (arénát váltva) az argumentációt.

Az esettanulmányokon keresztül mutattam be, hogy a környezeti ügyek a tiltakozás és együttműködés kettőségében jelennek meg, ezáltal különböző megjelenési és részvételi formákat, argumentációs és partnering technikákat valósítanak meg. Magyarországon a civil szektor társadalmi beágyazottsága és ennek nyomán érdekérvényesítő képessége csekély, ezáltal a zöld szervezeteké is, még akkor is, ha a civil szféra leginkább hálózatosodott, progresszív szegmenséről beszélünk. A zöld ügy nem volt képes igazi áttörést elérni hazánkban, ugyanakkor – hasonlóan a fejlett világ más országaihoz – a fenntartható fejlődés elemei részeivé váltak a politikai retorikának, stratégiai döntéshozatalnak és fejlesztési koncepcióknak. Mindezen túl bizakodásra adhat okot az, hogy számos pozitív kezdeményezés és erőfeszítés történt és történik a különböző ágazati politikák, fogyasztói szokások átalakítása és a környezettudatos magatartás kialakítása terén.

Környezeti ügyek megelőzésére egységes modellt alkotni nem lehet, részben az ügyek sokszínűsége, érdekpluralitása, részben az eltérő kulturális hátterek, tradíciók stb. miatt. Az azonban leszögezhető, hogy a fenntartható fejlődés fogalmi rendszereinek használatával, a környezettudatosabb magatartás és magasabb szintű felelősségvállalás létrehozásával, az átláthatóság, nyitottság, lokalitás, közösségi tervezés és tervezési eljárási rendszer megteremtésével a konfliktusok egy része kezelhető és megoldható lenne.

Következtetések

1. A környezeti ügyek kereteit (framing) elsősorban az environmentalizmus adja, mert rendszerkonform, legitim megoldásokat biztosít a környezeti ügyek meghatározásához és megoldásához. A környezetjog, környezetgazdaságtan, környezetpolitika hármasa építette az environmentalista felfogás alapjait és ez érvényesül a környezeti-társadalmi döntéshozatal során is. Bár a környezeti konfliktusok nem a jelenlegi environmentalista/poszt-environmentalista felfogás bírálatából indulnak ki, argumentációban erősen kötődnek ahhoz.
2. A környezeti ügyek a tiltakozás és együttműködés/részvétel kettősségében határozhatók meg. Amennyiben a részvétel adta lehetőségek nem elegendők egyes érdekcsoportok, stakeholderek számára az érdekérvényesítéshez, a nyomásgyakorlás egyéb formáiban találnak megoldásokat.
3. A környezeti és társadalmi érdekek nehezen azonosíthatók külön-külön, ezért azokat együtt érdemes és kell vizsgálni egy környezeti ügy meghatározásánál.
4. A környezeti ügyekben megfigyelhető a single issue politizálás. A helyi ügyek adják a magyarországi környezetvédelmi civil szektor gerincét. Issue hiányában a szektor képtelen túllépni a „Szent Flórián elven". Állandó issue a klímaváltozás, mely maga alá gyűri a többi issue-t.
5. Az ökologizmus zöld gondolatrendszer, integráció, identitásképző eszköz a zöld mozgalom számára. Fontos szerepet a környezettudatosság fogalmának kiterjesztésével ad, mely a társadalom és környezet iránt érzett felelősség növelésében nyújt továbblépési lehetőséget a zöldek számára. A racionális-pragmatikus environmentalista felfogáson túl emocionális elemeket hordoz.
6. A fenntartható fejlődés dilemmákkal tűzdelt elvei beolvadtak a fejlesztési döntéshozatalba, igazodási pontokat, de sok esetben üres fogalmakat takarnak, mert a körülmények és folyamatok túlléptek a fogalom klasszikus meghatározásán.
7. A környezetvédelem és környezettudatos gondolkodás fejlődése ciklikusságot mutat, elsősorban a gazdasági-társadalmi átalakulások függvényében változik. Az ökológiai szervezetek egyik fő üzenete a komplex válság, amely azonban társadalmi innovációt egyaránt magában hordoz a kreativitás, együttműködés, kollektív cselekvés tereiben, de meglátásom szerint fokozatosan csökkenő mértékben.

8. A társadalmi részvétel szoft eszköz, Magyarországon a társadalmi/civil részvétel önmagában single issue-vá vált. A vita elsősorban a részvétel megteremtéséről, hatékonyságáról és eredményesebbé tételéről, nem a részvétel céljáról folyik. Ezt többnyire tanulási folyamatként aposztrofáljuk, de a kérdés felveti a társadalmi tőke, bizalom, politikai kultúra, társadalmi kultúra, nemzetkarakterisztika hatását és érvényesülését egyaránt.
9. A hatékony és eredményes civil részvétel előfeltétele a részvételre képesítés és ezzel párhuzamosan a civil szervezetek fejlesztése, megerősítése, financiális hátterük megteremtése. Ennek hiányában a civil szektor képtelen átvenni az állam lebontásával együtt járó közszolgáltatások hatékony nyújtását, vagy az azokban való segítségnyújtást. A társadalomban tapasztalható passzivitás és közömbösség, a közösségi terek visszaszűkülése individuális terekbe a civil szektorban is tapasztalható negatív jelenség. Az alulfinanszírozottság és társadalmi tőke/bizalom hiánya nem segíti a magyarországi civil szervezetek beágyazottságának növekedését.
10. A fejlesztések során érték- és érdekvezérelt folyamatok helyett leginkább érdekvezérelt folyamatok szemtanúi vagyunk, melyben az ökologizmus és fenntarthatóság elvei nem, vagy nem kellő mértékben jelennek meg a rendszerszintű változások eléréséhez. Rendszerszintű változások nélkül a válságok csak időlegesen kezelhetők, nem oldhatók meg. Válságok esetén pedig már sok esetben késő a cselekvés. Ez adja a zöldek egyik legfontosabb argumentációját.
11. Kérdésként merül fel, hogy a fejlesztési terveket/fejlesztéspolitikát mennyiben a politikai érdekek és mennyiben a közérdek irányítja. A közérdek, vagy partikuláris társadalmi érdekek megjelenését a politikai-gazdasági szereplők sok esetben támadásként, provokációként értékelik. A valós fejlesztések politikai, civil, gazdasági háromszögben valósíthatók meg a stakeholderek ésszerű bevonásával. Erre a dolgozatban több példát is hozok.
12. A civil részvétel szintje Magyarországon kevés példától eltekintve a kommunikáció, a konzultáció és a kompenzáció szintjein tapasztalható, és ezeken nem lépett túl. A jó kormányzás elvei kevéssé érvényesülnek, hasonlóan a deliberatív kormányzás, környezeti demokrácia elveihez. Ezen fogalmak keretei hazánkban nem lépik át a fenntartható fejlődés kereteit.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

Dél-dunántúli városok településfejlesztési dokumentumainak elemzése a fenntartható fejlődés szempontjából

A dél-dunántúli régió három megyeszékhelyének (Pécs, Szekszárd, Kaposvár) és hat középvárosának (Siklós, Mohács, Paks, Dombóvár, Siófok, Nagyatád) városfejlesztési koncepcióit és Integrált Városfejlesztési Stratégiáját (IVS) elemezve a következő megállapításra jutottunk a fenntarthatóság és partnerség elveinek figyelembe vételével kapcsolatban 2012-ben. A fenntartható fejlődés rendszere számtalan, egymástól szerteágazó alapelvvel rendelkezik. Éppen e sokféle összetevő miatt nagyon nehéz reálisan megítélni azt, hogy mely település mennyire követi napjaink e kiemelten fontos tervezési szempontját. A vizsgált városok más-más céllal, eltérő szegmensekre koncentrálnak. Pécsett a „Lépj!" programmal, Szekszárdon a Klímakör jóvoltából, Kaposváron és Pakson is nagy hangsúlyt fektetnek a környezettudatos nevelésre, Siófokon a levegő minőségére, Nagyatádon a zöld felületek kialakítására és a tisztaságra, Kaposváron és Dombóváron a civil partnerségre, Siklóson az épített környezet védelmére, míg Mohácson a szociális háló fejlesztésére helyeznek jelentősebb hangsúlyt. Az irányvonalak kialakulásában nyilvánvalóan szerepet játszanak a helyi adottságok, az eltérő lokális kihívások, gazdasági-társadalmi lehetőségek. Pakson az atomerőmű árnyékában létrehozandó alternatív gazdaság kialakítása, Siófokon a balatoni turizmus fellendítése, Nagyatádon a lakosság megtartása, Dombóváron a város régióbeli szerepének erősítése, Siklóson a turizmus különféle ágazatainak életben tartása, míg Mohácson a társadalmi-szociális feszültségek leküzdése a legfőbb fenntarthatósági cél.

A fenntartható fejlődés elveinek beépítése és használata annak is függvénye, hogy a vizsgált település mekkora összegeket tud befektetni ennek a kérdéskörnek a kezelésébe. Ott ahol léteznek tartalékok, egyéb anyagi források erre, illetve ahol a gazdasági vagy politikai kényszer megköveteli ezt, lényegesebben nagyobb hajlandóság mutatkozik a helyi vezetés részéről ezen alapelvek figyelembevételére. Bizonyos esetekben nehéz, vagy lehetetlen kézzelfogható méréseket végezni azt illetően, hogy egyes fenntarthatósági elvek (például a partnerség, lokalizáció, csökkentés, alkalmazkodás) valóban megvalósulnak-e, hiszen ezek mindig az érintettek szubjektív megítélése alá esnek és a fejlesztés

komplexitása miatt sok esetben az objektív szempontok is változó tényezők, gondolunk itt a gazdasági érdekek feltétel nélküli elsődlegességére, vagy a válsághelyzetben alkalmazott kényszerpályákra, melyek beszűkítik a cselekvési teret.

A városfejlesztési tervek szóhasználatukat, célkitűzéseiket tekintve e szempontból sokszor tűnnek úgy, mintha a Városfejlesztési Kézikönyv és a releváns jogszabályok által meghatározott sablon alapján kerültek volna összeállításra. Kivétel ez alól a kaposvári IVS, amely túlmutat a narratív leíráson és előremutató lépéseket fogalmaz meg.

Hasonlóságok és különbségek a vizsgált stratégiákban, koncepciókban:

1. Az Integrált Városfejlesztési Stratégia kapcsán nem létezik egységes recept a kidolgozás kapcsán. Léteznek kötelező elemek, de a kidolgozás módszerei nagyon különbözők.

2. A Környezetvédelmi Programok illeszkednek a jogszabályok és a Nemzeti Környezetvédelmi Program adta keretekhez

3. Mindegyik stratégiában megjelenő pontok:

A) Közvetlenül a környezetvédelmi szempontok előtérbe helyezésével:

- Parlagfűtől és egyéb allergén növényektől származó pollenszint csökkentése
- Zöldterületek védelme
- Légszennyezés csökkentése (ipari, közlekedés)
- Vízvédelem, vízgazdálkodás korszerűsítése
- Hulladékgazdálkodás rendszerének fejlesztése

B) A leszakadó, szociálisan nehezebb helyzetben lévő rétegek támogatása, az „elgettósodó" városrészek anti-szegregációs politikával való fejlesztése

C) Turizmus (gyógy-, termál-, öko-, vadász-, horgász-, fesztivál-, kultúraturizmus) fejlesztése. Hogy létezik-e valós igény a dél-dunántúli régió városainak turisztikai fejlesztésére, a gazdasági és egyéb mutatók a jövőben majd eldöntik. Megvitatandó kérdés ennek kapcsán, hogy az idegenforgalom révén biztosított gazdasági haszon (profit) mellett mennyiben okoz környezeti ártalmakat például a növekvő gépjárműforgalom által okozott közlekedési emisszió. Illetve komoly dilemmát jelenthet még, hogy megtérülnek-e a környezetvédelem érdekében tett lépések a turisztikai vonzerő bővülése által, vagy ezek az intézkedések érdemben nem befolyásolják a településre érkező vendégek számának növekedését. Ha utóbbi igazolódna be, félő, hogy egyes települések kevesebb gondot fordíthatnak a jövőben környezeti értékeik védelmére.

4. Általunk ajánlott, fejlesztendő területek

A) Környezeti nevelés, környezeti tudatformálás kiemelt fontossága

B) Az energiaárak és közszolgáltatások árának folyamatos növekedése – az energiaellátás, a közszolgáltatások lehetőség szerint helyi döntéshozók által irányítottak legyenek; lakossági információs kampány indítása: fogyasztás csökkentése, energiatudatosság, energiatakarékosság (megújuló energiaforrások használata)

C) Közlekedés: belváros forgalommentesítése, elkerülő utak, kerékpárút-hálózat fejlesztése, tömegközlekedés fejlesztése

D) Helyi termelők, kereskedők támogatása; az élelmiszerbiztonság megteremtése – helyi termelők helyzetbe hozása; helyi piacok létrehozása

E) Tömegsport lehetőségek bővítése (lakótelepi sportpályák létrehozása, felújítása, sportlétesítmények felújítása, újak építése)

4. Mintaprojektek

Partnerség és egészségterv (Kaposvár)

Klímavédelem és egészséges környezet (Szekszárd)

A manapság divatosnak mondott környezettudatos gondolkodás a dél-dunántúli régió városainak politikai döntéshozóira is egyre nagyobb hatással van. Ennek ellenére nehéz kiemelni, hogy mely városban alkalmazkodnak a gyakorlatban a stratégiák megalkotása során kitűzött célokhoz. A kérdés megválaszolására további kutatások szükségesek (Glied – Barkóczi, 2012).

2. számú melléklet

Interjúkérdések (2006-2007)

Civil Egyeztető Fórum tagok

1. Működnek-e és ha igen, akkor milyen hatékonysággal regionális léptékben (Dél-Dunántúl vonatkozásában) civil, ezen belül kiemelten a zöld civil szervezetek?

2. Hogyan ítéli meg az egyeztető fórum működését, amennyiben részt vettek rajta, elmondhatták véleményüket a vizsgálattal kapcsolatban? Érzékelt-e tanulási folyamat az egyeztetések után?

3. Mi alapján „választódtak" ki az egyeztetésben résztvevő civil szervezetek?

4. A Stratégiai Környezeti Vizsgálatot író cég (BFH Európa Kft. és Respect Kft.) mennyiben vonta be a civileket a társadalmi egyeztetésbe, vitába?

5. Adott-e és ha igen, milyen mértékben adott segítséget a kormányzat képviselője az egyeztetések alkalmával?

6. Mennyiben működik a régióban a Civil Egyeztető Fórum? Volt valamilyen szerepe az SKV kialakításában?

7. Mennyiben/Milyen mértékben volt szükség szakértői tudásra az egyeztetések, megbeszélések során? Alkalmaztak-e szakértőket és ha igen, milyen kérdésekben? Amennyiben nem, miért nem?

8. Volt utólag változtatási lehetőség, a civilek javaslatai bekerültek a kidolgozott vizsgálatba / nem kerültek be? Ha igen milyen formában, ha nem miért nem?

9. Van bármi más, amely felmerült az SKV kapcsán és érdemesnek tartja, hogy bekerüljön a CEF működését vizsgáló kutatásba?

3. számú melléklet

A regionális Civil Egyeztető Fórum javaslatai a DDROP SKV kapcsán (2006-2007)

1. A célkitűzések tekintetében összességében elmondható, hogy a Regionális Fejlesztési Operatív Program alapvetően támogatható célokat tartalmaz, mindössze néhány területen érezzük a változtatás szükségességét.

2. A tervezet a fejlettséget – pl. a 4. vagy a 21. oldalon – egyértelműen a GDP-vel azonosítja. A GDP nem alkalmas a fejlődés fogalmának mérésére, mivel sok olyan tényezőt is magába foglal, ami az életminőséget nem javítja, hanem éppenséggel rontja. Hasonló a probléma a *gazdasági növekedés* kifejezéssel is, amely a koncepcióban rendszeresen felbukkan.

3. A régió Helyzetelemzésében, a közúti infrastruktúrával kapcsolatban (11. oldal) fontosnak tartjuk részletezni, hogy az egész társadalom egyre inkább a közúti gépjármű-közlekedés nyújtotta lehetőségek kihasználására épül, ugyanakkor a közúti közlekedés okozta egészségügyi és környezeti károk, illetve költségek exponenciálisan növekednek. A gépjármű-forgalommal kapcsolatos kiadások (pl. a személygépkocsik magánhasználatának elszámolása céges költségként), illetve az államháztartási bevételek kiesése – a bevétellel összehasonlítva – évente több ezer milliárd forint fedezetlen költséget jelent az államháztartás szempontjából. A közúti közlekedés tehát az egyik leginkább környezetkárosító tevékenység, ami a régió lakosságának egészségi állapota és a környezet romlása miatt még kisebb légszennyezés esetén is súlyosabb következményekkel járhat. Az utak rossz (és folyamatosan romló) állapota miatt nő az utak értékében, az út menti létesítményekben és a gépjárművekben okozott kár, illetve emelkednek a gépjárművek üzembentartási költségei. Városiasodott területeken pedig fokozódik a többlettorlódásokból eredő költségek összege. A közlekedésben végbemenő jelenlegi folyamatok fenntarthatatlanok, amin az autópálya-építés, a városszéli bevásárlóközpontok építése és a nehezen megközelíthető lakóparkok építése csak tovább ront. A közúti közlekedés támogatása ezen kívül tovább növeli az amúgy is elviselhetetlen szociális különbségeket (pl. az Ormánság esetében).

Mindeközben az állam évről-évre jelentős forrásokat von el a vasúttól és a tömegközlekedéstől.

4. A munkaváltozat 19. oldalán, a SWOT-analízis „Természeti környezet” pontjánál az erősségek között szerepel az az állítás, miszerint *„Az energia előállításához szükséges megújuló energiaforrások, természeti erőforrások nagy mennyiségben állnak rendelkezésre (erdő- és mezőgazdasági biomassza, termál és hévizek)”*. Az erdő- és mezőgazdasági biomassza esetében megjegyzendő, hogy a ma kitermelhető állapotban lévő erdőket nem biomassza felhasználás céljából telepítették. Igaz hogy viszonylag nagy területeket borít erdő a régió egyes részein, de ezek felhasználását nem szabad, hogy kizárólag biomassza szempontjából vizsgáljuk. A mezőgazdasági eredetű biomassza előállítása még csak most kezd elterjedni.

5. A SWOT elemzésben a turizmus főbb erősségeinél (19. o.) szükségesnek tartanánk megemlíteni a gazdag kulturális örökséget a tárgyalkotó népművészet terén, valamint a multikulturális szellemiséget; a gyengeségek között pedig a kulturális alapellátottság alacsony színvonalát az infrastruktúra/intézmények megszűnése miatt, valamint a városi kulturális alapszolgáltatások rossz elérhetőségét a kisebb településekről.

6. Az oktatás és képzés veszélyeként megemlíthető Az alapfokú oktatás további visszaszorulása az aprófalvakból; a turizmus kapcsán pedig lehetőség a civil szerveződések kulturális tevékenységének megerősödése a kisközségekben, ezzel szemben veszély, hogy fokozódik az aprófalvas térségek kulturális leszakadása (20. o.).

7. A természeti környezet veszélyei között szerepel (21. o.), hogy *„az elégtelen környezetvédelmi infrastruktúra gátolhatja a régióba irányuló befektetéseket és fejlesztéseket”*. Ez alapján nem világos, hogy az a veszély, hogy nincs környezetvédelmi infrastruktúra, vagy az, hogy nem jönnek a befektetők a régióba. Mivel a környezeti ipar telepítésének lehetősége szigorúan gazdasági érdek, ezért mindkettő veszélyes lehet a természeti környezetre nézve. Emellett tisztázni kéne a tanulmányban a környezetvédelmi infrastruktúra fogalmát is.

8. A 21. oldalon, a 3. pont (Célok és fejlesztési stratégia) kapcsán megjegyezzük, hogy a „Magas környezeti modell régió kialakítása” hatalmas infrastrukturális beruházásokat igényel, mely a későbbi szolgáltatások árát rendkívül magasra fogja emelni. A lakosság ezzel nem fog tudni lépést tartani, illetve a lakosság nagy részét elzárja a szolgáltatás kihasználásának lehetőségétől.

Az aprófalvas térségek fejlesztésével és a városhálózat fejlesztésével kapcsolatos leírás nem kellően világos és áttekinthető. Ugyanakkor ebben a pontban kéne hangsúlyosan megjelennie a természetközeli, hagyományos tájhasználat elterjesztéséhez kapcsolódó feladatoknak és a gyakorlati megvalósítás lehetőségeinek. Javasoljuk a régió aprófalvas térségeinek komplex kezelését, ezen belül az optimális területhasználat, a falvaknak megfelelő infrastruktúra-fejlesztés (egyedi szennyvízkezelés, megújuló energiák hasznosítása), helyi adottságokon alapuló termelés és feldolgozás kiemelt kezelését. A 2007-2013 közötti időszak fejlesztései soha vissza nem térő nem alkalmat adhatnak ezen térségek felzárkóztatására.

9. A 25. oldalon, a térségi központok megközelíthetőségére szükség van a kulturális szolgáltatások elérése érdekében is. Ez más helyeken is hiányzik az anyagból, pl. a 11. oldalon.

10. A tervezet 26. oldalán található „Regionális dimenziók” felvázolásában inkább a meglévő adottságok erősítését tartalmazza, semmi új kitörési lehetőséget nem tartalmaz a felsorolás, viszont pozitívum, hogy – bár csak a Balaton térségével összefüggésben, de – kiemelésre került a táji, tájképi értékek megóvása, a térségi ökológiai hálózatok kialakítása.

11. Ez a megerősítés sajnos hiányzik a Dráva-mente, mint karakterisztikus vidéki térség említésénél. Pedig a vállalkozások ösztönzésével és a közúthálózat fejlesztésével párhuzamosan ez elengedhetetlen lenne a természeti, táji karakterisztikus adottságok megőrzése érdekében.

12. A 27-28. oldalon felsorolt prioritások közé javasolnánk beemelni az „Aktív állampolgárok, erős civil társadalom” megteremtését, melynek célja:

1. Helyi közösségek erősítése;

2. Állampolgári részvétel fokozása;

3. Civil szervezetek kapacitás-bővítése.

Az oktatás és képzés kapcsán a tanulási lehetőségek bővülése, a fenntarthatóságra képesítés és a közösségfejlesztés együttesen járulhatnak hozzá ahhoz, hogy az állampolgárok szűkebb és tágabb közösségük felelős, aktív, környezet iránt érzékeny és tudatosan cselekvő tagjaivá váljanak.

A prioritás tartalma a következő lehetne:

1. Helyi közösségek erősítése

1.1 Közösségi kezdeményezéseket segítő szakmai támogató-hálózat kiépítése és működtetése. Országos hálózat, mely kistérségi szinten feltárja a lehetséges közösségi erőforrásokat, a kezdeményezők számára szakmai segítséget és képzéseket nyújt, helyi cselekvési programokat támogat.

1.2 Közösségfejlesztő szakemberek, közösségi munkások részvételével „Közösségfejlesztő szolgálatok" felállítása és működtetése.

1.3 Helyi cselekvési programok, melyek segítségével kistérségi szinten hozzájuthatnak az elképzeléseik megvalósításához szükséges forrásokhoz.

1.4 Komplex szociális közösségi-programok kidolgozása városrész-rehabilitációt előkészítő és megvalósító közösségi programok támogatása. A lakónegyedek, városrészek - lakótelepek, régi bérlakások - fizikai megújítását támogató, a lakosságot aktivizáló.

1.5 Helyi nyilvánosság és helyi közélet fejlesztése.

Helyi közösségi orgánumok létrehozásának, működtetésének támogatása a részvétel erősítése érdekében, melyek a szolidaritást és a civil kontrollt szolgálják.

2. Állampolgári részvétel fokozása

2.1 Általános célú, támogatott felnőttképzési programok szervezése. Tartalma: demokráciafejlesztő képzések, állampolgári ismeretek, együttműködés technikák oktatása, önkéntességre felkészítő programok. Gyermek és ifjúsági korosztály számára demokráciaképzés anyagainak kidolgozása, szervezése.

2.2 „Demokráciaközpontok" létrehozása, bentlakásos felnőttképzési programok megvalósításához és közösségi programok szakmai támogatására.

2.3 Állampolgári- közösségi részvételt erősítő programok, kampányok támogatása. Programok kifejlesztése - helyi, kistérségi, regionális, országos és európai uniós szinten - a

közügyekben/közpolitikában való részvételre, új társadalmi intézmények (közösségi, állampolgári tanácsok) létrehozására.

2.4 Társadalmi részvétel erősítése a települési, kistérségi, regionális, továbbá szakmai fejlesztési koncepciók készítésében, megvalósításában és ellenőrzésében.

2.5 Társadalmi tőke kutatása, közösségi részvétel jó példáinak összegyűjtése és közreadása.

3. Civil szervezetek kapacitás-bővítése

3.1 Nonprofit hitel-bank létrehozása

Nonprofit szervezetek számára kedvezményes hitelek, kölcsönök biztosítása.

3.2 Intézményi támogatások a civil szféra kulcsszereplőinek

Fenntarthatóságot célzó intézményi támogatások. Célcsoport: szolgáltató, érdekvédő, watch-dog és agytröszt típusú szervezetek.

3.3. Képzők képzése

Nonprofit szervezeteket képző, oktató, segítő trénerek, képzők képzése.

3.4. Kisadományi program

Helyi, kis szervezetek fenntarthatóságát, fejlesztését, helyi beágyazódását célzó támogatási program.

3.5. A civil szektor megerősítését szolgáló speciális programok

- Együttműködések erősítése szektorok között és ágazatok között

Különböző ágazatokban tevékenykedő szervezetek egymás között és más szektorbeli szereplőkkel kialakított együttműködési programjai.

- Nonprofit szektor társadalmi kommunikációjának elősegítése

Társadalmi szintű szemléletformálást, szektorális ügyeket (pl. 1%, adományozás, társadalmi felelősségvállalás) célzó kommunikációs programok, új kommunikációs lehetőségek kialakításának támogatása.

- Önkéntesség támogatása

Önkéntesek toborzását, delegálását, bevonását célzó programok.

- Családbarát nonprofit munkahelyek kialakítása

3.6. Civil szervezetek infrastruktúra fejlesztésének támogatása (ERFA forrásból)

Hogyan járul hozzá a prioritás a társadalmi elfogadás növeléséhez:

- Az erős civil társadalom és a megtartó közösségek, valamint a közösségi programok a szolidaritás feltételi. A közösségi cselekvés kommunikációt, együttműködést fejleszt, ami a kölcsönös megértést szolgálja. A helyi nyilvánosság szélesítése és a közösség bevonása életkörülményeinek alakításába, a lakónegyedek revitalizációjába a felelős állampolgári magatartás kialakulását segíti. Az állampolgári részvétel fejlesztésére irányuló programok hozzájárulnak a közösségi ügyekből való kirekesztés csökkenéséhez.

Hogyan járul hozzá a prioritás az aktivitás (munkaerő-piaci részvétel) növeléséhez:

- Növekszik a civil szervezetek foglalkoztatatási kapacitása, nő a programokban résztvevők foglalkoztathatósága.
- Az aktivitás feltétele a társadalmi részvétel, az önkéntesség széleskörűvé válása.
- Az esélyteremtő programok hozzásegítik a településeket az életminőség növekedéséhez, a társadalmi tőke növeléséhez, a települések felzárkózásához. Képessé válnak a belső erőforrások hasznosítására és a külső erőforrások fogadására.

13. A tervezet 28. oldalán egyet értünk a települési környezetvédelem, a 36. oldalon pedig az energiatakarékosságot és megújuló erőforrások hasznosítását szolgáló fejlesztések támogatásával. A környezettechnológia, környezetvédelmi ipar támogatása a versenyképes gazdaság kulcsfontosságú területeként jelenik meg, amit örömmel látunk. Szintén korszerű szemléletet tükröz a zöldmezős beruházások helyett a barnamezők hasznosítása.

14. Az indikátortáblán, a 2. prioritás kapcsán fel lehetne tüntetni a komplex turisztikai csomagok, tematikus kulturális útvonalak számát is (31-32. o.).

15. Az anyag 38. oldalán, „A turisztikai potenciál erősítése a régióban”, mint 2. Prioritás keretében helyesen került kiemelésre, hogy „A turisztikai fejlesztések megkövetelik a természeti értékek és a kulturális örökségek megőrzését és fenntartható módon történő hasznosítását.” (Ez a figyelmeztetés megjelenik a fejezet végén is, a környezetvédelmi szempontok integrációjával összefüggésben – 41. oldal).

16. A 3. sz. Prioritás (Térségi infrastruktúra regionális fejlesztése) kapcsán megjegyeznénk, hogy a régióban már meglévő kulturális örökséget, értékeket tematikus kulturális útvonallá fűzve (hasonlóan a Borutakhoz kialakítható lenne Vár-út, Limes-út, Árpádkori templomok útja) infrastrukturális fejlesztéssel és közös marketinggel komplex programcsomaggá kell alakítani.

A 41. oldalon szereplő drávai víziturizmus kapcsán a szolgáltatások javítására valóban szükség van (pl. a kikötők állapotának javításával, tájékoztató táblák elhelyezésével), de ezeknek csak a természetvédelmi hatóságok engedélyével szabad megtörténnie, és továbbra sem szabad engedélyezni, hogy tömegturizmus jelenjen meg a folyón. Ugyanakkor a folyó menti településeket jobban be kell vonni a szolgáltatások ellátásába.

17. A 43. oldalon kérdéses, hogy az aprófalvas térségek lakosságmegtartó erejét valóban javítja-e a racionalizálás, a kisgyermekek ingáztatása. Valószínűbb, hogy a gyermek így még kevésbé fog kötődni településéhez, ha már óvodás korban „mobilizálják" és az ellátásokat, kulturális javakat más községben, a térségi központban érheti csak el. Ugyanígy a felnőttek is valószínűleg a szolgáltatások helyéhez közelebb kívánnak települni. Az ellátások, szolgáltatások gazdaságossági szemléletű központosítása az aprófalvak elnéptelenedéséhez vezet, különösen az egyébként is hátrányos helyzetű lakosság körében, aki nem rendelkezik autóval, azaz a tetszőleges mozgás szabadságával.

18. Ezzel összefüggésben az anyagban – pl. a 12. és a 44. oldalon – a közúthálózat-fejlesztés egyik rendszeresen visszatérő gondolata a zsáktelepülések megközelíthetősége. Valóban vannak hátrányai kényelmi szempontból az egyirányú megközelítési lehetőségnek, a megnövekedett gépkocsihasználat mellett azonban ennek jelentősége nagy mértékben csökkent. Emellett nem elhanyagolható azon városból vidékre, esetleg külföldről vidékre települők száma, akik kifejezetten az ilyen adottságú településeket keresik, ahol éppen nem folyik át a közlekedés a községeken. Az ilyen települések e hátrányosnak ítélt adottságból kovácsolhatnának tőkét, és az előző fejezetben kiemelt vidéki turizmus és vendéglátás keresett célpontjai lehetnének, ha az elérhetőség és összeköttetés javításával adott esetben nem szüntetnénk meg ezt a lehetőséget. A zsáktelepülések esetében tehát legalább ez a lehetőséget fejlesztési alternatívaként célszerű lenne nevesíteni erre éppen a 2. prioritás lenne alkalmas, egyben a 3. prioritásban visszautalni rá.

19. Szintén a 43. oldalon található, hogy „A humán fejlesztések témában jelenik meg a kulturális infrastruktúra fejlesztési témacsoport is.” A kulturális infrastruktúra keretében a tárgyi és szellemi kulturális örökség megőrzését biztosító, a kortárs alkotók és a befogadók igényeit kielégítő, valamint a nem iskola rendszerű, élethosszig tartó tanulást, művelődést, közösségi tevékenységeket, tudás-transzfert szolgáló színtereket kellene kistérségi, megyei és regionális szinten fejleszteni.

20. A 45. oldalon, a történelmi belvárosokban nem értünk egyet a mélygarázsok és parkolóházak építésével. A történelmi belvárosok mérete nem indokolja, a meglevő zöldterületek és a történelmi utcakép pedig ezt nem teszi lehetővé. A történelmi belvárosokban néhány perc alatt gyalog el lehet érni bárhova. Pécs esetében is inkább a régi épületek felújítását kellene támogatni a belváros történelmi atmoszférájának megőrzése céljából. A mélygarázsoknak a külső városrészekben van a helyük, ez van összhangban a P+R rendszerrel is.

21. A 48. oldal közepén (4. Prioritás: A városi környezet fejlesztése) „a belvárosok társadalmi-gazdasági-kulturális megújulásának” támogatása kapcsán tisztázni kéne, hogy ez mit jelent pontosan, ugyanis a belvárosokban jelenleg is megtalálhatóak a gazdasági és közintézmények, nincs szükség rá, hogy még több legyen belőlük. Ez ellentétes lenne azzal a törekvéssel is, hogy inkább a leszakadó városrészek felzárkóztatására törekedjünk.

4. számú melléklet

A regionális Civil Egyeztető Fórum nyílt levele a DDRFT-hez a 2010-es Dél-Dunántúli Akcióterve kapcsán

A civil szektor ereje, a civil szervezetek száma és szerepvállalása a demokratikusan működő társadalmak fontos fokmérője. Elvitathatatlan feladatuk van a kisebb-nagyobb közösségek létrehozása és működtetése, az atomizálódás megakadályozása, az önkéntesség, a szolidaritás, az egyenlőség, az önzetlen segítségnyújtás, áldozatvállalás, adományozás, mások értékrendjének tiszteletben tartása, valamint a demokratikus normák elsajátítása terén. Amellett, hogy a civil szervezetek egy része állami feladatokat is átvállal, és partnerként együttműködik az állam és a helyi önkormányzatok közfeladatainak megoldásában, a társadalom tagjai számára ezek a szervezetek jelentik a kikapcsolódást, a hobbitevékenységet, a fontosság és felelősség érzetét, önmaguk kiteljesítését és a valahová tartozás esélyét. Az eltelt évek, évtizedek mára bebizonyították, hogy az elvárt, minőségi munkához hatékonyabban kell támogatni a civil szervezetek kapacitásainak építését, csökkenteni a napi működési problémáikat és az államtól való függés mértékét, különben a civil szektor ma még aktív része sem válik képessé a szükséges mértékű és jogszabályok által előírt társadalmi részvételre a közügyek alakításában.

Az EU jelenlegi költségvetési periódusának kezdete, azaz 2007 óta eltelt négy évben nyilvánvalóvá vált a területfejlesztés hazai rendszerének számos hiányossága. A források túlzott centralizáltsága, szűken értelmezett gazdaságfejlesztési célok, versenyképességi szempontok alapján történő felhasználhatósága, a regionális szinten elérhető források korlátozottsága, a pályázati feltételeknek a civil szervezeti működéstől való idegen volta, stb. – néhány kivétellel[100] – eddig nem tette lehetővé a civil szervezetek számára, hogy a Dél-Dunántúli Operatív Program keretében rendelkezésre álló forrásokat igénybe vehessék céljaik eléréséhez. A civil szervezetek számára rendelkezésre álló hazai források csökkenő mértéke, illetve az egyre nehézkesebb hozzáférés miatt ezt a problémát regionális szinten áthidalni csak úgy lehet, ha a rendelkezésre álló uniós források egy része a civil szervezetek kapacitásainak fejlesztésére, a „részvételre képesítésükre” fordítódik, melynek révén hatékonyabban tudnak részt venni a területfejlesztési döntéshozatalban is.

[100] A DDOP 1. és 2. prioritása keretében a civil szervezetek részéről érkezett, mindössze 21 pályázat közül az elmúlt négy évben összesen 5 részesült pozitív támogatói döntésben.

A régió 2005-ben elfogadott stratégiai célrendszere hosszú távú jövőképként egy otthonos, természet- és emberközeli déli régió vízióját rajzolta meg, ahol íze van az életnek. Előre vetítette, hogy egy évtizeden belül a régió a fenntartható fejlődés céljait szolgáló, a helyi adottságokra építő versenyképes gazdaság megteremtésével az integrációs folyamatok nyertesévé válik, az Európai Unió fejlettségi átlagától való leszakadási folyamat lassul, majd megáll. Ehhez képest az Eurostat legfrissebb jelentése szerint a Dél-Dunántúl is szerepel az Európai Unió húsz legszegényebb régiója között.

Minden eszközt meg kell ragadni ahhoz, hogy ezen a helyzeten javítani lehessen. Meggyőződésünk, hogy a civil szervezeteknek is önálló támogatási lehetőséget kell biztosítani annak érdekében, hogy az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007-2013. közötti megvalósítási időszakában az uniós támogatási keretek minél nagyobb részét lehívhassa a régió.

Mindezek alapján kérjük, hogy a 2011-2013 között kiírásra kerülő pályázatokat megalapozó támogatási konstrukciókat tartalmazó 3. Akciótervben biztosítsanak a civil szervezetek számára rendelkezésre álló, elkülönített forrásokat, hogy szakmailag felkészülhessenek a következő Regionális Operatív Programban való eredményes részvételre.

1. Pécsi Zöld Kör
2. Trilla Kulturális Közhasznú Alapítvány
3. Retextil Alapítvány
4. Misina Kulturális- és Táncegyesület
5. Együtt a Kémes Körzet Gyermekeiért Alapítvány
6. Vasasért Egyesület
7. Magyarország Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre
8. Diabelli Művészeti és Oktatási Alapítvány
9. Új Esély Egyesület
10. Nevelők Háza Egyesület
11. Bányász Kulturális Szövetség
12. Free Mobility Egyesület a Mozgássérültek Szabadabb Mozgásáért
13. Kémesi Nyugdíjasok Klubja
14. Bőközi Polgárőr Egyesület
15. Kémes és Vidéke Horgászegyesület
16. Interregionális Megújuló Energiaklaszter Egyesület
17. Gyűrűfű Egyesület

18. Aranyhíd Alapítvány
19. Zöld Völgyért Egyesület
20. Zöld-Híd Alapítvány
21. Zöld Fiatalok Egyesület
22. Baranya Természeti Értékeiért Alapítvány
23. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület
24. Üszögért Egyesület
25. Misina Természet- és Állatvédő Egyesület
26. Baranyai Emberekért Szövetség
27. Dél-Dunántúli Regionális Természetbarát Szövetség
28. Mentálhigiénés Műhely Egyesület
29. Barcsi Környezetvédelmi Egyesület
30. Somogy Műszaki és Természettudományi Szakemberek Közhasznú Egyesülete
31. Khetanipe a Romák Összefogásáért Egyesület
32. Bányai Panoráma Egyesület
33. Szövetség a Polgárokért Alapítvány
34. Zselica Szövetség
35. Zöld Gondolat Lovagrend Közhasznú Egyesület
36. „Üres Tér" Színházi Egyesület
37. Baranya Megyei Falugondnokok Egyesülete
38. Dél-Pannon Vidékfejlesztő Egyesület
39. Vadvirág Egyesület
40. Dráva Szövetség
41. Somogy Természeti Öröksége Közalapítvány
42. Lanius Természetvédelmi Egyesület
43. Zöldtárs Környezetvédő Közhasznú Alapítvány
44. Mecsek Egyesület
45. Tolna Megyei Természetbarát Szövetség
46. Somogy Megyei Természetbarát Szövetség
47. Alsómocsoládiak Baráti Köre
48. Öreghegyi Hagyományőrző és Nagycsaládos Közhasznú Egyesület
49. Gyékényesi Polgárőr és Tűzoltó Egyesület
50. Baranya Megyei Természetbarát Szövetség
51. Kulturális Innovációs Kompetencia Központ Egyesület
52. Szemem Fénye Alapítvány

5. számú melléklet

2006 és 2013 között felvett interjúk, szakmai beszélgetések alanyai

Regionális Civil Egyeztető Fórum (2006-2007)

1. Baronek Jenő (elnök, Baranya Megyei Természetbarát Szövetség)
2. Bauer Nóra (képviselő, Baranyai Emberekért Szövetség)
3. Bosznainé Horváth Mária (képviselő, Bányai Panoráma Egyesület)
4. Dér Miklósné (elnök, Szekszárdi Mentálhigiénés Egyesület)
5. Falusi Erika (képviselő, Baranya Megyei Falugondnokok Egyesülete)
6. Farkas Tamás (elnök, Misina Természet- és Állatvédő Egyesület)
7. Ferling József (alapító, Zöld Gondolat Lovagrend Kht.)
8. Pánovics Attila (elnök, Pécsi Zöld Kör, DDRCEF, Balokány Egyesület)
9. Tóth Attila (képviselő, Dél-Pannon Vidékfejlesztő Egyesület)

Interjút készítettem és szakértői beszélgetéseket folytattam (2007-2013)

10. Baka Györggyel (képviselő, Szekszárdi Klímakör)
11. Csiba Katalinnal (civil aktivista, Pécsi Zöld Kör, MTVSZ, LMP)
12. Herbert Tamással (szóvivő, Civilek a Zengőért Mozgalom)
13. Kosztics Istvánnal (elnök, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület)
14. Lettnerné Berta Gabriellával (elnök, Pécsi Zöld Kör, Tudatosan a környezetünkért Egyesület)
15. Lévai Gáborral (civil aktivista)
16. Mező János Bálinttal (civil aktivista, titkár, Pécsi Zöld Kör, igazgató, Ökopolisz Alapítvány)
17. Nagy Árpáddal (tervezési csoportvezető-helyettes, DDRFÜ)
18. Nagy Rolanddal (kutató, Paksi Atomerőmű)
19. Papp Istvánnal (ügyvezető igazgató, Dél-Dunántúli Regionális Forrásközpont Szolgáltató Nonprofit Kft.)
20. Peták Péterrel (civil aktivista, Civilek a Mecsekért Mozgalom, Istenkúti Közösségért Egyesület)
21. Schmuck Erzsébettel (civil aktivista, kutató, MTVSZ)

22. Síkfői Tamással (titkár, Pécs-Baranyai Kereskedelemi és Iparkamara)
23. Szabó Gáborral (kutató, filozófus, PTE ÁJK)
24. Tarrósy Istvánnal (igazgató, Európa Centrum Kht./Európa Ház; kuratóriumi elnök, SIEN – Nemzetközi Diákcseréért Alapítvány)
25. Vincze Csillával (ügyvezető igazgató, Nevelők Háza Egyesület)

Felhasznált irodalom

A döntéshozatalban való állampolgári részvétel jó gyakorlatának kódexe, Nemzetközi Civil Szervezetek Konferenciája, 2009. október 1., CONF/PLE(2009)CODE1, http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Hungarian_final.pdf (Letöltés ideje: 2012. augusztus 17.)

Ackerman, Bruce: *We the People 1: Foundations.* Harvard University Press, Cambridge MA, 1991.

Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary: *Globális civil társadalom 1-2.* Typotex Kiadó, Budapest, 2004.

Ansell, Chris – Gash, Allison: Collaborative Governance in Theory and Practice. in. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2007.

Antal Attila: A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata. In. *Politikatudományi Szemle*, XVIII/4., 2009.

Antal Attila: Környezetpolitikai tervezés és stratégiaalkotás helyi szinten. In. Kákai László (szerk.): *Születésnap, vagy halotti tor. 20 évesek az önkormányzatok*. Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

Antal Attila: Lehet-e „jobboldali" vagy „baloldali" a környezetpolitika? In. Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi tanulmányok*. ELTE ÁJK, Budapest, 2012.

Antal Z László: *Éghajlatváltozás és az elkerülhetetlen társadalmi változások. Klímabarát települések. Elmélet és gyakorlat.* Budapest, Pallas Kiadó, 2008.

Aronson, Elliot – Pratkanis, Anthony R.: *A rábeszélőgép. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével.* Ab Ovo Kiadó, Budapest, 1992.

Arrow, Kenneth et al.: Gazdasági növekedés, eltartóképesség és környezet. In: Pataki György, Takács-Sánta András (*szerk.*): *Természet és gazdaság.* Budapest, Typotex Kiadó, 2004.

Ágh Attila: *Az önszabályzó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában. Kossuth Kiadó*, Budapest, 1989.

Balogh János – Schweitzer Ferenc – Tiner Tibor: Az Ófalu mellé tervezett radioaktív-hulladék lerakóhely földrajzi környezete. In. *Földrajzi Értesítő* XXXIX. évfolyam, 1-4. füzet, 1990.

Barabási Albert-László: *Behálózva – a hálózatok új tudománya.* Helikon Kiadó, Budapest, 2008.

Baranyai Gábor – Csapó Olga: A településkörnyezet néhány aspektusa a Dél-Dunántúlon. In. Szabó-Kovács Bernadett – Tóth József – Wilhelm Zoltán (szerk.): *Környezetünk természeti társadalmi dimenziói.* Publikon Kiadó, Pécs, 2009.

Barcsi Tamás: *A kivonulás mint lázadás. A kultúrától az ellenkultúráig, avagy a megtalált szabadság.* Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Bartus Gábor: Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika? In. *Műhelytanulmány* No. 2. Közjó és Kapitalizmus Intézet. 2008. http://kozjoeskapitalizmus.hu/mt02_bartus_kornyezetpolitika

Bándi Gyula (szerk.) *Önkormányzati környezetvédelmi kézikönyv.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1999.

Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Századvég Kiadó, Budapest, 2003.

Beck, Ulrich: *Mi a globalizáció.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2005.

Beck, Ulrich: *A választás tétje.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2006.

Beierle, Thomas C.: *Public Participation in Environmental Decisions: An Evaluation Framework Using Social Goals.* Resources for the future Institute, Washington, 1998.

Beinat, Euro – Nijkamp, Peter (eds.): *Multicriteria Analysis for Land-Use Management.* Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1998.

Bela Györgyi – Pataki György – Valené Kelemen Ágnes: Társadalmi részvétel a környezetpolitikai döntéshozatalban (döntéstámogató eszközök és értékelési eljárások alkalmazása), 20. szám, Budapest, 2003. http://korny.uni-corvinus.hu/kti/20_szam.pdf

Bell, Daniel: *The Coming of Post-Industrial Society: a Venture in Social Forecasting.* Basic Books, New York, 1973.

Bell, Daniel: *The Cultural Contradictions of Capitalism.* Basic Books, New York, 1976.

Biermann, Frank: Curtain Down and Nothing Settled Global Sustainability Governance after the 'Rio+20' Earth Summit. Earth System Governance Working Paper No. 26. 2012. http://www.earthsystemgovernance.org/sites/default/files/publications/files/ESG-WorkingPaper-26_Biermann.pdf

Bíró Dávid: *A globális felmelegedés politikatörténete.* Napvilág kiadó, Budapest, 2003.

Boda Zsolt: *Globális ökopolitika.* Budapest, Helikon Kiadó, 2004.

Boda Zsolt – Scheiring Gábor (szerk.): *Globalizáció és fejlődés a félperiférián: válság és alternatívak.* Új Mandátum Könyvkiadó, 2011

Bodorkós Barbara – Pataki György – Vári Anna: *A társadalmi fenntarthatóság mérése* – Módszertani tanulmány, 2004. www.kep.taki.iif.hu/.../Vari_Tarsadalmi_fenntarthatosag_indikatorai

Bodorkós Barbara: *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: A részvételi akciókutatás lehetőségei*. PhD-értekezés. Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő, 2010.

Bookchin Murray: Social Ecology Versus Deep Ecology. In. *Socialist Review*. Vol. 88. 3. 1988.

Brown, Charles S.: Beyond Intrinsic Value – Undermining the Justification of Ecoterrorism. In. *American Journal of Economics and Sociology*. Vol. 66. No. 1. 2007.

Brown, Lester R.: *Plan B 4.0 – Mobilizing to Save Civilization.* Earth Policy Institute, Norton & Company, New York – London, 2009.

Bucher Eszter: *A nonprofit szervezetek a dél-dunántúli régióban, különös tekintettel a terület- és településfejlesztésre.* Doktori disszertáció, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 2010.

Castells, Manuel: *A tudás világa.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

Castells, Manuel: *Az identitás hatalma.* Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. II. kötet, Gondolat-Infonia, 2006.

Chanan, Gabriel: *Local Community Involvement – A handbook for Good Practice. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.* 1999. www.eurofound.europa.eu

Christoff, Peter: Ecological citizens and ecologically guided democracy. In. Doherty, Brian – de Geus, Marius (eds.): *Democracy and Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship.* Routledge, London, 1996.

Cobb, John B.: *Sustainability: economics, ecology, and justice.* Orbis Books, New York, 1992.

Cohen, Jean L. – Arato, Andrew: *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press, 1992.

Compact City Policies – A Comparative Assessment. OECD Green Growth Studies. OECD, 2012. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/urban-rural-and-regional-development/compact-city-policies_9789264167865-en

Cotter, Bernie et al.: *Our community our future: A Guide to Local Agenda 21*. Commonwealth of Australia, Canberra, 1999.

Curry, Patrick: Redefining community: towards an ecological republicanism. In. *Biodiversity and conservation* 9., 2000.

Cseresnyés Ferenc: *Politikai színterek. A politika fogalma, funkciói és lehetőségei a mediatizált világban.* Publikon Kiadó, Pécs, 2013.

Csete Mária: Klímaváltozás és a települések fenntarthatósága. In. Antal Z. László (szerk.): *Klímabarát települések.* Pallas Kiadó, Budapest, 2008.

Csete László – Láng István: *A vidék fenntartható fejlődése*. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2009.

Csontos György: *A zöldek.* Kossuth Kiadó, 1982.

Dahl, Robert: *A pluralista demokrácia dilemmái.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Dahrendorf, Ralf: *A modern társadalmi konfliktus.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.

Dahrendorf, Ralf: *Egy új rend nyomában. Előadások a szabadság politikájáról a 21. században.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

Daly, Herman: Uneconomic growth: in theory, in fact, in history, and in relation to globalization In. Daly, Herman: *Ecological Economics and the Ecology of Economics: Essays in Criticism.* Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, UK, USA, 2000.

Dean, Hartley: Green citizenship. In. *Social policy & administration* 35. (5). 2001.

Dobson, Andrew – Bell, Derek: Introduction. In. Dobson, Andrew – Bell, Derek (eds.): *Environmental citizenship.* MIT Press, Cambridge, 2006.

Dobson, Andrew – Lucardie, Paul (eds.): *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory.* Routledge, London, 1993.

Dobson, Andrew: *Green Political Thought. Routledge,* New York, 2007.

Dryzek, John: *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, 2000.

Eckersley, Robyn: Ecocentrism Explained and Defended. In. *Environmentalism and Political Theory. An Ecocentric Approach.* University of New York Press, Albany, 1992.

Eden, Sally: Public participation in environmental policy: considering scientific, counter-scientific and non-scientific contributions. In. *Public Understanding of Science.* IOP Publishing Ltd and The Science Museum. 1996.

Elster, John (ed.): *Deliberative Democracy.* Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

F. Nagy Zsuzsa – Fülöp Sándor – Móra Veronika: A környezeti demokrácia megvalósulása Magyarországon. Ökotárs Alapítvány, Budapest, 2002.

Faragó Tibor (szerk.): *Világtalálkozó a fenntartható fejlődésről: A találkozó programja, résztvevői, dokumentumai és értékelése.* Fenntartható Fejlődés Bizottsága, 2002. http://www.ff3.hu/upload/wspub_final.pdf (Letöltés: 2012. 12.24.)

Fidrich Róbert: Zöldrefestés – avagy hogyan próbálják az óriáscégek kifogni a szelet a környezetvédők vitorlájából? Globalizációs füzetek. 3. MTVSZ, Budapest, 2003.

Fisichella, Domenico: *A politikatudomány alapvonalai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Flannery, Tim: *Időjárás-csinálók.* Akkord Kiadó Kft., Budapest, 2006.

Fodor István: *Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon.* Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2001.

Foster, John Bellamy: *The Vulnerable Planet: A Short Economic History of the Environment.* New York: Monthly Review Press, 1994.

Foucault, Michel: *Tanulmányok, beszélgetések.* Pallas Kiadó, Budapest, 1998.

Földesi Tamás: *A politikai felelősség dilemmái.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000.

Frei, Norbert: *1968 – Diáklázadások és globális tiltakozás.* Corvina, Budapest, 2008.

Fritjof Capra: *A fizika taója.* Tericum Kiadó Kft, Budapest, 1998.

Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Fung, Archon: Varieties of Participation in Complex Governance. In. *Public Administration Review. Special Issue*. 2006.

Fülöp Sándor: *Környezetvédelmi demokrácia a gyakorlatban*. REC, Szentendre, 2002.

Fülöp Sándor: Az Aarhusi Egyezmény eszméi. In. *Fundamentum* 1., 2008.

Füzér Katalin – Gerő Márton – Sik Endre – Zongor Gábor: *Társadalmi tőke és fejlesztés.* www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf, 2006. (Letöltve: 2012.12.25.)

Füzér Katalin: A társadalmi tőke szerepe a városrehabilitációban. In. *Acta Sociologica, Szociológiai Szemle*, I. évf., 1. szám, Pécs, 2005.

G. Fodor Gábor: *Kormányzás/tudás.* Századvég Kiadó, Budapest, 2008.

Gabrielson, Teena: Green citizenship: a review and critique. In. *Citizenship Studies.* Vol. 12, No. 4., 2008.

Gajdics Ágnes: Ügyféli jogok érvényesítése. In. Pánovics Attila – Glied Viktor (szerk.): Cselekedj lokálisan... Társadalmi részvétel környezeti ügyekben. PTE ÁJK – Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Gajduschek György: Governance, policy networks – informális politikai szereplők a döntéshozatalban. In. *Politikatudományi Szemle*. XVIII. 2009.

Gálosi-Kovács Bernadett: *Környezetfejlesztés a kistérségekben.* Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

Gáspár Tamás: *A stratégiaalkotás új módszertani kihívásai*. ECOSTAT, Budapest, 2008.

Gellner, Ernest: *A szabadság feltételei. A civil társadalom és vetélytársai.* Typotex Kiadó, Budapest, 2004.

George, Susan: *A WTO.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

Gerbner, George: *A média rejtett üzenete.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Gergely Gyöngyi: A hazai zöld civil szerveződések szerepe, lehetőségei a helyi környezeti konfliktusok megoldásában – Stratégiai perek: szűkülő mozgástér? In. *Tér és társadalom.* XXIII. évfolyam 3. szám, 2009.

Giddens, Anthony: *Elszabadult világ.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.

Glatz Ferenc: Megjegyzések az ökológiai gondolat múltjáról és jelenéről. In. Kóródi Mária (szerk.): *Az erőszak kultúrája.* Pallas Kiadó, Budapest, 2009.

Gleick, Peter H.: Water In Crisis: Paths to Sustainable Water Use. In. *Ecological Applications* 8. Ecological Society of America, 1998.

Glied Viktor: Civil szervezetek szerepe a környezeti ügyekben". In. Kákai László (szerk.): *Pécsi Politikai Tanulmányok V.* PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék, Pécs, 2008.

Glied Viktor (szerk.): *Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért.* Publikon Kiadó, Pécs, 2009.

Glied Viktor: A civil partnerség szerepe a regionális döntéshozatali folyamatokban. In. Pálné Kovács Ilona (szerk.): *A politika új színtere a régió.* Századvég Kiadó, Budapest, 2009.

Glied Viktor: Civil szervezetek szerepe a környezeti ügyekben a dél-dunántúli régióban. In. *Civil Szemle.* IV. évfolyam, 4. szám, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2009.

Glied Viktor: Civilek a klímatárgyalások árnyékában – egy koppenhágai út margójára". In. *Civil Szemle*. V. évfolyam, 2. szám, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2010.

Glied Viktor: Ökologizmus – a 21. század hite. In. Szabó Péter – Grünhut Zoltán (szerk.): *Vallás, politika, identitás.* Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.): *Függésben – Kényszerpályán a jövő?* Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

Glied Viktor – Tarrósy István: Pólustól a fővárosig: Fejlesztési projektek és civilek Pécsett a kétezres években In. *Stratégiák – civilek – politikák a Dél-Dunántúlon*. Pécsi Zöld Kör, Pécs, 2011.

Glied Viktor – Bumberák Maja: Klímaváltozás, klímamigráció és globális NGO-k Afrikában. In. *Afrika tanulmányok.* V. évfolyam, 3. szám. 2011.

Glied Viktor – Tarrósy István: Pólustól a fővárosig. Fejlesztési projektek és civilek Pécsett a kétezres években. In. *Stratégiák – civilek – politikák a Dél-Dunántúlon tanulmánykötet.* Pécsi Zöld Kör, Pécs, 2011.

Glied Viktor: A halványtól a mélyzöldig. Globális ökológiai szervezetek. In. Kákai László – Glied Viktor (szerk.): *Mesterek és tanítványok. Pécsi Politikai Tanulmányok VII.* Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Glied Viktor: Zöld politikai dilemmák. In. Pánovics Attila – Glied Viktor (szerk.): *Cselekedj lokálisan… Társadalmi részvétel környezeti ügyekben.* PTE ÁJK – Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Glied Viktor – Barkóczi Csaba: A fenntartható fejlődés elemeinek megjelenése a városfejlesztési stratégiákban a Dél-Dunántúlon. www.moderngeographia.eu. 2013/2.

Goleman, David: *Zöld út a jövőbe.* Nyitott könyvműhely, Budapest, 2009.

Goodin, Robert E.: *Green Political Theory*. Polity Press, Cambridge, 1992.

Gore, Al: *Mérlegen a Föld.* Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1993.

Gömöry János – Hübner Mátyás – Tóth Zoltán: A településfejlesztés és -rendezés tervezése. Magyar Urbanisztikai Társaság – PTE PMMK, Budapest – Pécs, 2003.

Greenwood, Davydd J. – Levin, Morten: *Introduction to Action Research: Social Research for Social Change.* Sage Publications, London, 1998.

Gyulai Iván: *A fenntartható fejlődés.* Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc, 2000.

Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Habermas, Jürgen: *Válogatott tanulmányok.* Atlantisz Könyvkiadó, 1994.

Hajdú Zoltán (szerk.): *Dél-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói 3.* MTA RKK – Dialóg Campus, Pécs-Budapest, 2006.

Hajnal Klára: *Itt és most. Helyi megoldások a globális válságra*. Zöld Völgyért Egyesület, Bükkösd, 2010a.

Hajnal Klára: „A fejlődés mint szabadság" (Amartya Sen, 2003) In. Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.): *Függésben – Kényszerpályán a jövő?* Publikon Kiadó, Pécs, 2010b.

Hartley, Dean: Green citizenship. In. *Social Policy and Administration* 35/5. 2001.

Harvey, David: A társadalmi és környezeti változások dialektikája. In: Scheiring Gábor – Jávor Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

Hirschman, Albert O.: *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

Horváth M. Tamás – Szirmai Viktória: Településmenedzsment. In. Enyedi György (szerk.): *Magyarország településkörnyezete*. MTA, Budapest, 2000.

Igazság a Tubesről – Szakértői vélemények a Tubesre tervezett radarról. ATR-ÉRIA Egyesület, Pécs, 2008.

Inglehart, Ronald: *Culture shift in advanced industrial society.* Princeton, Princeton University Press, 1990.

Jávor Benedek: A mélyökológiai mozgalom. In. *Cédrus* 7. 2001.

Jávor Benedek: A Zengő csata vesztese. *Népszabadság*, 2004. február 24.

Jonas, Hans: *Das Prinzip Verantwortung*. Insel Verlag, Frankfurt, 1979.

Juhász-Nagy Pál: *Az eltűnő sokféleség.* Scientia Kiadó, Budapest, 1993.

Kajner Péter (szerk.): *Gazda(g)ságunk újrafelfedezése – Fenntartható vidéki gazdaságfejlesztés elméletben és gyakorlatban.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek: közös gyökerek, eltérő fejlődési pályák. In. *Pécsi politikai tanulmányok II.* PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék, Pécs, 2003.

Kákai László: *Önkormányzunk értetek, de nélkületek!* Századvég Kiadó, 2004.

Kákai László: *Kik is vagyunk mi. Civil szervezetek Magyarországon.* Publikon Kiadó, Pécs, 2009.

Kapitány Gábor – Kapitány Ágnes: *Tárgyak szimbolikája.* ÚMK, Budapest, 2005.

Keane, John: *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások.* Typotex Kiadó, Budapest, 2004.

Kerekes Sándor: Gazdasági növekedés vagy fejlődés. In. Kóródi Mária: Remény a fennmaradásra. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.

Kertész István: *A globális klímaváltozás természetföldrajza.* Holnap Kiadó, Budapest, 2001.

Kiss Gabriella: A társadalmi részvétel tapasztalatai környezeti döntésekben Magyarországon. In: *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj 2.* Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2012.

Kollányi Bence – Molnár Szilárd – Székely Levente: *Társadalmi hálózatok, hálózati társadalom.* Budapest, 2007. http://www.ittk.hu/netis/doc/ISCB_hun/04_MKSZ_halozat.pdf (letöltés ideje: 2012. 08. 02.)

Kóródi Mária (szerk.): *Az erőszak kultúrája.* Pallas Kiadó, Budapest, 2009.

Kóródi Mária (szerk.): *Remény a fennmaradásra.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2007.

Korten, David C.: *Tőkés társaságok világuralma.* Magyar Kapu Alapítvány, Budapest, 1996.

Korten, David C.: *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.

Kortenkamp, Katherine – Moore, Colleen F.: Ecocentrism and Anthropocentrism: Moral Reasoning about Ecological Dilemmas. In. *Journal of Environmental Psychology* 21., Academic Press, 2001.

Kraft, M. E. – Clary, B. B.: Citizen Participation and the Nimby Syndrome: Public Response to Radioactive Waste Disposal. In. *The Western Political Quarterly*, vol. 44, no. 2, 1991.

Krauss, Celene: Women of color on the front line. In. Robert Bullard (ed.): *Unequal Protection: Environmental Justice and Communities of Color*. Sierra Books, San Francisco, 1994.

Kristóf Tamás: A szcenáriómódszer a jövőkutatásban. *Jövőtanulmányok 19.* Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Jövőkutatási Kutatóközpont, Budapest, 2001.

Kuhn S., Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

Kulcsár Kálmán: Politikai rendszer és politikai kultúra. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A demokrácia intézményrendszere Magyarországon.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997.

Kuosa, Tuomo: Towards the Dynamic Paradigm of Futures Research. In. *Sarja/Series A-8.* Turku, 2009. info.tse.fi/julkaisut/vk/Ae8_2009.pdf

Láng István: A fenntartható fejlődés alapismeretei. In. Kóródi Mária: Remény a fennmaradásra. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.

Lányi András (szerk.): *A szag nyomában.* Osiris – ELTE BTK, Budapest, 2001.

Lányi András: Ökopolitika és hagyomány. In. *Kovász*, VI. évfolyam, 1-4. szám, tavasz-tél, 2002.

Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005.

Lányi András: *A fenntartható társadalom*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Lányi András: *Porcelán az elefántboltban – Az ökológiai politika kezdetei Magyarországon.* Heti válasz Kiadó, Budapest, 2009.

Lányi András: Fenntarthatóság és közpolitika. In. Pánovics Attila – Glied Viktor (szerk.): *Cselekedj lokálisan… Társadalmi részvétel környezeti ügyekben.* PTE ÁJK – Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

László Ervin: *Új világkép. A tudatos változás kézikönyve.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.

Latouche, Serge: *A nemnövekedés diszkrét bája.* Savaria University Press, 2011.

Leggett, Jeremy: *A fele elfogyott*. Typotex Kiadó, Budapest, 2008.

Lengyel Imre: *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

Leopold, Aldo: *Sand County Almanac.* Random House Publishing Group, 1986.

Lichbach, Mark: Charles Tilly's Problem Situations: From Class and Revolution to Mechanisms and Contentious Politics. In. *Perspectives on Politics*. 2010./8. June.

Lorenz, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2002.

Lovelock, James: *Gaiai halványuló arca.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

Luhmann, Niklas: *Ökológiai kommunikáció.* AKTI-Gondolat, Budapest, 2010.

March, James G.: How Decisions Happen in Organizations. In. *Human-Computer Interaction* Vol. 6., Stanford University, USA, 1991.

Marshall, Monty G. – Gurr, Ted Robert: *Peace and Conflict. A Global Survey of Armed Conflicts, Self-Determination Movements, and Democracy.* CIDCM Center for International Development & Conflict Management, University of Maryland, College Park, 2005.

Mattelart, Armand: *Az információs társadalom története.* Gondolat-Infonia, 2004.

Márkus Eszter: Civilek a sajtóban – közmegítélés. In. *Civil Szemle* 1-2. szám, 2009.

McAdam, Doug: Recruitment to High-Risk Activism: The Case of Freedom Summer. In. *American Journal of Sociology*, Vol. 91, 1., 1986.

Melucci, Alberto: Challenging Codes. Collective Action in the Information Age. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Merchant, Carolyne: *Az ÖKOcentrikus etika*. http://www.tabulas.hu/cedrus/1999/11/okoetika.html (letöltés ideje 2011.11.22.)

Mező Ferenc: A társadalmi mozgalmak és az ellenállás területei. *In. Magyar tudomány, Új folyam*, XLIV. kötet. 10. szám 1999. október

Mikecz Dániel: Az internet szerepe az alternatív mozgalmak dinamikájában. *Infonia.* Információs Társadalom folyóirat, 2007. 3. szám.

Mikecz Dániel: Zengő-konfliktus a napisajtóban (2007) http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_02_nyar/03_zengo_konfliktus (Letöltve: 2010.02.21.)

Mikecz Dániel: Az ellenállás kultúrája. Kultúra, identitás a mozgalomkutatás kultúrájában. In. *Politikatudományi Szemle* XIX/2., 2010. 110–126. o.

Mikecz Dániel: Új pártok, változó mozgalmak. In. Boda Zsolt – Körösényi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában.* MTA TK PTE – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Morenth Péter: A Millenniumi Fejlesztési Célok helyzete féltávon túl. In. *Afrika tanulmányok*. III. évfolyam 3-4. szám, 2009.

Móra Veronika: A zöldek (környezet-, természet- és állatvédő szervezetek). In. *Civil Szemle*, V. évfolyam 1-2. szám, 2008.

Myers, Norman – Simon, Julian L.: *Mi a helyes válasz, ha a Föld jövője a tét?* Typotex Kiadó, Budapest, 2004.

Naess, Arne: Önmegvalósítás. In. Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. L'Harmattan, Budapest, 2005.

Nash, Roderick Frazier: *The Rights of Nature. The History of Environmental Ethics.* University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1989.

Némedi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

Nizák Péter – Péterfi Ferenc: Közösségi részvétel – társadalmi és hatalmi beágyazottság. In. Márkus Eszter (szerk.): *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess*. Nonprofit Szektor Analízis – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról, EMLA Egyesület, 2005.

Nováky Erzsébet (szerk.): *Jövőkutatás*. Aula Kiadó, Budapest, 1999.

Nováky, Erzsébet: Participative Futures Studies. In. Nováky – Fridrik – Szél: *Action for the Future Futures Studies Centre*. Budapest University of Economic Sciences and Public Administration, Budapest, 2004.

O'Hare, Micheal: 'Not on my Block You Don'C: Facility Siting and the Strategic Importance of Compen.sation. In. *Public Policy* 25/4, 1977.

Olajos Péter: *Konzervatív zöldség. Politikáról, gazdaságról jövő időben.* L'Harmattan Kiadó, 2011.

Oprics Judit: Társadalmi egyeztetés – továbblépési lehetőségek. In. Pánovics Attila – Glied Viktor: *Cselekedj lokálisan… Társadalmi részvétel környezeti ügyekben.* PTE ÁJK – Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Pálné Kovács Ilona: Tervezési stratégiák Magyarországon In. *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés.* MTA, Budapest, 2000.

Pálné Kovács Ilona (szerk.): *A politika új színtere a régió.* Századvég Kiadó, Pécs-Budapest, 2009.

Pálné Kovács Ilona: Tudás, közösség, kormányzás – EKF párhuzamok In. *Echo, Pécsi Kritikai Szemle*, 2010. december 5. http://www.echopecs.hu/index.php?id=984

Pánovics Attila – Glied Viktor (szerk.): *Cselekedj lokálisan… Társadalmi részvétel környezeti ügyekben.* PTE ÁJK – Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Pánovics Attila: *Civil helyzetkép: pesszimista jövőkép?* Dél-dunántúli helyzetelemzés 2007. november 7. www.ddrcf.hu

Pánovics Attila: *Az Aarhusi Egyezmény és alkalmazása az Európai Unió jogában*. PhD dolgozat, PTE ÁJK, Pécs, 2010.

Pánovics Attila: Régiós civil fejlesztési források felé – félúton. In. *Stratégiák – civilek – politikák a Dél-Dunántúlon tanulmánykötet*. Pécsi Zöld Kör, 2011.

Parkinson, John: Legitimacy Problems in Deliberative Democracy. In. *Political Studies*, 2003. Vol 51.

Parola, Giulia: *Towards Environmental Democracy*. PhD-dissertation, Faculty of Law, University of Iceland, 2009.

Parsons, Talcott – Shils, Edward A.: *A társadalmi rendszer.* In. Szociológiai Füzetek, 1988.

Parsons, Talcott: *Structure and process in modern societies.* The Free Press, New York, 1951.

Pataki György: Bölcs laikusok. Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. In. *Civil Szemle.* II. évfolyam, 3-4. szám. Budapest, 2007.

Pataki György – Vári Anna: *Részvétel – Akció – Kutatás.* MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 2011.

Paul H., Ray – Anderson, Sherry Ruth: *The Cultural Creatives: How 50 Million People Are Changing the World*. Harmony Books, New York, 2000.

Peccei, Aurelio: *Kezünkben a jövő.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

Persányi Miklós (szerk.): *Közös jövőnk – A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988.

Polányi Károly: *Az archaikus társadalmak és a gazdasági szemlélet.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.

Porritt, Jonathon: The Green Challenge. In. *Seeing Green: Politics of Ecology Explained.* Wiley-Blackwell, 1984.

Putnam, Robert D.: *Bowling Alone. The Collapse and revival of American community.* Touchstone Books, Simon and Schuster, New York, 2000.

Rakonczai János: *Globális környezeti kihívásaink.* Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2008.

Raschke, Joachim: *Die Grünen. Wie sie wurden, was sie sind.* Bund-Verlag, Köln, 1993.

Reisinger Adrienn: Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – Elméleti megközelítések. In. *Civil Szemle*. 2009/4.

Rephann, Terance J.: The Economic and Social Impacts of NIMBY. In. *Research Paper 9702.* Office of Institutional Research and Planning Allegany College of Maryland, USA, 1996.

Rhodes, Rod A. W: Policy Network Analysis. In. Moran, Michael – Rein, Matin – Goodin, Robert (eds.): *The Oxford Handbook of Public Policy*. Oxford University, Oxford, 2006.

Robin, Marie-Monique: *Monsanto szerint a világ. A multik csak a javadat akarják – egy óriásvállalat története a dioxintól a génmódosításig.* Pallas Páholy Kulturális és Kiadói Kft., 2009.

Sachs, Wolfgang (szerk.): *The Jo'burg Memo: Fairness in a Fragile World. Memorandum for the World Summit on Sustainable Development.* Heinrich Böll Foundation, Berlin, 2002.

Salamon, Lester M. – Sokolowski S. Wojciech – Regina List: *Global Civil Society – An Overview.* Center for Civil Society Studies Institute for Policy Studies, Baltimore, 2003.

Scheiring Gábor – Jávor Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

Scheiring Gábor: A környezetvédelem repolitizálódása. Ökopolitikai értelmezési keretek dinamikája a Zengő-mozgalomban. In. *Szociológiai Szemle*. 2008/2.

Schumacher, Ernst F.: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1991.

Schwertner Antal – Szoboszlai Zsolt (szerk.): A Civil Egyeztető Fórumok helyzete, működésük hatékonysága. Zárótanulmány. Kistérségek Fejlesztéséért Tudományos Egyesület. 2008. http://fenntarthato.hu/teruletfejlesztes/dokumentumtar/otcef/hatteranyagok/CEF_felmeres_OTCEF_081216.doc (Letöltve: 2009. május 11.)

Sebestény István: *Civil dilemmák – kihívások és alternatívák a civil szektorban.* Acta Civitalis 6. Civitalis Egyesület, Budapest, 2005.

Sen, Amartya: *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Shapiro, Ian: 'Enough of Deliberation: Politics is about Interests and Power'. In. Stephen Macedo (ed.): *Deliberative Politics: Essays on 'Democracy and Disagreement*. Oxford University Press, New York, 1999.Schmid, Alex P.: *Political Terrorism*. New Brunswick: Transaction Books, Amsterdam, 1983.

Shemtov, Ronit: Social Networks and Sustained Activism in Local NIMBY Campaigns. In. *Sociological Forum* Vol. 18, No. 2., 2003.

Simpson, David: 9/11: *The Culture of Commemoration*. University of Chicago Press, Chicago, 2006.

Snow, David A. – Bendford, Robert D.: Ideology, frame resonance, and participant mobilization. In. *International Social Movement Research* 1., 1988.

Sólyom László – Szabó Máté (szerk.): *A zöld hullám. Olvasókönyv a környezetvédelmi társadalmi mozgalmakról.* ELTE ÁJK, Budapest, 1988.

Somlyódyné Pfeil Edit: *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései – A közigazgatáson innen és túl*. Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Somlyódyné Pfeil Edit: Az agglomerációk jelentőségének változása az államszervezés és a városi kormányzás szempontjából. In. *Tér és Társadalom.* 3. 27–59., 2011.

Soros György: *A nyílt társadalom, avagy a globális kapitalizmus megreformálása.* Scolar Kft., 2001.

Stern Review: The Economics of Climate Change mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/.../sternreview_report_complete.pdf

Surowiecki, James: *A tömegek bölcsessége*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

Suvák Andrea: Az egy térségben való gondolkodás vizsgálata a tervezési gyakorlat és a központi városhoz kötődés néhány szempontján keresztül Magyarország három agglomerációjában. In. Somlyódyné Pfeil Edit: *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései – A közigazgatáson innen és túl*. Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Suvák Andrea: Környezeti fenntarthatóság mint az életminőségi stratégia része Európa középvárosaiban. In. Páger B. (szerk.): *Évkönyv 2011.* Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 2011.

Szabó A. Ferenc: Fenntartható fejlődés és demográfiai problémák. In. *Nemzet és biztonság*, 2008. április.

Szabó Andrea: *Politikai tiltakozások Magyarországon, 1993, 2003*. PhD-értekezés, ELTE ÁJK, Budapest, 2008.

Szabó Gábor: Környezeti etika és „turbókapitalizmus". In. *Eszmélet* 65. szám, 2005.

Szabó Gábor: *Szétszakadó világunk. A globalizáció emberi jogi vonzatai*. Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

Szabó Gábor: *Modern politikai eszmék, ideológiák.* Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Szabó Máté: *Zöldek, alternatívok, környezetvédők.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.

Szabó Máté (szerk): *Politikai ökológia*. Bölcsész Index Centrál Könyvek 2. Budapest, 1989.

Szabó Máté (szerk.): Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988-1998). In. *Villányi úti könyvek* 16., Politikatudományi sorozat 12. Budapest, 1998.

Szabó Máté: A zöld mozgalmak és polgári kezdeményezések Magyarországon: kutatási problémák, módszertan, elmélet. In. Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon.* Villányi úti könyvek, Budapest, 1999.

Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.

Szabó Máté: Európai környezetpolitika, európai civil társadalom. In. *Európai Füzetek* 63., Budapest, 2004.

Szabó Péter: A településfejlesztés kihívásai a 2014–2020-as programciklusban. In. *Falu Város Régió*, 2011/2.

Szántó Richárd: Környezeti konfliktusok Magyarországon. In. *Kovász*, tavasz-nyár, 2008a.

Szántó Richárd: *Telepítési döntések – telepítési konfliktusok*. Phd-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, 2008b.

Szépvölgyi Ákos – Szirmai Viktória: Társadalmi részvétel szereplői. In. Rechnitzer János (szerk.): *Település és fejlesztés*. KSZK, Budapest, 2007.

Szijártó Zsolt: Egy konfliktus etnográfiája: „laikusok" és „szakértők" vitája az ófalui atomtemető kapcsán. In. Szijártó Zsolt: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Gondolat Kiadó, 2008.

Szirmai Viktória: Környezeti dilemmák, új iparvárosok. In. Fehér Á. (szerk.): *A szociáldemokrácia a kelet-közép-európai gazdasági átmenetben*. MSZP Országos Elnöksége, Budapest, 1992.

Szirmai Viktória et al.: Kinek az érdeke a társadalmi részvétel környezetvédelmi ügyekben? In. *ÖKO*, 1-2. szám, 2005.

Szombati Kristóf: A részvétel problémája az akciókutatásban: a mezőcsáti fejlesztőmunka tanulságai. In. Patai György – Vári Anna: *Részvétel – Akció – Kutatás.* MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 2011.

Takács-Sánta András: *Paradigmaváltás?! Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Takács-Sánta András: Kevesebb idiótát! – Hogyan törhetne át az ökológiai politika. In. Pánovics Attila – Glied Viktor (szerk.): *Cselekedj lokálisan…. Társadalmi részvétel környezeti ügyekben.* PTE ÁJK – Publikon Kiadó, Pécs, 2012.

Tarrósy István (szerk.): *Fenntartható Afrika.* Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

Tarrósy István: Az együttműködés politikai kultúrájának sajátosságai a pécsi Európa Kulturális Fővárosa projekt kapcsán. In. *Civil Szemle*, 3. szám. 2011.

Tarrow, Sidney: *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge Studies in Comparative Politics). Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

TEEN. Farkas István – Gerencsér Balázs – Kalas György – Oprics Judit (szerk.): *Társadalmi Egyeztetési Eljárási Normarendszere (TEEN).* Nonprofit Információs és Oktató Központ (NIOK) Alapítvány, a Magyar Természetvédők Szövetsége (MTvSz), Reflex Környezetvédő Egyesület, 2006.

Thiele, Leslie Paul: *Environmentalism for a New Millennium: The Challenge of Coevolution.* Oxford University Press, USA, 1999.

Thompson, E. P.: "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century". In. *Past and Present*, no. 5., February, 1971.

Tilly, Charles: *From Mobilization to Revolution. Reading*. MA: Addison-Wesley, 1978.

Toffler, Alvin: *The Third Wave. The Classic Study of Tomorrow*. Bantam Books, 1980.

Toffler, Alvin: Will Green Tide Create New Dark Age? In. *The Toronto Star.* 1990. november 21.

Tóth I. János: *A tiszai ciánszennyezés. Rendszerszemléletű elemzés.* Szeged, 2002.

Tóth Zoltán – Hübner Mátyás – Gömöry János*: Településtervezés I.*. PTE, Pécs, 2003.

Ugrin Emese – Varga Csaba: Új állam- és demokráciaelmélet. Századvég Kiadó, Budapest, 2007.Vág András: *Az Európa számára releváns környezeti migráció forgatókönyvei.* PhD-értekezés, SZTI, Gödöllő, 2011.

Vári Anna – Caddy, Joanne (szerk.): *Public Participation in Environmental Decisions: Recent Developments in Hungary.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

Vári Anna: Önkormányzatok új szerepekben: kooperáció, kommunikáció, konfliktusmegelőzés. (Közgazdasági Tanulmányok) In. Jenei Ágnes (szerk.): *Közélet és kommunikáció*. Budapest, 2002.

Varjú Viktor: A fejlesztéspolitikába integrált környezeti politika. In. *Társadalomkutatás*. 2011/29.

Vay Márton (szerk.) *Zengő. Ökológia, politika és társadalmi mozgalmak a Zengő konfliktusban.* Védegylet, Budapest, 2005.

Vay Márton (szerk.): *Meddig vagyunk? Válogatott írások a Védegylettől*. Noran Kiadó – Védegylet, 2004.

Vámosi Balázs: *Az atomenergia és társadalom – az atomtemető ügye*. Szakdolgozat, PTE BTK, Pécs, 2012.

Vári Anna: A Paksi Atomerőmű kiégett fűtőelemei átmeneti tárolójának telepítése. In. *Társadalomkutatás* 1-2.szám, 1996.

Vári Anna: *Tiszta atomenergia? Radioaktív hulladékkezelés Magyarországon és külföldön.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

Vincent, Andrew: Ecologism. In. *Modern Political Ideologies*. Blackwell, Oxford, 1992.

Wapner, Paul – Willoughby, John: The Irony of Environmentalism: The Ecological Futility but Political Necessity of Lifestyle Change. In. *Ethics & International Affairs* 19/3., 2005.

Willard, T. – Halder, M.: *The Information Society and Sustainable Development, Exploring the Linkages*. International Institue of Sustainable Development, Canada, 2003.

Z. Karvalics László: *Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression)* Budapest, 2007. http://www.gesci.org/assets/files/Knowledge%20Centre/Information-Society-whatis.pdf (Letöltve: 2012. 08. 20.)

Young, John: *Post environmentalism*. Belhaven Press, London, 1990.

Zapf, Wolfgang: *Modernizáció, jólét, átmenet*. Századvég Kiadó, Budapest, 2002.

Zsolnai László: *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001.

Internetes hivatkozások:

Az Aarhusi Egyezményről: http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/l28056_hu.htm (Letöltve: 2012. 09.11)

Még mindig a Zengő: Vagdalkozás a paragrafusokkal. http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=103379 (Letöltve: 2009. 10.01)

Lokátor: cserébe katonaüdültetés? http://www.dunantulinaplo.hu/index.php?apps=cikk&d=2003.03.14&r=1&c=188507 (Letöltve: 2009. 10.01)

Nagy Vajda Zsuzsa: Akadémikusi ügy a Zengő. http://www.dunantulinaplo.hu/index.php?apps=cikk&d=2004.07.13&r=2&c=325752 (Letöltve: 2009. 10.01)

Ki veszített a zengői csatában? http://www.hirszerzo.hu/cikk.php?id=6426 (Letöltve: 2008. 09.08)

Kósa András: Egymást vádolja szerződésszegéssel az MSZP és az SZDSZ Pécsett. http://www.hirszerzo.hu/cikk.php?id=17111 (Letöltve: 2009. 07.06)

Körömi is szót kért a Tubes-ügyben. http://www.pecsinapilap.hu/?id=18094 (Letöltve: 2009. 09.30)

Tiltakozást hirdet a Fidesz a tubesi lokátor ellen. http://www.pecsinapilap.hu/?id=9792 (Letöltve: 2009. 10.01)

Varga Attila: Lokátor a város hegyén. http://www.pecsihet.hu/hirek.php?id=320 (Letöltve: 2009. 10.01)

Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf) (Letöltve: 2012. 07. 22.)

Részvételi kódex: http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Hungarian_final.pdf (Letöltés ideje: 2012. október 14.)

Radioaktív Hulladékokat Kezelő Kht., www.rhk.hu/hir/kozvelemeny/nymtit_2011.ppt (Letöltés: 2012.12.30.)

Jövőre már épül a medinai NATO-radar. http://nol.hu/belfold/jovore_mar_epul_a_medinai_nato-radar (Letöltés: 2011.10.11.)

Tubes: vasárnap ügydöntő népszavazás. http://hu.indymedia.org/node/5322 (Letöltés: 2012. 03.20)

Érvénytelen volt a népszavazás a radarról. http://index.hu/belfold/lok349/ (Letöltve: 2012.03.24.)

Tubesi radar: minden kezdődhet elölről. 2010. március 17. http://nol.hu/belfold/tubes__uj_eljarasra_koteleztek_a_hm-et (Letöltve: 2013.01.15.)

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségéért és szakmai munkájáért konzulensemnek, Dr. Kákai Lászlónak.

A dolgozat opponenseinek, Dr. Szabó Andreának és Dr. Szabó Gábornak alapos munkájukért és segítőkészségükért.

A rengeteg hasznos tanácsért, az anyaggyűjtésben, a dolgozat megírásában, valamint javításában nyújtott segítségért Dr. Pánovics Attilának, Dr. Tuka Ágnesnek, Dr. Pálné Kovács Ilonának, Keserű Dávidnak, Dávid Gézának, Dr. Tarrósy Istvánnak, Dr. Pap Norbertnek, Dr. Soós Gábornak, Vörös Zoltánnak, Schmidt Andreának, Dr. Hajnal Klárának, Schmidt Norbertnek, Dönsz-Kovács Teodórának és a Zöld Régiók Hálózata tagjainak. Továbbá minden interjúalanyomnak, aki időt szánt rám az életéből.

Végül, de nem utolsósorban nagyon sok köszönet és hála jár szüleimnek és családomnak, akik nélkül a dolgozat nem valósulhatott volna meg.